

CORNELIU PĂDUREAN



Populația comitatului Arad
în secolul al XIX-lea

Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad

CORNELIU PĂDUREAN

**Populația comitatului Arad în
secolul al XIX-lea**

Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad

Această lucrare a fost publicată cu sprijinul Consiliului Județean Arad

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PĂDUREAN, CORNELIU

Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea / Corneliu Pădureanu. – Arad: Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2003

Bibliogr.

ISBN 973-9361-99-4

314 (498 Arad)

Tipărit de tipografia TUTIMEX SRL Arad

Tel : 0257-270 621

CUPRINS

Prefață	p. 7
Lista tabelelor și a graficelor	p. 9
Introducere	p. 13
Capitolul 1. Contribuții istoriografice la cunoașterea demografică a zonei Aradului.....	p. 17
1. 1. Contribuții din secolul al XIX-lea	p. 18
1. 2. Contribuții din perioada interbelică	p. 28
1. 3. Cercetările postbelice de demografie	p. 33
Capitolul 2. Izvoarele demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea	p. 51
Capitolul 3. Evoluția administrativ-teritorială a comitatului Arad până la începutul secolului al XX-lea	p. 61
3. 1. Evoluția administrativ-teritorială până în secolul XIX	p. 61
3. 2. Organizarea administrativ-teritorială în secolul XIX...p.	64
3. 3. Nașterea orașului civil	p. 71
Capitolul 4. Evoluția demografică a comitatului Arad până în secolul al XIX-lea	p. 81
4. 1. Secolele XII – XVII	p. 81
4. 2. Secolul XVIII.....	p. 87
Capitolul 5. Dinamica populației comitatului Arad în secolul al XIX-lea	p. 105
5. 1. Dinamica populației din comitatul Arad	p. 105
5. 2. Dinamica populației orașului Arad	p. 123
5. 3. Evoluția așezărilor comitatului Arad în secolul XIX....p.	130
Capitolul 6. Mișcarea naturală a comitatului Arad în secolul al XIX-lea.	p. 141
6. 1. Mișcarea naturală a populației	p. 141

6. 1. 1. Evoluția natalității	p. 141
6. 1. 2. Evoluția natalității în orașul Arad	p. 145
6. 1. 3. Rata brută a natalității în comitatul și orașul Arad	p. 150
6. 1. 4. Mișcarea sezonieră a nașterilor	p. 153
6..1.5. Structura pe sexe a natalității	p. 160
6. 1. 6. Evoluția nașterilor nelegitime	p. 161
6. 2. Evoluția mortalității în comitatul Arad	p. 167
6. 2. 1. Evoluția ratei brute a mortalității	p. 173
6. 2. 2. Unele cauze ale mortalității	p. 178
6. 2. 3. Mișcarea sezonieră a mortalității	p. 189
6. 2. 4. Mortalitatea infantilă	p. 191
6. 2. 5. Structura pe vârste a mortalității.....	p. 194
6. 2. 6. Structura pe sexe a mortalității	p. 196
6. 3. Mișcarea naturală și mișcarea migratorie.....	p. 198
6. 3. 1. Mișcarea naturală	p. 198
6. 3. 2. Mișcarea migratorie	p. 205
6. 4. Evoluția nupțialității	p. 213
6. 4. 1. Căsătoriile mixte	p. 220
6. 4. 2. Distribuția sezonieră a căsătoriilor	p. 228
6. 4. 3. Statutul matrimonial al populației	p. 233
6. 4. 4. Starea civilă la căsătorie	p. 236
6. 4. 5. Vârsta la căsătorie	p. 239

Capitolul 7. Structuri demografice în secolul XIX la populația

comitatului Arad	p. 254
7. 1. Structura pe sexe a populației comitatului Arad	p. 254
7. 2. Populația comitatului Arad după grupe de vârstă	p. 257

7. 3. Structura populației comitatului Arad după apartenența confesională și etnică	p. 259
7. 3. 1. Structura confesională a comitatului Arad în secolul XIX	p. 260
7. 3. 2. Evoluția structurii etnice a comitatului Arad în secolul XIX	p. 266
7. 4. Structura socio-profesională a comitatului Arad în secolul XIX	p. 274
Concluzii	p. 288
Anexe	p. 292
Bibliografie	p. 322

Prefață

„... lucrarea domnului Corneliu Pădurean este o reușită istoriografică, deoarece reprezintă prima monografie din perspectiva istoriei populației a unei unități administrativ-teritoriale compacte din Transilvania. Ea nuanțează cunoștințele existente până acum despre comportamentul demografic global al provinciei, demonstrează foarte clar modelul urmat de lumea rurală și evoluția distinctă a orașului. Utilizarea unor izvoare inedite, parcurgerea unei bibliografii de specialitate cuprinzătoare, anexele 3-9, spiritul critic cu care sunt preluate anumite informații din lista bibliografică etc. ne relevă un cercetător deplin format, ce stăpânește cu lejeritate terminologia și metodologia disciplinei pe care a abordat-o.”

Prof. univ. dr. Liviu Maior – Universitatea București

„Chiar dacă lucrarea de față își propune să se mențină la nivelul evoluțiilor generale, autorul trece adesea dincolo de acestea, nerezistând tentației de a atinge, mai ales acolo unde sursele i-o permit, aspecte ale vieții cotidiene, ale istoriei mentalităților, identificând de fapt, am spune, obligatorii direcții de operare pentru viitor, cu condiția acomodării cu exigențele metodologice ale acestor discipline; dacă în mod tradițional datele demografiei istorice cu privire la familie, la problematica cuplului, a copilăriei, a condiției femeii au venit în sprijinul antropologiei istorice, astăzi abordările de această natură presupun o bază documentară mai largă și reclamă un specialist capabil să le interogheze în folosul acestei discipline. Sunt identificabile pe parcursul analizei aspecte și pagini ce ating și pun asemenea probleme și am putea exemplifica aici cu discuția în jurul nașterilor nelegitime, privite prin prisma moralei comunităților în care se produc și nu doar prin prisma celor care le înregistrează, comunitățile acceptând, din diverse pricini, concubinajele, pentru ele având adesea valoarea unor căsătorii oficializate, neoficializarea lor fiind în funcție de o serie de considerente economico-sociale sau culturale ori cu subcapitolul în care analizează impactul maladiilor asupra ratei brute a mortalității, unde blocul cufrelor este spart de prezentarea cu cuvintele celor care le-au consemnat în registrele parohiale a cauzelor deceselor, în cazul prezentării distribuției sezoniere a căsătoriilor, unde cifrele sunt susținute de explicații și nuanțări de finețe ori discuția în jurul căsătoriilor mixte, unde constată că barierele etnice și confesionale sunt mai ușor de trecut decât cele sociale etc.”

Prof. univ. dr. Barbu Ștefănescu – Universitatea din Oradea

„... nu putem să nu apreciem pe de o parte bogăția și varietatea informației statistice care se ia în calcul, pe de altă parte rigoarea multiplelor analize care se fac ca și relevanța concluziilor care se formulează. Ceea ce iarăși merită să fie subliniat și apreciat este utilizarea intensivă a comparativismului în toate diversele sale fațete: cel macroteritorial înspre Est cu Transilvania și România, înspre Vest cu Ungaria, Austria, Europa Occidentală, cel geografic între zona montană a Zărandului și zona de câmpie, cel socio – economic între mediul rural și cel citadin, cel etnic între populația majoritar românească și minoritățile maghiară, germană, sârbească.”

(*dr. Simion Retegan* – Institutul de Istorie al Academiei Române)

„Lucrarea în ansablul ei este o reconstituire complexă a unei unități administrative distincte (comitatul Arad) și reprezintă o cercetare originală, o contribuție importantă la studierea populației Transilvaniei în epoca modernă. În primul rând, meritul autorului este acela de a fi utilizat în mod sistematic pentru zona Aradului registrele parohiale de stare civilă, izvoare statistice de primă mână pentru cunoașterea comportamentului demografic al populației comitatului. Remarcăm înainte de toate acribia cu care au fost prelucrate registrele parohiale pentru mai multe etnii (români, maghiari, germani, sârbi) și confesiuni (ortodocși, romano-catolici, reformați) atât din orașul Arad cât și din localități situate în mediul rural. La aceste surse, autorul a asociat informații edite și inedite din conscripțiile și recensământurile efectuate în monarhia habsburgică în cursul secolului al XIX-lea și care au inclus și comitatul Arad, oferind o imagine globală atât asupra dinamicii și mișcării naturale a populației, cât și asupra structurii acesteia potrivit criteriilor demografice curente: sex, stare civilă, vârstă, etnie, confesiune, profesie etc.”

Conf. univ. dr. Ioan Bolovan – Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Lista tabelelor și a graficelor

a. Tabele

Tabelul nr.1. Evoluția suprafeței și a densității populației comitatului Arad în secolul XIX	p. 65
Tabelul nr.2. Situația familiilor contribuabile și privilegiate din orașul Arad	p. 92
Tabelul nr. 3. Structura etnică a populației militare din orașul Arad (după numele celor înregistrați)	p. 92
Tabel nr. 4. Dinamica populației comitatului Arad în secolul XIX	p. 107
Tabelul nr. 5. Dinamica populației unor localități a comitatului Arad între 1828 – 1900.....	p. 109
Tabelul nr.6 Populația și densitatea medie a populației plășilor comitatului Arad în anii 1880-1890	p. 111
Tabelul nr.7. Situație comparativă a densității medii a locuitorilor unor comitate	p. 113
Tabel nr. 8. Evoluția populației comitatului Arad între 1880-1900 în raport cu alte comitate	p. 115
Tabelul nr. 9. Dinamica caselor comitatului și orașului Arad în secolul XIX	p. 118
Tabelul nr. 10. Clasificarea caselor după materialele utilizate la construirea lor după recensământul din anul 1900	p. 122
Tabelul nr. 11. Dinamica populației orașului Arad în secolul XIX	p. 124
Tabelul nr. 12. Dinamica populației Aradului și a unor orașe din Transilvania și Ungaria	p. 129
Tabelul nr. 13 Clasificarea satelor comitatului Arad	p. 130
Tabelul nr. 14 Tendințe în evoluția satelor comitatului Arad fără localitățile alipite în anul 1876	p. 132
Tabelul nr.15. Dinamica localităților rurale ale comitatului Arad între 1829-1900	p. 132
Tabelul nr. 16. Evoluția nașterilor din comitatul Arad și eșantioane, între 1866 –1900	p. 142
Tabelul nr. 17 Evoluția natalității în orașul Arad între 1866 –1900	p. 145
Tabelul nr. 18. Evoluția natalității în secolul XIX în orașul Arad, după însemnările din registrele parohiale de stare civilă.	p. 147
Tabelul nr. 19- Evoluția ratei brute a natalității (RBN) în comitatul și orașul Arad între 1866-1900 (la 1000 de locuitori - ‰)	p. 150
Tabel nr. 20. Evoluția ratei brute a natalității în comitatul și orașul Arad în comparație cu unele zone (în‰)	p. 151
Tabelul nr. 21 RBN la unele etnii din orașul Arad în 1890	p. 152

Tabelul nr.22. Evoluția sezonieră a nașteriiilor în comitatul și orașul Arad precum și în localitățile/eșantioane	p. 153
Tabelul nr.23. Evoluția sezonieră a nașterilor în orașul Arad la unele confesiuni după registrele parohiale	p. 157
Tabelul nr.24. Miscarea sezoniera a nasterilor în Transilvania , Ungaria și comitatul Arad în anul 1890	p. 159
Tabelul nr. 25. Structura pe sexe a nașterilor în anii 1885 și 1890	p. 160
Tabel nr.26. Evoluția numărului și a indicelui de ilegitimitate în comitatul Aradși localitățile Arad, Horia și Șiria	p. 163
Tabelul nr. 27. Evoluția numărului și a indicelui de ilegitimitate la confesiunile din orașul Arad	p. 166
Tabel nr. 28. Evoluția mortalității in comitatul și orașul Arad si localitățile/eșantioane	p. 168
Tabel nr.29. Evoluția mortalității in orașul Arad.....	p. 170
Tabelul nr. 30. Evoluția anuală a mortalității în orașul Arad după înregistrările din registrele parohiale	p. 171
Tabelul nr. 31. Evoluția anuală a ratei brute a mortalității (RBM) în comitatul și orașul Arad, precum și localitățiile Horia, Macea, Șiria (la 1000 locuitori - ‰)	p. 174
Tabelul nr. 32. Situație comparativă a RBM între 1866-1900 (la 1000 locuitori - ‰)	p. 177
Tabel nr. 33 Epidemia de holeră 1872 –1873	p. 180
Tabelul nr. 34. Evoluția zilnică a deceselor din cauza holerei în orașul Arad în anul 1873	p. 182
Tabelul nr. 35A. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați bărbați	p. 183
Tabelul nr. 35B. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați femei.	p. 183
Tabelul nr. 35C. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați bărbați și femei	p. 184
Tabelul nr. 36. Cauzele deceselor în anul 1895	p. 185
Tabelul nr. 37. Distribuția sezonieră a mortalității conform registrelor parohiale de stare civilă din Arad, Horia, Macea și Șiria	p. 189
Tabelul nr.38. Rata mortalității infantile la unele confesiuni din orașul Arad și eșantioane	p. 193
Tabelul nr. 39. Structura pe vârste a decedaților la unele confesiuni	p. 195
Tabelul nr. 40. Structura pe sexe a mortalitați în comitatul si orașul Arad și eșantioane	p. 197
Tabelul nr.41. Evoluția sporului anual natural al populației comitatului și orașului Arad între 1871-1900	p. 201

Tabelul nr. 42. Evoluția anuală a populației comitatului și a orașului Arad pe baza sporului natural între anii 1869 - 1900.....	p. 203
Tabelul nr. 43. Evoluția sporului natural, a sporului migratoriu și a sporului real între 1869-1900	p. 205
Tabel nr. 44 Structura populației după domiciliu în comitatul Arad	p. 208
Tabel nr. 45 Structura populației după domiciliu în orașul Arad	p. 208
Tabelul nr. 46. Structura emigrației din comitatul și orașul Arad (anul 1869)	p. 209
Tabelul nr. 47. Structura emigrației în zone din afara Ungariei	p. 209
Tabelul nr. 48. Locul de origine a imigranților în comitatul și orașul Arad p.	210
Tabelul nr.49. Evoluția numărului căsătoriilor și a ratei brute a nupțialității în comitatul Arad împreună cu orașul Arad și eșantioane	p. 215
Tabelul nr. 50. Evoluția căsătoriilor în orașul Arad între anii 1801-1894 după înregistrările din registrele parohiale	p. 218
Tabelul nr.51 Rata brută a nupțialității la unele confesiuni din orașul Arad	p. 220
Tabel nr. 52A Căsătorii mixte în comitatul și orașul Arad în anul 1880	p. 221
Tabelul nr.52B. Căsătorii mixte in comitatul si orașul Arad în anul 1885 ..	p. 221
Tabel nr. 52C. Evoluția căsătoriilor mixte la Șiria	p. 222
Tabelul nr.53. Distribuția sezonieră a căsătoriilor	p. 228
Tabelul nr.54. Distribuția sezonieră a căsătoriilor pe confesiuni în orașul Arad	p. 232
Tabel nr. 55. Evoluția stării matrimoniale a populației comitatului Arad .	p. 235
Tabel nr. 56. Evoluția stării matrimoniale a populației orașului Arad	p. 235
Tabelul nr.57. Starea civilă la căsătorie a populației comitatului și orașului Arad împreună cu Horia, Macea și Șiria	p. 237
Tabelul nr.58. Structura pe grupe de vârstă la căsătorie în comitatul și orașul Arad în anul 1880	p. 241
Tabelul nr.59. Vârsta perechilor căsătorite în comitatul și orașul Arad în anul 1880	p. 243
Tabelul nr. 60. Structura pe sexe a populației comitatului Arad între 1857-1900	p. 254
Tabelul nr.61. Structura pe sexe a populației orașului Arad între 1857-1900	p. 255
Tabelul nr. 62. Structura pe grupe de vârstă a comitatului Arad	p. 257
Tabelul nr. 63. Structura pe grupe de vârstă a orașului Arad	p. 259
Tabelul nr. 64. Structura confesională a comitatului și orașului Arad	p. 261
Tabelul nr. 65. Structura confesională a plășilor din comitatul Arad în anul 1900 (în %)	p. 264
Tabelul nr. 66. Structura etnică a comitatului și orașului Arad în secolul XIX	p. 268

Tabelul nr. 67. Structura pe etnii a plășilor comitatului Arad la 1900 (în %)	p. 270
Tabelul nr. 68. Structura etnică a localităților Macea, Horia și Șiria în anul 1890	p. 273
Tabelul nr. 69. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1857	p. 276
Tabelul nr. 70. Compoziția socio-profesională a comitatului și orașului Arad în 1869	p. 278
Tabelul nr. 71. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1890	p. 280
Tabelul nr. 72. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la 1900	p. 281

b. Grafice

Graficul nr.1. Evoluția numerică a comunelor și satelor comitatului Arad în secolul XIX	p. 71
Graficul nr. 2. Suprafața comitatului Arad în raport cu cea a Ungariei	p. 114
Graficul nr. 3. Populația comitatului Arad în raport cu populația Ungariei	p. 116
Graficul nr. 4. Populația orașului Arad în raport cu cea a comitatului Arad	p. 125
Graficul nr. 5. Structura așezărilor comitatului Arad și a Ungariei în anul 1900 (%)	p. 133
Graficul nr.6. Evoluția RBN, RBM, REN a comitatului Arad	p. 199
Graficul nr. 7. Evoluția RBN, RBM, REN a orașului Arad	p. 200
Graficul nr. 8. Evoluția ratei brute a nupțialității (la 1000 de locuitori)	p. 216
Graficul nr.9. Evoluția comparativă a ratei brute a nupțialității (la 1000 locuitori)	p. 217
Graficul nr. 10. Distribuția sezonieră a căsătoriilor în anii 1880 și 1885	p. 229
Graficul nr.11. Distribuția sezonieră a nașterilor și căsătoriilor în anul 1885	p. 231
Graficul nr.12. Structura pe sexe a populației orașului Arad	p. 256
Graficul nr.13. Evoluția numărului de biserici aparținând confesiunilor din comitatul Arad între anii 1839–1900	p. 262
Graficul nr. 14. Structura confesională a orașelor Arad, Oradea și Timișoara în anul 1900(în %)	p. 266
Graficul nr. 15. Structura etnică a orașelor Arad, Oradea și Timișoara la 1900(în %)	p. 272

INTRODUCERE

Când în anul 1662 apărea la Londra *Natural and Political Observations made upon the Bills of Mortality chiefly with Reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Air, Diseases etc. of the City of London*, autorul ei, John Graunt probabil că nu realiza la momentul respectiv că a scris prima carte a unui nou domeniu științific pe care tocmai îl fondase: cel al demografiei. După cum îi spune numele, obiectul ei de studiu este populația umană în raport cu reînnoirea ei prin jocul nașterilor, deceselor și mișcărilor migratorii¹. Deși pe parcursul timpului demografia a fost socotită fie aparținând statisticii, fie un domeniu al biologiei ori a sociologiei, ea și-a urmat propria sa cale, conturându-se ca un domeniu specific de care trebuie să țină seama toți cei care studiază populația.

Datorită complexității sale, populația este studiată de o multitudine de discipline cum ar fi statistica, economia, sociologia și istoria. Acestea oferă demografiei rezultatele propriilor lor cercetări, dar și preiau de la demografie concluziile ei. Atunci când a trebuit însă să se explice efectele crizelor alimentare asupra mortalității, a fertilității, a evoluției populației în general, demografia s-a întâlnit cu istoria². S-a născut astfel o știință interdisciplinară, demografia istorică, a cărei individualitate este dată de sursele și metodele de investigație la care apelează.

Demografia istorică a cunoscut efortul propriei sale definiții mai ales după al doilea război mondial, ajungând să fie, după cum afirma J. Dupaquier o „disciplină de vârf”. Amplificarea cercetărilor de demografie istorică în diferite țări, a însemnat și conturarea unor școli naționale în acest domeniu al științei.

În România, cercetările de demografie istorică s-au bucurat de un interes corespunzător, fiind înregistrate, de-a lungul timpului, realizări notabile. După anul 1989 investigațiile istoricilor demografi au început să cunoască un nou avânt. Grație unei generații tinere de cercetători clujeni, din jurul Institutului de Istorie, al Universității „Babeș-Bolyai” și al Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, au fost abordate o serie de teme aflate și în atenția demografiei istorice mondiale³. Prea puțin sau deloc cercetate de istoriografia de dinainte de anul 1989, probleme ale familiei, căsătoriei, divorțului, concubinajului, ale mișcării populației, urbanizării etc. au devenit noile teme ale demografiei istorice românești. În acest context s-a derulat și un proces de reconsiderare a unor izvoare mai puțin frecventate de către cercetătorii demografi în perioada anterioară. Este vorba de valorificarea registrelor parohiale de stare civilă, care, în ciuda recunoașterii importanței lor ca surse ale demografiei istorice, au fost în prea mică măsură exploatare, în comparație cu alte țări.

Lucrarea pe care dorim să o propunem atenției cititorului avizat, dar și celui interesat de cunoașterea trecutului mai îndepărtat ori mai apropiat, se dorește a fi o mică contribuție la noile tendințe pe care tocmai le-am semnalat în rândurile de mai sus. Utilizând surse edite dar și, pentru prima oară mai sistematic, în cadrul cercetărilor de demografie istorică din zona Aradului, a registrelor parohiale de stare civilă, lucrarea își propune să reconstituie dinamica și comportamentul demografic al populației din comitatul Arad în întinderea sa teritorială din secolul al XIX-lea. În acest sens ne-am propus să abordăm alături de evoluția populației în dinamica ei și aspectele legate de mișcarea populației (natalitate, mortalitate, nupțialitate, imigrație), fenomene mai puțin studiate de cercetările de demografie istorică consacrate spațiului istorico-geografic arădean. Structurile populației după anumite caracteristici au fost de asemenea în atenția analizei noastre. Prelucrând după modelul demografiei franceze, datele oferite atât de generos de către izvoarele demografice consultate de noi, încercăm prin intermediul analizei demografice să transformăm aceste date în rezultate finite⁴. În demersul nostru nu am omis să punem în evidență și raportul reciproc dintre evoluția economică și fenomenele demografice.

Analiza pe care ne-am propus să o întreprindem, desigur în limitele determinate de izvoarele pe care le-am avut la dispoziție, se referă atât la populația rurală a comitatului Arad cât și la populația orașului Arad, la care am mai adăugat și populația a trei localități/eșantioane. Este vorba de Panathul Nou (azi Horia), Macea și Șiria. Alegerea noastră a fost determinată atât de criterii etnice și confesionale și, nu în ultimul rând, de așezarea lor geografică. În cazul localității Horia aproape întreaga populație era, după cum se va vedea pe parcursul lucrării, de origine germană și de confesiune romano-catolică, fiind plasată în zona de câmpie din apropierea orașului Arad. Localitatea Macea în schimb, avea în secolul al XIX-lea o populație preponderent românească, de confesiune ortodoxă, situație pe care o regăsim de altfel la nivelul întregului comitat al Aradului. Geografic, ea este așezată tot în zona de câmpie, în apropierea graniței actuale cu Ungaria. Alegerea Șiriei, „cel mai mare și mai de frunte dintre satele din Podgorie”⁵, este motivată de compoziția ei etnică, aici fiind alături de români „și puțini șvabi, mai puțini maghiari ... și slovaci”⁶, de structura confesională precum și de așezarea ei în geografia județului Arad. Alături de populația română aparținând bisericii ortodoxe și greco-catolice, era prezentă aici și o populație de origine maghiară și germană, ambele de credință romano-catolică, apropiându-se din acest punct de vedere de modelul etnic și confesional al comitatului Arad din secolul al XIX-lea. Șiria, fost centru al unui întins domeniu, se află situată în Podgoria Aradului, recunoscută pentru vinurile, prosperitatea ei economică dar și pentru hărnicia oamenilor locului. Ioan Slavici spunea despre podgoreni săi că sunt „mai înstăriți, mai înaintați în cultură și mai sfătoși, ..., aproape numai români, se sânt ei înșiși, și sunt socotiți și de alții, cei

mai de frunte dintre românii din partea locului”⁷. Între aceștia, „șirienii erau fruntea frunții, adică cei mai de frunte dintre podgoreni”⁸

În toate cazurile, cercetarea noastră a vizat problematica generală a fiecărui fenomen demografic abordat, urmând ca studii viitoare să adâncească aspectele legate de comportamentul demografic analizat de noi, dar și altele care au stat eventual în mai mică măsură în atenția noastră.

Conștienți de limitele inerente ale unui atare demers științific, socotim ca bine venite orice observații sau sugestii. Nu putem încheia fără să aducem mulțumiri celor care au fost alături de noi pe întregul parcurs al documentării și elaborării lucrării.

În primul rând gândurile noastre se îndreaptă către Excelența Sa prof. univ. dr. Liviu Maior, ambasadorul României în Canada, care cu bunăvoință și înțelegere a acceptat să ne îndrume în realizarea acestei lucrări. Mulțumiri deosebite se cuvin a fi adresate celui care ne-a sugerat abordarea temei, domnului prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, prorector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Suntem convinși că sprijinul, sugestiile și atenția de care ne-am bucurat din partea domniei sale au fost determinante în elaborarea și finalizarea lucrării. Ne exprimăm recunoștința și față de domnul conf. univ. dr. Ioan Bolovan pentru ajutorul și sfaturile competente oferite în domeniul demografiei istorice și care, nu odată, s-au dovedit a fi salutare în economia acestei lucrări. Gratitudine trebuie să exprimăm și domnilor prof. univ. dr. Barbu Ștefănescu și dr. Simion Retegan, sugestiile dâșilor îmbogățind efortul nostru. O menționare specială merită și personalul Direcției Județene a Arhivelor Naționale Arad, căruia îi mulțumim și pe această cale. Tuturor celor care neamintiți aici, dar care într-un fel sau altul, cu gândul ori cu fapta au fost alături de noi pe tot parcursul elaborării lucrării, le adresăm recunoștința noastră. Nu în ultimul rând, adresez mulțumiri familiei mele pentru răbdarea și înțelegerea pe care au dovedit-o față de mine în timpul în care m-am dedicat mai mult trecutului decât prezentului. Sprijinul lor în diferitele momente ale elaborării lucrării, precum și în tehnoredactarea ei s-a dovedit a fi incomensurabil.

NOTE

1. Roland Pressat, **Dictionnaire de démographie**, Presse Universitaires de France, Paris, 1979, p. 39
2. Vladimir Trebici, **Demografia între istorie și sociologie**, în *Demografie. Excerpta et selecta*, București, 1996, p. 76
3. Roland Pressat, **Analiza demografică**, București, 1974, p. 19 - 20
4. vezi, Louis Roman, **Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu**, în *Revista de Istorie*, 42, nr. 4, 1989
5. Ioan Slavici, **Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut**, Ediție de Constantin Mohanu, București, 1998, p. 375
6. **Ibidem**, p. 376
7. **Ibidem**
8. **Ibidem**

CAPITOLUL 1

CONTRIBUȚII ISTORIOGRAFICE LA CUNOAȘTEREA DEMOGRAFICĂ A ZONEI ARADULUI

La sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, cercetările de demografie și statistică istorică au cunoscut progrese semnificative, conturându-se tot mai mult rolul populației în evoluția societății de-a lungul istoriei.

Perioada interbelică a fost mai puțin propice pentru cercetările de demografie, nefiind elaborate studii fundamentale. Congresele internaționale care au dezbătut probleme ale populației, au avut în vedere într-o măsură mai mică aspectele legate de demografia istorică¹.

După al doilea război mondial însă, demografia istorică ca disciplină, își conturează tot mai clar obiectul și metodele. Deceniul al șaselea al secolului XX, prin marile sinteze întocmite, a însemnat declanșarea unor preocupări în direcția cercetărilor de demografie istorică în multe țării din Europa dar și din alte continente².

Aceeași evoluție au cunoscut cercetările de demografie istorică în România. Interesul pentru problemele de demografie începe să se contureze spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Demografia istorică românească cunoaște acumulări importante după al doilea război mondial, în special în deceniul opt. Impulsionarea cercetărilor de demografie istorică s-a datorat în primul rând unor lucrări elaborate de academicienii David Prodan, Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu. De asemenea un rol important l-a avut în acest sens și Colocviul Internațional de Demografie Istorică, desfășurat la Cluj-Napoca în anul 1977. În urma cercetărilor întreprinse³, au fost publicate numeroase izvoare demografice, instrumente de lucru, studii, recenzii etc.

Problemele legate de fenomenele de demografie istorică desfășurate în spațiul istorico-geografic arădean, au stat în atenția istoricilor, mai cu seamă arădeni, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În cele ce urmează să încercăm să urmărim evoluția și realizările istoriografice în domeniul demografiei istorice din această parte a vestului României de azi.

Analiza pe care am întreprins-o în domeniul și spațiul care ne interesează, permite stabilirea a trei momente de referință: unul legat de activitatea unor istorici maghiari din secolul al XIX-lea, mai ales din ultimele sale două decenii, altul din perioada interbelică, iar cel de-al treilea este legat cronologic de ultimele decenii ale secolului XX.

1. 1. Contribuții din secolul al XIX-lea

Primul în ordine cronologică care prin lucrarea sa aduce informații ce interesează domeniul demografiei istorice a fost cărturarul maghiar Fábian Gábor. Autor al unei descrieri a comitatului Arad⁴, el s-a născut în comitatul Veszprem, la Vörös-Bereny, în ziua de 28 decembrie a anului 1795, în familia unui cleric reformat⁵. După ce și-a efectuat studiile gimnaziale la Bratislava, între 1808-1821 studiază la Pápá filosofia și teologia, iar la Pesta dreptul⁶. Între anii 1824-1837 este avocat pe domeniul Șiriei, după care se mută la Arad devenind judecător la Tabla din Arad⁷. Biografia sa intelectuală îl definește ca pe un bun cunoscător și traducător al clasicilor latini⁸. Din acest motiv, lucrarea care ne interesează se dovedește a fi unică în cadrul preocupărilor lui Fábian Gábor.

Apărută în anul 1835 (doar prima parte), ea se dovedește a fi o descriere istorico-geografică a comitatului Arad. Din punctul de vedere al domeniului care ne interesează, cel al demografiei, lucrarea reproduce în paginile sale un document din anul 1561, care este de fapt o conscriere a porților palatiale din comitatele Arad și Zărand⁹, așa cum erau ele la data conscripției. Documentul întocmit în limba latină, amintește cu această ocazie așezările existente și stăpânii de domenii din cele două comitate. Pentru comitatul Arad al secolului XVI sunt enumerate 66 de așezări, în timp ce în comitatul Zărand, mult mai mare la acea dată, numărul lor a fost de 280. Precizăm că în cifrele amintite mai sus autorul a inclus atât pustele locuite dar și pe cele nelocuite. Documentul este important deoarece ne permite să identificăm care au fost zonele cele mai locuite în evul mediu, din cadrul viitorului județ Arad

Fără să ofere date de ordin statistic, autorul ne prezintă și informații despre structura etnică și confesională a comitatului Arad, existentă în timpul său¹⁰. Sunt amintiți în ordinea pe care o redăm și noi, maghiarii, românii, sârbii, germanii și slovaci. În privința confesiunilor, Fábian Gábor îi consemnează pe romano-catolici, ortodocși și reformați, fără să-i amintească pe greco-catolici, evanghelici și izraeliți care erau și ei prezenți în comitat la data la care el își întocmea lucrarea. Desigur cartea lui Fábian Gábor reprezintă doar începuturile, mai ales de ordin statistico-demografic, ale unor cercetări care vor fi potențate în deceniile, și apoi secolul următor.

O altă lucrare care abordează de data aceasta mai pe larg și mai nuanțat fenomenele demografice, aparține unui om de cultură care și-a desfășurat

activitatea tot la Arad. Este vorba de Lakatos Otto, și el autorul unei lucrări dedicată istoriei Aradului. Născut la Szekesfehervár pe data de 4 octombrie 1802, Lakatos Otto ajunge profesor la gimnaziul din Arad ocupând și funcția de director al acestei instituții. Pentru convingerile sale politice din timpul revoluției de la 1848-1849 este condamnat de către autoritățile habsburgice, motiv pentru care este nevoit să părăsească Aradul și să se ascundă din fața acestora. După realizarea dualismului austro-ungar din anul 1866, este grațiat și se reîntoarce la Arad, fiind din nou profesor la același gimnaziu¹¹.

În volumul al doilea al lucrării sale¹², Lakatos Otto prezintă trei conscripții, întocmite în anii 1715, 1720 și respectiv 1774 referitoare la orașul Arad. În cazul primei conscripții, autorul prezintă în ordine alfabetică cele 102 familii de proprietari civili, precum și cele 10 familii de jeleri fără avere¹³. El recunoaște că structura etnică a orașului, care la acea dată avea statutul de târg (mezőváros)¹⁴, era complet diferită față de structura similară din deceniul al optulea al secolului al XIX-lea, care era, așa cum vom vedea, preponderent maghiară. Marea majoritate a populației era, cum va constata mai târziu și Gheorghe Ciuhandu, de etnie sârbă și română¹⁵. Tot din datele cuprinse în conscripția din anul 1715, aflăm și mărimea suprafețelor proprietăților funciare, Aradul având la acea dată o economie preponderent agrară, acest caracter persistând până către mijlocul secolului XIX. Treptat însă, unii dintre proprietarii funciari încep să se orienteze spre practicarea unor meșteșuguri sau a comerțului. Potrivit lui Lakatos Otto, existau în orașul Arad 86 de meșteșugari din care un număr de 49 practica 22 de meșteșuguri nominalizate. În cazul a 37 de persoane nu era precizat meșteșugul practicat¹⁶. Comercianții au însumat, cu prilejul aceleiași conscripții, 13 persoane¹⁷.

De o prezentare mai sumară s-a bucurat conscripția din anul 1720. De data aceasta alături de cele 169 de familii civile¹⁸, sunt nominalizate și cele 410 familii de militari sârbi¹⁹, dar în rândul lor au fost, după cum a constatat Gheorghe Ciuhandu, atât militari români cât și maghiari²⁰. Amintind și de data aceasta mărimea proprietăților funciare, autorul reține suprafețele superioare aflate în mâinile militarilor în raport cu cele deținute de populația civilă²¹.

Mult mai multe informații sunt valorificate de către autor din cele oferite de conscripția din anul 1774, Aradul fiind la acea dată declarat oraș cameral²². Cu acest prilej sunt nominalizați și cei 564 de proprietari ai celor 1110 case aflate în arealul orașului²³. La acest număr trebuie să mai adăugăm încă 10 case care nu aveau număr, aflate în proprietatea evreilor²⁴. Alături de aceștia, tot nominal, sunt amintiți și cei 272 de jeleri²⁵, din totalul de 1249 de familii înregistrate ca locuind în oraș, cifră în care sunt incluse și cele 25 de familii de nobili. Pe baza acestor date, autorul apreciază că populația orașului Arad ar fi fost cuprinsă la acea dată între 5-6.000 de suflete, cifră pe care o socotim aproape de realitate dacă înmulțim numărul de familii cu cifra convențională „4” și ținem seama și de

faptul că unele familii aveau mai mult de 4 membrii. Din datele prezentate de Lakatos Otto se poate observa și creșterea rolului meșteșugarilor în cadrul structurii populației, a căror număr a ajuns de data aceasta, față de anul 1715, la 263, ei practicând 42 de profesii. Numărul comercianților a crescut și el la 36 de persoane²⁶.

Alături de aceste date, mai sunt furnizate informații tot de interes demografic asupra a 13 localități situate de-a lungul Mureșului, unele aflate în comitatul Cenad. Acestea au fost locuite, până la desființarea de către autoritățile habsburgice a regimentelor de graniță, de către sârbi.

Tot Lakatos Otto este primul care valorifică informațiile cu caracter demografic existente în registrele parohiale de stare civilă²⁷. El urmărește evoluția botezaților, a decedaților și a cununaților la credincioșii de confesiune romano-catolică, pe perioade decenale, între anii 1702 și 1880. O situație statistică asemănătoare a fost publicată de autor și pentru confesiunea evanghelică fiind vizati anii 1846, 1851, 1867, 1868 și 1879²⁸. Mai amintim în acest context, publicarea sintetică a conscripției credincioșilor romano-catolici efectuată în anul 1777²⁹ și a celei din anul 1782, ultima vizând populația Aradului din orașul exterior³⁰.

Datele publicate de Lakatos Otto dovedesc că el este familiarizat cu statistica demografică, cu aspectele legate de mișcarea naturală a populației. Însă, din păcate, el se mulțumește doar să le consemneze fără să le și analizeze. Același lucru se întâmplă și în cazul recensământului din anul 1880, întocmit de autoritățile maghiare, ale cărui date statistice au fost de asemenea doar reproduse în a sa lucrare³¹. Cu toate aceste limite, aspectele de ordin demografic prezentate de el sunt importante pentru cunoașterea mai bună a structurii etnice, confesionale și socio-profesionale a orașului Arad în secolul al XVIII-lea³².

Aniversarea a 1.000 de ani de la așezarea ungarilor în Câmpia Pannonică, „sărbătorile milleniumului”, cum au fost ele denumite, a însemnat printre altele și apariția a numeroase monografii voluminoase referitoare la istoria comitatelor și a orașelor libere regești din Regatul Ungariei. În acest context comitatul și orașul liber regesc al Aradului beneficiază de apariția unor lucrări monografice de o întindere mai mare sau mai mică, dintre care cea mai valoroasă a fost, fără nici o îndoială, cea întocmită de către Márki Sándor³³, cunoscut istoric maghiar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului următor.

Márki Sándor s-a născut în 23 martie 1853 la Ketegyhaza (Chitichiaz), județul Békés³⁴, localitate locuită și atunci de români și maghiari. Clasele primare le-a urmat până în anul 1865 la Sarkad, unde s-a făcut remarcat prin articole la revista școlii.

Studiile gimnaziale și le efectuează la Oradea, iar cele liceale le continuă în 1870 la Bratislava, ca să le finalizeze în 1871-1872 la piariștii din Budapesta.

În perioada gimnaziului și a liceului pe lângă revistele școlare, a colaborat și la realizarea unor traduceri din Schiller și Goethe.

După absolvirea liceului se înscrie la Facultatea de istorie-geografie din cadrul Universității de la Budapesta. Ca student se remarcă prin deosebita sa cultură generală, prin preocupările sale multilaterale, inclusiv de învățare a unor limbi străine, între care și limba română.

La 17 decembrie 1876 obține diploma de profesor, ca apoi în anul 1877 să fie numit profesor de istorie și geografie la Gimnaziul Superior Regal din Arad.

Perioada de aproape un deceniu, cât a stat la Arad, a însemnat pentru Márki Sandor o etapă importantă în cadrul cercetărilor sale istorice, publicând peste 30 de studii. Este o prezență activă în viața culturală a orașului de pe Mureș, colaborând la presa locală, susținând conferințe pe teme de istorie locală, manifestând interes față de aspectele interetnice ale timpurilor trecute.

În anul 1886 părăsește Aradul, plecând la Budapesta, iar după 6 ani se mută la Cluj unde își începe activitatea universitară. Aici va rămâne până în anul 1921, după care se va retrage la Szeged. Ultimii 4 ani ai vieții sale îi petrece aici, unde își continuă activitatea de cercetare și creație până la moartea sa, survenită la 30 iunie 1925. În tot acest timp a continuat să mențină legăturile sale cu Clujul, cu presa maghiară din România de după 1918.

Ca istoric, Márki Sándor s-a format și și-a desfășurat activitatea istoriografică în atmosfera pozitivistă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În acest sens el a acordat o atenție deosebită studierii documentelor, fundamentării faptelor istorice pe izvoare, la care trebuia să se adauge și creativitatea istoricului. Concepția sa istorică o expune de altfel într-o scurtă broșură apărută chiar în anul în care începea Primul Război Mondial³⁵.

Márki Sándor s-a impus în cadrul istoriografiei maghiare de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX prin sintezele sale de istorie universală³⁶ și de istoria Ungariei³⁷, precum și prin monografiile consacrate unor personalități din istoria Transilvaniei și Ungariei. Amintim, doar pentru a avea o imagine mai clară a biografiei intelectuale a acestui istoric, lucrările dedicate lui Francisc Rákoczi II³⁸, lui Gheorghe Doja³⁹, sau memoriei lui Matei Corvin⁴⁰ ori Kossuth Lajos⁴¹.

Márki Sándor este cunoscut în istoriografia română și maghiară mai ales datorită celor două volume a lucrării *Arad vármegye és Arad szabad Király város története* (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad), apărute în anul 1892 și respectiv 1895. În introducerea la primul volum al monografiei sale, Márki Sándor mărturisește că timp de 6 ani a parcurs teritoriul întregului comitat, că a făcut cercetări în arhive interne și externe, că a studiat documentele și literatura de specialitate, că a stat de vorbă cu oameni de știință, colecționari și alte persoane preocupate de trecut⁴². Ca urmare a acestei metode de lucru, multe

din datele stabilite de el, fundamentate și pe diverse documente, își păstrează și astăzi valabilitatea. Primul volum acoperă perioada de la epoca străveche până la cucerirea turcească, iar volumul al doilea se ocupă de perioada cuceririi turcești până înspre zilele contemporane autorului.

Lucrarea, bine documentată, continuă să reprezinte o lectură obligatorie pentru cei care sunt preocupați de studierea și cercetarea istoriei din zona Aradului.

O analiză mai atentă a lucrării lui Márki Sandor permite și evidențierea unor contribuții legate de domeniul demografiei. Surprinzător, despre aceste contribuții nu amintește Kovács G., cunoscut și el pentru interesul pe care îl manifestă pentru evoluția demografică a comitatului Arad, în prezentarea pe care o face istoricului maghiar în lucrarea apărută în anul 1976⁴³. Analiza acestor contribuții trebuie făcută însă din perspectiva stadiului atins de cercetările de demografie istorică la sfârșitul secolului trecut⁴⁴.

După cum se știe, fenomenele demografice, care au avut loc până în secolul XVIII, sunt destul de dificil de reconstituit datorită „sărăciei” izvoarelor demografice. Márki Sándor apelând la diferite surse, cum ar fi cartularii, urbarii, conscripții, registre de venituri, defterii turcești etc., încearcă să stabilească, chiar dacă parțial, câteva aspecte demografice. În acest sens amintim în primul rând interesul pe care îl manifestă pentru reconstituirea numărului așezărilor umane. Titluri de capitole ale lucrării amintite mai sus, cum ar fi “Cetățile”, “Orașele”, “Așezările” din comitatul Arad și Zărand, dovedesc asemenea preocupări. Astfel, în secolul XV, în epoca huniazilor, el apreciază că în comitatul Arad ar fi existat 9 cetăți, 10 orașe (târguri n.n.) și 382 de sate, în timp ce în comitatul Zărandului ar fi fost în aceeași vreme 7 cetăți, 7 orașe (târguri n.n) și 345 sate⁴⁵. Tot el admite însă și ideea că nu toate așezările amintite de documente ar fi existat toate deodată, unele dispărând în timp, iar altele, aproximativ 90 de localități, existând și la sfârșitul secolului al XIX-lea⁴⁶.

Pornind de la identificarea numărului de așezări, istoricul arădean încearcă să stabilească și numărul locuitorilor. Socotind că un sat ar fi avut 5-6 case în care locuiau aproximativ 50 de locuitori, că o așezare de câmpie avea 500 de locuitori, iar un târg 5.000 de locuitori, ajunge la concluzia că în comitatul Aradului erau în secolul al XV-lea aproximativ 40-50.000 de locuitori⁴⁷.

Structura etnică a populației comitatului Arad a fost de asemenea în atenția lui Márki Sándor. În lipsa unor recensământuri organizate după metode moderne, el stabilește componența etnică pornind de la denumirile localităților. Astfel, după opinia sa, 76% din denumirile existente în cele 2 comitate ar fi fost maghiare, 180 localități fiind slave și doar 12 ar fi avut nume românești⁴⁸. Admite însă ideea că existența unor denumiri în limba maghiară nu înseamnă că și locuitorii erau maghiari, întrucât cei care au întocmit actele de dani au fost maghiari și ca urmare a acestui fapt unele nume de localități au putut fi

maghiarizate. Cu toate acestea, estimează că populația maghiară ar fi reprezentat aproximativ 20-25.000 de locuitori din cei 40-50.000. Pentru a-și întări ideea, dă în ordine alfabetică numele unor familii de iobagi⁴⁹. Elementele slave ar fi, după calculele lui Márki Sándor, pe locul doi, slavii fiind prezenți în momentul cuceririi maghiare, numărul lor crescând și în urma unor emigrări, mai ales sârbești. Românii care apar, conform afirmațiilor lui Márki Sándor, în sec. XII-XIII, sunt ca număr după maghiari și slavi. Primele nume românești cunoscute în comitatul Arad datează conform opiniei sale de la începutul secolului XIV⁵⁰. Alături de aceste comunități au fost identificați și iobagi de origine germană și, pornind de la o afirmație a lui Nicolaus Olahus, presupune că ar fi existat și țigani. Desigur, concluziile sale referitoare la compoziția etnică a populației sunt exagerate, știința istorică românească infirmându-le pe parcursul timpului, motiv pentru care nu mai insistăm asupra acestei probleme.

Până la cucerirea otomană, mai amintim inventarierea de către istoricul maghiar a 242 familii nobiliare în comitatul Arad⁵¹ și 292 în comitatul Zărand⁵².

Pentru perioada stăpânirii otomane, contribuția lui Márki Sándor la cunoașterea demografică constă în prelucrarea defteriilor turcești. Analiza acestora pune în evidență dinamica așezărilor și a gospodăriilor din spațiul arădean.

În timpul stăpânirii turcești, teritoriul Aradului primește o nouă organizare administrativă⁵³. Pe teritoriul de mai târziu al comitatului, turcii au înființat patru districte (nahie): nahia Aradului, în care erau 59 sate și 719 case, nahia Zărandului cu 67 sate și 579 case, nahia Lipova, iar unele sate din comitatul Aradului făceau parte din nahia Békés. Aceste districte vor fi cuprinse mai târziu în trei sangeacuri: Arad, Lipova și Ineu. Potrivit defteriului din 1585 în sangeacul Aradului erau 134 sate, iar în cel al Lipovei 578 sate. Pe domeniile cetății Dezna și Beliu, care intrau în sangeacul Ineu, erau conform defteriului lui Halul beg din 1574, 113 sate. Tot la domeniul Deznei se referă și defteriul lui Moharem Celebi. Ultimul, împreună cu Halul beg au stăpânit o parte a domeniului Dezna.

Pornind de la defteriul din 1585, Márki Sándor, încearcă să stabilească și numărul populației comitatului Arad împreună cu teritoriile din fostul comitat Zărand. Conform acestui defteriu pe teritoriul comitatului, în cele 7 cetăți, ar fi existat 1.018 soldați turci. Fiecare soldat avea în grija sa 3-4 case, adică aproximativ 50 de persoane. Considerând că existau aproximativ 3.100 case, el estimează populația la 60.000 locuitori⁵⁴.

Pentru secolul al XVIII-lea, având în vedere că și sursele demografice s-au îmbogățit, Márki Sándor prezintă mai nuanțat aspectele de ordin demografic. Unele din constatările sale vor fi reluate și utilizate, în deceniul opt al secolului nostru, de către cercetătorii arădeni care vor studia problemele legate de evoluția demografică a comitatului Arad.

În secolul al XVIII-lea, comitatul Arad a cunoscut unele modificări din punct de vedere administrativ. La începutul secolului, acesta se rezuma la o fâșie îngustă pe malul drept al Mureșului între localitățile Petriș și Semlac⁵⁵. Pe acest teritoriu, la care se adaugă și partea din comitatul Zărand, care va reveni comitatului Arad, autoritățile austriece au înființat, în anul 1700, regimente grănicerești în 12 localități⁵⁶, la care, în anii următorii s-au adăugat încă trei și câte o jumătate de localitate din alte două localități. În anul 1744, teritoriul comitatului Arad se mărește, fiind adăugate plășile Ineu și Zărand, provenite din comitatul Zărand, dezmembrat de către aceleași autorități habsburgice⁵⁷. La această configurație se va adăuga și teritoriul localităților militarizate, după desființarea regimentelor grănicerești în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea. Această organizare se va păstra până în anul 1876 când va avea loc o nouă reorganizare teritorial-administrativă.

Pe baza primelor conscripții din secolul al XVIII-lea, care se referă la comitatul Aradului, adică cele din 1715 și 1720, amintite și analizate și de către Lakatos Otto, după cum am amintit mai sus, Márki S. stabilește numărul de așezări și case, apreciind populația comitatului, fără părțile din comitatul Zărandului, la 6-7.000 locuitori⁵⁸. Pentru orașul Arad este conturată pe baza conscripției din 1715 structura socio-profesională, ponderea populației civile și numărul soldaților sârbi⁵⁹, având în vedere că aici se afla centrul organizării militare grănicerești.

Referitor la efectivul militar al celor 12 localități grănicerești, Márki S. îl fixează la 1.335 de militari din care 96 ofițeri, 415 cavaleriști și 824 infanteriști⁶⁰.

Mult mai complete sunt datele pe care le oferă pentru anul 1779. Conform acestora, ajunge la concluzia că în comitatul Arad unit cu o parte din comitatul Zărand erau 167 sate, și 16 târguri cu 101.540 locuitori. Structura etnică a acestei populații se prezenta în felul următor: 75.930 români, 10.000 maghiari, 10.000 sârbi, 5.000 nemți, 310 evrei și 300 armeni. Cifrele ni se par exagerate în special în ceea ce privește populația sârbă, știut fiind faptul că între 1735-1760, după desființarea regimentelor grănicerești, majoritatea militarilor sârbi au emigrat în Rusia⁶¹.

Tot pentru secolul al XVIII-lea, Márki S. abordează în lucrarea sa, și aspecte privind efectele ciumei de la începutul secolului la Arad, colonizările de după anul 1724 cu populație germană, maghiară, slovacă, cehă, șvăbească, rutenă, română, cu francezi, elvețieni, precum și structura pe confesiuni între 1766-1774. Ultimul aspect amintit, a evidențiat preponderența populației ortodoxe în centrul comitatens .

Pentru secolul XIX, contribuția deosebită a lui Márki Sándor la îmbogățirea demografiei istorice constă în prelucrarea datelor oferite de recensământul din anul 1869. Maniera de prezentare a recensământului dovedește

cunoașterea de către Márki S. a metodologiei de cercetare a fenomenelor demografice.

După ce constată că populația comitatului era de 304.713 de suflete, din care 32.725 reprezentau locuitorii orașului Arad, autorul prezintă statistic structura pe sexe a populației, din care rezultă o preponderență a bărbaților, fenomen care se va menține de altfel până după anul 1880. Tot statistic este prezentată nupțialitatea, divorțialitatea și văduvia pe sexe, numărul femeilor casătorite. Autorul constată o diferență dintre numărul femeilor căsătorite (62.453) și a bărbaților declarați căsătoriți⁶² (62.607). Analiza structurii confesionale a populației comitatului Arad, evidențiază superioritatea covârșitoare a ortodocșilor (români și sârbi), precum și numărul destul de mare de romano-catolici în care au fost incluși cu siguranță și greco-catolicii, deoarece diferența dintre numărul romano-catolicilor (86.792) și a populației maghiare (67.707) este destul de mare⁶³. Se știe că maghiarii nu sunt numai de confesiune romano-catolică, ci și reformati și unitarieni. Structura confesională este completată de structura etnică a populației comitatului. Și ea evidențiază faptul că românii reprezentau majoritatea covârșitoare (194.711) fiind urmați de maghiari (67.707), germani (39.581), slovaci (1.614), sârbi (1.034), alte naționalități (64). Se constată că în analiza sa nu apar evreii, deși ei sunt prezenți în cadrul structurii pe confesiuni, fiind cifrați la 6.910, din care, peste jumătate locuiau în orașul Arad⁶⁴. Evreii au fost asimilați de către autorități, populației maghiare, fiind cu toții vorbitori de limba maghiară.

Fenomenul imigrației a fost și el analizat de către Márki S. Conform aceluiași recensământ, în anul 1869 din cei 304.713 locuitori, 10.686 erau născuți în alte comitate ale Ungariei, 380 erau veniți din Austria, iar 64 erau din afara granițelor Imperiului⁶⁵.

Structura populației din punct de vedere al ocupației, a structurii proprietății, a gradului de alfabetizare, a grupelor de vârstă⁶⁶, a fost de asemenea prezentată de autor.

Analizând creșterea populației de la aproximativ 10.000 cât au fost în 1700, la 343.597 în 1891, Márki S. încearcă să stabilească cauzele acestei creșteri în ciuda unor fenomene politice și demografice negative, cum ar fi diferitele lupte care s-au desfășurat pe teritoriul comitatului, sau emigrarea în Rusia după desființarea regimentelor de graniță. Cauzele care au contribuit la creșterea populației comitatului Arad ar fi așadar în opinia sa, sporirea suprafeței comitatului, îmbunătățirea condițiilor de viață pe parcursul celor 190 ani, colonizările cu sârbi la 1700, cu germani și alte grupuri etnice după 1724, sau cele de la mijlocul secolului XIX când sunt înființate așezări de agricultori, ori colonizarea a 126 de familii de ciangăi în anul 1886 la Ghioroc⁶⁷.

Nu putem încheia prezentarea contribuției lui Márki S. la inițierea cercetărilor de demografie istorică în spațiul arădean, fără a aminti studiul de caz,

este adevărat cam sumar, pe care îl face în capitolul destinat situației confesionale în secolul XVIII-XIX⁶⁸. Pe lângă datele statistice pe care le prezintă pentru diferitele culte, el analizează mortalitatea și natalitatea ortodocșilor din satul Cicir în perioada dintre anii 1811-1880. Utilizând ca sursă registrul matricol de la parohie (primul datează din 1811 n.n.), Márki S. prezintă grafic evoluția mortalității și natalității pentru fiecare an din perioada mai sus amintită. Fără să comenteze cifrele, el doar identifică anii cu mortalitatea și natalitatea cea mai mare⁶⁹. El constată că nici satul Cicir nu a fost ferit de efectele epidemiei de holeră din 1872/1873, deoarece în 1873 se înregistrează și aici cea mai mare mortalitate. De fapt, ravagiile holerei în orașul și comitatul Arad au fost prezentate de Márki S., el amintind un număr de 6.092 de victime din cele 16.061 de persoane care s-au îmbolnăvit⁷⁰.

Informații de natură demografică sunt incluse și într-o altă lucrare a sa, în care este descrisă zona din jurul cetății Dezna⁷¹. Cu acest prilej, Márki Sándor prezintă structura etnică și confesională, precum și numărul caselor din localitățile Sebiș⁷², Prăjești⁷³, Donceni și Buhani⁷⁴, Dezna⁷⁵, Iosaș⁷⁶, Moneasa și zona minieră⁷⁷. Datele pe care le publică, preluate de fapt din recensământul din anul 1880, evidențiază preponderența și în această zonă a românilor ortodocși.

Socotim că pe baza celor prezentate până aici, putem aprecia că Márki Sándor a sesizat importanța pe care o are statistica demografică, fenomenele demografice în general, în cadrul cercetării istorice. Cu mijloacele pe care le oferea noua știință care începea să se contureze, el a încercat în lucrarea sa, să abordeze și aspectele legate de evoluția demografică pentru diferite perioade. Márki Sándor este primul în istoriografia arădeană care efectuează o analiză mai profundă a fenomenelor legate de populație. El deschide astfel un drum de care toți cei care s-au apropiat de cercetarea istoriei din zona Aradului, au trebuit să țină cont.

După lucrările lui Márki Sándor, mai consemnăm până la sfârșitul secolului XIX, încă două contribuții la cunoașterea demografiei comitatului și orașului Arad.

O lucrare prin excelență cu caracter demografic, a fost cea publicată în anul 1897 de către Lákos Béla⁷⁸. Așa după cum rezultă din titlu, lucrarea abordează aspecte legate de mișcarea populației comitatului Arad. Autorul, care își concentrează analiza pe secolele XVIII-XIX, încearcă să urmărească dinamica populației și pentru secolele anterioare, mai precis începând cu secolul al XVI-lea. Pe baza conscripției porților din anul 1564, autorul fixează populația totală a comitatului Arad și Zărand, la aproximativ 55.000 de locuitori⁷⁹. Pentru secolul următor, Lákos Béla, pornind de la o conscripție din anul 1696, estimează populația comitatului Arad, în întinderea sa de atunci, la 1.800-2.000 de locuitori, cifră stabilită de autor pe baza celor 80 de porți dicale conscrise cu prilejul conscripției mai sus amintite⁸⁰. Această scădere drastică a populației comitatului,

autorul o pune pe seama distrugerilor și a pierderilor de vieți omenești provocate de stăpânirea otomană.

Meritul principal al lucrării acestui autor constă în faptul că pentru prima oară se încearcă, în cadrul istoriografie arădene, să se urmărească dinamica populației comitatului Arad și a centrului său administrativ, în secolele XVIII și XIX, până la recensământul din anul 1890. Astfel pe baza conscripțiilor din anul 1715 și 1720 populația comitatului Arad împreună cu teritoriile din comitatul Zărand, care i-au fost ulterior incluse, era conform autorului amintit de 21.644 și respectiv 32.765 de locuitori⁸¹. Din anul 1720 până la recensământul din 1890, el a stabilit că sporul populației a fost de 948,67%⁸². Creșterea populației, mai ales pentru secolul al XVIII, dar și pentru cel următor, este pusă de autor pe seama unor colonizări cu populație românească, germană, maghiară și slavă⁸³. Raliindu-se unei teze a istoriografiei maghiare din epocă, Lákos Béla afirmă că românii ar fi venit, chipurile, mai ales dinspre Transilvania, pe văile Crișului Alb și a Mureșului, până în zona Radna–Lipova. Asupra teoriei privind emigrările românești istoriografia românească s-a pronunțat, așa că nu mai revenim⁸⁴. Zona văii Crișului Alb, la fel ca și valea Mureșului de altfel, a fost dens locuită și în perioada anterioară, după cum rezultă și din documentul din anul 1561 reprodus cum am văzut mai sus de către Fábian Gábor. Putem vorbi eventual de o revenire, după perioada de războaie din secolele XVI și XVII, a populației românești din zonele mai ferite unde s-a adăpostit.

O parte importantă a lucrării lui Lákos Béla este axată pe prelucrarea unor date ale recensământurilor din anii 1880 și 1890. După ce urmărește dinamica populației din cele 10 plăși ale comitatului Arad, câte erau ele la sfârșitul secolului al XIX-lea⁸⁵, autorul analizează și alte fenomene demografice. În atenția sa a stat spre exemplu mișcarea naturală a populației⁸⁶, evoluția sporului natural⁸⁷ în perioada 1883-1892, densitatea populației⁸⁸ între 1857-1890 și nu în ultimul rând structura etnică. În ceea ce privește ultimul aspect amintit, autorul lucrării pe care o analizăm, ajunge la concluzia că sporul maghiarilor a fost de 20 – 24%, în timp ce al românilor doar de 10 – 12%⁸⁹. Această creștere a maghiarilor este pusă exclusiv pe seama „vigurosului”, spor natural al maghiarilor⁹⁰.

Pornind de la structura celor două recensământuri din 1880 și 1890, Lákos Béla se oprește și asupra structurii confesionale⁹¹, a nivelului de alfabetizare a etniilor existente în comitat⁹², a stării civile a populației⁹³.

În ciuda unor limite inerente, determinate de orientările din epocă ale scrisului istoric maghiar, precum și de stadiul la care a ajuns știința demografică, lucrarea lui Lákos Béla a rămas până acum singura care analizează mai pe larg cele două recensământuri pe care le-am amintit, oferind o imagine statistico-demografică mai amplă a comitatului Arad în deceniul nouă al secolului al XIX-lea.

Ultima contribuție pe care o mai amintim pentru secolul XIX, la subiectul pe care ne-am propus să-l urmărim, aparține lui Gaal Jenő⁹⁴. Lucrarea sa se înscrie pe linia elaborării monografiilor comitatelor din Ungaria prilejuate de aniversarea „milleniumului”. Apărută la un an după lucrarea lui Lákos Béla, monografia lui Gaal Jenő are în cuprinsul ei un capitol special destinat populației comitatului și orașului Arad⁹⁵. Fără să mărturisească sau să citeze lucrarea lui Lákos Béla, el preia o parte din concluziile acestuia mai ales pentru secolul al XVIII-lea. Gaal Jenő analizează și el dinamica populației de la 1715 până la recensământul din 1890, prezintă populația celor 10 plăși la 1880 și 1890⁹⁶, apriciind că populația Aradului a înregistrat între 1720 și 1850 un spor de 644,4%⁹⁷.

În comparație cu lucrarea apărută cu un an înainte, Gaal Jenő acordă o mai mare importanță aspectelor de ordin etnic, reieșite în urma conscripției din 1720 precum și a recensământurilor din 1880 și 1890. Conform datelor sale, în anul 1720 românii formau 76,01%, germanii 16,41% iar 6,98% din populație erau reprezentați de către maghari⁹⁸. Pentru zona grănicerească, 65,95% era reprezentată de elementele sârbești, 25,79% de români, în timp ce 8,26% erau maghiari⁹⁹. Interesantă ni se pare stabilirea structurii pe sexe a etniilor care vorbeau limba maghiară, dar și identificarea numărului maghiarilor care cunoșteau o altă limbă decât cea maghiară¹⁰⁰. Dacă ne referim numai la români și maghiari, autorul a stabilit că un număr de 13.132 români vorbeau ungurește, în timp ce 13.113 maghiari vorbeau și limba română.

Alături de aceste aspecte, Gaal Jenő abordează pe baza recensământului din 1890 și alte fenomene demografice, cum ar fi structura confesională a comitatului și orașului Arad, starea civilă a populației, mișcarea populației în anii 1894 și 1895, sporul natural, structura socio-profesională, numărul clădirilor¹⁰¹.

La capătul prezentării principalelor contribuții din secolul al XIX-lea la cunoașterea fenomenelor demografice petrecute în comitatul și orașul Arad, putem spune că preocuparea diferiților autori pentru problemele populației a fost determinată de interesul de care este animat istoricul sau cărturarul în general. În același timp ea este și răspunsul științei la solicitările statului multinațional interesat în modificarea într-un sens sau altul a ponderii unora sau altora dintre etnii.

1. 2. Contribuții din perioada interbelică

Cercetările de demografie istorică arădeană au realizat un progres important în perioada interbelică prin lucrările preotului și istoricului Gheorghe Ciuhandu. Născut la 23 aprilie 1875, într-o familie de preoți din satul Roșia, județul Bihor¹⁰², el a fost unul din cei mai importanți cărturari interbelici arădeni.

Autor de lucrări teologice și istorice, Gheorghe Ciuhandu a abordat în scrierile sale aspecte privind istoria bisericească a românilor din părțile Aradului și Bihorului, mai ales pentru secolul al XVIII-lea. De asemenea a studiat și problematica legată de alegerea unui episcop român la Arad, de unirea bisericească în zona Aradului, de desfășurarea răscoalei lui Horea pe teritoriul județului Arad etc.

În cadrul istoriografiei românești arădene, Gheorghe Ciuhandu are meritul de a fi primul care a sesizat raportul dintre istorie și statistică, importanța materialelor statistice pentru reconstituirea trecutului. Într-o conferință¹⁰³ publicată în lucrarea *Schiță din trecutul românilor arădeni în veacul XVIII*, Gheorghe Ciuhandu preciza: „începem expunerea printr-o considerație statistică deoarece dovezile de acest fel sunt întotdeauna cele mai solide și convingătoare și mai grele de combătut”¹⁰⁴. Pe aceeași linie, în prefața celei mai importante lucrări scrise de el în domeniul istoriei, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, afirmă că lucrarea sa „prin materialul său statistic servește în parte măcar, ca întregire a lacunei în privința istoriografiei ținutului, fiind bine cunoscut raportul dintre istorie și statistică”¹⁰⁵.

Conștient fiind de importanța materialelor statistice pentru istorie, el își dă seama că este un deschizător de drumuri, cel puțin în cadrul scrisului istoric românesc arădean, afirmând că „studiile statistice așa de grăitoare și doveditoare de altfel, au fost prea puțin cultivate la noi”¹⁰⁶ ele nefiind utilizate „până acum de nimeni din punct de vedere românesc”¹⁰⁷. Se pare însă că nu era la curent cu publicarea de către un alt arădean, Sabin Manuilă, a lucrării, *Evoluția demografică a orașelor și a minorităților etnice din Transilvania*, apărută la București în anul 1929.

După cum se știe, în cadrul cercetărilor de demografie istorică, diferitele conscripții reprezintă, pentru perioadele în care au fost întocmite, izvoare de primă mărime. Datele furnizate de aceste documente au o valoare deosebită, contribuind la înțelegerea mai clară a fenomenelor istorice, la fundamentarea adevărului istoric. Cu siguranță acestea au fost și pentru Gheorghe Ciuhandu rațiunile care l-au făcut să afirme că „în cazul studiului nostru am ținut să dăm și pagini de istorie, care sprijinesc rațiunea statistice, pentru că prin îmbinarea amânduror elementelor acestora să dăm mai mare tărie afirmațiilor noastre...”¹⁰⁸. Având în vedere aceste constatări credem că putem să-l socotim pe Gheorghe Ciuhandu ca fiind primul care inițiază cercetări de demografie istorică în cadrul istoriografiei arădene. Aceste contribuții trebuie analizate desigur, din perspectiva stadiului la care au ajuns cercetările de demografie istorică în perioada interbelică.

Cercetările sale au la bază registre de impozitare a iobagilor, precum și șase conscripții elaborate între 1743 și 1752 referitoare la comitatele Arad și Zărand precum și la localitățile incluse în zona regimentelor de graniță. În ordine,

aceste conscripții sunt: cea din 1743, referitoare la 30 de comune din comitatul Arad; conscripția din 1746 care cuprinde 50 de comune din comitatul Zărand, precum și cea referitoare la 78 de comune din zona Ineului; conscripția tot din anul 1746 referitoare la orașul grăniceresc Arad și localitatea Ohaba, precum și conscripțiile din 1747 și 1752 prilejuite de reîncorporarea a 6 și respectiv 8 comune la comitatul Arad, după desființarea regimentelor grănicerești.

Importanța acestor conscripții constă în faptul, apreciază Gh. Ciuhandu, că „în ele se arată populația, numele iobagilor, inclusiv cei militarizați, cu numărul membrilor de familie de la șaisprăzece ani în sus, apoi starea materială a acelor, numărul vitelor pe categorii, întinderea terenurilor semănate și felurile semănăturilor; meșteșugurile și industriile purtate și alte împrejurări”¹⁰⁹. Pe lângă aceste conscripții nepublicate până la el, Gh. Ciuhandu folosește și conscripțiile din 1715 și 1720 publicate în *Magyarország népsége a Pragmatica sanctio-kóránban, 1720-1721*, apărută la Budapesta în 1896. Analiza celor două conscripții o face din punctul de vedere al structurii etnice a populației comitatului Arad. Analizând numele contribuabililor, ajunge la concluzia că majoritatea populației era de origine română. Scăderea numărului populației între conscripțiile din 1715 și 1720 o explică nu numai prin faptul că multe familii s-au ascuns din calea agenților de conscriere ci și din cauza epidemiei de ciumă de la începutul deceniului al doilea al secolului XVIII¹¹⁰.

Contribuția cea mai importantă a lui Ghe. Ciuhandu la îmbogățirea cercetărilor de demografie istorică, constă în prelucrarea celor șase conscripții amintite mai sus.

Un prim aspect evidențiat de Ghe. Ciuhandu pe baza analizei conscripțiilor respective, a fost cel referitor la examinarea și stabilirea compoziției etnice a localităților. Analizând numele contribuabililor din localitățile cuprinse în conscripții, Gheorghe Ciuhandu identifică localități pur românești și cu majoritate românească, precum și localități locuite doar de maghiari, germani ori sârbi. Din cele 168 de localități ale comitatului Arad existente la mijlocul secolului XVIII, el stabilește că un număr de 160 erau românești, 6 maghiare și câte una germană și sârbă¹¹¹.

Utilizând aceeași metodă, a analizei numelui purtat de contribuabili, Ghe. Ciuhandu se apleacă și asupra structurii etnice a celor 9.188 de gospodării existente. Dintre acestea, conform opiniei sale, 87,6% erau românești, 5,5% sârbești, 4,7% maghiare, 2% germane și 0,2% grecești¹¹².

Este tot meritul lui Ghe. Ciuhandu de a fi stabilit prin aproximație, numărul populației comitatului Arad la mijlocul secolului XVIII. Înmulțind numărul gospodăriilor cu coeficientul „5”, dovedind și prin aceasta că era familiarizat cu metodele utilizate în domeniul statisticii demografice, apreciază că ar fi existat c.a. un număr de 45.940 de locuitori¹¹³.

O altă contribuție legată de activitatea lui Ghe. Ciuhandu se referă la descifrarea structurii etnice a comitatului. Pornind de la aceeași analiză a numelui contribuabililor înscriși în conscripțiile din 1743 - 1752, chiar dacă numele românești au fost scrise de către cei care au întocmit listele de conscripții cu ortografie maghiară, constată că ar fi existat la mijlocul secolului al XVIII-lea 40.250 (87,6%) români, 2.180 (4,7%) maghiari, 930 (2%) germani, 2.460 (5,27%) sârbi, 105 (0,23%) bulgari și 15 (0,2) greci¹¹⁴. În aceste cifre au fost incluse și 363 de persoane care din cauza statutului lor social, fiind nobili sau slujitori ai bisericilor neortodoxe, nu au fost cuprinse în conscripții deoarece erau scutiți de obligații fiscale.

Structura confesională a comitatului Arad pentru aceeași perioadă a stat și ea în atenția autorului. Având în vedere că până la 1776 românii din comitatul Arad erau doar ortodocși, că grecii și sârbii erau de asemenea ortodocși, că germanii erau romano-catolici și evanghelici, că maghiarii erau romano-catolici, reformați sau evanghelici, repartiția pe confesiuni stabilită de către Ghe. Ciuhandu se prezintă astfel: 42.725 (93%) ortodocși, 1.830 (4%) romano-catolici și 1.385 (3%) protestanți¹¹⁵. Numărul protestanților a fost fixat după ce au fost stabilite cele opt parohii protestante existente în cadrul comitatului Arad. Fiind un militant pentru cauza ortodoxismului, nu uită să sublinieze preponderența semnificativă a ortodocșilor în raport cu celelalte confesiuni, socotind prezența sârbilor un sprijin pentru românii ortodocși în fața ofensivei catolice.

O deosebită atenție a acordat Gheorghe Ciuhandu și analizării compoziției etnice a populației din localitățile militarizate. Înființate după pacea de la Karlowitz din 1699 de către autoritățile habsburgice, prin aducerea de militari de origine sârbă, pe teritoriul comitatului Arad au existat 15 localități militarizate. Studiind compoziția etnică a populației din aceste localități pentru anii 1746 și 1747 când treptat aceste localități au fost demilitarizate, constată preponderența românilor și în aceste localități. După calculele sale, 4.950 (65,8%) erau români, 2.195 (29,1%) sârbi, 260 (3,5%) maghiari, 110 (1,5%) germani, 10 (0,5%) greci, în total 7.525 de locuitori¹¹⁶. Cărturarul arădean presupune că la început în regimentele de graniță populația de origine sârbă a fost preponderentă. Cu timpul însă românii au devenit elementul majoritar, la aceasta contribuind și emigrările succesive ale sârbilor spre Rusia Ecaterinei a II-a, mai ales după răscoala lui Pero Seghedinaț din 1735.

Efectuându-și cercetările în epoca interbelică, într-o vreme când revizionismul maghiar pune în pericol existența statului român, Ghe. Ciuhandu aprecia că analiza demografică poate să combată pretențiile teritoriale maghiare. În acest sens el întreprinde și o analiză a structurii etnice a 20 de localități din apropierea graniței stabilite la Trianon. În urma investigației pe care o efectuează, constată că în 6 comune populația majoritară era maghiară, în timp ce în 14 comune, românii formau 94,1%, maghiarii 3,3% urmați de sârbii cu 2,4% și

germanii cu 0,4%¹¹⁶. În cele 20 de comune, 83,3% din populație o formau românii, 14,5% maghiarii, 2% sârbii și 0,2% germanii¹¹⁷.

Contribuția lui Ghe. Ciuhandu la îmbogățirea cercetărilor de demografie istorică arădeană a constat și în publicarea unor izvoare importante pentru cercetările din acest domeniu. În conferința amintită mai sus, el sublinia necesitatea publicării neîntârziată a acestora. Urmându-și propriul îndemn, în lucrarea apărută în anul 1940, publică în anexe cele șase conscripții pe care le-a analizat pe parcursul lucrării sale.

Este firesc ca Ghe. Ciuhandu să-și fi îndreptat interesul și spre populația orașului Arad. În baza conscripției din 1743 el constată existența a 289 contribuabili, capi de familie, din care 37% erau germani, 22% sârbi nemilitarizați, 20% români, 12% maghiari, 2% evrei, iar 7% ar fi reprezentat alte etnii. Conscripția contribuabililor din 1770 înregistrează o creștere a populației orașului la 900 de familii de contribuabili, din care 33,7% erau români, 34,2% sârbi, 21% maghiari, 11,1% germani, în rândul sârbilor fiind și români sârbizați, după cum le arată numele, afirmă autorul¹¹⁸.

Interesantă ni se pare statistica pe care o realizează istoricul nostru în ceea ce privește rolul diferitelor etnii în susținerea ocupațiilor de bază, a meseriilor practicate de populația orașului Arad¹¹⁹. În privința agriculturii și a creșterii vitelor, românii aveau contribuția cea mai mare, în timp ce în domeniul meșteșugurilor, rolul principal revenea germanilor; tot ei, împreună cu sârbii fiind și cei mai importanți cultivatori ai viței de vie. În ceea ce privește creșterea cailor, alături de germani și sârbi, românii dețineau și ei un rol important.

Alte contribuții ale lui Ghe. Ciuhandu la îmbogățirea cercetărilor de demografie istorică se referă la identificarea celor 168 de localități existente în comitatul Arad la începutul secolului XVIII¹²⁰, la colonizările efectuate de autoritățile austriece și ulterior maghiare pe teritoriul comitatului¹²¹, la prezentarea structurii etnice a 6 localități (Arad, Ineu, Pecica, Sebiș, Șiria, Zărand), considerate de el ca fiind „oppidum”, dar în realitate doar Aradul se bucura de acest statut¹²², la structura confesională a unor localități din Transilvania și Banat la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX¹²³.

Importanța cercetărilor de demografie istorică efectuate de Ghe. Ciuhandu, este confirmată de faptul că la peste 60 de ani de la apariția lucrărilor sale, datele stabilite de el nu au fost încă infirmate. Pentru fenomenele demografice ale secolului XVIII, el pune bazele cercetărilor în domeniul de care ne ocupăm. Cercetările care au urmat, au nuanțat acele aspecte cărora Gheorghe Ciuhandu le-a acordat o mai mică atenție, fiind mai puțin relevante din punctul de vedere al scopurilor scrisului său istoric.

Tot pentru perioada interbelică îl mai amintim pe Isaia Tolan. Născut în localitatea Șimand (jud. Arad), absolvent al Facultății de Litere și Filosofie din Cluj unde l-a avut ca profesor pe G. Bogdan – Duică, Isaia Tolan și-a desfășurat

activitatea publicistică la Arad între anii 1929-1936¹²⁴. În condițiile complicării situației internaționale ca urmare a intensificării politicii revizioniste, mai ales în cazul Ungariei, el a simțit că este de datoria sa să ia o atitudine publică. În acest context, între anii 1933-1936, publică în ziarele arădene *Ecoul* și *Piatră de hotar*, o serie de articole în cadrul cărora abordează probleme și de natură demografică referitoare la orașul Arad. Unele din aceste articole alături de altele, au fost reunite în anul 1999 într-un volum sub titlul *File din istoria Aradului*¹²⁵.

Fiind pentru o scurtă perioadă profesor de limba engleză la Școala Superioară de Comerț și la Școala de Arte și Meserii, a fost preocupat de compoziția etnică a comercianților și a meseriașilor din orașul Arad. Ca urmare a interesului său pentru istorie, cunoaștem astăzi mai bine compoziția etnică a acestor categorii socio-profesionale din orașul Arad în secolele XVIII și XIX¹²⁶. Mai precis este vorba de aportul românilor la dezvoltarea comerțului și a diferitelor meserii care se practicau în Arad la vremea respectivă. El reproduce pentru diferiți ani, numele acestora, preluate din conscripțiile secolului al XVIII-lea¹²⁷, din calendarele timpului, din anunțurile de decese care erau publicate în ziare și din listele de alegători chiar¹²⁸.

Într-un ciclu de articole, a urmărit pe de altă parte, să pună în evidență prezența elementelor de origine maghiară în cadrul comitatului Arad. Sintetizând rezultatele investigațiilor pe care le-a întreprins, a ajuns la concluzia că prezența maghiară în acest spațiu este rezultatul politicii de colonizare dus de autorități, pe care el le numește cu apelativul de „unguri noi”¹²⁹.

1. 3. Cercetările postbelice de demografie

După al doilea război mondial, răspunzând unor inițiative venite mai ales dinspre universitatea clujeană, înscriindu-se în același timp și pe linia unor orientări existente în istoriografia națională, și de mai mult timp în cea universală, cercetările de demografie istorică întreprinse pentru spațiul arădean au reușit să pună în evidență dar să și fructifice o serie de izvoare demografice.

Printre cei care s-au remarcat în acest domeniu mai nou al cercetării istorice a fost Kovách Géza, cunoscut și pentru importanțele sale contribuții la cunoașterea istoriei acestei părți de țară. Relativ la subiectul care ne interesează, remarcăm în primul rând faptul că el a sesizat importanța surselor de demografie istorică pentru viitoarele cercetări, manifestând în consecință interes pentru identificarea, inventarierea și publicarea unora dintre acestea.

Într-un articol apărut în anul 1977¹³⁰, Kovách Géza, identifică și pentru zona Aradului patru perioade din perspectiva surselor demografice. O primă perioadă ar acoperii segmentul temporal care cuprinde secolele XII-XV, socotită de autor ca fiind „perioada prestatistică”, urmată de „perioada primelor conscripții izolate”, care cuprinde secolele XVI-XVII. Următoarele două perioade

ar fi de la „începuturile stăpânirii austriece până la Maria Tereza (1699-1767)” și apoi de la Maria Tereza până la statistica modernă (1767-1857).

Pentru perioada prestatistică, istoricul arădean identifică ca posibil izvor demografic, un document din 1233 emis de regele Ungariei, Andrei al II-lea, în care sunt menționate drepturile pentru sare care revin unor mănăstiri de pe valea Mureșului. Cantitatea mare de sare menționată, îi permite lui Kovách Géza să afirme că de-a lungul râului existau la acea dată, multe așezări cu o populație numeroasă. Alte surse ar fi cartulariul editat de regele Bela al III-lea în 1177 și reeditat de regele Emeric în 1202/1203, listele dijmelor papale etc., documente utilizate și de către Márki Sándor.

În secolele XVI-XVII cele mai importante surse demografice ar fi în opinia aceluiași autor, diferite inventare ca și cel din 1513 de pe domeniul cetății Șoimoș, utilizat de către David Prodan¹³¹, conscripțiile dicale – prima datând din anul 1534, conscripțiile referitoare la dijmă și zeciuală, urbariile – cum este cel al cetății Șiria, publicat de același D. Prodan și defteriile turcești. Pentru perioada stăpânirii otomane, listele de dijmă, conscripțiile din 1673 și 1674, precum și cele referitoare la comunele comitatului Zărand din 1673, 1674 și 1681 aflate în Arhivele din Budapesta, sunt considerate ca fiind cele mai semnificative izvoare ale demografiei istorice.

Timpul marcat de începuturile stăpânirii austriece până la 1767¹³², se dovedește mai bogat, materialele statistice fiind mai sistematice și mai cuprinzătoare, iar referirile la populație mai concrete. Din rațiuni, în primul rând economice și militare, administrația habsburgică a inițiat întocmirea unor conscripții cum ar fi cele din anii 1715, 1720, 1743-752, 1765, 1767/1774. Primele două conscripții au fost publicate de către Acsády Ignác în anul 1896 în volumul XII al cunoscutei *Magyar Statisztikai Közlemények*, iar cele din 1743-1752, după cum am văzut pe parcursul acestei lucrări, de către Gheorghe Ciuhandu. Conscripția din 1765 nu a fost încă publicată.

Pentru ultima perioadă a cronologiei stabilită de către Kovách Géza, el amintește conscripția referitoare la reglementarea urbarială din 1771/1772, conscripțiile urbariale ale unor domenii particulare sau a satelor din cadrul comitatului Arad, cum ar fi cele din 1791, 1802, 1821, 1828, 1831 și 1843. Ultimele două conscripții au fost întocmite pentru domeniul din Chișineu Criș și respectiv Ineu.

Alături de conscripțiile urbariale, izvoare de primă importanță devin recensămintele. Începând cu anul 1785 autoritățile habsburgice organizează recensăminte, care sunt prin bogăția informațiilor pe care le conțin superioare conscripțiilor anterioare, ele referindu-se la întreaga populație. Recensământul iosefin are valoare deosebită pentru demografia istorică, datele referitoare la Arad fiind publicate în unele lucrări¹³³.

Kovách Géza semnaleză și alte izvoare pentru ultima perioadă. Între acestea sunt amintite conscripțiile după confesiuni, conscripțiile porției militare, cum este cea din 1803 care ne dă informații și despre nemeși și sesiile preoților ortodocși. Au fost publicate parțial, de către Kovách Géza, și datele referitoare la conscripția satelor arădene din anul 1828¹³⁴. De asemenea mai sunt amintite materialele statistice aflate în fondurile diferitelor bresle, importante pentru evoluția meșteșugurilor și a comerțului, precum și registrele matricole de stare civilă ale diverselor parohii aflate în cuprinsul comitatului și a orașului Arad. În aceeași ordine de idei sunt de menționat și unele lucrări istoriografice cum ar fi cele ale lui Fábrián Gábor și Fényes Elek.

Investigația efectuată de Kovách Géza în privința izvoarelor de demografie istorică referitoare la județul Arad, în care se cuprinde vechiul comitat al Aradului și părți din comitatul Zărandului, se oprește la mijlocul secolului al XIX-lea. Având în vedere că statul habsburgic și apoi maghiar a organizat după anul 1850 recensământuri moderne care începând cu anul 1880 se desfășurau la fiecare zece ani, datele acestora fiind publicate în *Magyar Statisztikai Közlemenyek*, publicație periodică care cuprinde mai multe zeci de volume, putem înțelege lipsa de interes a istoricului arădean pentru identificarea de surse demografice referitoare la perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

Cercetările de demografie istorică întreprinse de către Kovách Géza s-au materializat și în descrierea și valorificarea surselor de demografie, mai ales a celor nepublicate. Pe baza acestor documente, el încearcă stabilirea numărului și a densității populației orașului și a comitatului Arad în diferite perioade, a structurii sale etnice, confesionale, sociale, profesionale, a numărului de localități existente și a denumirii purtate de ele.

În baza cartulariului din 1177 al capitlului Aradului, se pare că pe teritoriul actualului municipiu ar fi existat 12 așezări rurale în care locuiau 358 de familii, din care 163 erau familii de iobagi, restul de 195 având o situație juridică și socială diferită. Analizând numele țăranilor care apăreau în cartulariul din 1177, Kovách G. constată că majoritatea populației era la acea dată de origine românească. Un alt document analizat de autor a fost prima conscripție dicală a comitatului Arad, document care datează din anul 1534. Ea amintește existența a 35 de localități, pe teritoriul actualului oraș Arad fiind 5 așezări în care existau 224 de case¹³⁵.

Anul 1552 s-a dovedit nefast pentru locuitorii Aradului, acesta căzând sub ocupație otomană. Ca urmare a acestei întreruperi, determinată de realitățile timpului, arealul istoric arădean, dar nu numai, va înregistra în primul rând o decădere economică, după cum o dovedesc conscripțiile dicale din 1553 și 1561. Kovách G. respinge cu acest prilej, opinie la care ne raliăm și noi, ideea unor istorici, conform căroră în timpul stăpânirii turcești populația Aradului ar fi fost

alungată sau decimată. În acest sens aduce ca argument conscripția otomană din anul 1585. Conform acesteia, la acea dată sangeacul Aradului cuprindea 134 de sate și peste 3200 de case. Deși perioada stăpânirii turcești a însemnat dispariția unor așezări, fenomenul a fost însoțit pe de altă parte de concentrarea populației în așezări mai mari¹³⁶.

Tot din anul 1585 datează și prima conscripție otomană a sangeacului Lipovei. Preluând datele furnizate de Márki Sándor, Kovách Géza precizează că acest sangeac avea inițial 578 de sate. Este amintită în acest context și conscripția lui Halul - beg pentru zona Dezna – Beliu.

Noi conscripții turcești pentru comitatul Arad și Zărand au fost întocmite în anii 1590-1591. Conscripțiile prezentate de altfel și de către Márki Sándor, se referă la cele șapte cetăți existente în cele două comitate. Acestea aveau, după calculele lui Kovách G. un număr total de 990 militari, el stabilind și solda acestora..

Cercetările efectuate către Kovách Géza în arhivele de la Budapesta au scos la iveală o listă de dijme a satelor din comitatul Aradului. Potrivit acelei liste, care datează din anul 1660, existau în comitat 51 de localități, unele fiind supuse unei duble impuneri, atât ocupantului turc cât și nobililor maghiari din Transilvania sub jurisdicția cărora continuau să fie¹³⁷.

Conscripțiile din 1715, 1720, 1743-1752, 1767/1774, reglementarea urbarială din 1771/1772, au fost de asemenea în atenția lui Kovách G., chiar dacă unele din ele, cum sunt cele din 1715, 1720 și 1743-1752 au fost deja prelucrate, precum am mai amintit. În analiza pe care o întreprinde, el accentuează mai ales valoarea lor pentru istoria evoluției economice și sociale a comitatului Arad în secolul XVIII, fără să lipsească însă și concluzii care interesează demografia istorică¹³⁸. Reglementarea urbarială din anii 1771/1772¹³⁹ se referă la 127 de localități din cuprinsul comitatului Arad. Analiza acestui izvor nu poate însă să ofere autorului date complete, deoarece lipsesc urbariile din teritoriul Ineului, precum și cele ale localităților Ghioroc, Gurahonț, Pâncota, Nădab, Otlaca, Somoșcheș, Vărșand, Zerind, Șiclău¹⁴⁰. Potrivit documentului în cele 127 de așezări erau 11.551 familii de iobagi, 4.129 familii de jeleri cu casă și 580 familii de jeleri fără casă¹⁴¹. Alături de aceste date care interesează cercetarea demografică, istoricul arădean prezintă și alte informații importante pentru istoria economică a comitatului.

Pentru începutul secolului al XIX-lea deosebit de importante sunt datele conținute de conscripția generală din 1828, chiar dacă a fost publicată doar parțial. După o prezentare generală a conscripției, autorul realizează pentru cele 173 de localități un tablou, care se referă la suprafața arăturilor, a grădinilor și fânațelor, precum și a pământurilor cultivate, aflate în posesia țăranilor, media în iugăre a pământului ce revine unei familii, numărul de vite mari existente în localități. Din punct de vedere demografic interesează precizările referitoare la

populația cu vârsta cuprinsă între 18-60 ani, numărul familiilor de iobagi și jeleri, alte categorii sociale și profesionale, numărul caselor supuse impunerii¹⁴².

Prin contribuții la cunoașterea istoriei spațiului arădean din perspectiva demografiei istorice s-au remarcat și alți cercetători arădeni. Nu putem să nu-i amintim în acest context pe Andrei Caciora și Eugen Glück¹⁴³, care se opresc asupra problematicii demografice ale secolelor XVIII și XIX. Cei doi reiau concluziile formulate de către Márki Sándor și Gheorghe Ciuhandu în ceea ce privește situația efectivelor de militari din cele 12 localități militarizate inițial după instaurarea stăpânirii austriece, cărora între timp li s-au mai adăugat încă trei, precum și structura etnică a acestor localități. Ei se opresc și asupra conscripțiilor din 1715 și 1720, stabilind populația comitatului Arad la 5.000-5.500 de locuitori¹⁴⁴ și respectiv 38.765¹⁴⁵, cifre identice cu cele amintite de către Lákos Béla și Gaal Jenő. Ultima cifră cuprinde și locuitorii din localitățile militarizate precum și pe cei din comitatul Zărand fără cele 57 de localități care au rămas după reorganizările administrative pe care le-a suferit la comitatul Hunedoara. Analizând structura etnică pe baza limbii vorbite de cei înregistrați în cele două conscripții, autorii ajung și ei la aceeași concluzie ca și a lui Gheorghe Ciuhandu, referitoare la preponderența populației românești în această zonă¹⁴⁶.

Cercetările efectuate în depozitele Arhivelor Naționale Arad, au dus la identificarea de către autorii amintiți mai sus, a unor noi conscripții referitoare la comitatul Arad. Conform conscripțiilor din 1776 și 1798, populația comitatului este stabilită la 101.580 și respectiv 121.100 persoane, înregistrându-se o creștere importantă față de perioada 1746-1752, când populația a fost aproximată la 46.680¹⁴⁷. Conscripția din 1776, mai aproape de realitățile demografice, permite stabilirea și a confesiunii locuitorilor. Conform acesteia existau la data înregistrării 83.806 (86,86%) „schismatici” (ortodocși), 8.534 (8,83%) romano-catolici, 3.846 (3,98%) „acatolici” (protestanți) și 303 (0,34%) izraeliți¹⁴⁸. Sporul apreciabil al populației este explicat de către cei doi autori fie prin colonizările din secolul al XVIII-lea cu populație de origine maghiară și germană în unele localități, fie prin reîntoarcerea celor fugiți din calea războaielor de la începutul secolului, ori prin necuprinderea în conscripții a iobagilor care aveau mai puțin de un sfert de sesie¹⁴⁹. Combătând teoria imigrării sau colonizării cu populația românească, ei recunosc totuși că, după plecarea grănicerilor sârbi în perioada 1752-1762, în șase localități au loc colonizări cu populație românească. Creșterea populației este explicată în principal prin rata mare a natalității. Astfel, conform opiniei lor, cu prilejul conscripției din 1776, la o populație de 101.580 numărul celor noi născuți a fost de 3.906, ceea ce reprezintă o rată de 3,84%. Fenomenul este confirmat și de repartiția pe vârste a populației. La același număr de locuitori, populația sub 15 ani era de 42.167 (41,50%) iar cea de peste 15 ani de 59.413 (58,50%)¹⁵⁰. Efectuând un studiu asupra populației din cele patru plăși ale comitatului Arad existente la acea dată, autorii constată că proporțiile pe categorii

de vârstă se mențin și în cazul lor, populația sub 15 ani reprezentând 41,20% iar cea peste 15 ani 58,80%¹⁵¹.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, până la revoluția de 1848, în afară de conscripția din 1828 amintită deja, A. Caciora mai trece în revistă, de data aceasta în calitate de autor unic și rezultatele a două conscripții efectuate în anul 1804 și respectiv 1847 referitoare la comitatul Arad¹⁵².

Conscripția din anul 1804, care se pare că a cuprins toți locuitorii comitatului, înregistrează o populație de 182.560 de persoane care locuiau în cele 19 târguri și 173 comune existente la acea dată¹⁵³. Față de aceasta, conscripția din 1847 a înregistrat un spor al populației, ea ridicându-se la 216.687 de locuitori. Creșterea populației este pusă și de data aceasta mai ales pe seama colonizărilor cu populație germană din prima jumătate a secolului¹⁵⁴. Cu toate că se înregistrase o scădere a ratei natalității din cauza epidemiilor de variolă și ciumă din anii 1803 și 1807-1808, populația românească a continuat să fie cea mai numeroasă¹⁵⁵.

Dinamica demografică a comitatului și orașului Arad din a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului următor, a fost cercetată tot de către A. Caciora și E. Glück¹⁵⁶. Studiul întreprins de cei doi se bazează pe recensământuri efectuate între anii 1850-1918 precum și pe diferite materiale existente în arhivele și bibliotecile arădene. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea comitatul Arad suferă unele modificări de ordin administrativ-teritorial¹⁵⁷. Între anii 1850-1861 satul Peregul Mic împreună cu două domenii din hotarul comunei Pecica, Șionda și Basaraga, ultimele două fiind azi dispărute, au intrat în componența comitatului Cenad. În anul 1876, plasa Hălmagiu cu 34 de localități care au aparținut comitatului Zărand, este trecută la comitatul Arad a cărui suprafață a ajuns astfel să fie de 6.443km²¹⁵⁸.

Un aspect analizat de către cei doi autori se referă la evoluția populației comitatului și orașului Arad așa cum rezultă din cele șapte recensăminte efectuate de autoritățile austriece, iar apoi cele maghiare, în anii 1850, 1857, 1869-1870, 1880, 1890, 1900, 1910. Pentru întregirea imaginii referitoare la evoluția numerică a populației, sunt incluse și date referitoare la anii 1914 și prima jumătate a anului 1918¹⁵⁹. Analizând cifrele de la un recensământ la altul ei constată că nu a fost o creștere liniară ci au existat și perioade de scădere a numărului populației. A. Caciora și E. Glück explică¹⁶⁰ aceste fluctuații prin pierderile de vieți omenești din timpul revoluției de la 1848-1849, când au murit mai ales bărbați, și prin recrutările masive care au influențat negativ natalitatea. De asemenea epidemiile de holeră din anii 1849, 1855-1856, 1866, 1872-1873, primul război mondial (au pierit 16.000 persoane, adică 4,5% din populația comitatului), au contribuit la această situație. Cu toate acestea, densitatea populației a cunoscut o evoluție pozitivă¹⁶¹. În 1870 ea a fost, după calculele autorilor, de 45,7 locuitori/km² iar în 1914 de 55,4 locuitori/km².

Spre deosebire de comitat, orașul Arad a cunoscut o evoluție ascendentă, pierderile de vieți fiind compensate de imigrările masive și natalitate, a cărei rată a fost superioară indicelui comitatului, apreciază cei doi cercetători.

Alături de factorii care au determinat sincope ale evoluției numerice a populației în diferite perioade, sunt analizați, de către cei doi, și factorii care au asigurat creșterea populației. Astfel, natalitatea, care și-a păstrat în general un coeficient destul de ridicat, imigrările, colonizările și sporul natural al populației au contribuit conform opiniei lor la creșterea populației. În privința imigranților, în anul 1880, orașul Arad avea 37% din locuitori născuți în afara comitatului, iar în 1910 din cei 63.166 locuitori doar 26.624 erau nativi arădeni. Imigrările s-au efectuat atât din motive economice, Aradul fiind la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX un important centru economic, cât și din considerente politice, fiind înregistrați imigranți proveniți din Ungaria, Austria și Germania care erau încadrați cu precădere în posturi administrative, instituții publice, căi ferate etc.

După anul 1867, statul maghiar a continuat colonizarea cu populație maghiară, dar au fost colonizați și germani ori slovaci, cum a fost și în cazul satului Țipar, fenomen nereținut însă de către autori¹⁶².

Mortalitatea, ca fenomen demografic, a fost și ea analizată de asemenea de către cei doi cercetători arădeni, aceasta atingând între 1901-1910, conform statisticilor valoarea de 28,7‰ în comitat și 24,4‰ în orașul Arad¹⁶³. Mortalitatea infantilă a cunoscut însă proporții și mai tragice. Printre cauzele unei atari situații, sunt amintite condițiile de trai și cele igienico-sanitare necorespunzătoare, insuficiența asistenței sociale, epidemiile de holeră, tuberculoza, bolile venerice și altele.

Fără să întocmească o piramidă a vârstelor, din analiza efectuată de către A. Caciora și E. Glück rezultă în ceea ce privește repartiția populației pe grupe de vârstă, ponderea mare a populației tinere, cei între 20-39 ani fiind grupa cea mai numeroasă.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, un fenomen demografic remarcat de către autori, existent de fapt în întreaga Transilvanie, a fost cel al emigrației¹⁶⁴. Între anii 1899-1913¹⁶⁵ din totalul de 18.486 de emigranți din comitatul și orașul Arad, nu s-au mai întors decât 3.357, restul de 15.129 reprezentând o diminuare cu 4% a populației. Dintre cei emigrați, pe primul loc se aflau românii, urmați de germani și maghiari. Ca direcție de emigrare predilectă este amintită România. Este posibil ca din motive de cenzură practică de către regimul comunist, autorii să fi omis intenționat menționarea și a altor direcții, cum ar fi Ungaria, Germania, dar mai ales SUA, înspre care s-au îndreptat cei mai mulți emigranți în perioada amintită.

Stabilirea structurii etnice a populației nu a scăpat nici ea celor doi investigatori, care s-au pus în slujba muzei Clio. Deși în perioada 1849-1918

autoritățile au evitat realizarea unor recensământuri care să consemneze originea etnică a locuitorilor, totuși pe baza confesiunii și a limbii vorbite, a fost stabilită structura etnică a populației comitatului Arad¹⁶⁶. Datele adunate indică o clară preponderență a populației de origine română, urmată de cea maghiară în care erau incluși și evreii, acestea fiind urmate de germani, slovaci, sârbi, cehi, croați, țigani etc.

În atenția lui A. Caciora și E. Glück au fost și alte aspecte legate de demografia istorică a județului Arad. În acest sens amintim analiza componenței pe sexe a populației, a evoluției ei din punct de vedere al ocupațiilor, al structurii intelectualității, al fluctuației demografice a localităților. Referitor la ultimul aspect se constată o creștere semnificativă a localităților cu peste 2.000 de locuitori, adică a comunelor, în timp ce numărul localităților cu populație mică a fost în permanentă scădere, mai ales în zona montană. Localitățile cu un număr de locuitori cuprins între 7.000-10.000 cunosc și ele într-o perioadă relativ scurtă, de 20 ani, o dublare a numărului, ajungând de la două în 1890 la cinci în 1910.

Dinamica demografică pe care o înregistrează comitatul și orașul Arad, în timpul scurs de la revoluția din 1848-1849 până la începutul primului război mondial, poate fi urmărită și prin analiza evoluției ritmului de construire a caselor și a locuințelor¹⁶⁷. Creșterea numărului acestora confirmă sporirea populației comitatului. Creșteri semnificative s-au înregistrat mai ales în centrul administrativ al comitatului, în condițiile în care acesta cunoaște semnificative progrese economice mai ales la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Continuând investigația noastră istoriografică, constatăm că unele fenomene demografice derulate în județul Arad în perioada interbelică au fost studiate de către Alexandru Roz¹⁶⁸, cunoscut mai ales pentru cercetările sale privind rolul Aradului în Marea Unire.

Județul Arad a cunoscut în anii 1926 și respectiv 1930 o nouă împărțire administrativă, astfel că teritoriul său a crescut de la 6.005 km²¹⁶⁹, suprafață înregistrată după trasarea graniței Trianonice dintre România și Ungaria, la 6.255 km² în 1926¹⁷⁰ și respectiv la 6.248 km² în 1930¹⁷¹, întindere care se menține până la sfârșitul perioadei interbelice. Bazându-și studiul pe recensământurile generale ale populației României din anii 1930 și 1941, pe o serie de izvoare statistice și pe publicații de specialitate¹⁷², Alexandru Roz urmărește evoluția numărului locuitorilor județului și orașului Arad. Pentru perioada 1931-1941 cifrele indicate se referă la fiecare an în parte. Potrivit datelor statistice, populația județului a cunoscut o creștere mai mare după anul 1920. În acel an populația a fost de 397.969 locuitori, numărul lor ajungând la 423.469 în 1930. După acest an creșterea populației este mai lentă, înregistrându-se chiar o scădere a ei, mai ales după intrarea României în război, în anul 1941. Autorul explică această tendință printr-o serie de cauze de ordin demografic.

Astfel la începutul perioadei, sporul natural al populației a fost mai mare, dar după anul 1935 rata natalității a înregistrat o scădere semnificativă, indicele de natalitate fiind situat între 1,86-1,98¹⁷³ la 1.000 de locuitori, situând Aradul printre județele cu cel mai mic indice al natalității. La aceasta mai trebuie să adăugăm și creșterea mortalității, mai ales după anul 1941. Mortalitatea infantilă, în continuare destul de ridicată, a contribuit de asemenea la creșterea ratei mortalității, fiind înregistrați în perioada 1933-1940 peste 1.000 de morți anual¹⁷⁴. Scăderea natalității a fost influențată atât de condițiile social-economice precare ale multor familii, cât și de concepția, răspândită mai ales în zonele vestice și sud-vestice ale țării, de a nu avea decât un singur copil, pentru a nu dispersa averea agonisită.

Fără să ofere date concrete, autorul mai amintește printre cauzele fluctuației populației județului Arad, emigrarea unor familii de maghiari după anul 1918 și imigrarea unor familii de români din Vechiul Regat și din America.

Structura populației pe naționalități a fost de asemenea abordată de către istoricul amintit. Analiza întreprinsă are în vedere anul 1923 și 1943 și se referă la 7 plăși din totalul de 13 existente și respectiv la 15 localități. Statistica întocmită dovedește preponderența clară a populației românești.

Repartiția populației pe grupe de profesii a fost și ea reconstituită pe baza recensământului din 1930. Comparând cifrele cu cele ale recensământului din 1941, constată spre exemplu, menținerea aproape neschimbată a ponderii populației ocupate în agricultura județului¹⁷⁵. Fără să facă o analiză amănunțită, autorul reține și unele date despre nupțialitate, văduvie, repartiția pe sexe a populației etc.

La sfârșitul incursiunii noastre istoriografice, credem că am reușit să evidențiem într-o măsură suficient de lămuritoare contribuțiile diferiților cărturari și cercetători ai trecutului la cunoașterea fenomenelor demografice petrecute pe teritoriul actual al județului Arad între secolele XII-XX. Cercetările arădene de demografie istorică au cunoscut o evoluție asemănătoare cu drumul parcurs de cercetarea demografică românească și cea universală.

Rezultatele la care s-a ajuns au evidențiat posibilele surse demografice ce pot fi utilizate de către cercetătorii demografi. De asemenea, ele au contribuit la întregirea informațiilor care, puse în corelații cu alte rezultate ale producției istoriografice, îi ajută pe cei interesați să descifreze și să înțeleagă mai bine istoria acestor locuri. Dinamica populației, evoluția numărului așezărilor umane, structura etnică și confesională a populației, compoziția socială, profesională etc. au fost tot atâtea teme de cercetare. Mișcarea populației, colonizările, emigrația dar și alte fenomene demografice au fost într-o măsură mai mare sau mai mică în atenția cercetătorilor.

Pe viitor se impune continuarea investigațiilor în acest domeniu atât de complex al populației, care ne apropie în mai mare măsură de cei care s-au

născut, au trăit, au iubit ori urât, au locuit ori au plecat, au muncit cu brațele ori cu mintea și au murit în acest spațiu al țării și al Europei. Cercetările care vor urma, trebuie să continue identificarea și publicarea de noi surse demografice, utilizarea acelor care au fost în mai mică măsură în atenția istoricilor, cum ar fi spre exemplu registrele matricole de stare civilă întocmite de către parohiile diverselor culte. Analize mai aprofundate vor trebui să se realizeze și în ceea ce privește natalitatea, nupțialitatea, mortalitatea, mișcarea naturală și mișcarea migratorie a populației, repartiția pe sexe, pe grupe de vârstă etc. Aceste fenomene, inclusiv cele legate de diferitele epidemii¹⁷⁶, de cauzele moraliității etc. au fost până acum în mai mică măsură studiate.

Lucrarea de față se dorește de fapt a fi o modestă contribuție la cunoașterea mai de aproape a tocmai acestor fenomene demografice.

NOTE

1. Ștefan Pascu, **Demografia istorică**, în *Populație și societate*, vol. I, Cluj, 1972, p. 30
2. **Ibidem**, p. 32
3. Bilanțul cercetărilor efectuate în deceniile 7 - 8 vezi la Ștefan Pascu, **Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 127 - 162; L. Roman, **Démographie historique de la Roumanie, 1972-1978. Bibliografie analytique**, în *Revue Roumaine d'histoire*, XIX, 1, 1980, p. 85 - 127; L. Roman, **Cercetările de demografie istorică**, în *Revista de Istorie*, tom 33, 7- 8, iulie-august, 1980, p. 1581 - 1602
4. Gábor Fábian, **Arad vármegye leirasa**, I resz, (Historiai leirasa), Budan, 1835
5. Otto Lakatos, **Arad Története**, III. kötet, Arad, 1881, p. 5
6. **Ibidem**
7. **Ibidem**, p. 6
8. **Ibidem**, p. 8
9. G. Fabian, **Arad vármegye ...**, p. 20 - 40
10. **Ibidem**, p. 171 - 182
11. **Révai Nagy Lexikona**, XII. kötet, Budapest, 1915, p. 443
12. Otto Lakatos, **Arad Története**, I - III. kötet, Arad, 1881,
13. **Ibidem**, II. kötet, p. 201 - 205
14. **Ibidem**, p. 205
15. Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri**, Arad, 1940, p. 28 - 29
16. Otto Lakatos, **Arad Története...**, p. 206
17. **Ibidem**
18. **Ibidem**, p. 207 - 209
19. **Ibidem**, p. 209 - 213
20. Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia ...**, p. 30
21. Otto Lakatos, **Arad Története...**, p. 213
22. **Ibidem**, p. 215 - 234
23. **Ibidem**, p. 221 - 231
24. **Ibidem**, p. 216
25. **Ibidem**, p. 231 - 234
26. **Ibidem**, p. 220
27. **Ibidem**, p. 52

28. **Ibidem**, p. 72
29. **Ibidem**, p. 54
30. **Ibidem**, p.55 - 56
31. **Ibidem**, III. kötet, p. 241 – 244
32. **Ibidem**, II. kötet, p. 218 – 219
33. Sándor Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története**, I–II. rész, Arad, 1892 – 1895
34. Géza Kovách, **Márki Sandor (1853 - 1925)**, în *Márki Sándor népek Közzeledése*, Bucureşti, 1976, p. 7 - 57
35. Sándor Márki, **Történet és történetírás**, Budapest, 1914
36. Idem, **Az ó-és középkor története**, Budapest, 1910; Idem, **Az ujkor és a legujabb kor története**, Budapest, 1910
37. Idem, **Egytemes és hazai történelem**, I – IV. kötet, Budapest, 1912; Idem, **Magyar középkor**, Budapest, f. a.
38. Idem, **II Rákoczi Ferencz**, I – III kötet, Budapest, 1907; Idem, **Rákoczi legendaja és története**, Kolosvár, 1911; Idem, **Rákoczi adriai tervei**, Budapest, 1915; Idem, **Nagy Péter czar és II Rákoczi Ferencz szövetsége**, Budapest, 1913
39. Idem, **Dózsa György és forodolma**, ed. a II-a, Budapest, 1886: Idem, **Dózsa György**, Budapest, 1913
40. Idem, **Mátyás Kiraly emlekkönyv**, Budapest, 1902
41. Idem, **Kossuth Lajos emlékezete**, Kolosvár, 1902
42. Idem, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi ...**, I. rész, p. VI
43. Géza Kovách, **Márki Sandor (1853-1925)...**, p. 21
44. **Ibidem**
45. Sándor Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi ...**, I, p. 190, 221
46. **Ibidem**, p. 190
47. **Ibidem**, p. 191
48. **Ibidem**, p. 494
49. **Ibidem**, p. 496
50. **Ibidem**, p. 499
51. **Ibidem**, p. 286 - 338
52. **Ibidem**, p. 339 - 369
53. **Ibidem**, vol. II, p. 1
54. **Ibidem**, p. 16
55. **Aradul, permanentă în istoria patriei**, Arad, 1978, p. 189
56. Sándor Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, vol. II, p. 274, 301
57. **Ibidem**, p. 335, 357 – 358
58. **Ibidem**, p. 297

59. **Ibidem**, p. 301
60. **Ibidem**, p. 274, 301
61. **Aradul, permanentă ...** , p. 190 - 191
62. Sándor Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, II, p. 621
63. **Ibidem**
64. **Ibidem**, p. 62
65. **Ibidem**
66. **Ibidem**, p. 746. Analiza este mai puțin reușită, fiind amintiți doar cei de sex masculin de peste 100 de ani precum și cei între 0-1 an și 10-20 ani
67. **Ibidem**, p. 627 - 628
68. **Ibidem**, p. 720 - 762
69. **Ibidem**, p. 746
70. **Ibidem**, p. 623
71. **Idem, Dézna és vidéke**, Budapest, 1887
72. **Ibidem**, p. 333
73. **Ibidem**, p. 335
74. **Ibidem**, p. 336
75. **Ibidem**, p. 337
76. **Ibidem**, p. 343
77. **Ibidem**, p. 345 – 352
78. Lákos Béla, **Arad megye Népedése Mozgalmai**, Kecskeméten, 1897
79. **Ibidem**, p. 14
80. **Ibidem**, p. 15
81. **Ibidem**, p. 16
82. **Ibidem**, p. 21
83. **Ibidem**, p. 19
84. David Prodan, **Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea**, Sibiu, 1944
85. Lákos Béla, **Arad megye Népedése ...**, p. 23 – 24
86. **Ibidem**, p. 26 – 27
87. **Ibidem**, p. 28
88. **Ibidem**, p. 29
89. **Ibidem**, p. 36
90. **Ibidem**
91. **Ibidem**, p. 43 – 45
92. **Ibidem**, p. 46 – 48
93. **Ibidem**, p. 49 – 50
94. Jenő Gaal, **Arad vármegye és Arad Szabad Királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leirasa**, Arad, 1898

95. **Ibidem**, p. 19 – 43
96. **Ibidem**, p. 23
97. **Ibidem**
98. **Ibidem**, p. 27
99. **Ibidem**
100. **Ibidem**, p. 31 – 37
101. Mircea Păcurariu, **Dicționarul teologilor români**, București, 1996, p. 100 - 101
102. Gheorghe Ciuhandu, **Forța numerică și economică a românilor în Câmpia Aradului, în veacul XVIII, mai ales la frontiera trianonică în Schițe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII**, Arad, 1934, p.18 – 32
103. **Ibidem**, p. 18
104. **Idem**, **Românii din Câmpia Aradului de acuma două veacuri**, Arad, 1940, p. 3
105. **Ibidem**, p. 30
106. Gheorghe Ciuhandu, **Forța numerică și economică a...** p. 18
107. **Idem**, **Românii din Câmpia...** , p. 3
108. **Idem**, **Forța numerică și economică a...**, p. 18
109. **Ibidem**, p. 30
110. **Ibidem**, p. 40
111. **Ibidem**, p. 42
112. **Ibidem**, p. 85
113. **Ibidem**
114. **Ibidem**
115. **Ibidem**, p. 65
116. **Ibidem**, p. 20
117. **Ibidem**, p. 23
118. **Ibidem**, p. 27
119. **Ibidem**, p. 31
120. Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 32 – 34
121. **Ibidem**, p. 103 - 106
122. **Ibidem**, p. 223
123. Gheorghe Ciuhandu, **Patronul eclesiastic ungar în raport cu drepturile statului român**, Arad, 1928
124. Isaia Tolan, **File din istoria Aradului**, Culegere de texte îngrijită de Horia Medeleanu și Călin Tolan, București, 1999, p. 177
125. **Ibidem**, p. 78 – 141
126. **Ibidem**, p. 106 – 116
127. **Ibidem**, p. 136
128. **Ibidem**, p. 68

129. Géza Kovách, **Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVII**, în *Catedra*, Arad, 1977, p. 161 – 169
130. David Prodan, **Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea**, vol. II, București, 1968
131. Géza Kovách, **Materiale statistice arădene din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea**, în *Catedra*, Arad 1980, p. 160 - 169
132. Idem, **Conscripția satelor arădene în 1828**, în *Ziridava*, XV – XVI, 1987, p. 105 -123
133. Dezső Dany, Zoltan David, **Az első magyarországi népszámlálás (1784 – 1787)**, Budapest, 1960 (informație primită de la I. Bolovan, căruia îi mulțumim și pe această cale); Nicolae M. Popp, **Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină**, București, 1947; Idem, **Bazinul Dunării. Natură și om**, București, 1988; Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, **Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690 – 1847**, [București], 1995
134. Idem, **Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea**, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 285 - 286
135. Ibidem, p. 289
136. Ibidem
137. Géza Kovách, **Structura internă și dezvoltarea proprietății în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 până la revoluția de la 1848**, în *Populație și societate*, vol. II, Cluj-Napoca, 1977, p. 129 - 189; Idem, **Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 - 1772**, în *Studii*, Revista de istorie, 4. 1960, p. 239 - 256; Idem, **Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771 - 1786**, în *Ziridava*, VIII, Arad, 1977, p. 125 - 165; Idem, **Über die Lage Horigen in den Gemaiden mit deutscher Bevölkerung in Arader Komitat am Ende des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts**, în *Forschungen zur Volks- Und Landeskunde*, 2/1959, p. 97 - 113
138. Idem, **Ahol Dózsa és Horea hadai jártak**, Bukarest, 1976
139. Ibidem, p. 28
140. Ibidem, p. 32
141. Idem, **Conscripția satelor arădene în 1828 ...** p. 113
142. Andrei Caciora, Eugen Glück, **Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea**, în *Revista Arhivelor*, anul L, vol. XXXV, nr. 2, București, 1973, p. 315 - 323; Andrei Caciora,

- Evoluția demografică în secolul al XVIII-lea, în *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 189 - 193**
- 143.A. Caciora, E Glück, **Evoluția demografică a comitatului...**, p. 318
- 144.**Ibidem**, p. 319
- 145.Concluziile la care ajung A. Caciora și E. Glück, sunt identice sau, cu mici diferențe, asemănătoare cu cele ale lui Gh. Ciuhandu
- 146.A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică a comitatului...**, p. 320
- 147.**Ibidem**
- 148.A. Caciora, **Evoluția demografică în secolul al XVIII-lea, ...** p. 191
- 149.A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică a comitatului...**, p. 322
- 150.**Ibidem**, p. 323
- 151.A. Caciora, **Evoluția demografică în secolul al XVIII-lea...**, p.192 – 193
- 152.**Ibidem**, p. 192
- 153.**Ibidem**, p. 193
- 154.**Ibidem**
- 155.Eugen Glück, **Situația etno-demografică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în *Aradul permanentă...*, p. 277 - 283; Andrei Caciora, Eugen Glück, **Situația etno-demografică a părților arădene între 1849-1918, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 221 - 250****
- 156.V. Meruțiu, **Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială**, Cluj, 1919
- 157.A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică a comitatului...**, p. 221
- 158.**Ibidem**, p. 222
- 159.**Ibidem**, p. 223
- 160.**Ibidem**, p. 222
- 161.**Ibidem**, p. 226
- 162.**Ibidem**, p. 224
- 163.Ștefan Meteș, **Emigrări românești ...** p. 258 - 3961
- 164.A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică a comitatului...**, p. 228
- 165.**Ibidem**, p. 229
- 166.**Ibidem**, p. 249
- 167.Alexandru Roz, **Organizarea administrativă și dezvoltarea demografică a județului Arad în perioada interbelică, în *Catedra*, Arad, 1976, p. 256 - 272**
- 168.**Ibidem**, p. 257
- 169.**Ibidem**, p. 260
- 170.**Ibidem**, p. 261

171. **Buletinul Statistic al României; Buletinul demografic al României; Mișcarea populației României; Anuarul Statistic al României, pentru anii corespunzători perioadei interbelice**
172. A. Roz, **Organizarea administrativă...**, p. 268
173. **Ibidem**, p. 268
174. **Ibidem**, p. 267
175. R. Vasilovici, L. Emandi, A. Caciora, **Date privind epidemiile de ciumă în Arad în secolul al XVIII-lea (1700 - 1800)**, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, 1972

CAPITOLUL 2

IZVOARELE DEMOGRAFICE REFERITOARE LA COMITATUL ARAD ÎN SECOLUL XIX

Pentru cercetările de demografie istorică referitoare la zona arădeană, secolul XIX se dovedește mult mai bogat în raport cu veacurile anterioare în ceea ce privește izvoarele specifice acestui domeniu. O bună parte a acestora au fost de-a lungul timpului publicate, însă altele așteaptă să fie valorificate de cei interesați în adâncirea investigațiilor demografice.

Dintre sursele edite amintim conscripțiile și recensământurile. Conscripțiile fiscale, urbariale, confesionale etc., pot să ofere informații importante și asupra populației până la începutul secolului XIX¹.

Pentru începutul secolului XIX importante date cu caracter statistico-demografic ne oferă conscripția din anul 1804². Informațiile cuprinse în acest document pot să contribuie la conturarea unei imagini mai clare asupra numărului de locuitori și a așezărilor existente în comitatul Arad la acea vreme. Conscripția cuprinde și informații privind structura confesională a comitatului, oferindu-ne astfel posibilitatea de a întrezări și structura etnică a acestuia. De asemenea putem să urmărim ponderea populației care-și asigura existența din agricultură, dar și celelalte componente ale structurii socio-profesionale ale comitatului Arad. Deși conscripția a înregistrat numai persoanele majore de sex masculin, se poate aproxima și structura pe sexe a comitatului, cel puțin în privința celor care erau majori. De asemenea sunt incluse în document și informații referitoare la condițiile de habitat. Unele date cuprinse în conscripție au fost până acum publicate, așa cum am văzut în capitolul precedent³.

În ordine cronologică, date importante ne oferă și conscripția generală întocmită în anul 1828. În baza articolului VII/1827, dieta din 1825/1827 a hotărât efectuarea unei conscripții generale, comisia de conscriere desfășurându-și activitatea începând cu ziua de 20 martie 1828⁴. Aflată în Arhivele Naționale Ungare din Budapesta, partea referitoare la comitatul Arad a fost parțial

publicată, după cum am mai amintit, de către Kovách Géza⁵. Conscripția din anul 1828 a avut în vedere o serie de categorii ale populației cum ar fi: nobilii care trăiau pe sesii urbariale, nobilii din orașe care practica o meserie sau se ocupau cu comerțul, orășenii, preoții ortodocși (dacă nu practica profesia), arendașii morilor și a cârciumelor, iobagii, jelerii cu și fără casă, meșteșugarii, negustorii, grădinarii de tutun, zilierii și slugile, precum și evreii. Aceste categorii, mai precis familiile respective, erau prezentate pentru fiecare localitate în parte. Nu au fost incluși în această conscripție nobilii, preoții confesiunilor creștine, profesorii și învățătorii, funcționarii, minerii, honorațorii, notarii satelor, soldații insurgenți și debili mintali⁶. Conscripția a mai evidențiat persoanele care aveau vârsta cuprinsă între 18-60 ani, numărul de case, valoarea arende, producția de cereale, fânețele, viile, livezile, animalele mari și mici, cârciumele. În cazul unor localități au fost evidențiate și posibilitățile de a obține venituri în afara agriculturii, productivitatea medie, morile, căldările de țuică, măcelăriile etc.⁷

În cazul comitatului Arad, au fost publicate până acum, pentru cele 175 de localități, date referitoare la numărul familiilor de iobagi și jeleri, numărul persoanelor între 18-60 ani, numărul caselor, mărimea suprafețelor de pământ cultivate, numărul animalelor mari precum și cel al meșteșugarilor (care aveau un meșteșug ca ocupație de bază). Conscripția se dovedește utilă atât pentru istoria agrară și economică, dar și pentru istoria populației.

Ultima conscripție pe care o amintim a fost întocmită în anul 1847⁸. Structura informațiilor pe care le pune la dispoziția cercetătorilor este asemănătoare cu cea a conscripțiilor anterioare. Și cu acest prilej au fost cuprinse în conscripție persoanele majore de sex masculin, cărora le-a fost înregistrată și confesiunea. Prin datele pe care le conține, conscripția dă posibilitatea cercetătorului demograf să reconstituie unele elemente ale dinamicii demografice a comitatului Arad în preajma revoluției de la 1848⁹.

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, cercetările de demografie istorică referitoare la comitatul Arad trebuie să aibă în vedere și unele lucrări publicate în epocă care nu au neapărat un caracter demografic, dar care conțin informații importante. Amintim în acest sens lucrările cu caracter statistico-geografic publicate de către Fényes Elek. Între anii 1836-1840 el a publicat în șase volume o lucrare în care sunt prezentate comitatele aflate în componența Ungariei de atunci¹⁰. În volumul IV, apărut în anul 1839, sunt cuprinse informații și despre comitatul Arad. După o succintă descriere geografică a comitatului, găsim și importante informații de ordin statistico-demografic. Suprafața comitatului, numărul așezărilor și a populației sale, existente în preajma publicării volumului, sunt doar câteva din datele pe care ni le pune la dispoziție autorul. De asemenea, deosebit de utilă se dovedește a fi descrierea pe care o face fiecărei localități din cadrul comitatului, începând cu orașul Arad și continuând cu târgurile și satele contemporane lui. Ne este dezvăluită cu acest prilej structura

etnică, stabilită după limba maternă, compoziția confesională și bisericile existente, precum și mărimea populației. Informațiile despre nobili și funcționarii publici, structura administrativă a comitatului, clasificarea localităților după criterii etnice, vin și ele să contureze imaginea demografică a comitatului Arad în deceniul al patrulea a secolului al XIX-lea.

Nu la mult timp de la publicarea lucrării amintite mai sus, văd lumina tiparului alte două cărți semnate de același autor. Apărute între 1842-1843¹¹ și respectiv 1847¹², cele două lucrări, fără să aibă întinderea celei anterioare, ne furnizează și ele informații generale cu caracter demografic. Ele se referă la suprafața comitatului, numărul și densitatea populației, precum și la structura sa etnică și confesională.

Încheiem seria lucrărilor semnate de către Fényes Elek, interesante din punctul nostru de vedere, cu lucrarea publicată în anul 1857. Pe lângă datele generale de ordin statistic, lucrarea ne înfățișează și structura administrativă a comitatului Arad după revoluția de la 1848-1849, fiind nominalizate în acest context cele șase plăși existente la acea vreme¹³.

În ciuda importanței informațiilor cuprinse în paginile volumelor care îl ca și autor pe Fényes Elek, utilizarea lor trebuie să fie făcută cu o anumită reținere având în vedere că sursele la care a apelat nu erau de natură documentară, informațiile primindu-le de la diferite persoane din comitate.

Tot pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, informații importante referitoare la comitatul și orașul Arad conțin și unele lucrări de statistică demografică. În acest sens amintim, pentru anul 1827, studiul elaborat de B. Lukács Ágnes¹⁴. Autoarea valorifică de fapt o lucrare cu caracter topografic apărută în anul 1828 intitulată *Notitia*, avându-l ca autor pe Nagy Lajos¹⁵. Studiul amintit pune la dispoziția cercetătorilor informații referitoare la suprafața și populația comitatului Arad, la rangul administrativ al localităților, a categoriilor de așezări existente, precum și la structura confesională a comitatului.

Pentru secolul al XIX-lea mult mai importante pentru evoluția demografică sunt însă recensământurile.

Mult mai ample, în comparație cu sursele demografice amintite până acum, sunt spre exemplu, datele cuprinse în recensământul din 1857¹⁶, considerat primul recensământ modern din monarhia austriacă¹⁷. Desfășurat între 31 octombrie–31 decembrie 1857¹⁸, acest recensământ înscrie pe de-o parte populația, precizând religia, ocupația, vârsta, starea socială și domiciliul ei, iar pe de altă parte numărul animalelor¹⁹.

După realizarea în anul 1867 a dualismului austro-ungar, autoritățile maghiare au inițiat inventarierea potențialului uman și material al Transleithaniei, parte a dublei monarhii aflată atunci sub controlul guvernului de la Budapesta. Comitatul Arad și Transilvania intrau din acel moment sub același regim politic și administrativ²⁰. Pe baza Legii III din anul 1869 a fost inițiat un nou recensământ,

care în practică a început să se deruleze cu data de 1 ianuarie 1870, fără să fie fixată o dată concretă până la care să se finalizeze²¹. Deși în raport cu recensământul din 1857 este de o factură mai bună, totuși recensământul din anul 1869 a avut unele limite. Spre exemplu, în chestionarul tipărit nu apare înregistrată limba maternă. Lipsa de pregătire a celor care au avut sarcina de a centraliza datele a dus pe de altă parte, la strecurarea unor erori la grupările de vârstă și la profesioni²². Din păcate, datele finale publicate nu conțin în cazul orașului Arad toate informațiile înregistrate, cum ar fi structura confesională, spre exemplu.

După acest recensământ, în urma celui de-al VIII-lea congres internațional de statistică desfășurat la Sankt Petersburg în anul 1872, recensământurile s-au desfășurat și în cadrul dublei monarhii din zece în zece ani, în anii care se terminau cu cifra zero²³. În consecință, pe baza Legii LII din 1880, s-a hotărât organizarea unui recensământ în același an, pe data de 31 decembrie²⁴. Practic el s-a desfășurat între 1-10 ianuarie a anului următor. Prin introducerea de data aceasta unor formulare individuale de recensare, chestionarul a fost mai ușor de mănuit și au fost reduse posibilitățile de a se greși. Tot acum au fost incluse și întrebări asupra limbii materne. Ca și la recensământul anterior au fost înregistrate alături de populație, animalele de casă și locuințele, însă într-un mod mai sumar. O limită a acestui recensământ a fost neînregistrarea surdo-mușilor la nici una din naționalități²⁵. De asemenea, copiii de până la doi ani, care nu știau vorbi, nu au fost incluși la limba maternă a părinților, ci au fost considerați cu limbă maternă necunoscută. În anii următori Oficiul Central Regal Maghiar de Statistică, prin lucrările publicate, a corectat această deficiență²⁶. Rezultatele recensământului au fost publicate în două volume, din care unul cuprindea rezultatele pe țară iar celălalt rezultatele detaliate pe sate și orașe²⁷.

Noul recensământ din anul 1890, organizat în temeiul Legii IX din 1890, cu rubrici diversificate în privința ocupațiilor, prin datele furnizate, a pus bazele statisticii industriale²⁸. O atenție specială a fost acordată clădirilor, fiind precizat materialul din care erau confecționate precum și natura acoperișului. Rezultatele recensământului au fost cuprinse în trei volume, care cuprindeau o descriere generală a populației, o înregistrare a ocupațiilor locuitorilor și o statistică a clădirilor²⁹. Datele cuprinse în cele trei volume au fost centralizate la nivelul comitatului și orașului Arad, a plășilor din comitat, fără să cuprindă însă date pentru fiecare localitate în parte³⁰. Constatarea este valabilă de altfel și pentru celelalte unități administrative din întreaga Ungarie, înțelegând aici și Transilvania.

Ultimul recensământ al secolului XIX, organizat la aceeași dată ca și ultimele două, a avut ca temei juridic Legea XVIII din anul 1900. Se opinează că acest recensământ a însemnat un progres remarcabil în raport cu cele anterioare³¹. Informațiile cuprinse în chestionare au fost mult mai exacte, recenzorii, pe lângă

limba maghiară trebuind să cunoască și limba populației supuse recensării. Prelucrarea datelor au necesitat elaborarea a 10 volume, din care pentru cercetările de demografie istorică a comitatului Arad, sunt de un real folos volumele care descriu populația și ocupația locuitorilor pe localități³².

Alături de aceste cinci recensăminte amintite mai sus, a căror rezultate au fost publicate în epocă, de importanță maximă pentru cercetările de demografie istorică a județului Arad sunt și lucrările apărute în cadrul colecției *Studia Censualia Transilvanica*. În ultimul deceniu al secolului XX, un harnic și neobosit colectiv din cadrul catedrei și laboratorului de sociologie de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, a inițiat publicarea în limba română a recensământurilor pentru Transilvania, începând cu cel din anul 1850-1851. Dintre volumele publicate până acum sub coordonarea profesorului Traian Rotariu, sunt de interes pentru zona Aradului, cele două ediții ale recensământului din 1857, precum și cele dintre anii 1880-1910³³. Precizăm că volumele acestea au fost concepute pe baza structurii actuale a organizării administrativ-teritoriale a României.

Indispensabile pentru studiile de demografie istorică referitoare la spațiul arădean, mai cu seamă pentru mișcarea naturală a populației, dar și pentru alte fenomene demografice, se dovedesc a fi colecțiile precum și unele lucrări elaborate de Oficiul Central Regal Maghiar de Statistică. Amintim în acest sens volumele pentru secolul XIX din colecția *Magyar Statisztikai Évkönyv* și *Magyar Statisztikai Közlemények*³⁴, sau Nomenclatorul localităților³⁵ elaborat pe baza recensământului din anul 1890³⁶. Dinamica populației orașului Arad poate fi urmărită, pe lângă sursele amintite până acum, și prin intermediul unei alte publicații periodice, apărută sub denumirea de *A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve*³⁷.

Alături de aceste izvoare statistice, importante informații, utilizate și de noi pentru realizarea analizei demografice pe care ne-am propus-o, au furnizat și unele lucrări cu caracter istoric, geografico-statistic și etnografic publicate în secolul XIX și începutul secolului XX cu referire directă la comitatul și orașul Arad. Între lucrările care au furnizat sau prelucrat informații statistice cu caracter demografic, le amintim cele semnate de Fábian Gabor, Lakatos Otto, Márki Sándor, Lakos Bela, Gaal Jenő, Somogyi Gyula și alții, menționați de fapt în primul capitol al acestei lucrări.

De o valoare excepțională s-au dovedit a fi, pentru demersul nostru, registrele parohiale de stare civilă³⁸. Importanța acestora pentru cercetările de demografie istorică a fost evidențiată de o serie de cercetători demografi³⁹. Cu toate acestea, bogăția informațională a acestor izvoare polivalente a fost până acum prea puțin valorificată⁴⁰, atât la nivelul cercetării naționale cât și în cadrul cercetărilor de demografie istorică din zona arădeană⁴¹. Registrele parohiale de stare civilă cercetate de noi, fac parte din *Fondul registrelor de stare civilă* aflat

la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, filiala Arad. Acest fond s-a constituit la 6 octombrie 1966 și cuprinde registrele de evidența a botezaților, cununaților și decedaților, provenite de la parohiile diferitelor confesiuni aflate în cuprinsul județului Arad⁴². Inițial acest fond a cuprins un număr de 2.193 registre, acestora adăugându-li-se în anul 1999 încă un număr de 127 de registre preluate de la serviciul de stare civilă a Consiliului Județean Arad și a Primăriei Municipiului Arad. Cel mai vechi registru, din cele 2.320 de exemplare, datează din anul 1702 și aparține parohiei romano-catolice din orașul Arad⁴³. Este de altfel unul din cele mai vechi registre confesionale de stare civilă din Transilvania⁴⁴. După mărturisirea lui Márki S. cel mai vechi registru matricol parohial din fostul comitat al Aradului ar fi fost din anul 1668 de la Vânători și ar fi aparținut parohiei ortodoxe⁴⁵.

Din punct de vedere confesional, registrele parohiale de stare civilă aparțin următoarelor culte: ortodox român (196 parohii), romano-catolic (48 parohii), izraelit (19 parohii), greco-catolic (15 parohii), reformat (15 parohii), evanghelic (5 parohii), ortodox sârb (5 parohii). Marea majoritate a acestor registre au fost întocmite în secolul al XIX-lea.

Registrele consultate de noi aparțin parohiilor din cadrul confesiunilor ortodoxă română, romano-catolică, greco-catolică, ortodoxă sârbă, reformată, evanghelică și izraelită din orașul Arad. Au fost de asemenea utilizate informațiile provenite din registrele parohiei romano-catolice din Panatul Nou (azi Horia), a parohiei ortodoxe române din Macea, precum și a parohiilor ortodoxe române, romano-catolice și greco-catolice din Șiria. Menționăm că în cazul tuturor acestor parohii au fost cercetate registrele pentru botezați, decedați și cununați. Statistica înregistrată după despuierea registrelor pentru cele 3 fenomene demografice a fost inclusă în anexele 3-8 ale prezentei lucrări.

Prin informațiile pe care le dețin, registrele parohiale de stare civilă aflate la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (D.J.A.N. Arad) reprezintă surse excepționale de documentare atât pentru istoricii-demografi și filologi cât și pentru istoria medicinei, a bisericii precum și pentru multe alte domenii.

NOTE

1. Liviu Moldovan, **Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară**, în *Culegere de referate, Sesiunea 1969, București*, 1971, p. 163 - 167; Idem, **Conscripții și recensăminte în Transilvania (secolul XVII-XIX). Metodologie și valoare documentară**, în *Revista Statistică*, XIX, nr. 8, 1970, p. 86 - 92
2. D.J.A.N. Arad, **Fond Prefectura județului Arad, Conscriptiões**, dosar nr. 56
3. vezi Capitolul 1 al acestei lucrări, nota 152; **Aradul permanentă ...**, p. 219 - 221
4. Bottlo Bela, **Az 1828 évi országos összeírás**, în *A történeti statisztika forrasai*, Budapest, 1957, p. 247 - 273
5. Géza Kovách, **Conscripția satelor arădene în 1828...**, p. 105 - 123
6. **Ibidem**, p. 107
7. **Ibidem**, p. 108
8. D.J.A.N. Arad, **Fond Prefectura județului Arad, Conscriptiões**, dosar nr. 60
9. A. Caciora, **Evoluția demografică ...**, p.193
10. Elek Fényes, **Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben**, vol. I-VI, Pesta, 1836 - 1840
11. Idem, **Magyarország statisztikája**, vol. I-III, Pesta, 1842 - 1843
12. Idem, **Magyarország leirása**, vol. I-II, Pesta, 1847
13. Idem, **Austriai birodalom statisztikája és földrajzi leirása**, vol. I - II, Pesta, 1857
14. B.Lukács Ágnes, **Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években**, în *Történet statisztikai füzetek*, 1, Budapest, 1979
15. **Ibidem**, p.9
16. **Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31 X 1857**, Wien, 1859
17. Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice**, Cluj-Napoca, 2000, p. 9
18. Prin „legea recensământurilor” din 20 Martie 1857, Curtea de la Viena a hotărât ca dată a recensământurilor ziua de 31 octombrie, zi care coincidea cu începerea anului Administrativ, apud, **Ibidem**
19. Liviu Moldovan, **Conscripții și recensăminte de populație...**, p. 170
20. Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și ...**, p. 10

21. **A magyar szent Korona országaiban az 1870 év elejen vegrehajtott népszámlálás eredményei hasznos házi állatok kimutatásával együtt, Pest, 1871**
22. Liviu Moldovan, **Conscriptii și recensăminte de populație...**, p. 171 - 172; Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și ...**, p. 10
23. Liviu Moldovan, **Conscriptii și recensăminte de populație...**, p. 172
24. **Toate recensământurile de la sfârșitul secolului XIX (1880, 1890, 1900) s-au desfășurat în perioada 1-10 ianuarie a anului următor, apud, Ibidem, p. 171**
25. **Ibidem, p. 172**
26. **Magyar Statistikai Közlemények. Új folyam, I. Kötet, Budapest, 1893**
27. **A Magyar Korona országaiban az 1881 év elejen végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, 1 kötet, Budapest, 1882; A Magyar korona országaiban az 1881 év elejen végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve, 2 kötet, Budapest, 1882**
28. Liviu Moldovan, **Conscriptii și recensăminte de populație...**, p. 173
29. **Ibidem**
30. Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și ...**, p. 11
31. Liviu Moldovan, **Conscriptii și recensăminte de populație...**, p. 173
32. **A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, első rész. A népesség részletes leírása, Budapest, 1902; A Magyar országainak 1900 évi népszámlalása, Elso rész. A népesség foglalkozása köségeként, Budapest, 1904**
33. **Recensământul din 1857. Transilvania, coord. Traian Rotariu, [București], 1996, ediția. II, [București], 1997; Recensământul din 1880. Transilvania, coord. Traian Rotariu, [București], 1997; Recensământul din 1900. Transilvania, coord. Traian Rotariu, [București], 1999**
34. **Magyar Statisztikai Évkönyv. I-XX, Budán, 1872- Budapest, 1891; Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, I. kötet-XXII. kötet, Budapest, 1894 - 1916; Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I kötet-XII kötet, Budapest, 1893 - 1900**
35. **A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára, Budapest, 1892**
36. Liviu Moldovan, **Conscriptii și recensăminte de populație...**, p. 173
37. **A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve, I évfolyam, Budapest, 1912**
38. Michel Fleury, Louis Henry, **Nouveau d'exploitation de l'état civil ancien, Paris, 1963**

39. Liviu Moldovan, **Registrelle confesionale de stare civilă din Transilvania**, în *Revista Arhivelor* (seria nouă), nr. 1, București, 1958, p. 159 - 185; Idem, **Registrelle parohiale din Transilvania**, în *Revista de Sstatistică*, XVII, nr. 11, 1968, p. 52 - 60; Idem, **Registrelle confesionale de stare civilă din Transilvania (1607 - 1912)**, în *Din istoria statistici românești*, București, 1969, p. 273 - 296; Idem, **Registrelle parohiale de stare civilă, izvoare demografice**, în *Populație și societate*, vol. II, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 41 - 50; Idem, **Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în secolele XVIII-XIX**, în *Populație și societate*, vol. III, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980, p. 137 - 141; Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, **Registrelle parohiale de stare civilă din Transilvania- izvoare de demografie istorică**, în *Revista Arhivelor*, seria III, vol. I , nr 1 - 2, 1995, p. 47 - 51; Ecaterina Negruț, **Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leurs importance comme source démographique**, în *Populație și societate*, vol. III, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980, p. 143 - 148
40. Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, **Registrelle parohiale...**, p. 48 (nota 7)
41. Corneliu Pădurean, **Situația demografică a localității Cărand între 1863-1880**, în *Teologie și Științe Umaniste*, II, Arad, 1996, p. 155 - 172
42. **Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad**, vol. I, București, 1974, p. 188
43. **Ibidem**
44. Liviu Moldovan, **Registrelle confesionale de stare civilă din Transilvania**, în *Revista Arhivelor* (seria nouă), nr I, 1958, p. 164
45. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, II., p. 75

CAPITOLUL 3

EVOLUȚIA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A COMITATULUI ARAD PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

3. 1. Evoluția administrativ – teritorială până în secolul XIX

Actualul județ Arad este rezultatul unei lungi și sinuoase evoluții istorice.

Primele urme care confirmă prezența unor comunități umane pe teritoriul județului, datează de la sfârșitul glaciațiunii Würm, adică din perioada cuprinsă între 40.000 – 10.000 î. Hr.

Cercetările arheologice au evidențiat pe terasele joase ale dealurilor din zona Mureșului inferior, prezența unor comunități aparținând paleoliticului superior¹. Investigațiile întreprinse confirmă o continuitate de locuire a acestui spațiu care se încadrează în evoluția istorică generală a teritoriului locuit de români.

Tot cercetările arheologice efectuate la Arad, Chișineu-Criș, Cladova, Felnac, Nădlac, Pecica, Vladimirescu, Zăbrani, confirmă prezența în această parte de țară a unei populații rezultată din sinteza traco-dacică și coloniștii romani². Această populație protoromânească evoluează ca și în restul țării spre civilizația românească. Procesul nu a putut fi întrerupt nici de valurile de migratori. Goții, hunii, gepizii, avarii și slavii, au fost migratorii care în drumul lor au trecut peste teritoriul județului, lăsând o serie de urme ale prezenței și conviețuirii lor cu autohtonii³.

Agricultura, creșterea animalelor, meșteșugurile și nu în ultimul rând comerțul⁴ erau ocupațiile locuitorilor din zona arădeană. Activitatea productivă, semnalată de descoperirile arheologice precum și de izvoarele scrise sunt dovezi ale prezenței unei populații numeroase care trăia în așezări a căror număr a sporit mereu. Precum în restul spațiului de locuire a românilor, și aici așezările s-au reunit în obști, uniuni de obști, cnezate și voievodate. Aceste organizații de tip

local au avut o mai lungă existență în timp, care se întinde până în secolele XVII–XVIII, mai ales în zona montană a actualului județ Arad⁵.

Încadrate în voievodatul bănățean, cele din stânga Mureșului, și în voievodatul Crișanei cele din dreapta aceluiși râu⁶, organizațiile locale și-au construit fortificații, care dovedesc atât puterea de care dispuneau dar și subordonarea lor politică și militară unei autorități. Cercetările întreprinse încă din secolul al XIX–lea⁷ au evidențiat în apropierea actualului oraș Arad, în localitatea Vladimirescu existența unei fortificații de pământ și lemn cu urme de locuire încă din secolul al VIII–lea⁸.

Aceste realități au fost, cu siguranță, întâlnite și de maghiari, care au început să pătrundă în zona arădeană la sfârșitul secolului al X–lea și începutul secolului următor, după cum o dovedesc investigațiile efectuate de arheologi⁹. Cuceritorii și-au creat noile structuri în jurul unor puncte fortificate cum este cea de la Arad–Vladimirescu. În acest context este menționată pentru prima oară în anul 1131 cetatea Orod¹⁰. Pentru anul 1177 documentele amintesc existența aici a unui capitlu în frunte cu un preposit care avea o biserică în cuprinsul cetății¹¹.

Pătrunderea maghiară, mai ales în zonele de câmpie și pe văile Mureșului și a Crișurilor, a însemnat și introducerea, ca de altfel în întreaga Transilvanie, a instituției comitatului.

Asupra înființării comitatului Arad datele sunt incerte, cercetările efectuate până acum nereușind să elucideze această problemă în ciuda opiniilor emise în acest sens de diverși cercetători. Márki Sándor considera, fără să aducă argumentul documentului istoric, că înființarea comitatului Arad nu a putut avea loc înainte de anul 1029, fiind creația personală a regelui Ștefan cel Sfânt. Tot el afirmă că denumirea de „comitatul Arad” apare într-un document în anul 1455¹². Opinia lui Márki Sándor este acceptată și de Somogyi Gyula în lucrarea apărută în anul 1912 la Arad¹³, care cu siguranță a fost influențat de mult mai galonatul său antecesor. În lucrarea monografică *Aradul – permanență în istoria patriei*, se aprecia că înființarea comitatului Arad trebuie plasată în jurul anului 1131¹⁴, când Aradul a devenit un puternic centru regal, aici având loc în timpul regelui Bela al II–lea o dietă a Ungariei, la care au fost omorâți nobilii învinuiți de orbirea regelui¹⁵. Cu certitudine, comitatul Aradului exista la începutul secolului al XIII–lea când este amintit în documente la 1214 comitele arădean Paul¹⁶.

La început, comitatul Arad reprezenta aproape jumătate¹⁷ din mărimea comitatului așa cum era el după 1876¹⁸ adică aproape 3.200 km², ca apoi în timpul arpadienilor să reprezinte aproximativ 75%. În secolul al XV–lea se întindea de-a lungul ambelor părți ale Mureșului¹⁹. Înspre vest, dincolo de localitatea Pecica se învecina cu comitatul Cenad. În sud, în apropierea localităților Mănăștur și Vinga se învecina cu comitatul Timiș, granița urmând râul Bega până la pârâul Bara, zonă în care se învecina cu comitatul Caraș. În est, pârâul Almaș forma granița cu comitatul Hunedoara. În nord și nord-vest, se

întindea de-a lungul unei linii care cuprindea localitățile actuale Sânpaul, Șofronea și se continua la sud de Șiria de-a lungul Mureșului până la pârâul Roșia la est de Petriș, unde se mărginea cu comitatul Zărand²⁰. În timp, până la cucerirea otomană, granițele comitatului Arad cu unele modificări ne semnificative au rămas în general aceleași.

În anul 1552 orașul și comitatul Arad intră sub stăpânire turcească care se va menține până în anul 1695. În acest interval de timp a intervenit însă și un intermezzo în anul 1595, când Aradul, Lipova și Ineu, ultima făcând parte la acea dată din comitatul Zărand, intră sub stăpânirea Transilvaniei²¹. Timp de 20 de ani comitatul Arad este scos de sub dominația Semilunei otomane. În consecință Mihai Viteazul instalează în 1599 la Ineu și Lipova pârcălabi români²².

În timpul ocupației turcești se înființează pe teritoriul comitatului, la Arad și Lipova, două sangeacuri, la care se va adăuga și un al treilea, cel al Ineului care era încadrat în comitatul Zărand²³.

În secolul al XVII – lea comitatul Arad a avut o configurație politică și teritorială determinată de evoluția raporturilor principilor ardeleni cu turcii. În anul 1626 prin hotărârea dietei de la Alba Iulia, ceea ce a mai rămas în afara ocupației turcești din comitatul Arad a fost încorporat comitatului Zărand, fiind inclus astfel în Partium²⁴. În acest fel până în anul 1741 viața proprie a comitatului Arad a încetat.

După alungarea turcilor, prin pacea de la Karlowitz din 1699, Mureșul devine granița dintre austrieci și otomani. În consecință, teritoriile de la sud de Mureș care au aparținut înainte de instaurarea ocupației turcești comitatului Arad rămân sub stăpânire otomană. În 1718, în urma păcii de la Passarowitz, aceste teritorii au fost incluse Banatului Timișan iar apoi comitatelor Timiș și Caraș²⁵.

Pe teritoriul de la nord de Mureș, autoritățile habsburgice hotărăsc să constituie un regiment de graniță Illyr cu centru la Arad. Primele unități ale confiniului militar Tisa-Mureș, se stabilesc pe linia Mureșului începând cu luna iunie 1701²⁶.

În anul 1732, comitatul Arad, alături de alte comitate aparținând Partiumului, sunt desprinse de Transilvania și reîncorporate Ungariei. Prin acestea se crea posibilitatea reactivării administrației comitatelor. Cu toate acestea reluarea activității comitatului este mereu amânată din cauza imposibilității organizării aparatului de conducere a comitatului din lipsă de nobili. Nobilimea locală își alege totuși un comite care deține puterea formal, neavând drept de jurisdicție și administrație²⁷.

După anul 1740 întregul comitat devine domeniul erarial, orașul Arad având statut de „oraș privilegiat cameral”²⁸.

De la începutul înființării regimentelor de graniță, prezența sârbilor, care reprezentau marea majoritate în aceste unități, a stârnit nemulțumirea nobilimii

maghiare. Răscoala din 1735 condusă de Pero Seghedinaț, accentuează această stare, nobilii, inițiând acțiuni de desființare a regimentelor grănicerești.

Cu prilejul dietei din 1741, noua împărăteasă, Maria Tereza, cedează solicitărilor nobililor maghiari și desființează regimentele grănicerești, zona aflată pe linia Cenad – Arad – Săvârșin urmând a fi reîncorporată la comitatul Arad²⁹.

Reorganizarea comitatului începe din luna august 1744 când încetează administrația erarială și este numit un comite suprem al Aradului. În luna septembrie a aceluiași an, plășile Zărand și Ineu, care făceau parte din comitatul Zărand au fost încorporate comitatului Arad³⁰. În componența acestuia intrau astfel după anul 1745 patru plăși: Vărădia de Mureș, Miniș, Ineu și Zărand³¹. Până la sfârșitul secolului XVIII numărul lor nu se schimbă, dar unele centre de plasă se vor muta în alte localități, cele patru plăși fiind acum cele ale Aradului, Vărădiei de Mureș, Șiriei și Zărandului³².

Noi schimbări de ordin teritorial și administrativ cunoaște comitatul Arad odată cu reforma administrativă din anul 1785 din timpul împăratului Iosif al II – lea. Comitatul Arad a devenit în urma acestei reforme cerc al districtului Oradea³³. Odată cu revocarea la 28 ianuarie 1790 a reformelor iosefine, comitatul Arad revine și el ca și întreaga Transilvanie de altfel, la vechea organizare administrativ-teritorială de dinainte de anul 1785, organizare care se va menține până la începutul secolului al XIX-lea.

3. 2. Organizarea administrativ - teritorială în secolul XIX

Organizarea administrativ - teritorială a comitatului Arad în secolul XIX cunoaște importante modificări, care s-au răsfrânt și asupra suprafeței dar și a densității populației sale. Tabelul nr. 1 își propune să surprindă tocmai dinamica celor două aspecte enunțate mai sus.

Informații despre organizarea administrativă a comitatului Arad în preajma revoluției de la 1848 – 1849, ne furnizează lucrările publicate de către Fényes Elek³⁴ în anul 1839 și respectiv 1847. În ambele lucrări suprafața comitatului este de 108,364 mile pătrate austriece, adică de 6.225,51 km². Această suprafață plasa comitatul Arad pe locul al doisprăzecelea între comitatele statului maghiar³⁵. În sud, comitatul se întindea de-a lungul Mureșului, de la Petriș până la Semlac, învecinându-se cu comitatele Timiș și Caraș – Severin aflate la sud de râu. Celelalte comitate vecine erau Cenadul și Békés în vest, Bihorul în nord, Zărandul și Hunedoara spre nord-est și est. Teritoriul comitatului era împărțit în preajma revoluției de la 1848, tot în patru plăși: Arad, Șiria, Ineu și Zărand, la care se adaugă și orașul liber regesc al Aradului³⁶.

Tabelul nr. 1. Evoluția suprafeței și a densității populației comitatului Arad în secolul XIX

Data însemnării sau a recensământului	Felul sursei	Nr. populației	Suprafața comitatului	Densitatea pe km ²
1804	Lucrare statistică	182.560	6.206,89	29,41
1827	Lucrare statistică	207.039	6.206,89	33,35
1837	Lucrare statistică	246.500	6.206,89	39,71
1846	Lucrare statistică	250.390	6.206,89	40,34
1851	Bibliografie	255.955	5.578,96	45,87
1857	Recensământ	255.197	5.578,96	45,74
1869	Recensământ	304.713	6.002,95	50,76
1880	Recensământ	303.964	6.443,39	47,17
1890	Recensământ	343.597	6.443,39	53,32
1900	Recensământ	383.303	6.443,39	59,48

Surse: vezi Capitolul 5, nota 6

Observăm o mică modificare față de sfârșitul secolului XVIII în privința centrelor de plasă prin dispariția Vărădiei de Mureș și reapariția Ineului. În cuprinsul celor patru unități administrative existau 23 de localități mai mari, cu dreptul de a ține târguri, din totalul celor 180 locuite în majoritatea lor covârșitoare (138) de către români³⁷. Alături de aceste localități mai sunt amintite încă șapte puste. Această structură administrativă se păstrează până după revoluție. Datele oferite de Fényes Elek trebuie preluate însă cu oarecare rețineri, având în vedere că însuși el mărturisea că așteapta să primească date mai ample și mai sigure referitoare la comitatul Arad³⁸.

După revoluția de la 1848–1849, în timpul regimului neoabsolutist, comitatul Aradului suferă unele modificări. La sfârșitul anului 1849, autoritățile imperiale au hotărât punerea în aplicare a unei noi organizări administrative. În consecință, la începutul anului 1850, comitatul Arad împreună cu sudul comitatului Bihor, care a fost desființat și împărțit în două, formează împreună circumscripția administrativă a Oradiei Mari, cu capitala la Oradea³⁹. Se preconiza împărțirea în două și a comitatului Arad, centrele celor două noi unități urmând să fie la Arad și Buteni. De asemenea suprafața comitatului s-a micșorat după cum am văzut din tabel, întrucât Peregul Mare împreună cu câteva puste au trecut la comitatul Cenad⁴⁰.

În luna august 1852, după vizita împăratului Frantz Iosif la Arad în perioada 16–18 iunie, are loc o nouă organizare administrativă, prin mărirea la șase a numărului plășilor⁴¹. Această structură va fi confirmată la 6 aprilie 1854 când se pun în aplicare ordinele din 10 ianuarie și respectiv 3 aprilie, ale aceluiași an, prin care se hotăra trecerea la o nouă organizare administrativă⁴². Aradul

continuă să facă parte tot din circumscripția administrativă a Oradiei Mari. Această organizare administrativă va rămâne în vigoare pe toată perioada neoabsolutismului, adică până în anul 1860, când se inaugurează epoca liberală.

Despre organizarea administrativ - teritorială a comitatului Arad din perioada neoabsolutistă, aflăm tot dintr-o lucrare a aceluiași Fényes Elek apărută în 1857, precum și din recensământul efectuat de către autorități în același an. Astfel, din datele oferite de Fényes Elek teritoriul comitatului a fost de 102,51 mile pătrate austriece, ceea ce echivalează cu 5.578,96 km². Spre deosebire de perioada de dinainte de revoluție când erau după cum am văzut patru plăși, acum numărul plășilor s-a mărit la șase acestea fiind: Arad, Chișineu – Criș, Pâncota, Ineu, Buteni și Radna⁴³.

Plasa Arad cuprindea următoarele localități: Almaș-Iratoș(azi dispărută), Bodrog, Bujac, Ceala, Curtici, Iratoș, Livada, Macea, Micălaca, Mureșel, Pecica Maghiară, Pecica Română, Peregul Mic, Sânleani, Sânmartin, Sânpaul Mic, Sânpaul Mare, Semlac, Variașul Mare, Variașul Mic, Zimand Cuz, adică 21 de localități și cinci puste.

În *plasa Chișineu – Criș* erau cuprinse 19 localități : Adea, Chereluș, Chișineu – Criș, Cinteii, Iermata Neagră, Mișca, Nădab, Pădureni, Sinteia Mare, Sinteia Mică, Socodor, Șimandul de Jos, Șimandul de Sus, Vânători, Zărând, Zerind, Zerindul Mic și două localități azi dispărute (Tövissegyháza și Harkály).

Plasa Pâncota era compusă din următoarele localități: Agriș, Arăneag, Caporal Alexa, Chier, Comlăuș, Covăsânț, Drauț, Dud, Galșa, Iermata, Măderat, Mâsca, Minișel, Minișul de Sus, Moroda, Nadăș, Olarii Vechi, Olarii Noi, Panathul Nou (azi Horia), Pâncota, Sântana, Seleuș, Șiria Veche, Șiria Nouă, Tauț, Târnova, în total 26 de localități.

Plasa Ineu includea 19 localități: Apateu, Berechiu, Bocsig, Camna, Cermei, Gurba, Hodiș, Iercoșeni, Ineu, Luguzău, Mânerău, Mocrea, Răpsig, Șepreuş, Șilindia, Șicula, Șomoșcheș, Talpoș (azi în județul Bihor), pusta Tămand.

Plasa Buteni cuprindea următoarele așezări: Aldești, Almaș, Baltele, Bârsa, Berindia, Bontăști, Brazi, Brusturi, Buceva – Șoimuș, Budești, Buhani, Buteni, Chisindia, Cil, Cociuba, Crocna, Cuied, Dezna Veche, Dezna Nouă, Dieci, Donceni, Dulcele, Feniș, Gurahonț, Honțișor, Iacobini, Iosas, Iosășel, Ignești, Joia Mare, Laz, Mădrigești, Moneasa, Mustești, Nădălbești, Neagra, Păulian, Pescari, Prăjești, Prunișor, Ravna, Revetiș, Restyrata (dispărută), Sălăjeni, Sebiș, Secaș, Slatina, Susani, Văsoaia, Valea Mare, Voievodeni, Zemerred (dispărută), Zimbru, Zugău (dispărută). În total erau 56 de așezări.

Plasa Radna: Almaș (dispărută), Baia, Bătuța, Bârzava, Căpruța, Cicir, Cladova, Conop, Corbești, Cuiăș, Cuvin, Dumbrăvița, Guveșdia (azi Nicolae Bălcescu), Ghioroc, Glogovaț (azi Tudor Vladimirescu), Groși, Ilteu, Julița, Hălăliș, Lupești, Mândruloc, Milova, Miniș, Monoroștia, Obârșia, Odvoș,

Păulișul Vechi, Păulișul Nou, Pârnești, Petriș, Radna, Roșia, Săliște, Săvârșin, Sâmbăteni, Slatina de Mureș, Stejar, Șoimuș, Temeșești, Toc, Troaș, Vărădia, Vinești (dispărută) .

Comparând numărul localităților amintite de E. Fényes în lucrarea din 1839, constatăm că numărul acestora a crescut în lucrarea din 1857, la 184 de așezări rurale la care adăugăm orașul Arad și încă șase colonii. La acea dată, pe de altă parte, localitățile Aletea, Grăniceri, Pilu, Șiclău și Vărșand nu mai făceau parte din comitatul Arad, ele fiind incluse comitatului Békés iar Peregul Mare în comitatul Cenad. De asemenea localitățile Barda, Ferige, Lunca, Șoimoș (lângă Zărand), Samoș, Sârbi, nu mai sunt amintite în 1857, ele fiind probabil desființate între timp, având în vedere numărul destul de mic, doar de câteva sute de locuitori, pe care l-au avut aceste localități în preajma revoluției de la 1848. Pe de altă parte sunt amintite localități precum Ceala, Livada, Mureșel, Sânpaul, Sâncleani, Șofronea, Zimand Cuz, toate în apropierea Aradului sau localitățile Brusturi, Budești, Harkály, Roșia (în apropiere de Buteni), Tămand, Tövisgyháza, situate în restul comitatului și care nu au fost menționate în lucrarea din anul 1839. Nemenționarea lor se explică fie prin informația lacunară care a stat la dispoziția autorului la acea dată, fie că ele au apărut după publicarea lucrării sale. Amintim în acest sens exemplul localității Livada⁴⁴, înființată în anul 1842 prin colonizarea cu populație maghiară iar apoi în 1853 și cu populație germană, sau a localităților Sâncleani⁴⁵ și Zimand Cuz⁴⁶, colonizate în anul 1852 tot cu populație germană și maghiară.

Datele cuprinse de către Fényes Elek în lucrarea din 1857, informații care datează anterior anului apariției respectivei lucrări, sunt în parte confirmate de rezultatele recensământului efectuat în perioada 31 octombrie - 31 decembrie a anului 1857.

Conform datelor cuprinse în acest document, suprafața comitatului era tot de 5.578,96 km². Plasa cea mai întinsă dintre cele șase era cea a Radnei cu 21,21 mile pătrate austriece, adică de 1.218,51 km², ceea ce reprezenta 21,84% din teritoriul comitatului⁴⁷. Plasa Pâncota era însă cea mai populată aici fiind recensate 50.449 de persoane. În ceea ce privește numărul de localități cuprinse în fiecare plasă, situația se prezenta astfel: plasa Arad avea în componența sa 23 de localități, plasa Chișineu-Criș număra 17 localități, Pâncota 24 de localități, plasa Ineu avea 17 așezări, plasa Buteni 56 de localități și în sfârșit plasa Radna, unde au fost consemnate 41 de localități. Împreună cu orașul liber regesc al Aradului erau deci 179 de localități. Din acestea, 24 localități aveau drept de a ține târguri, iar restul de 155 erau sate, multe dintre ele având peste 2.000 de locuitori⁴⁸. De altfel existau în total 37 de localități care aveau un număr mai mare de 2.000 de locuitori, cea mai populată fiind localitatea Pecica cu 14.026 locuitori⁴⁹.

Odată cu instaurarea regimului liberal, prin diploma din 20 octombrie 1860 precum și prin legea fundamentală a monarhiei, se revine la vechile

autonomii existente înainte de anul 1848. Prin rescriptul imperial din 25 martie 1861 se reintroduc formele de organizare administrativă anterioare revoluției⁵⁰. În acest context, comitatul Arad își recapătă întinderea teritorială cunoscută înainte de 1848. În consecință localitățile Aletea, Grăniceri, Pilu, Peregul Mare, Șiclău și Vârșand revin între hotarele comitatului Arad.

Configurația comitatului după revenirea la organizarea administrativă de dinainte de 1848, este evidențiată de rezultatele recensământului din 1869. Suprafața comitatului crește la 104,49 mile pătrate austriece, adică 6.002,95 km². Această suprafață situa comitatul Arad pe locul al unsprăzecelea din cele 78 de comitate din Ungaria și Transilvania și reprezenta 1,87% din teritoriul întregului imperiu dualist și 2,23% din teritoriul Ungariei⁵¹. Pentru comparație să umărim suprafața comitatelor vecine cu comitatul Arad: Zărand 32,235 mile pătrate austriece, adică 1.851,90 km², Hunedoara, 109,84 mile pătrate = 6.310,30 km², Caraș-Severin, 90,88 mile pătrate=5.221 km², Timiș, 103,01 mile pătrate=5.917,92 km², Cenadul, 28,83 mile pătrate=1.656,28 km², Békés, 59,49 mile pătrate=3.417,70 km², Bihor, 192,56 mile pătrate=11.062,57 km². Față de vecini, comitatul Arad se plasa ca întindere pe locul al treilea. În comparație cu suprafața comitatelor din Transilvania, cea a comitatului Arad se situa, cu mici excepții (comitatul Hunedoarei), deasupra acestora.

Recensământul din anul 1869 înregistrează, prin revenirea după anul 1861 la organizarea administrativă de dinainte de 1848, un număr de patru plăși, centrele de plasă fiind iarăși Aradul, Ineul, Șiria și Zărandul. Numărul localităților înregistrate la acest recensământ este superior însă față de cel din anul 1857. De data aceasta au fost consemnate 246 de așezări, inclusiv orașul Arad, 26 având dreptul de a ține târguri, 158 erau sate, iar restul aveau statut de puste și colonii.

Politica inaugurată în anul 1867 prin pactul dualist a însemnat anularea regimului liberal și desființarea formelor de autonomie locală. În consecință, Transilvania este încorporată Ungariei, comitatul Arad evoluând în continuare alături de comitatele din Transilvania. Noile realități impuse de guvernanți, dorința unei centralizări excesive, dar și sporirea eficienței administrației locale, necesita o nouă organizare administrativă⁵².

Organizarea teritorial - administrativă a comitatului Arad înregistrează un nou moment în evoluția sa în anul 1876. Prin legea XXX și XXXIII din acest an Transilvania și Partiumul cunosc o reorganizare administrativ-teritorială, fiind stabilite 16 comitate⁵³. În acest context unele din vechile comitate dispar, teritoriul lor intrând în componența altora. Această soartă o cunoaște și comitatul Zărand, care este acum desființat definitiv, teritoriul său fiind împărțit între comitatele Arad și Hunedoara. Cu acest prilej se adaugă comitatului Arad plasa Hălmagiu cu 34 localități din cele 38 câte avea în momentul reorganizării. Teritoriul comitatului s-a mărit la 6.443,34 km², reprezentând 2,3% din teritoriul Ungariei de atunci. Prin suprafața pe care o avea, comitatul Arad se situa pe locul

al unsprezecelea între cele 63 de comitate ale Ungariei și Transilvaniei. Comitatele vecine, Hunedoara, Caraș – Severin, Timișoara și Bihor erau de o întindere mai mare, în timp ce Békés, Cenadul și Turda erau sub mărimea comitatului Arad.

Organizarea administrativă a teritoriului comitatului a cunoscut și ea unele fluctuații, însă după anul 1876 până la sfârșitul secolului al XIX-lea ea a rămas aceeași. În anul 1876, doar pentru o scurtă perioadă, teritoriul comitatului a fost împărțit în 12 plăși⁵⁴, numărul acestora fiind redus la 10 în urma reorganizării administrative prin amintita lege XXXIII din același an⁵⁵. Această organizare a rămas aceeași până la sfârșitul secolului XIX. Conform recensământului din anul 1890, cele zece plăși cu localitățile aparținătoare au fost următoarele⁵⁶:

Plasa Arad (15 localități): Cicir, Curtici, Cuvin, Ghioroc, Glogovaț (Tudor Vladimirescu), Livada, Macea, Mândruloc, Micălaca, Mureșel, Panathul Nou (Horia), Sâmbăteni, Sânleani, Zimand Cuz, Zimandul Nou.

Plasa Ineu (17 localități): Aldești, Apateu, Bârsa, Berechiu, Bocsig, Cermei, Gurba, Iermata, Ineu, Mânerău, Mocrea, Moroda, Răpsig, Seleuș, Șicula, Șomoșcheș, Voivodeni.

Plasa Sebiș (49 localități): Almaș, Bălțile (azi dispărută), Berindia, Budești, Brazi, Buhani, Bonțești, Brusturi, Buceava, Buteni, Căcărău (azi Joia Mare), Chisindia, Cil, Cociuba, Crocna, Dezna, Dieci, Donceni, Dulcele, Feniș, Gurahonț, Honțișor, Iacobini, Ignești, Iosași, Iosășel, Laz, Livada, Mădrigești, Minead, Moneasa, Mustești, Nădălbești, Neagra, Păiușeni, Pescari, Prăjești, Prunișor, Rănușa, Revetiș, Roșia, Sălăjeni, Sebiș, Secaș, Slatina de Criș, Susani, Valea Mare, Văsoaia, Zimbru.

*Plasa Elek*⁵⁷ (9 localități): Almás–Kamarás (azi în Ungaria, în continuare U), Elek (U), Grăniceri, Megyes–Bodzás (U), Nagy–Kamarás (U), Pilu, Sânmartin, Șiclău, Vărșand.

Plasa Chișineu–Criș (20 localități): Adea, Chereluș, Chișineu–Criș, Cintei, Iermata Neagră, Mișca, Nădab, Pădureni, Satu–Nou, Sinteia Mare, Sinteia Mică, Socodor, Șepreuș, Șimand, Talpoș (azi în județul Bihor), Țipari, Vânători, Zărand, Zerindul Mare, Zerindul Mic.

Plasa Hălmagiu (38 localități): Aciuța, Aciua (Avram Iancu), Bănești, Bodești, Brusturi, Budești, Cristești, Dumbrava, Groși, Gura Văii, Hălmagiu, Hălmăgel, Ionești, Lazuri, Leasa, Leștioara, Luncșoara, Măgulicea, Mermești, Ociu (azi în județul Hunedoara), Ocișor (județul Hunedoara), Pleșcuța, Poiana, Poienari, Rostoci, Sârbi, Tălagiu, Târnăvița, Tisa, Țârmure, Țohești, Vârfurile, Vidra.

Plasa Pecica (8 localități): Bodrog, Iratoș, Pecica Veche, Pecica Maghiară, Peregu Mare, Peregu Mic, Semlac, Variașul Mare și Variașu Mic.

Plasa Radna (36 localități): Baia, Bătuța, Bârzava, Căpruța, Cladova, Conop, Corbești, Cuiăș, Dumbrăvița, Govojdia (azi Nicolae Bălcescu), Groșii

Noi, Hălăliș, Ilteu, Julița, Lupești, Milova, Miniș, Monoroștia, Obârșia, Odvoș, Păulișul Vechi, Păulișul Nou, Pârnești, Petriș, Radna, Roșia, Săvârșin, Seliște, Slatina de Mureș, Stejar, Șoimoș, Temeșești, Toc, Troaș, Vărădia de Mureș, Vinești (dispărută).

Plasa Târnova (17 localități): Agriș, Arăneg, Camna, Chier, Cuied, Drauț, Dud, Hodiș, Iercoșeni, Luguzău, Minișul de Sus, Minișul de Jos, Nadăș, Satu Mic, Șilindia, Tauț, Târnova.

Plasa Șiria (12 localități): Caporal Alexa, Comlăuș, Covăsânț, Galșa, Măderat, Mâsca, Olarii Vechi, Olarii Noi, Pâncota, Sântana, Șiria Română, Șiria Maghiară.

Din cele 216 localități, fără orașul Arad, 61 aveau statut de comune mari (nagyközség) iar celelalte 155 erau localități mici (kissközség)⁵⁸.

Plasa cea mai întinsă continua să rămână tot cea a Radnei, iar cea mai populată a Chișineu Crișului.

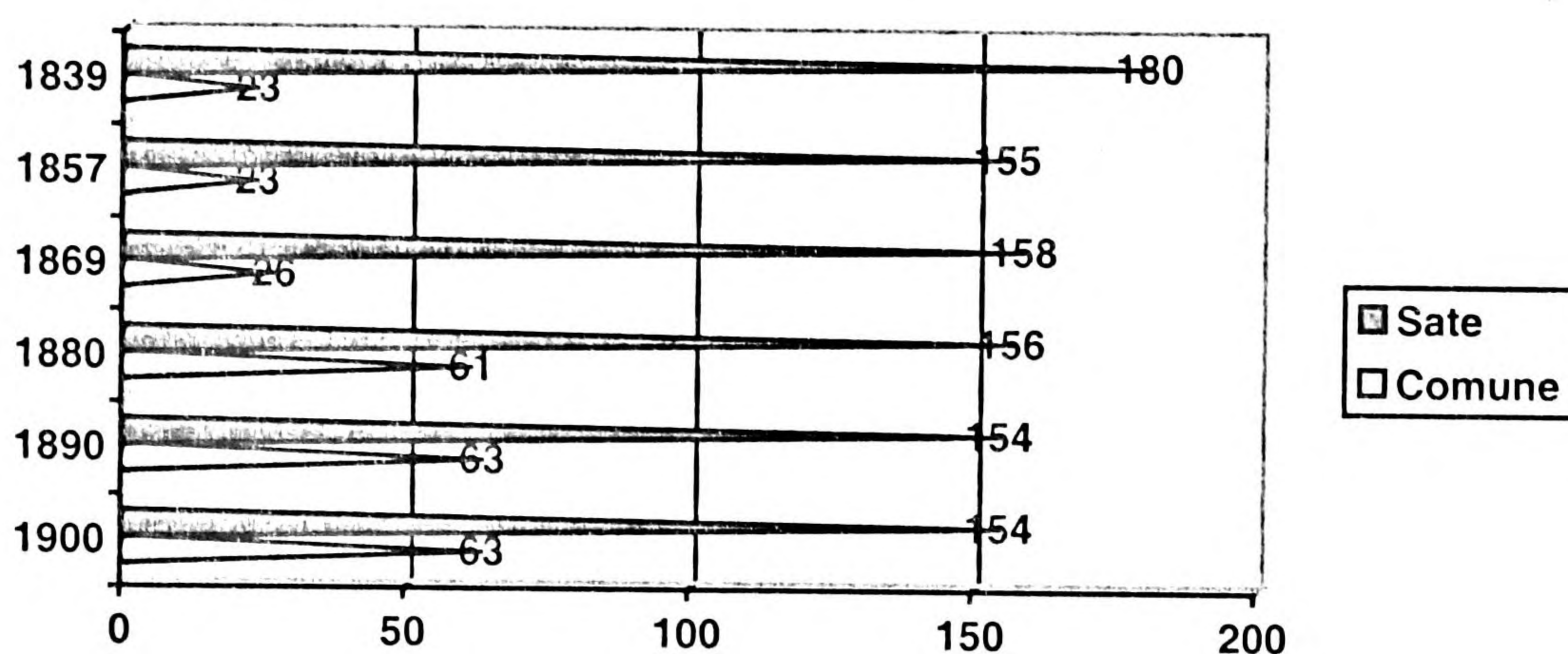
Urmărind datele oferite de recensământurile efectuate de către autorități în Ungaria și Transilvania după 1869, precum și informațiile extrase din alte surse cu valoare statistică, se poate observa o sporire a așezărilor umane, mai ales în Câmpia Aradului. Fenomenul marchează progresele pe care le înregistrează comitatul Aradului în a doua jumătate a secolului XIX, mai ales în domeniul economic. Recensământul din anul 1880 a înregistrat un număr de 293 de așezări⁵⁹. Dintre acestea, 61 de localități aveau statut de comună, 156 erau localități mici, iar 76 erau puste și colonii. În comparație cu anul 1869 numărul așezărilor a crescut cu 46 în această cifră fiind incluse și 15 puste și colonii. Creșterea semnificativă a așezărilor se explică în primul rând prin reorganizarea administrativă din anul 1876 dar și prin politica de colonizare a statului maghiar.

Tendința înregistrată în deceniul opt al secolului XIX continuă să se mențină și în anii următori. Astfel, pentru anul 1885 statistica maghiară înregistrează 62 de comune, 156 de așezări mici și 98 de puste și colonii, care dau împreună cifra de 317 de așezări, inclusiv orașul Arad⁶⁰. Se poate lesne constata că o dinamică semnificativă au înregistrat în cinci ani pustele și coloniile, ceea ce subliniază rolul pe care îl juca agricultura în economia comitatului. La recensământul din anul 1890 așezările comitatului ating cifra de 447 care este compusă din cele 63 de comune, 154 de așezări mici, 229 de puste, colonii și sălașe la care se adaugă și centrul comitatens⁶¹. Creșterea aceasta se explică mai ales prin faptul că de data aceasta, alături de puste și colonii sunt înregistrate și sălașele. Situația se menține aproape neschimbată în cazul comunelor și a satelor, care erau în număr de 63 și respectiv 154 acestea constituind de fapt așezările stabile ale comitatului. Situația rămâne aproape neschimbată până la sfârșitul secolului XIX. Modificările care apar se referă la numărul de locuitori din cadrul vreunei plase sau eventual al numărului de așezări. Este cazul plășii Elek unde în anul 1893 s-a constituit așezarea Medgyes-Egyháza prin contopirea unei mici

așezări, Medgyes-Újfalu cu pusta Medgyes⁶². Localitatea a intrat după anul 1918, cum am mai precizat, alături de altele în componența statului ungar.

În finalul acestor rânduri să urmărim în sinteză Graficul nr. 1 care redă dinamica comunelor și satelor din comitatul Arad pe parcursul secolului XIX. Observăm prezența a două tendințe, inegale însă din punct de vedere a intensității de manifestare. Pe de-o parte o scădere lentă, către sfârșitul secolului, a numărului satelor din comitat, iar pe de altă parte aproape o triplare a comunelor. Sunt semne, adevărat destul de lente, care indică prezența unor elemente de modernitate și a unei evoluții economice pozitive.

Graficul nr. 1. Evoluția numerică a comunelor și satelor comitatului Arad în secolul XIX



Surse: vezi Capitolul 5, nota 6

3. 3. Nașterea orașului civil

Până în secolul XIX, Aradul prin cetatea sa a avut mai ales rosturi militare, fiind în același timp, încă de la începutul veacului XIII și centru comitatens, după cum am văzut.

Autoritățile habsburgice instaurate aici după pacea de la Karlovitz, păstrează și ele pe mai departe importanța militară a așezării prin stabilirea la Arad a reședinței confiniului mureșan grăniceresc. Fiind centru militar, orașul a fost așezat sub autoritatea comandamentului suprem austriac⁶³. Treptat, în jurul cetății se naște alături de „orașul militar”, populat mai ales de sârbi, și un oraș civil denumit „civitas germanica”, locuit de germani, români și maghiari⁶⁴. Se naște astfel, odată cu instaurarea stăpânirii habsburgice, orașul civil.

Actul prin care se permite instituirea în oraș a unei administrații civile datează din data de 6 octombrie 1702⁶⁵. Prin „Freiheits Punkten” (Punctele libertății) se alegeau primii demnitari ai orașului, formați dintr-un primar, un jude, doi consilieri și un notar⁶⁶. Orașul a primit și dreptul de a avea sigiliu propriu, de a ridica o clădire pentru Primărie și de a avea o casă de oaspeți. S-a constituit în timp și serviciul de pază al orașului, acesta dobândind și dreptul de a produce cărămizi, țiglă și var, fapt ce va impulsiona activitatea de construcții din oraș, dar și acela de a ține 2 târguri pe an⁶⁷ și piață săptămânală⁶⁸. Tot acum este înființată o fabrică de bere, o moară de apă pe Mureș, care împreună cu târgurile sunt mărturii ale începutului unei evoluții economice ascendente⁶⁹. În anul 1740 Aradul devine „oraș privilegiat cameral”, după ce teritoriul comitatului este transformat în domeniu erarial⁷⁰.

Pe teritoriul orașului s-au menținut până în anul 1747 două administrații: una militară, care își avea propria primărie și se administra potrivit normelor Consiliului de război⁷¹, sub jurisdicția ei intrând „orașul sârbesc” precum și o administrație civilă care era reprezentată de o altă primărie care funcționa în „orașul german”⁷². Potrivit unei hărți din 1752 exista în orașul Arad și o parte locuită de români, „Wallachay”⁷³. După desființarea confiniului militar, administrația militară a încetat, cele două părți ale orașului fiind unite. Actul din 21 ianuarie 1747 emis de Maria Tereza, oficializa convenția de unire a celor două părți semnată la 7 noiembrie 1746 de către cetățenii civili ai celor două părți⁷⁴. Potrivit actului din ianuarie 1747, 226 de familii din orașul militar, de acum desființat, primesc drept de cetățenie. Aceștia se alătură celor 482 de familii existente în orașul civil⁷⁵. Orașul, de acum în întregime aflat sub administrație civilă, se va dezvolta în continuare, necesitățile mereu sporite ale așezării pe cale de urbanizare, impunând Consiliului orașului să hotărască în data de 22 martie 1769 mărirea Casei Orașului și a spațiului Primăriei⁷⁶.

Conducerea administrativ-executivă era asigurată de primar, jude și casier, funcții în care titularii lor erau aleși anual. Conform înțelegerii din noiembrie 1746, alegerea se făcea alternativ pe bază confesională din rândul romano-catolicilor (maghiari și germani) și din rândul ortodocșilor (sârbi și români)⁷⁷. Era asigurată astfel egalitatea confesională a cetățenilor, fără însă să fie realizată și egalitatea între națiuni⁷⁸, deoarece cei aleși nu puteau să fie decât din Consiliul Intern, din care nu făceau parte și români⁷⁹. Se asigura astfel supremația comercianților germani și sârbi. Cu timpul funcții de consilieri și însărcinări executive vor deține însă și românii, identificați ca atare după numele pe care le purtau⁸⁰. Paritatea între cele două confesiuni se menținea și în cadrul Consiliului extern. Erau respectate privilegiile illyrice și libertatea confesională pentru ortodocși⁸¹. Toți locuitorii orașului urmau să se bucure în mod egal de comunitatea sesiilor intravilane precum și de toate veniturile și drepturile orașului, fiind supuși toți cetățenii jurisdicției erariale. De asemenea s-a hotărât ca

orice problemă de interes general să fie luată în urma unor consultări comune între ambele părți⁸².

Treptat orașul se extinde, astfel că satele aflate în apropierea sa, cum ar fi Vamuk, Hak, Seeger (Șega), Chemperlaka (Bujac) și Abád, unele cunoscute doar cu numele nu și localizate pe teren, sunt absorbite de orașul în dezvoltare, devenind cartiere ale Aradului⁸³. Cu toate acestea până la începutul secolului al XIX-lea, dezvoltarea orașului Arad a fost împiedicată de doi factori.

Așezarea la începutul secolului XVIII a meșteșugarilor și comercianților⁸⁴ s-a dovedit benefică pentru evoluția economică a orașului, conștrucțiile din 1715, 1720 și 1746 consemnând această realitate prin menționarea profesiilor practicate pe raza orașului⁸⁵. Cu toate acestea, dezvoltarea economică era frânată de menținerea jurisdicției feudale. Încă în anul 1725, i s-a promis Aradului ridicarea la rangul de oraș liber regesc⁸⁶. După desființarea regimentelor grănicerești, locuitorii orașului își reînnoiesc cererile adresate împărătesei Maria Tereza solicitând pentru orașul lor statutul de „civitas”⁸⁷. Un prim pas în eliberarea orașului s-a făcut în anul 1759 când se obține răscumpărarea robotei locuitorilor și arendarea pe seama orașului a regaliilor camerale⁸⁸. După vizita din anul 1768 a moștenitorului coroanei habsburgice Iosif al II-lea, orașul își pierde veniturile provenite din arendarea regaliilor camerale, acestea fiind date în arendă altora⁸⁹. Cu greu a reușit deputația trimisă la Viena să reobțină arendarea acestor venituri pe seama orașului.

Cu prilejul unei noi vizite al aceluiși moștenitor imperial, de data aceasta în anul 1773, a fost reînnoită cererea de trecere a Aradului în rândul orașelor libere regești. În urma acestor solicitări în anul 1774, împărăteasa Maria Tereza a eliberat orașul de sub jurisdicția nobiliară⁹⁰.

Atitudinea loială a orașului față de împărăție în timpul războaielor cu Franța, precum și donația de 2.689 de guldeni⁹¹, au cântărit cu siguranță în hotărârea împăratului Francisc din 1795, prin care s-a fixat suma de 200.000 de florini necesară răscumpărării obligațiilor orașului⁹², sumă plătită cu mari eforturi în anul 1808⁹³.

Desele deputațiuni ale orașului în capitala imperiului, promisiunile repetate ale Curții Vieneze și nu în ultimul rând suma deloc neglijabilă de 336.092 de florini au grăbit în cele din urmă hotărârea Vienei. La 12 aprilie 1832 a fost semnată de împărat diploma prin care Aradul primea statutul de „oraș liber regesc”⁹⁴. La data de 21 august 1834⁹⁵ cu prilejul „Sărbătorilor Aradului”⁹⁶, a avut loc festivitatea oficială de atribuire a cestei calități. Conform diplomei orașul avea dreptul la un consiliu intern format din primar, jude și opt consilieri și un consiliu extern compus din 60 de membri.

Prezența cetății în apropierea orașului a reprezentat celălalt factor care a înfrânat dezvoltarea Aradului. După războiul de șapte ani (1756-1763), între anii 1763-1783 pe malul stâng al Mureșului a fost construită noua cetate a Aradului.

În timpul construirii cetății, între conducerea orașului și autoritățile militare au existat permanente fricțiuni⁹⁷. Militarii apreciau că prezența așezării civile în apropierea cetății însemna o piedică în desfășurarea, în caz de nevoie, a forțelor militare. Autoritățile militare afirmau că prezența clădirilor în apropierea cetății ar împiedica desfășurarea în timpul luptelor a celor 296 de guri de tun. De aceea a fost interzisă multă vreme construirea de clădiri în interiorul orașului. În ciuda acestei interdicții au fost ridicate noi construcții cu toate că uneori clădirile ridicate ilegal au trebuit să fie dărâmate⁹⁸. Alături de această interdicție, asupra orașului a planat vreme îndelungată spectrul strămutării sale. Consiliul de război a solicitat în mai multe rânduri strămutarea orașului la Zimand sau Șiria⁹⁹. Marile inundații din anul 1771 abătute asupra orașului, au readus în discuție ideea dădătoare de emoții pentru locuitorii Aradului, aceea a strămutării orașului¹⁰⁰. În ciuda deciziei prințului moștenitor Iosif al II - lea din 1773 prin care se cerea să nu se mai ia în discuție problema strămutării¹⁰¹, în anul 1812 orașul este din nou amenințat cu strămutarea¹⁰². Deși după 1783 a fost anulată interdicția în privința construcțiilor, în anul 1812 în timpul campaniei napoleoniene în Rusia, autoritățile vieneze interzic activitatea de construcții, hotărând dărâmarea orașului¹⁰³. Reacția decisivă a orașenilor, precum și memoriul judecătorului de la Tabla regală locală, Barbu Ilie Cornea, au dus la salvarea orașului¹⁰⁴. Intervenția comisarului regal trimis ca urmare a acțiunii autorităților orașului a pus capăt în cele din urmă pericolului strămutării. În anul 1818 autoritățile militare s-au mulțumit cu hotărârea prin care pe malul drept al Mureșului, pe o fâșie lată de 4 - 500 metri, erau interzise construcțiile. Această hotărâre a fost însă încălcată treptat din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Obținerea statutului de oraș liber regesc, precum și încetarea amenințării cu strămutarea au însemnat pentru orașul Arad începutul unei evoluții ascendente în toate planurile activității umane și deschiderea procesului de urbanizare. Organizarea administrativă a orașului se definitivează pe parcursul secolului XIX, în anii 1870 și 1886, potrivit legilor XLII¹⁰⁵ și respectiv XXI-XXII¹⁰⁶, orașul este organizat ca și municipiu.

Până în anul 1834, statutul de oraș aservit, asemănător cu al altor orașe din Transilvania și Țările Române, cum ar fi spre exemplu Târgoviște, Ploiești etc. a împiedicat dezvoltarea orașului Arad, întârziind desfășurarea fenomenului de urbanizare¹⁰⁷. Acest proces complex care cuprinde transformări demografice, economice, sociale și spațiale¹⁰⁸, a cunoscut un trend ascendent mai ales după anul 1849 când dreptul de liberă strămutare a locuitorilor devine o realitate. Dispărea astfel unul din factorii care au împiedicat procesul de urbanizare¹⁰⁹. Treptat orașul își pierde caracterul meștesugăresc și comercial și se înscrie tot mai mult pe linia industrializării¹¹⁰. Specialiștii asociază de fapt fenomenul urbanizării cu era industrială¹¹¹. Ca urmare a impactului tehnologiei, Aradul ca și alte orașe de altfel¹¹², a cunoscut în a doua jumătate a secolului XIX o transformare

multidirecțională a vieții¹¹³. Dintr-un oraș în care la începutul secolului la XIX-lea¹¹⁴ rațele sălbatice aflate în bălțile din centrul orașului puteau fi încă vâdate din poarta casei, Aradul ajunge la sfârșitul aceluiași secol să fie unul din centrele urbane cele mai importante din statul ungar, din zona central-est europeană și din vestul actualei României.

NOTE

1. Pentru cercetările arheologice efectuate vezi **Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad**, Timișoara, 1999
2. **Arad. Monografia orașului de la început până în 1989**, Arad, 1999, p. 34
3. **Aradul – permanentă...**, p. 84 - 85; **Arad. Monografia orașului...**, Arad, 1999, p. 33 - 35; Liviu Mărghitan, **Meleagurile arădene, vatră de continuitate daco-romană și românească**, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 55 - 62
4. Legăturile cu lumea romano-bizantină sunt dovedite de descoperirea pe teritoriul județului a unor monede emise de diferiți împărați bizantini, vezi **Repertoriul arheologic al Mureșului...**,
5. Octavian Lupaș, **Voievozi și cnezi români în județul Arad**, Arad, 1941, p. 9 - 15
6. Ștefan Pascu, **Voievodatul Transilvaniei**, vol. I, ed. a II- a, Cluj, 1972, p. 33
7. Gabor Fabian, **Arad vármegye...**, p.172; Márki S., **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, vol. I, Arad, 1895, p. 503; E. Glück, **Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)**, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 73 - 89; Idem, **Contribuții la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum**, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 89 - 117
8. **Aradul – permanentă...**, p. 87
9. **Ibidem**, p. 92-95; **Arad. Monografia orașului...**, p. 35 - 38; Mircea Barbu, Mircea Zdroba, **Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu**, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 17 - 29
10. După unii cercetători, Orad este sinonim cu Aradul, în timp ce alți istorici localizează Aradul în spațiul dunărean vezi, E. Glück, **Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolul al VIII-X)**, în *Ziridava*, 6, 1976, p. 73-89; Idem, **Contribuții cu privire la originea toponimului „Arad”**, în *Ziridava*, XXII, p. 39 – 55; Isaia Tolan, **File din istoria Aradului...**, p. 23-44
11. **Aradul – permanentă...**, p. 105-108; **Arad. Monografia orașului...**, p. 55 - 58; G. Kovach, **Documente despre începuturile Aradului**, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 117 - 133; Paul D: Crainic, **Considerații istorico-arhitecturale privind Aradul secolelor XII-XIV**, în *Ziridava*, XIV 1982, p. 129 – 140
12. S.Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, I, p. 59 - 60

13. Somogyi Gyula, **Arad Vármegye és Arad Szab. Kir. Varos Népraizi Leirása**, Arad, 1912, p. 2
14. **Aradul – permanentă...**, p. 106 - 107
15. **Ibidem**, p. 107; S. Márki , **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, I, p. 60; Ștefan Pascu, **Voievodatul...**, p. 134
16. S.Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, I, p. 64
17. La recensământul din anul 1880, suprafața comitatului a fost de 6443,89 km²
18. V. Meruțiu, **Județele din Ardeal și din Maramureș...**, p. 156
19. S.Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, I, p. 63 - 64
20. **Aradul – permanentă...**, p. 141 - 143
21. **Ibidem**, p. 143
22. **Ibidem**, p. 139
23. S. Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, vol. II, p. 82; V. Meruțiu, **Județele din Ardeal și din Maramureș...**, p. 157
24. **Aradul – permanentă...**, p. 157
25. **Arad. Monografia...**, p. 78
26. A. Caciora, **Organizarea teritorial-administrativă și instituțională a comitatelor Arad și Zărand**, în *Culegere de referate*, Sesiunea 1969 , București, 1971, p. 5 - 11
27. **Arad. Monografia...**, p. 81
28. **Aradul – permanentă ...**, p. 162
29. A. Caciora, **Organizarea teritorial-administrativă ...**, p. 6
30. Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 32 - 33
31. V. Meruțiu, **Județele din Ardeal și din Maramureș...**, p. 157
32. A. Caciora, **Organizarea teritorial-administrativă ...**, p. 7; V. Arimia, E. Moisuc, **O descriere a teritoriului și a oamenilor din fostul comitat Arad la sfârșitul secolului al XVIII-lea**, în *Ziridava*, X, 1978, p. 215 - 221
33. Elek Fényes, **Magyar Országnek es a hozza kapcsolt ...**, vol. IV, Pesta, 1839, Idem, **Magyarország leirasa** vol I - II, Pesta, 1847
34. Idem, **Magyar Országnek es a hozza kapcsolt...** , p. 448
35. **Ibidem**, p. 448; Idem, **Magyarország leirasa...** , p. 427 – 429
36. Idem, **Magyar Országnek es a hozza kapcsolt...**, p. 452
37. **Ibidem**, p. 455
38. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...** , II , p. 612
39. **Ibidem**, p. 617
40. **Ibidem**
41. **Ibidem**
42. E. Fényes, **Austriai birodalom statisztikaja es ...** , p. 336

43. A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul istoric al localităților din județul Arad**, Arad, 1997
44. **Ibidem**, p. 214
45. **Ibidem**, p. 27
46. **Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31X1857**, Wien, 1859
47. **Ibidem**,
48. **Ibidem**,
49. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la... , p. 28**
50. **Magyar Sztatisztikai Évköngyr**, első évfolyan, Budán, 1872, p. 5
51. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la... , p. 30**
52. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 624, Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la...**, p. 30
53. **Magyar Sztatisztikai Évkönyv**, ötödik évfolyam, Budapest, 1878, p. 3
54. **Magyar Sztatisztikai Évkönyv**, hatodik évfolyam, Budapest, 1879, p.3
55. **A Magyar Korona Országainak Helységnévtára**, sub red. Dr. Jekelfalussy József, Budapest, 1892, p. 30 - 43; J. Gaal, **Arad vármegye és Arad Szabad...**, p. 465
56. O parte a acestei plăși a revenit Ungariei după anul 1918, de aceea păstrăm denumirea originală din epocă a localităților care azi nu mai fac parte din teritoriul României. Vezi și anexa 2
57. **A Magyar Korona Országainak Helységnévtára...**, Budapest, 1895, p. 19 - 22
58. **Magyar Statisztikai Évkönyv**, tizedik évfolyam, Budapest, 1882, p. 3
59. **Magyar Statisztikai Évkönyv**, tizenötödik évfolyam, 1888, p. 3
60. **Magyar Statisztikai Évkönyv**, Új folyam, II, 1894, Budapest, 1895, p. 1
61. **A Magyar Korona Országainak Helységnévtára...**, Budapest, 1895, p. 19 - 22
62. **Arad. Monografia orașului...**, p. 80
63. Magdalena Kovác, **Organizarea administrației orășenești în Arad și Caransebeș în perioada 1699-1918 și arhivele create, în Culegere de referate. Sesiunea 1969**, București, 1971, p. 33; vezi și Anexa 1
64. M. Kovác, **Organizarea administrației orășenești...**, p. 33; Gyula Somogyi, **Arad Szabadkiraly Város Leirása**, Arad, 1913, p. 3
65. M. Kovác, **Organizarea administrației orășenești...**, p. 33
66. **Ibidem**
67. Târgurile se țineau de sărbătoarea Sfinților Petru și Pavel și de Sfântul Dumitru iar în ziua de joi se ținea piața săptămânală
68. G. Somogyi , **Arad Szabadkiraly...** p. 3

69. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 273 - 274
70. **Arad. Monografia oraşului...**, p. 81
71. M. Kovác, **Organizarea administraţiei orăşeneşti...**, p. 34
72. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 274; S. Manuilă, **Die Städte Siebebürgens...**, p. 142
73. apud, H. Medeleanu, **Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza conscriptiei străzilor din anul 1783**, în *Ziridava* XIV, 1982, p. 157 - 178
74. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 365
75. **Ibidem**
76. **Ibidem**, p. 274
77. **Ibidem**, p. 365
78. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 4
79. M. Kovác, **Organizarea administraţiei orăşeneşti...**, p. 34
80. **Arad. Monografia oraşului...**, p. 103 - 106
81. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, p. 364
82. **Ibidem**
83. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 2; M. Kovác, **Organizarea administraţiei orăşeneşti...**, p. 35
84. Guyla Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 2 - 3
85. O. Lakatos, **Arad története...**, II, p. 202-206; Gheorghe Ciuhandu, **Români din Câmpia ...**, p. 26 - 34; S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 854
86. O. Lakatos, **Arad története...**, II, p. 17
87. **Arad. Monografia oraşului...**, p. 94
88. M. Kovác, **Organizarea administraţiei orăşeneşti...**, p. 35
89. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 4
90. **Ibidem**, p. 5
91. **Arad. Monografia oraşului...**, p. 95
92. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 503
93. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 6
94. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 519
95. Somogyi Guyla, **Arad Szabadkiraly...**, p. 7
96. **Arad. Monografia oraşului...**, p. 96; O. Lakatos, **Arad története...**, II, p.241 - 245
97. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 4
98. **Ibidem**, p. 6
99. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, II, p. 398
100. Somogyi Guyla, **Arad Szabadkiraly...**, p. 4
101. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, p. 412
102. G. Somogyi, **Arad Szabadkiraly...**, p. 6

103. **Ibidem**,
104. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, p. 513
105. **Corpus Juris Hungarici**, vol. I, 1000-1872, Budapesta, 1912, p. 574 - 575
106. **Idem**, 1884 - 1886, Budapesta, 1897, p. 367 - 446
107. G. Retegan, **Evoluția populației urbane a României**, în *Revista de Statistică*, 7, 1965, p. 63
108. Maria Nietyksza, **Demographic aspects of urbanisation the Kingdom of Poland 1870 – 1914**, în *Polish Population Review*, 6, 1995, p. 137
109. G. Retegan, **Evoluția populației urbane...**, p. 62
110. **Ibidem**, p. 61 - 62
111. Maria Nietyksza, **Demographic aspects of urbanisation...**, p. 137
112. L. Klusáková, **The asymmetry of urban growth**, în *Historická demografie*, 15, 1991, p. 77 - 97
113. Maria Nietyksza, **Demographic aspects of urbanisation...**, p. 137
114. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, p. 516

CAPITOLUL 4

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A COMITATULUI ARAD PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

4. 1. Secolele XII - XVII

Mărturiile cuprinse în izvoare scrise precum *Cronica lui Anonymus* sau *Legenda Sfântului Gerard*, la care se adaugă informațiile arheologice, numismatice și toponimia dovedesc o continuitate a vieții în spațiul geografic al viitorului comitat al Aradului, în unele cazuri încă din timpul dacilor¹. În secolele VII–XI populația românească din această parte a țării avea o viață proprie, evoluând în plan economic, politic, social, spiritual și demografic².

Pentru începutul evului mediu, săpăturile arheologice precum și izvoarele scrise atestă existența unor obști și uniuni de obști la Arad – Vladimirescu, Chișineu-Criș, Felnac, Frumușeni, Zăbrani, Zimand-Cuz, Zărând etc³.

După secolul al XII – lea, odată cu extinderea activității cancelariilor și a cronicarilor, sporesc informațiile referitoare la voievodatele, cnezatele și obștile sătești românești locale, la așezările din spațiul arădean în general⁴. Bunăoară, capitlul din Arad a emis între 1229-1552, aproximativ 632 de documente în limba latină care oferă informații asupra realităților locale⁵.

Activitatea economică intensă și complexă, transporturile pe uscat și apă⁶, comerțul intern dar și cu zone mai îndepărtate, au însemnat condiții favorizante pentru creșterea numărului de așezări și implicit al populației din aceste părți ale Transilvaniei. Începând din a doua jumătate a secolului al XI–lea regalitatea maghiară a inițiat acțiunea de cucerire a Transilvaniei și de extindere treptată a dominației lor asupra teritoriilor situate la răsărit de regat. Noii veniți au găsit în zona viitorului comitat Arad o populație românească care locuia într-un număr mare de așezări⁷, concentrate mai cu seamă pe Văile Mureșului și a Crișului⁸, atât în zonele de câmpie cât și în cele de deal. Această populație a opus o dârză rezistență cuceritorilor maghiari, iar atunci când presiunea a devenit mai puternică o parte a ei s-a retras în zona montană⁹, mai propice apărării modului

lor de organizare și de viață¹⁰. Toponimele¹¹ precum și cercetările arheologice atestă existența încă la acea dată a unor așezări cum ar fi Gladova (Cladova), Grăniceri, Lipova, Milova, Moroda, Pâncota, Pil, Șeitin, Zăbrani, Zărand etc. Denumirile localităților Bălțile, Brusturi, Căprioara, Codreasa, Prăjești, Prunișor etc. dovedesc că marea majoritate așezărilor au toponime care provin din fondul principal de cuvinte al limbii române¹².

Reconstituirea tabloului demografic al comitatului întâmpină pentru începuturile evului mediu, până în secolul al XVI-lea, însă o serie de dificultăți provocate de numărul redus sau chiar lipsa unor izvoare cu caracter statistico-demografic¹³. Până în secolul al XVI-lea lipsesc conscripții sau urbarii relative la comitatul Arad ori Zărand. Începând din acest secol numărul izvoarelor care să permită o schițare a realităților demografice existente în spațiul arădean se vor înmulți. În anul 1525 este întocmit un urbariu al cetății Șiria, iar din 1534 datează prima conscripție dicală a comitatului Arad. În timpul stăpânirii turcești, pentru teritoriul pe care îl controlau, noii stăpâni vor întocmi, după cum vom vedea, mai multe conscripții (defterii).

Pentru secolul al XII-lea cel mai valoros document, cel puțin până acum, care ne oferă informații cu caracter demografic, este reprezentat de donația din 1177 a regelui Bela al III-lea către capitulul din Arad, donație reînnoită de regele Emeric în anul 1202¹⁴. În acest document sunt enumerate localitățile atribuite capitulului arădean. Potrivit acestuia, în 1177 pe teritoriul actualului municipiu Arad, existau 11 așezări rurale la care se mai adaugă încă două situate în apropierea Aradului¹⁵, ele existând cu siguranță anterior datei la care au fost menționate. Documentul este important și pentru informațiile pe care le oferă despre familiile de țărani, numele lor, în marea majoritate românești, reprezentând indicii clare referitoare la structura etnică a populației¹⁶. Tot din documentul la care am făcut referire, aflăm că în cetatea Aradului erau la acea dată 50 de luptători.

Evoluția economică pozitivă a teritoriului din stânga și dreapta Mureșului, întreruptă temporar de invazia tătarilor, este confirmată de izvoarele scrise și cele arheologice. Aceeași danie din 1177, reconfirmată în 1202/1203, arată o creștere a importanței iobagilor între celelalte categorii de țărani. Pe cele 14 moșii ale bisericii din Arad, din 358 de familii existente conform documentului, 163 (45,60%) erau familii iobage, restul familiilor având o situație juridico-socială diferită¹⁷. Dezvoltarea economică se arată benefică și asupra creșterii populației. Documentele cercetate până acum, arată o mărire a numărului localităților¹⁸. Dacă pentru secolul al XI-lea au fost atestate documentar 4 localități, în secolul al XII-lea, numărul lor a sporit la 19 (ne referim doar la cele din comitatul Arad), la nivelul actualului județ fiind menționate 38 de localități¹⁹. Pentru secolul al XIII-lea, în ciuda ravagiilor provocate de marea invazie tătară, sunt menționate 23 (45 județ) de localități. Revenirea la o evoluție normală a

societății însoțită și de consolidarea sistemului feudal în secolul al XIV-lea, a însemnat și apariția a noi așezări, atât în comitatul Arad, unde sunt amintite pentru prima oară 37 (73 actualul județ) de localități, cât și în comitatul vecin al Zărandului, așezări din care o parte au intrat mai târziu, așa cum am văzut, în componența comitatului Arad. În secolul XV sunt atestate în continuare noi așezări 31 (85) iar în secolul XVI numărul acestora este de 13 (64). Putem observa că în ultimele două secole apar noi așezări mai ales în comitatul Zărand. Sporirea numărului localităților în spațiul actualului județ Arad, este explicabilă dacă ne gândim că zona montană oferea condiții propice pentru perpetuarea civilizației românești în fața ofensivei regalității maghiare. Pe de altă parte, scăderea numărului așezărilor noi întemeiate în comitatul Arad în secolul XVI a fost determinată de întreruperea evoluției normale a comitatului, ca urmare a intrării acestuia sub ocupație otomană după 1552. Fenomenul se accentuează în secolul următor, fiind menționate doar 4 noi localități.

Pe teritoriul actualului oraș Arad documentele confirmă de asemenea apariția unor noi așezări. Până la recucerirea otomană, alături de cele 11 așezări amintite de documentul din 1177 ca fiind pe teritoriul actualului municipiu, au fost întemeiate încă 17 așezări²⁰ care cu timpul, prin extinderea orașului au fost incluse între hotarele reședinței comitatense.

Așa cum am mai afirmat, stabilirea numărului populației comitatului Arad până la cucerirea otomană este o sarcină dificilă. Lipsa izvoarelor statistice, cel puțin până în prima jumătate a secolului XVI, ne obligă să apelăm la datele oferite de diferite documente (liste de dijme papale) sau lucrări din care răzbesc unele informații cu valoare demografică. Dificultatea este sporită și de mobilitatea, specifică evului mediu, a hotarelor unităților administrative. În diferite perioade unele așezări din apropierea limitelor administrative ale comitatului sunt cuprinse fie în comitatul Arad, fie în comitatele vecine. Este cazul târgului Donáttornya (azi dispărut, plasat în zona actualei comune Turnu) care în anul 1463 aparținea comitatului Arad. Cu alt prilej însă, apare ca fiind inclus în comitatul Békés sau cel mai adesea în componența comitatului Cenad²¹. Nu putem neglija nici posibilitatea ca cei care au întocmit diferitele documente pe parcursul timpului, să nu fi avut informații exacte despre realitățile geografice, topografice și toponimice ale locurilor, existând pericolul strecurării unor confuzii. Cu toate acestea putem stabili unele concluzii grăitoare referitoare la populația comitatului.

În secolul al XV-lea cele mai întinse domenii ale comitatului Arad și Zărand au trecut în folosința lui Iancu de Hunedoara iar după moartea acestuia în posesia urmașilor săi. În timpul său documentele menționează existența în comitatul Arad a 9 cetăți, 10 orașe (oppidum) și târguri precum și a 382 de sate²². Dacă socotim și noi că în fiecare târg ar fi existat în medie 30 de case și câte 10 case la sate, putem spune că existau în comitatul Arad aproximativ 4.120 case.

Teoretic în aceste case ar fi trebuit să locuiască câte o familie formată în medie din 5 persoane. Ținând cont însă de condițiile de viață ale societății medievale, putem spune că într-o casă locuiau de obicei câte două sau uneori chiar și trei generații. Această situație este valabilă în mediu rural, chiar și pentru prima jumătate a secolului al XX-lea. În consecință, apreciem că într-o casă locuiau în medie 8 persoane, situație în care populația comitatului ar fi aproximativ de 32.960 de suflete. La această cifră trebuie să adăugăm și locuitorii celor 9 cetăți, pentru care presupunem, pornind de la datele știute despre cetatea Aradului, că ar fi existat în medie 50 de bărbați pentru fiecare cetate. Dacă acceptăm aceste calcule, putem aprecia întreaga populație a comitatului Arad în a doua jumătate a secolului al XV-lea la aproximativ 33.500 de locuitori. Chiar dacă cifra poate fi pusă sub semnul întrebării, cu certitudine comitatul Aradului era un spațiu bine populat, cu numeroase așezări. Un document din 1477 precum și o conscripție contemporană aceluiași act, cunoscută sub titlul *Nomina villarum ad castrum Solymos vocatum pertinencium in comitatibus Orodiansi et Themesiansi existentium*²² amintește satele aparținătoare domeniului cetății Șoimoș. Ajuns încă în 1453 în posesia voievodului Transilvaniei, a lui Iancu de Hunedoara²⁴ domeniul cuprindea în ambele documente câte 93 de toponime de localități, atât târguri, cât și așezări mai mari și mai mici (praedium).

În prima jumătate a secolului al XVI – lea cifrele se modifică, marcând aceeași tendință pozitivă de creștere demografică. Sunt amintite de data aceasta 451 de localități din care două orașe (Arad și Lipova), 42 târguri și 437 de sate²⁵. Dacă aplicăm același algoritm ca și la calculele efectuate pentru a doua jumătate a secolului al XV – lea, atunci numărul de case existente în comitatul Arad ar fi fost de 4.790, iar populația aproximativă s-ar cifra la 38.320 de locuitori. Adăugând și alte categorii sociale care erau scutite de obligații, cred că nu ar fi exagerat să apreciem populația comitatului în jurul cifrei de 39.000.

Până la cucerirea otomană, informații cu valoare demografică ne oferă pentru comitatul Arad și conscripția dicală din anul 1534. Din datele publicate până acum doar parțial, aflăm numărul de porți dicale al diferitelor localități. Socotind pentru o poartă 4 case, ne putem forma chiar dacă lacunar, o imagine referitoare la numărul de case existente în unele localități. Astfel Hodoșul avea circa 40 de case, Șega (azi cartier al Aradului) aproximativ 28 case, Mănăsturul doar 4 case, Utvinișul peste 50 case, Sânpaul aproximativ 112 case²⁶. După cum se poate observa exista o diversitate destul de mare între localitățile comitatului în privința locuirii. Alături de așezări cu peste 100 de case erau și localități în care sunt menționate doar 4 case. Probabil că între așezările care au dispărut printre primele pe parcursul secolului al XVI – lea, au fost cele cu mai puține case și în consecință mai slab populate. Fenomenul pare destul de dinamic dacă ne gândim că dispariția unor așezări este însoțită de apariția altora după cum am văzut anterior, chiar dacă nu în același ritm ca și în secolele precedente. Printre cauzele

dispariției unora dintre așezări avem în vedere calamitățile naturale, atacurile armate, anarhia feudală și desigur luptele cu turcii de la mijlocul și a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Fenomenul, cum lesne este de înțeles, se manifestă mai ales în zona de câmpie a comitatului Arad mult mai expusă cauzelor pe care le-am amintit. În același timp în comitatul vecin, cel al Zărandului, numărul noilor așezări este în creștere. Toponimia unor localități confirmă și ea această dinamică. Apar sate a căror denumire cuprindeau seriile antonimice de „sus”/„jos”, „vechi”/„nou”, „mare”/„mic”.

Refacerea evoluției demografice a comitatului devine extrem de dificilă, aproape imposibilă după cucerirea Aradului de către turci în anul 1552 și intrarea comitatului Arad iar mai apoi și a unei părți din comitatul Zărand sub stăpânirea otomană. Modificarea geografiei administrative a comitatului, distrugerile provocate de războaiele purtate pe teritoriul său, ocupația otomană, părăsirea comitatului de către populația privilegiată dar și de cei ce aveau o condiție socială mai modestă și statut juridic diferit, a dus la apariția fenomenului de depopulare și în consecință la dispariția unor așezări și la scăderea numărului populației.

Pe teritoriul comitatului Arad turcii au format două sangeacuri: al Aradului și Lipovei, iar pe teritoriul comitatului Zărand, sangeacul Ineului. La sangeacul Aradului au fost adăugate și teritorii care au aparținut anterior comitatelor Zărand și Békés. Sangeacul Aradului era compus în urma acestor măsuri cu caracter administrativ din trei nahii (districte): a Aradului, a Zărandului și a Békésului în care au intrat și unele sate din comitatul Aradului. Pe teritoriul nahiei Arad existau în 1557-1558 un număr de 59 așezări cu 719 case iar în nahia Zărandului se aflau 67 de așezări cu 1.087 de case²⁷. Populația din nahia Arad era în consecință aproximativ de 5.752 de suflete iar a Zărandului de 8.696 locuitori. Sangeacul Lipovei cuprindea zona de la sud de Mureș a comitatului precum și cea de la răsărit de localitatea Păuliș. Partea de la sud de Mureș, mai precis partea de sud-vest a comitatului, forma nahia Felnacului, zonă care până la cucerirea turcească a aparținut după cum am mai amintit comitatului Arad și care la acea dată făcea parte din sangeacul Lipovei. În această unitate administrativă turcească au fost incluse 22 de localități cu 579 de case²⁸.

În primii ani de după cucerirea otomană, când încă stăpânirea acestora nu era consolidată, comitatul ca și instituție a continuat să existe. Autoritățile imperiale își mențin prezența, întocmind și pe mai departe diferite conscripții dicale, în paralel cu turcii care și-au realizat propriile defterii. După anul 1566 comitatul își încetează treptat existența, centrul sangeacului arădean fiind mutat la Jula.

Conscripția dicală întocmită în anul 1561 de către Földvary István consemnează pe teritoriul comitatului Arad prezența la acea dată a 68 de așezări²⁹. Presupunem că de fapt conscripția a fost realizată pe teritoriul nahiei Arad. Documentul, chiar dacă admitem că ar avea unele omisiuni, lucru de care

ne îndoim având în vedere calitatea de reprezentant imperial pe care o avea Földvary István³⁰, confirma tendința de scădere a numărului așezărilor în secolul al XVI-lea. Pentru anul 1564 Mârki Sándor amintește o altă conscripție întemeiată de Telegdy István. Conscripția se referă la teritoriul nahiei Aradului și a Felnacului, fiind înregistrate 73 de sate cu 410½ porți dicale³¹, ceea ce reprezenta 1.642 de case.

În aceeași perioadă, o conscripție a porților iobăgești din anii 1552-1564, întocmită pentru impozitul regal amintește existența pe raza și în apropierea actualului municipiu Arad a 20 de localități, care aveau în total 220 de porți. Înmulțite cu cifra 4 câte case formau o poartă de impozit, aflăm că erau 880 de case³². Putem în aceste condiții aproxima populația existentă în jur a 7-8.000 de locuitori, împreună cu alte categorii sociale care nu erau incluse în conscripții în temeiul privilegiilor de care beneficiau.

Pe teritoriul actual al orașului Arad cele două defterii ordonate de sultan, efectuate în anii 1567 și respectiv 1579 au înregistrat 14 localități și 3 puste nelocuite³³. Spre deosebire de conscripțiile din 1552-1564 când au fost înregistrate 19 localități, în cele două defterii nu mai apar localitățile de la sud de Mureș, în număr de 2, incluse în nahia Felnacului și alte 3 la nord de Mureș. Numărul familiilor înregistrate în 1567 a fost de 258 iar în anul 1579 de 297. După cum se constată, în decurs de 12 ani numărul acestora a crescut cu 39, dar au fost și localități care au înregistrat o scădere a populației. De fapt instaurarea dominației otomane nu a însemnat doar distrugeri de localități sau depopulări, fenomene care nici nu s-au datorat în exclusivitate turcilor. Multe localități au fost distruse și de incursiunile din 1559-1560 ale soldaților imperiali din cetatea Jula sau a nobililor maghiari din zonele neocupate³⁴. Între 1552-1558 în nahia Arad au fost părăsite un număr de 23 de case, dar în același timp au fost construite alte 92. Înseamnă că stăpânirea otomană nu a însemnat doar distrugeri ci și momente de evoluție firească. În aceeași perioadă, în sangeacul Aradului au fost ridicate 257 case față de 72 câte au fost distruse³⁵. Era în fond în interesul turcilor să dispună de cât mai mulți supuși pe care să-i oblige la multiple dări. Cele două defterii de care am amintit au urmărit chiar acest aspect, înregistrarea exactă a populației și starea ei economică. De aceea apreciem că datele pe care cele două documente le conțin sunt aproape de realitate. În lucrarea *Aradul – permanență în istoria patriei*, apărută în anul 1978, se aprecia că în teritoriile arădene ocupate de turci populația existentă putea fi estimată la cifra de 60.000³⁶. Cifra se referă însă la teritoriul actual al județului Arad.

Stăpânirea otomană în zona Aradului va fi întreruptă în vara anului 1595 când principele Transilvaniei, Sigismund Báthory îl trimite în fruntea trupelor eliberatoare pe generalul Gheorghe Bolsely. Turcii pierd acum Aradul, Lipova și Ineu, cetăți în fruntea cărora Mihai Viteazul va instala mai apoi, după cucerirea Transilvaniei, oameni în care avea încredere³⁷. După 20 de ani însă, Aradul și

Lipova ajung din nou sub stăpânire otomană fiind cedate turcilor de către principele Gabriel Bethlen. Aceeași soartă o are și cetatea Ineului care este cucerită de turci în decembrie 1658, în timpul lui Gheorghe Rákoczy al II-lea³⁸. Situația va rămâne neschimbată până la pacea de la Karlovitz din 1699, când părțile de la nord de Mureș aparținătoare comitatului Arad, precum și comitatul Zărand, cu excepția ținutului Hălmagiului, intră sub stăpânire habsburgică, cele două comitate fiind incluse în regatul Ungariei aflat și el sub stăpânirea imperialilor.

4. 2. Secolul XVIII

Evoluția demografică a comitatului Arad, în noua sa configurație teritorială, prezentată de noi în capitolul trei al acestei lucrări, poate fi mai ușor urmărită în secolul al XVIII-lea, în comparație cu perioada anterioară. Noile autorități habsburgice, foarte atente la inventarierea contribuabililor, au efectuat pe parcursul acestui secol mai multe conscripții.

Nu la mult timp după instaurarea stăpânirii lor, habsburgii hotărăsc efectuarea unei conscripții în anul 1715. În conscripție au fost cuprinse doar așezările care nu au fost militarizate, astfel că localitățile Șoimoș, Păuliș, Sâmbăteni, Mândruloc, Pecica și Semlac au fost exceptate. La acea dată în comitatul Arad, care se întindea după cum am mai amintit de-a lungul Mureșului, de la Petriș la Semlac, erau 26 de localități din care Aradul, Radna și Vărădia de Mureș aveau statut de „oppidum”. Au fost înregistrate 900 de gospodării de iobagi și 81 de jeleri, în total fiind 981 de gospodării³⁹. Cea mai populată localitate era Radna cu 116 gospodării, urmată de Arad cu 112 și Petrișul cu 63. Dacă luăm cifra 6 sau peste 6 ca medie pentru membrii unei gospodării, putem considera că populația celor 26 de localități era de 5.886-6.000 de suflete.

În privința structurii etnice, stabilită după limba vorbită, cu excepția Aradului și a Temeșestiului unde populația germană și respectiv cea maghiară era preponderentă, toate localitățile aveau populație majoritară românească. În 15 localități alături de români locuiau și maghiari, Aradul fiind singura localitate în care locuiau germani. Din cele 981 de gospodării 804 (81,94%) erau românești, 112 (11,41%) erau maghiare și 65 (6,65%) germane. Este evident că la data efectuării conscripției, populația românească deținea după cum se poate vedea o pondere covârșitoare.

În privința orașului Arad acesta număra în anul 1715, după cum am amintit în primul capitol al lucrării, un număr de 112 gospodării din care 102 aparțineau iobagilor iar 10 erau ale jelerilor. În privința repartiției după ocupații, 34 erau meșteșugari, 12 negustori, iar restul erau armurieri, brutari, cizmari, cojocari, croitori, dulgheri, fierari, lăcătuși, măcelari, morari, olari, tăbăcari,

tâmplari și țiglari⁴⁰. Dintre aceștia, 14 familii se ocupau și cu lucrarea pământului. Precizăm că datele se referă la populația civilă a orașului.

Compoziția etnică a orașului, stabilită tot după limba vorbită, era în ordine compusă din 65 (58,03%) gospodării germane, 33 (29,46%) maghiare și 14 (12,5%) românești. De observat că la acea dată elementul german este majoritar, fenomen reținut și de toponimul „nemeth város” („orașul german”), utilizat pentru o parte a orașului. Elementul românesc, preponderent agrar, se afla în inferioritate, însă este important că putem semnala prezența sa în oraș⁴¹ alături de cel german și maghiar⁴².

La scurt timp, în anul 1720, autoritățile efectuează o nouă conscripție, în care au fost cuprinse ca și cu prilejul celei din 1715 tot localitățile nemilitarizate. De data aceasta au fost înregistrate 27 de comune cu una mai mult (Dumbrăvița). Numărul gospodăriilor a fost însă doar de 573, cu 408 (41,59%) mai puține⁴³. Singura localitate în care se înregistrează o creștere a acestora a fost Aradul. Continuă să-și mențină importanța opidul Radnei, fiind de data aceasta cea mai populată așezare după Arad. Din cele 573 de gospodării, 160 aparțineau locuitorilor orașului Arad. În restul comitatului, 384 de gospodării înregistrate erau ale iobagilor, iar jelerilor la reveneau 29 de gospodării.

Sub raport etnic, doar în 4 localități găsim alături de români, maghiari și germani. Localitatea Temeșești, unde în 1715 au fost înregistrate doar gospodării maghiare acum apare cu gospodării aparținând populației românești. Scăderea gospodăriilor în procente diferite desigur, este resimțită atât în cazul românilor cât și a maghiarilor⁴⁴. Doar în cazul germanilor se înregistrează o evoluție pozitivă. Astfel, 439 (77%) de gospodării aparțineau românilor, cu 45,4% mai puține ca și în 1715, 40 (7%) gospodării, cu 64,29% mai puține aparțineau maghiarilor, iar germanilor le-a revenit 94 (16%) de gospodării, adică cu 44,61% mai mult. Și în aceste condiții observăm că populația românească continuă să fie preponderentă în toate așezările, cu excepția Aradului⁴⁵. Populația contribuabilă din cele 27 de localități era de aproximativ 3.438 de locuitori, dar cu siguranță numărul real era cu mult mai mare. Se apreciază că populația județului Arad la acea dată ar fi fost de 39.000 de locuitori⁴⁶.

Scăderea numărului populației ridică unele semne de întrebare, dacă ne gândim că în decurs de doar cinci ani au dispărut 408 gospodării.

Este posibil ca o parte a populației, pentru a evita războaiele din prima jumătate a secolului XVIII și pentru a se sustrage de la plata impozitelor, să se fi refugiat pentru un timp în zone mai adăpostite, urmând apoi să revină în locurile pe care le-au părăsit. În comitatul Bihor spre exemplu, începând cu deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea cercetările au evidențiat un salt demografic spectaculos în zonele pustiite de operațiunile militare, mai ales în satele de seș⁴⁷. Documentele evidențiază migrări ale populației spre aceste așezări din locuri aflate sub poala muntelui, din zona Beiușului bunăoară⁴⁸.

O altă cauză ar putea fi faptul că țăranii care posedau mai puțin de un sfert de sesie iobăgească să nu fi fost înregistrați, ei neplătind impozit⁴⁹. Ni se pare cea mai plauzibilă explicație, având în vedere că prin conscripția din 1720 au fost înregistrate gospodăriile și nu persoanele. Este posibil de asemenea, ca funcționarii însărcinați cu conscrierea să nu se fi deplasat la fața locului, făcând înregistrarea din auzite. Mai putem adăuga și posibilele efecte ale epidemiei de ciumă care a început să bântuie în Ungaria⁵⁰ încă din anul 1720.

Pentru orașul Arad, conscripția din 1720 a înregistrat 160 de gospodării aparținând „cetățenilor de opid”⁵¹ și 9 gospodării ale jelerilor. Alături de civili au fost înregistrate și 410 gospodării aparținând militarilor⁵². În comparație cu conscripția anterioară putem constata în cadrul populației civile o întărire a elementului german care deținea 94 (55,62%) de gospodării, a populației române care număra 45 (26,62%) de gospodării, restul de 30 (17,75%) gospodării aparținând maghiarilor. Totalul populației civile era probabil în jurul cifrei de 914 oameni. Raportată la populația civilă a celor 27 de localități ea reprezenta (26,58%).

Analizând cele 410 nume a capilor de familii militarizate, constatăm că sunt și nume românești, dar așa cum era de așteptat, marea lor majoritate sunt de origine sârbă. Ca și în cazul germanilor, exista la Arad și un „rácsváros”, sau „Die Raitzen Stadt”⁵³ adică „orașul sârbesc”, a cărui amintire se păstrează și astăzi în vocabularul cotidian al arădenilor.

În luna decembrie a anului 1742 congregația comitatului Aradului care în 1740 a devenit domeniu erarial, hotărăște efectuarea unei conscripții în cuprinsul comitatului. Conscripția întocmită de notarul comitatens Emeric Vásárhely, judecătorul nobiliar Ioan Csernovics și Ioan Heller, comisar comitatens, este finalizată pe data de 18 februarie 1743⁵⁴.

Conscripția a avut în vedere localitățile neincluse în sistemul confiniului militar. Cele 31 de localități incluzând și orașul cameral Arad, care au reprezentat obiectul conscripției erau împărțite în două plăși: plasa Vărădia de Mureș cu 22 de localități și plasa Miniș cu 9 localități. În total au fost înregistrate 1.272 de familii din care 916 erau familii de iobagi, 111 iobagi care aveau casă dar erau lipsiți de pământ, 124 jeleri și 121 de familii „fratres indivisi” (frați în comuniune), frați care trăiau în aceeași casă și lucrau pământul împreună. Înmulțind numărul de familii cu coeficientul de 5 obținem 6.360. La această cifră se adaugă încă aproximativ 200 de suflete rezultate din cei 118 băieți peste 16 ani care au fost înregistrați în conscripție, și din alte categorii omise⁵⁵. Putem aprecia că populația civilă a comitatului Arad, așa cum era el în anul 1743, reprezenta aproximativ 6.656 de persoane.

Structura etnică a celor 1.272 de gospodării se prezenta în felul următor: 989 (77,75%) erau românești, 108 (8,49%) germane, 104 (8,17%) sârbești și 71 (5,58%) maghiare.

Orașul Arad, devenit în 1740, “oraș privilegiat cameral”, cuprindea 240 de familii de iobagi, 33 familii de iobagi cu casă și fără pământ, 97 gospodării de jeleri și 15 familii de “fratres indivisi”⁵⁶. La acestea mai trebuie adăugate 6 familii de iobagi, una de iobagi fără pământ și 3 de jeleri care proveneau de pe pământurile familiilor privilegiate. În total 395 (31,05%) din totalul gospodăriilor supuse fiscalității în cele 31 de localități. Populația orașului Arad era în aceste condiții de 1992 (30,36%) de suflete incluzând și cele 17 persoane de sex masculin peste 16 ani pe care i-a înregistrat conscripția respectivă⁵⁷.

Aceeași analiză, doar a numelor celor conscriși, ne ajută să stabilim compoziția etnică a Aradului precum și tendințele care se conturau începând cu secolul al XVIII-lea după cum am văzut. Astfel populația germană reprezenta cu cele 106 familii un procent de 36,67%, cele 73 familii de sârbi însemnau 25,25%, iar românii cu cele 64 de familii au însemnat 22,14%. Urmasii maghiarii cu 13,14%, corespunzător celor 38 de nume înregistrate și evreii cu 8 familii (2,76%)⁵⁸. Tot pentru anul 1743 Ștefan Manciulea dă următoarea structură etnică a familiilor conscrise: 107 germane, 64 sârbești, 58 românești, 35 maghiare, 6 evreiești și 19 familii de alte etnii⁵⁹. Diferențele pe care le înregistrăm nu modifică ponderea diferitelor etnii la structura etnică a orașului.

După cum am mai amintit, în 1744, Curtea de la Viena după ce a desființat zona grănicerească de pe Mureș, trece la reorganizarea teritorial-administrativă a comitatului. Acum sunt incluse comitatului Arad plășile Ineu și Zărand, desprinse din comitatul Zărand, orașul Arad fiind centrul militar, economic, administrativ și cultural al comitatului. Schimbările produse în structura administrativ-teritorială a comitatului au impus autorităților comitatense efectuarea unor conscripții în noile plăși și în localitățile demilitarizate. În luna martie a anului 1746 au fost finalizate conscripțiile pentru plășile Zărand și Ineu.

Cu prilejul conscripției au fost înregistrate în plasa Zărand un număr de 50 de localități. Având aceleași rubrici ca și în cazul conscripției din 1743, conscripția din anul 1746 înregistra în această plasă 3.473 de familii de iobagi, 401 familii de iobagi cu casă, 450 familii de jeleri, în timp ce 535 de familii se aflau în situația de „fratres indivisi”. Cele 4.859 de familii reprezentau împreună cu cei 424 de tineri peste 16 ani o populație de 24.719⁶⁰.

Cele 50 de localități erau locuite de populație românească sau covârșitor românească în 43 de cazuri, 6 localități erau pur maghiare sau majoritar maghiare, iar o localitate era pur germană.

Plasa Ineu înregistra la data conscripției cele mai multe localități. Din cele 78 de așezări, 76 erau pur românești, una era preponderent românească iar alta majoritar maghiară. Deși era plasa cu cele mai multe localități, nu însemna că era și cea mai populată, fenomen ce se poate explica dacă ne gândim că pe teritoriul plasei exista și o parte muntoasă. În această plasă locuiau 1.780 de familii, din care 1.401 erau familii de iobagi, 267 de iobagi cu casă și 59 familii

de jeleri. Și în plasa Ineu erau și 53 de cazuri în care pământul era lucrat în „comuniune”. Populația plasei cu cei 79 de tineri de peste 16 ani, se cifra la 8.979 de locuitori, care erau aproape în majoritate absolută români de origine⁶¹.

Odată cu desființarea zonei militare și includerea localităților care făceau parte din sistemul confiniar în teritoriul comitatului, au fost efectuate conscripții în localitățile respective, între anii 1746-1752. În 1746 a fost întocmită o conscripție pentru Ohaba (localitate pe care unii autori o identifică cu Săvârșinul⁶²) și localitatea Gurba care avea doar 3 grăniceri. În anul 1747 au fost conscrise localitățile Arad, Ineu, Șicula, Gașa, Șiria, iar în 1752 (când au fost lichidate definitiv localitățile grănicerești), alte 8 localități: Semlac, Pecica, Glogovaț, Mândruloc, Cicir, Sâmbăteni, Păuliș, Șoimoș, au reprezentat obiectul unei noi conscripții. Au fost conscrise în total 15 localități care au revenit sub administrație civilă. Populația totală, corespunzătoare celor 1.505 familii existente în comunele militarizate a fost de aproximativ 7.525 locuitori, care cu excepția Aradului, au fost în marea lor majoritate români⁶³.

Referitor la zona militară a Aradului, cunoscută sub numele de “civitas rascianica”, conscripția a consemnat un număr total de 302 familii, ceea ce reprezintă 24,43% din totalul familiilor cuprinse la data conscripțiilor în sistemul comfiliar. Populația era în această situație, împreună cu cei ce aveau peste 16 ani, în număr de 1.533 de suflete, în marea lor majoritate de origine sârbă⁶⁴.

Cele șase conscripții efectuate de autoritățile habsburgice în perioada 1743 - 1752, ne oferă date importante privind situația demografică a comitatului Arad la jumătatea secolului al XVIII-lea.

După includerea unor teritorii din comitatul Zărand în comitatul Arad, acesta a ajuns să aibă în componența sa 4 plase: Vărădia de Mureș, Miniș, Zărand și Ineu. În cele patru unități administrative existau un număr de 168 de localități. Structurate din punct de vedere al originii etnice a populației majoritare, situația se prezenta în felul următor: 137 de localități aparțineau în exclusivitate românilor; 23 de localități aveau populație mixtă, românii fiind majoritari; 4 localități erau pur maghiare și două cu majoritate maghiară; o localitate era pur germană și una cu o majoritate sârbească⁶⁵.

Populația înregistrată a fost de 9.188 familii care înmulțite cu coeficientul 5, înseamnă aproximativ 45.940 locuitori. Împreună cu cei 741 de tineri peste 16 ani care au fost înregistrați, și încă aproape 1.000 de locuitori care nu au fost incluși în conscripție, (persoane scutite de impozite sau țiganii și evreii etc.), obținem suma de 47.681 care reprezintă populația aproximativă a comitatului Arad la mijlocul secolului al XVIII-lea⁶⁶.

Din cele 9.188 de familii⁶⁷, 8.050 (87,61%) erau românești (40.250 persoane); 492 (5,35%) sârbești (2.460 persoane); 436 (4,74%) maghiare (2.180 persoane); 186 (2,02%) au fost familii germane (930 persoane); 21 familii (0,22%)

de șocați (110 persoane sud-slave de confesiune romano-catolică) precum și 3 (0,03%) familii de greci (15 persoane)⁶⁸.

Deși conscripțiile pe care le avem în vedere nu au înregistrat și confesiunea celor înscriși, putem încerca să stabilim și apartenența la una din bisericile existente în comitatul Arad. În demersul nostru pornim de la ideea că românii, sârbii și grecii erau ortodocși, că germanii erau romano-catolici și evanghelici, maghiarii fie romano-catolici, fie reformați, iar șocații, cum am mai amintit romano-catolici⁶⁹. Astfel ortodocși reprezentau 42.735 adică 93%, din populație, romano-catolicii cu cei 1.830 de credincioși reprezentau 4% iar reformații reprezentau 1.385 de persoane adică 3% din totalul credincioșilor⁷⁰.

Se poate observa cu ușurință că la jumătatea secolului al XVIII – lea, fără nici o îndoială, populația covârșitor majoritară a comitatului Arad era reprezentată de români. Aceeași structură etnică o regăsim și în cele două plăși alipite la comitat în anul 1744.

În ceea ce privește structura confesională, ea este evident în favoarea ortodocșilor, sârbii contribuind și ei cu procente aferente numărului lor.

Analiza pe care am întreprins-o la nivelul comitatului o putem efectua și în cazul orașului Arad.

Tabelul nr. 2. Situația familiilor contribuabile și privilegiate din orașul Arad

Anul	jobagi	jobagi cu casă	jeleri	în diviziune	privilegiate	Total
1743	246	34	100	18	8	406
1746	161	-	26	4	-	191
1747	101	3	8	-	-	112

Surse: Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia....** anexe p . 1-255

Tabelul nr. 3. Structura etnică a populației militare din orașul Arad (după numele celor înregistrați)⁷¹

Anul	români	germani	sârbi	maghiari	greci	Total
1743	64	106	72	38	-	280
1746	7	-	152	-	2	161
1747	4	-	97	-	-	101
Total	75	106	321	38	2	542

Surse: Gheorghe Ciuhandu, **Românii din Câmpia....** , p. 45

Analiza celor două tabele indică preponderența familiilor de iobagi, atât în rândul populației civile care locuia în partea numită „deutches Stadt”⁷², cât și în rândul populației organizate militar. Observăm însă și o scădere a numărului contribuabililor, fenomen explicabil dacă avem în vedere plecările care au avut loc la sud de Mureș sau în Rusia, după desființarea regimentelor grănicerești. De asemenea, se constată față de deceniul al doilea al secolului XVIII o creștere a ponderii populației românești în mediul urban.

În zona militarizată, grănicerii de origine sârbă dominau prin numărul lor, în timp ce grănicerii români erau slab reprezentați, în comparație cu zonele grănicerești din zona rurală. Scăderea valorilor brute, în cazul românilor spre exemplu, se explică tot prin procesul de demilitarizare a regimentelor grănicerești din Arad.

Numeroasele războaie care au avut loc pe parcursul secolului al XVIII-lea, dar și întreținerea aparatului funcționăresc din administrație și armată, în general necesitățile imperiale, au determinat repetate reglementări și stabiliri de impozite, fapt pentru care autoritățile au ordonat efectuarea de noi reglementări urbariale și conscripții ale populației.

Pentru orașul Arad a fost inițiată o conscripție în anul 1774. Potrivit acestei conscripții în Arad erau la acea dată 1.249 de capi de familie, cifră în care sunt incluse și cele 25 familii de nobili. De asemenea mai erau 184 de jeleri, 299 familii de meseriași și comercianți și 946 funcționari. În total 2.678 de familii⁷³ care reprezentau 13.390 de locuitori. Datele oferite de Lakatos Otto se referă și la așezările din zona agricolă (suburbană) a Aradului, pe care autorul le și amintește, ele fiind în număr de șapte⁷⁴, zonă numită și „orașul exterior”.

În fine, ultima conscripție referitoare la comitatul Arad pe care o amintim, este cea din anul 1776. Conform datelor publicate în lucrarea *Aradul – permanență în istoria patriei*, populația comitatului era estimată la acea dată la 101.519 persoane⁷⁵.

Conscripția din 1776 a înregistrat și confesiunea locuitorilor. Astfel 86,80% dintre aceștia erau de confesiune ortodoxă, 8,87% romano-catolicii, 3,98% erau de confesiune protestantă, iar 0,35% reprezentau alte confesiuni.

Condițiile pentru o evoluție pașnică a vieții comitatului, perturbată doar de evenimentele de la 1784, s-au dovedit benefice pentru realizarea unei creșteri demografice până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost, în acest context, deosebit de important este recensământul iosefin. Acesta a fost elaborat, conform opiniei unor cercetători, cu seriozitate și obiectivitate, Curtea de la Viena nefiind interesată de naționalitatea locuitorilor din imperiu⁷⁶. Ea cuprinde întregul teritoriu al Imperiului habsburgic și s-a făcut cu scop cadastral și fiscal. Lucrările pentru realizarea conscripției au început în anul 1765 și au durat 20 ani⁷⁷.

Populația comitatului Arad, dar și a altor unități administrative din perioada recensământului iosefin, a fost reconstituită de către Nicolae M. Popp pe

baza documentelor care au rezultat din ridicările topometrice, a unui lexicon tipărit la Budapesta în 1920 în care sunt menționate toate localitățile existente, precum și pe baza unui dicționar din 1873 tipărit la Pressburg⁷⁸. Conform acestor surse, în comitatul Arad erau, în timpul recensământului iosefin, patru plase (Arad, Ineu, Șiria și Zărand), cu 183 de localități și 13 așezări incipiente sau sălașe la care trebuie să adăugăm viitorul oraș Arad, care la acel moment avea tot statut de oppidum. Cele 184 de localități aveau următoarea compoziție etnică: 168 românești, 9 ungurești, 4 germane, 1 slovacă, 2 mixte (germano-maghiară-sârbească și maghiaro-română)⁷⁹. Conform aceluși izvoare existau 25.961 de case în care locuiau aproximativ 130.000 locuitori. Potrivit concluziilor autorului amintit mai sus, 84% din populația comitatului Arad era de naționalitate română, 8% maghiară și 6% germană, restul de 2% reprezentând alte naționalități⁸⁰. Aradul avea la aceeași dată 1.597 de case și aproximativ 7.985 de locuitori, iar Oradea spre exemplu, doar 2.850 de suflete⁸¹.

La scurt timp după recensământul iosefin, este inițiat în anul 1787 un recensământ al populației din Ungaria, care cuprinde și comitatele Arad, Bihor, Caraș, Maramureș, Satu Mare, Timiș, Torontal⁸². Conform acestui document, populația civilă a comitatului Arad era la acea dată de 152.930 persoane. Populația civilă și cea militară reprezenta 153.433 suflete⁸³ și locuia în 26.437 de case⁸⁴, din cele 205 localități ale comitatului⁸⁵. Structura confesională a populației civile se prezenta în felul următor: 17.078 romano - catolici și greco - catolici, 128.500 ortodocși, 900 luterani, 6.100 reformați și 352 izraeliți⁸⁶.

În ceea ce privește categoriile socio - fiscale avute în vedere, după capii de familie, erau 770 nobili, 21 horatiores, 327 de orășeni, 27.820 iobagi, 19.038 jeleri, 378 de preoți și 194 evrei⁸⁷.

În orașul Arad propriu-zis sau orașul interior, „vár várasrész” locuiau în anul 1787⁸⁸, 1.259 de familii, care reprezentau 8.155 de locuitori. La aceeași dată unele orașe din vecinătatea Aradului sau aflate mai departe aveau următoarea situație: Timișoara - 9.242 locuitori; Oradea - 9.790 locuitori; Satu Mare - 8.209 locuitori; Cluj - 12.603 locuitori; Târgu Mureș - 5.196 locuitori; Jula - 7.744 locuitori; Fiume - 5.956 locuitori; Seghedin - 21.519 locuitori.

Se constată că orașul Arad era depășit de unele orașe în privința numărului populației, dar și el la rândul lui se situa deasupra altora. Prin populația pe care o avea, orașul Arad se afla undeva pe la mijlocul clasamentului între cele 138 de orașe din Ungaria cuprinse în statistica respectivă⁸⁹. Cu prilejul recensământului au fost înregistrate și 1.100 numere de case care se aflau în proprietatea a 564 de proprietari. Înseamnă că un proprietar avea două sau chiar trei case⁹⁰. Datele ne arată că într-o casă locuiau în medie 2,5 familii, ceea ce înseamnă un număr de 12-13 persoane sub același acoperiș.

În privința ocupațiilor, la Arad sunt amintite un număr de 43 de categorii profesionale, cea mai răspândită fiind cea de comerciant, practică de 36 de

persoane, urmată de meseria de croitor cu 27 persoane, de cizmar de 26, iar cea de rotar și blănar practică de către 22 de persoane⁹¹. Variatele ocupații și numărul relativ mare al comercianților și meseriașilor înregistrați indică un trend economic ascendent și o creștere a populației orașului.

După anul 1776 cifrele referitoare la populația comitatului Arad sunt la diverși autori și lucrări extrem de diferite. Pentru anul 1787 populația comitatului este apreciată ca fiind cuprinsă între 132.930⁹² și 153.433 locuitori⁹³. Peste numai doi ani, în 1789, populația comitatului a fost estimată la 152.930 locuitori⁹⁴. În fine, pentru anul 1798 este amintită o populație de 121.100⁹⁵. Sunt cifre diverse și greu de controlat, provenite din sursele diferite utilizate de autori. Având în vedere că în conformitate cu datele oferite de conscripția din 1776, numărul noilor născuți a fost de 3.906⁹⁶ dar ținând cont și de faptul că rata mortalității infantile, a mortalității în general, era destul de ridicată, credem că nu putem vorbi de un spor natural semnificativ al populației. De aceea credem că cifra cea mai apropiată de adevăr este cea de 121.100. În aprecierea noastră am avut în vedere și izvoarele demografice care au stat la baza stabilirii numărului de locuitori⁹⁷.

Trecând peste diferențele constatate între cifrele referitoare la populația comitatului la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se impune cel puțin o concluzie.

Putem afirma pe baza datelor analizate mai sus că în secolul al XVIII-lea comitatul Arad a cunoscut o tendință de creștere a populației. Această evoluție s-a accelerat în a doua jumătate a secolului ca urmare a existenței unor factori favorizanți ai sporului demografic. Evoluția demografică a comitatului Arad pe parcursul întregului secol a fost influențată într-o măsură mai mare sau mai mică de o serie de fenomene de natură politică (războaie, înlocuirea dominației otomane cu cea habsburgică), administrativă (reorganizarea teritorială a comitatului), economică, socială etc.

Un impact semnificativ l-au avut desigur fenomenele de ordin politic și demografic.

Desființarea zonei grănicerești și încorporarea ei prin legea din 1741, paragraful 3, articolul 18 în comitatul Arad a fost un proces care s-a desfășurat pe parcursul a mai mulți ani. El se încheia la 29 octombrie 1750, când Maria Tereza ordonă desființarea ultimelor unități militare din zona grănicerească⁹⁸. Măsurile luate de Viena împotriva grănicerilor au avut urmări și în plan demografic. O parte a grănicerilor vor primi permisiunea să treacă la sud de Mureș în Banat pentru a se încadra în unitățile militare de aici. Unii refuză însă să beneficieze de această posibilitate nedorind să părăsească zona, având casă și pământ pe care îl lucrau. Problema a fost soluționată prin acordarea titlului de nobil ofițerilor de carieră, care au primit câte o sesie iobăgească, de acest ultim drept beneficiind și subofițerii. Aceștia împreună cu grănicerii de rând au devenit țărani iobagi măbind numărul populației civile supusă contribuțiilor⁹⁹.

Politica de catolicizare, măsurile luate împotriva bisericii ortodoxe, mai ales după 1735 când a fost înfrântă răscoala lui Pero Seghedinaț, au provocat nemulțumiri în rândul ortodocșilor. Măsura interzicerii renovării, măririi sau construirii de bisericii noi, a stârnit mai ales revolta acestora¹⁰⁰. De aceea o parte din foștii grăniceri conduși de Ioan Horváth au hotărât să emigreze în Rusia. Autoritățile de la Viena iau în consecință măsuri drastice împotriva căpeteniilor și interzic eliberarea permiselor de plecare¹⁰¹. La intervenția țarinei Elisabeta a II-a, grănicerii continuă pregătirile, fiind întocmite liste cu cei care doreau să plece. Cei înscriși pentru plecare se adună la Arad și sub conducerea emisarilor ruși sosiți aici, cu aprobarea autorităților habsburgice, pleacă spre Ucraina. În 1757 plecarea masivă a grănicerilor îi determină din nou pe imperiali să ia măsuri drastice împotriva celor care voiau să emigreze. În ciuda acestor măsuri, plecările clandestine au continuat până după anul 1760.

Documentele nu ne oferă date referitoare la numărul celor plecați. Márki Sándor reluat și de către Gheorghe Ciuhandu, afirmă că între 1751-1752 ar fi plecat spre Rusia un număr în jur de 32.000 de persoane¹⁰². Apreciem că cifra avansată de cei doi este nerealistă dacă ne gândim că între anii 1746-1752 conscripțiile efectuate în cele 15 localități militarizate au înregistrat 1.505 familii, numărul locuitorilor fiind după cum am văzut de aproximativ 7.525 de suflete. Să mai reamintim că la mijlocul secolului al XVIII-lea populația comitatului Arad se situa în jurul cifrei de 47.681 locuitori. Dacă am accepta cifra indicată de cei doi autori, ar însemna că la acea dată comitatul Arad trecea printr-un fenomen de „golire demografică”. Ori nici un document nu indică o asemenea situație, sau o emigrare atât de masivă. În schimb localitățile de unde au plecat se cunosc mai bine. În Ucraina, în „Noua Serbie”, cum a fost denumită regiunea în care s-au așezat, localitățile nou înființate de ei au purtat numele așezărilor de origine: Pecica, Semlac, Șeitin, Șiria etc. Cert este că marea majoritate a celor plecați în Rusia a fost de origine sârbă, dar au fost cu siguranță și familii de români și poate chiar de maghiari.

Odată cu grănicerii au emigrat și elemente din rândul populației civile (meșteșugari, iobagi etc.)¹⁰³, provenite poate și din localități nemilitarizate. Printre localitățile înființate în Ucraina, este amintit și Cuvinul¹⁰⁴, localitate care nu a fost militarizată. Cel mai afectat de plecarea grănicerilor a fost orașul Arad, a cărui structură etnică s-a modificat după anul 1760, el pierzând și o parte a meșteșugarilor care prin activitatea lor contribuiau la sporirea puterii economice a orașului și implicit a evoluției sale pe calea urbanizării.

Emigrarea în Rusia după desființarea zonelor grănicerești a avut și alte urmări din punct de vedere demografic. Pentru înlocuirea celor plecați, autoritățile imperiale și-au intensificat politica de colonizări pe care au inițiat-o odată cu instaurarea stăpânirii lor, la începutul secolului al XVIII-lea.

Politica de colonizări a fost începută în această zonă de către austrieci chiar cu sârbii, care au fost aduși și așezați aici în slujba intereselor imperiale. Înființat în 1700, confiniul militar a primit organizarea definitivă în 1703. În conformitate cu dispozițiile imperiale, au fost organizate garnizoane confiniare în 12 localități cu un efectiv de 1.335 militari. Cu timpul numărul lor a sporit așa cum a rezultat din analiza conscripțiilor din anii 1746, 1747 și 1752.

Odată cu sosirea militarilor sârbi, au sosit și primele elemente militare de origine germană sau de limbă germană. Urmașii acestora împreună cu civilii care au fost aduși în comitat de către autorități și așezați în mediul rural, au contribuit împreună cu meseriașii și comercianții din Arad la întărirea elementelor germane în zona Aradului¹⁰⁵. Primele colonizări¹⁰⁶ cu populație civilă de origine germană, au avut loc pe teritoriul comitatului Arad începând cu anul 1724, când la Glogovaț (T.Vladimirescu) a sosit primul val de coloniști care a fost urmat în anul 1772 de un al doilea val. În ordine cronologică, la 1740 a urmat colonizarea localității Sântana, existând și în cazul acestei localități un al doilea val tot în anul 1772. În 1780 a sosit populație germană în localitatea Panathul Nou (Horia), iar în 1782 au fost aduse la Peregu Mare 134 familii germane de confesiune calvină. Este motivul pentru care localitatea s-a și numit o vreme Peregul German.

Tot în acest secol încep și primele colonizări cu populație maghiară, colonizări care se vor intensifica mai cu seamă în veacul următor, făcându-l pe publicistul român Isaia Tolan să-i socotească pe maghiarii din comitatul Arad, așa cum am mai amintit, ca fiind „unguri noi” adică așezați aici prin colonizare¹⁰⁷. S-a văzut de altfel procentajul destul de mic al maghiarilor în cadrul opidului Arad la începutul secolului XVIII. În 1753 s-a înființat colonia maghiară de la Rovine (Pecica Maghiară), fiind colonizate 733 familii¹⁰⁸. Din anul 1787 existau maghiari și la Peregul Mic. La cumpăna dintre secole, în anul 1800, au avut loc colonizări cu populație maghiară la Iratoș și Variașul Mare cu câte 88 de familii de grădinari de tutun. La Glogovaț în 1752 familiile de sârbi au fost înlocuite cu 190 familii germane¹⁰⁹.

Tot în secolul XVIII sunt aduși în comitatul Arad și slovaci. În anul 1747 sosesc la Mocrea primele familii, venite din comitatul Békés, de la Szarvas și Mezöberény¹¹⁰.

Evoluția demografică a comitatului în secolul XVIII a fost influențată cu siguranță și de sporul natural al populației, fenomen prea puțin studiat până acum, dar și foarte greu de evidențiat până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea din cauza informațiilor lacunare pe care le are la dispoziție cercetătorul demograf. După cum am văzut, conscripția din 1776 oferă date despre natalitatea populației. Astfel, la totalul populației de 101.580 au fost consemnați un număr de 3.706 nou născuți, din care 1.953 băieți și 1.753 fete¹¹¹. Natalitatea relativ ridicată este confirmată și de repartitia pe vârste a populației, așa cum rezultă ea din aceeași conscripție a anului 1776. Din totalul populației, în grupa de vârstă sub 15 ani

intrau un număr de 42.167 de persoane adică 41,50%, iar populația peste 15 ani era compusă din 59.413 suflete ceea ce reprezintă 58,50%. Procentul ridicat în favoarea populației sub 15 ani, arată clar că populația comitatului era o populație tânără existând în consecință condiții favorabile pentru o natalitate ridicată care să contribuie la creșterea demografică, fenomen pe care îl vom analiza în capitolele următoare.

Sporul demografic al comitatului Arad a fost influențat și de accelerarea progresului economic, mai ales începând cu a doua jumătate a secolului XVIII¹¹², precum și de îmbunătățirea în oarecare măsură a condițiilor igienico-sanitare, a asistenței medicale. În anul 1775 a fost înființat la Arad spitalul comitatens, care, conform actului de fondare, avea scopul de a asigura tratarea și îngrijirea bolnavilor săraci¹¹³.

Desigur, populația comitatului Arad a fost nevoită pe parcursul secolului XVIII să facă față și unor fenomene mai puțin favorabile unei evoluții demografice pozitive. Bolile, epidemiile, lipsa unei alimentații corespunzătoare și a unei educații în domeniul igienico-sanitar, calamitățile naturale¹¹⁴, au avut cu siguranță urmări negative sub raport demografic. Orașul Arad, la fel ca și alte orașe a avut de suferit pe parcursul secolului al XVIII-lea de pe urma repetatelor epidemii de ciumă din anii 1708, 1732, 1738, 1739, 1788¹¹⁵. De asemenea locuitorii Aradului au trebuit să facă față deselor inundații ale Mureșului, sau cutremurelor, cum a fost cel din anul 1797, ori a numeroaselor incendii sau altor calamități naturale și epidemii¹¹⁶. Asemenea fenomene au afectat și alte orașe. Oradea, pentru a da doar un singur exemplu, a intrat în carantină în anul 1743 din cauza unei puternice epidemii de ciumă¹¹⁷.

Cercetările viitoare vor trebui să pună în evidență într-o măsură mult mai mare raporturile existente între evoluția demografică a comitatului Arad și evoluția generală a acestuia în secolul al XVIII – lea.

NOTE

1. E. Zaharia, **Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII**, București, 1977, p. 10 - 11
2. E. Glück, **Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului, secolul VIII-X**, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 73 - 109; **Aradul – permanență ...**, p. 86
3. **Aradul – permanență...**, p. 87; **Arad. Monografia...**, p. 59
4. O. Lupaș, **Voievozi și cnezi români...**, p. 9 - 15; Șt.Pascu, **Voievodatul ...**, p. 210
5. **Arad. Monografia...**, p. 61, 64
6. G. Kovach, **Date cu privire la transportul sării pe Mureș**, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 193 - 200
7. Unele lucrări amintesc pentru secolul al XII – lea un număr de 880 sate, cifră pe care o considerăm puțin exagerată, apud, V. Meruțiu, **Județele din Ardeal și din Maramureș...**, p. 157
8. **Aradul - permanență ...**, p. 97
9. A se compara prima atestare documentară a localităților din zona de câmpie cu cele din zona montană, în A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul istoric al...**, passim
10. S. Belu, **Voievozi, cnezi și crainici români din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în Evul Mediu**, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 173 - 181
11. O. Mândruț, E. Grănescu, A. Ardelean, **Toponimia geografică – mărturie a locuirii străvechi și permanente a teritoriului județului Arad**, în *Ziridava*, 1979, XI, p. 225 - 243
12. **Aradul - permanență ...**, p. 97
13. M. Blăjan, E. Dörner, **Probleme de demografie istorică pe baza căldărușelor de lut (sec. XI – XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad**, în *Ziridava*, X, 1978, p. 123 – 139; G. Kovách, **Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea**, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 285 - 291
14. **Arad. Monografia...**, p. 61
15. **Ibidem**, p. 63 - 64; A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul istoric al...**, p. 9
16. apud, A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul istoric al...**, p. 9, sunt amintite nume precum Adrian, Bulcu, Cosma, Dumitru, Fecior, Marcel, Muga, Paul, Petru, Ștefan etc.
17. Șt. Pascu, **Voievodatul...**, p. 335; **Aradul - permanență...**, p. 114
18. A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul istoric al...**, passim

19. În continuare cifrele din paranteză indică numărul de localități medievale la nivelul actualui județ Arad. Cele mai multe localități ale actualului județ provin din fostul comitat Zărand
20. **Arad. Monografia...**, p. 64
21. S. Márki , **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, I, p. 185 - 186
22. Csánki Dezső, **Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában**, vol. I, Budapesta, 1890, p. 760 – 782; S.Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, I, p.190; **Aradul-permanentă...**, p. 117
23. apud A. Roz, G. Kovach, **Dicționarul istoric al...**, p. 242 - 243
24. Camil Mureșan, **Iancu de Hunedoara**, București, 1968, p. 64; **Aradul- permanentă...** , p. 124
25. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, I, p. 190
26. **Aradul-permanentă...**, p.118 - 121; G.Kovach, **Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea, în Ziridava**, XI, 1979, p. 285 - 291
27. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, II, p. 1
28. **Ibidem**
29. G. Fabian, **Arad Vármegye...**, p. 20-27
30. Documentul avea următorul titlu: *Anno 1561. Regestrum secundi subsidii Sacratissimae caesareo-Regiae Majestatis (Ferdinandi I) per florenum unum ac denarios decem exacti in comitatibus Csanád, Zarand, Szolnok, Exter, Békés, Csongrad, Arad, per Stephanum Földváry Dicatorem et Exactorem*, apud, **Ibidem**, p. 21
31. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, p. 2
32. **Arad. Monografia...**, p. 66
33. apud, **Ibidem**, p. 70
34. S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, p. 3
35. **Ibidem**,
36. **Aradul – permanentă...**, p. 140
37. **Ibidem**, p. 141 - 145; **Arad. Monografia...**, p. 73 - 74
38. **Aradul - permanentă ...**, p. 150
39. Gheorghe Ciuhandu, **Români din Câmpia...**, p. 28
40. O.Lakatos, **Arad története...**, II, p. 206; **Arad. Monografia...**, p. 81
41. H. Medeleanu, **Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza...**, passim
42. G. Somogyi, **Arad Szab. Kir. Város Leirása**, Arad, 1913, p. 3
43. Ghe. Ciuhandu, **Români din Câmpia...**, p. 29
44. **Ibidem**

45. **Ibidem**
46. Barbu Ștefănescu, **Tehnica agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)**, vol.I, Oradea, 1995, p. 139
47. Idem, **Lumea rurală din Crișana, între ev mediu și modern**, Curs, Oradea, 1998, p. 115
48. **Arad – permanență...**, p. 190
49. **Ibidem**
50. O. Lakatos , **Arad története...**, II, p. 129
51. Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 29
52. O. Lakatos **Arad története...**, II, p. 209 - 213
53. H. Medeleanu, **Aradul în secolul al XVIII-lea pe baza...**, p. 159
54. Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 31; Conscriptia din 1743 precum și cele din 1746 referitoare la plasa Zărand, Ineu și Arad și Ohaba din 1747 și 1752 pentru șase, respectiv opt localități au fost publicate de Ghe. Ciuhandu
55. **Ibidem**, p. 135 - 136
56. **Ibidem**, anexe p. 34, 36
57. **Ibidem**, anexe p. 36
58. **Ibidem**, p.45 și Anexa I-a, p. 33; Ghe. Ciuhandu nu include în statistică și cele 8 familii de evrei
59. Ștefan Manciușea, **Die Städte Siebenbürgens**, în *Siebenbürgen*, București, 1943, p. 142
60. Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 136
61. **Ibidem**
62. Fabian Gabor, **Arad Vármegye...**, p. 47
63. Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 65
64. **Ibidem**
65. **Ibidem**, p. 41
66. În calculele efectuate de Ghe. Ciuhandu nu au fost incluși cei în vârstă de peste 16 ani. De asemenea 23 de tineri peste 16 ani proveniți din populația demilitarizată, au fost socotiți familii și au fost și ei înmulțiți cu coeficientul „5”.
67. Nu includem în structura etnică cele 1.741 de persoane pe care le-am adăugat, întrucât nu putem să le stabilim originea etnică. Cifrele din paranteză reprezintă numărul de locuitori ai etniei respective.
68. În localitățile Adea, Iermata Neagră, Pădureni, Sebiș, Zerindul Mare, Zerindul Mic și Vânători existau parohii reformate, apud
69. Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 80
70. **Ibidem**, p. 85

71. **Ibidem**
72. Tabel preluat cu unele modificări din **Ibidem**, p. 44
73. Șt. Manciualea, **Die Städte Siebebürgens...**, p. 142
74. O. Lakatos, **Arad története...**, II, p. 219
75. **Ibidem**, p. 217
76. **Aradul – permanentă...**, p. 191; Andrei Caciora și Eugen Glück, **Evoluția demografică din comitatul Arad, în secolul al XVIII-lea**, în *Revista arhivelor*, anul I, vol. XXXV, nr.2, București, 1973, p. 315 - 323, amintesc cifra de 101.540 la p. 320 iar la p. 322 populația comitatului la același an 1776 este de 101.580
77. Nicolae Popp, **Bazinul Dunării. Natură și om**, București, 1988, p.95
78. **Ibidem**
79. Idem, **Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină**, București, 1947, p. 4 - 5
80. **Ibidem**, Anexa 1, p. 49 – 53
81. **Ibidem**, p. 27
82. **Ibidem**, p. 12
83. A. Răduțiu, L. Gyémánt, **Repertoriul izvoarelor...**, p. 305
84. **Ibidem**, anexa 5, p. 692
85. **Ibidem**, anexa 24, p. 718
86. **Ibidem**, anexa 21, p. 716
87. **Ibidem**, anexa 12, p. 703
88. **Ibidem**, anexa 17, p. 710
89. **A magyar városok statisztikai évkönyve, ...**, p. 52, 61
90. **Ibidem**, p. 52 - 54
91. O.Lakatos , **Arad története...**, II, p. 221
92. **Ibidem**
93. Jenő Gaal, **Arad varmegye és Arad szabad Kiraly váròs Közgazdasági Közigazgatási es Közművelődési állapotának leirasa**, Arad, 1898, p. 21
94. **Aradul – permanentă...**, p. 219
95. J. Gaal, **Arad varmegye és Arad szabad...**, p. 21
96. A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică din comitatul...**, p. 320
97. **Ibidem**, p. 323
98. **Ibidem**, passim
99. **Arad. Monografia ...**, p. 80
100. **Aradul – permanentă...**, p. 16
101. Ghe. Ciuhandu, **România din Câmpia...**, p. 95

- 102.S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, p. 370
- 103.**Ibidem** ; Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 103
- 104.**Aradul – permanență...**, p. 163
- 105.S. Márki, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi...**, p. 371
- 106.Ghe. Ciuhandu, **Românii din Câmpia...**, p. 103
- 107.A. Roz, G. Kovách , **Dicționarul istoric al...**, passim
- 108.I. Tolan, **File din istoria...**, p. 68
- 109.O. Lakatos , **Arad története..**, II, p. 219
- 110.**Ibidem**, p. 219
- 111.Ján Sirácky și colab., **Slovaci vo svete**, vol. I, Martin, 1980, p. 33, 51
- 112.A. Caciora, E. Glück, **Evoluția demografică din comitatul...**, p. 322
- 113.vezi, **Aradul – permanență...**, p. 214-228
- 114.O. Lakatos , **Arad története...**, II, p. 1
- 115.Documentele menționează pentru anul 1770 puternice inundații pe râurile Mureș și Crișuri care au afectat jumătate din comitat, provocând penurie de alimente și mai ales de făină de grâu, vezi Florin Dumescu, Mircea Iacobini, **Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad reflectate în documentele din arhivă**, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 426
- 116.O. Lakatos, **Arad története...**, II, p. 129 –134
- 117.**Ibidem**, p. 143 - 158
- 118.Barbu Ștefănescu, **Lumea rurală din Crișana,....**, p. 74

CAPITOLUL 5

DINAMICA POPULAȚIEI COMITATULUI ARAD ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

5. 1. Dinamica populației din comitatul Arad

Încă din antichitate conducătorii diferitelor structuri politice și administrative au manifestat interes față de problemele generale și particulare ale populațiilor. Văzută mai ales din perspectiva valorii sale fiscale și militare, dinamica populației a stârnit și interesul cărturarilor diferitelor vremuri. Opiniile exprimate de-a lungul timpului și politicile inițiate de diferitele state au dus la conturarea unor concepții despre populații¹. Unii au văzut în numărul și calitatea populației unul din principalii factori care pot să contribuie la bunăstarea statului. În consecință, au susținut necesitatea sporirii populației. Alții, preluând ideile referitoare la nivelul limitat al mijloacelor de subzistență, au susținut stoparea și chiar reducerea numărului populațiilor. Cum este firesc, au fost și gânditori care s-au situat între populaționiști și antipopulaționiști, susținând necesitatea staționării populației. S-a conturat astfel în timp, o nouă știință, care și-a fixat ca domeniu de cercetare fenomenele legate de populații².

De-a lungul timpului, cei care s-au ocupat de problemele populației, au urmărit să stabilească raporturile acesteia cu domeniul economic și politic, cu resursele de subzistență etc. Cercetările din ultimele decenii au pus în evidență noi și complexe raporturi între creșterea populației și o serie de factori care țin de îmbunătățirea calității vieții, de progresele pe care știința le-a înregistrat mai cu seamă începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Progresele în domeniul industriei alimentare și a asistenței medicale, tehnologia modernă cu aplicabilitate în tratarea diferitelor boli, industria farmaceutică, îmbunătățirea condițiilor de igienă, dar și altele, sunt doar câțiva din factorii cu implicații

directe asupra evoluției numerice a unei populații într-un spațiu și timp determinat³.

Dinamica populației comitatului Arad în secolul al XIX-lea este rezultatul convergent al mării majorității a elementelor mai sus amintite, care s-au dovedit a fi variabile de la un deceniu la altul. Unii dintre factorii amintiți își au originea în situația politică din secolele XVI-XVII și începutul secolului XVIII, care a marcat evoluția demografică a acestor locuri până către mijlocul secolului XX⁴. Analiza dinamicii demografice a județului Arad, așa cum era el în secolul al XIX-lea, trebuie să țină cont de toți acești factori la care mai adăugăm câțiva.

Comitatul Arad, făcând parte din Ungaria, era încadrat din punct de vedere administrativ în spațiul central european. În același timp însă, sub raport geografic, etnic și spiritual el făcea parte, împreună cu Transilvania, din arealul civilizației românești. Există deci, alături de fluctuația teritorială a comitatului, o serie de elemente variabile care îngreunează efortul de a stabili serii statistice pe perioade mai mari⁵.

Urmărind Tabelul nr. 4 putem observa cu ușurință evoluția populației comitatului Arad pe parcursul secolului al XIX-lea⁶. La începutul perioadei, mai precis în anul 1804, populația comitatului era de 182.560 locuitori. Până la sfârșitul secolului, populația a crescut cu 209,96%, fiind în consecință în anul 1900 de 383.303 suflete. Creșterea netă înregistrată pe parcursul celor aproape 100 de ani, a fost de 200.743 de persoane, ceea ce denotă o tendință pozitivă. Remarcăm în acest secol doar două momente de involuție în privința numărului populației. Recensământul din anul 1857 a înregistrat pentru comitatul Arad o populație de 255.197, cu 758 de suflete mai puțin față de anul 1851. Pierderea de 0,3% se poate explica atât prin urmările în plan demografic ale revoluției de la 1848, ca rezultat al mișcării naturale a populației, cât și ca urmare a evenimentelor politice și militare în care a fost implicat Imperiul habsburgic în deceniul șase a secolului XIX. Această situație este mai bine exprimată de un indicator sintetic care este rata medie anuală, a cărei valoare a fost în acest caz de - 0,05%. Cealaltă scădere a populației a fost înregistrată cu prilejul recensământului din anul 1880. Față de recensământul anterior, pierderea a fost de 767 de persoane, adică 0,25%. De data aceasta, rata medie anuală de creștere a populației a fost de - 0,02%. Scăderea numărului populației a fost urmarea firească a epidemiei de holeră din anul 1873 care a marcat negativ întreaga evoluție a populației din Europa⁷.

În același timp, putem observa din tabel și perioadele cu valori pozitive. Astfel, pe parcursul a 9 ani, între 1837 și 1846, se constată o creștere mai scăzută, cu o rată medie anuală de doar 0,2%, cea mai scăzută de altfel din rândul segmentelor temporale cuprinse în tabel. Mortalitatea ridicată a perioadei, mai ales cea infantilă, precum și urmările epidemiei de ciumă, resimțită în comitatul Arad după anul 1830, au contribuit, cu siguranță, la această rată medie

Tabel nr. 4. Dinamica populației comitatului Arad în secolul XIX

Data însemnării sau arecensământului	Felul sursei	Nr. Populației*	Nr. total de așezări	Suprafața comitatului	Densitatea pe km ²	Cresterea numerică reală între două întregirări	%	Cresterea medie anuală	Rata medie anuală%	Mărirea populației	
										% față de anul 1804	% față de înregistrarea anterioară
1804	Lucrare statistică	182.560	193	6206,89	29,41	29.127	18,98	-	-	-	-
1827	Lucrare statistică	207.039	205	6206,89	33,35	24.479	13,4	1064	0,5	113,4	113,4
1837	Lucrare statistică	246.500	177	6206,89	39,71	39.461	19,05	3946	1,7	135,02	119,05
1846	Lucrare statistică	250.390	177	6206,89	40,34	3.890	1,57	432,22	0,2	137,15	101,57
1851	Bibliografie	255.955	177	5578,96	45,87	5.565	2,22	1113	0,44	140,2	102,22
1857	Recensământ	255.197	178	5578,96	45,74	-758	-0,3	-126,33	-0,05	139,78	99,7
1869	Recensământ	304.713	185	6002,95	50,76	49.516	19,4	4072	1,5	166,91	119,4
1880	Recensământ	303.964	217	6443,39	47,17	-767	-0,25	-68,09	-0,02	166,5	99,75
1890	Recensământ	343.597	218	6443,39	53,32	39.633	13,03	3963,3	1,2	188,21	113,03
1900	Recensământ	383.303	216	6443,39	59,48	39.706	11,55	3970,6	1,1	209,96	111,55

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5

* Este inclusă și populația orașului Arad

anuală scăzută de creștere a populației⁸. Există însă și perioade în care creșterea populației este mai semnificativă. Spre exemplu, în anul 1837 populația comitatului Arad a fost, dacă informațiile din sursele utilizate de noi sunt conforme cu realitatea, cu 39.461 de persoane mai mare decât în anul 1827. Aceasta înseamnă o rată medie anuală de creștere a populației de 1,7%, cea mai ridicată de altfel din întreg secolul XIX, după cum rezultă din tabel. Urmărind Tabelul nr. 4 observăm că perioadele de declin demografic sunt urmate și de semnificative creșteri. Aceasta înseamnă că populația își are propriile sale legi de autoreglare. În cei 12 ani, existenți între recensământul din 1857 și cel din 1869, creșterea reală a populației a fost de 49.516 suflete, cea mai mare, în cadrul segmentelor temporale, înregistrată de-a lungul secolului. Rata medie anuală a fost de asemenea ridicată, fiind de 1,5%. Creșterea de 19,4% dintre cele două recensământuri este urmată de cea din anul 1890 când creșterea a fost de 13,03% față de recensământul din 1880. În cifre absolute aceasta a însemnat 39.633 de suflete. Rata medie anuală a fost după cum se poate constata de 1,2%. În ultimul deceniu al secolului observăm că tendința de creștere a populației comitatului continuă să se mențină, creșterea medie anuală fiind mai mare decât în deceniul anterior. În cifre absolute aceasta a însemnat 3.970,6 suflete față de 3.963,3 din penultimul deceniu. Cu toate acestea, rata medie anuală, dacă o raportăm la același penultim deceniu, a fost mai scăzută, ea fiind de 1,1%.

După ce am văzut cum a evoluat numărul populației la nivelul comitatului, să urmărim în continuare Tabelul nr.5. Acest tabel ne prezintă evoluția populației celor trei eșantioane pe care ne-am propus să le avem în vedere pe parcursul lucrării noastre. Și în cazul acestora constatăm o tendință de creștere a populației, întreruptă ca aproape pretutindeni, de izbucnirea epidemiei de holeră din anul 1873. Cea mai afectată dintre cele trei localități a fost se pare Șiria, a cărei populație a scăzut față de recensământul din anul 1869 cu 18,21%. Ea este urmată de Macea care a pierdut în aceeași perioadă 6,31% din populație. Ambele localități se situează cu mult peste valoarea comitatului care a fost, cum am mai arătat, de -0,25%. Pe de altă parte observăm că populația nu a înregistrat nici o scădere în cazul localității Horia, din contra, aceasta cunoaște o creștere de 4,32%. În restul perioadelor, cea mai apropiată de valorile comitatului se dovedește a fi localitatea Șiria, care avea o populație cu o structură pluriethnică, români, maghiari, germani și evrei, etnii care se regăseau și la nivelul comitatului. Din acest punct de vedere Șiria se apropia mai mult de modelul comitatului. Localitatea Macea, locuită de români, depășește prin valorile procentelor sale scorul înregistrat de comitat. Cea mai importantă creștere se derulează între 1880-1890, când rata medie anuală de creștere a populației a fost de 2,0%, puțin superioară față de cea a întregului comitat. În ultimul deceniu observăm și în cazul acestei așezări o scădere ușoară a ratei medii anuale care a fost de 1,5%.

Tabelul nr. 5. Dinamica populației unor localități a comitatului Arad între 1828 – 1900

Așezarea	Numărul populației						Creșterea reală între două înregistrări						Creșterea reală în %						Creșterea medie anuală						Rata medie anuală %																					
	Anii						1827	1857	1869	1880	1890	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900																
	1828	1857	1869	1880	1890	1900																																								
Comita- tul Arad	207039	255197	304713	303964	343597	383303	-	48158	49516	-749	39633	39706	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	23,76	19,40	-0,25	13,03	11,55	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	-	14,55	72,77	-120,09	40	72,5	-	0,1	0,1	1,7	-	2,0	1,5	0,5	1,1
Horia (Panathul Nou)	1398*	1904	1999	2086	2088	2251	-	506	95	87	2	163	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	36,19	4,98	4,32	0,09	7,80	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	-	16,86	7,81	7,9	0,2	16,3	-	1,0	0,2	0,3	0,0	0,5	0,5		
Macea	1716*	2658	3244	3039	3696	4295	-	942	586	-205	657	599	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	54,77	22,04	-6,31	21,61	16,20	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	-	77,46	48,19	-18,63	65,7	59,9	-	1,4	1,7	-	2,0	1,5	0,5	1,1	
Șiria	5730*	5907	6792	5561	5961	6686	-	177	885	-1231	400	725	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	3,09	14,98	-18,12	7,19	12,16	1900	1827	1857	1869	1880	1890	1900	-	14,55	72,77	-120,09	40	72,5	-	0,1	0,1	1,7	-	2,0	1,5	0,5	1,1

Sursa: vezi nota 6, Capitolul 5

*Numărul populației a fost stabilit prin aproximare

O evoluție foarte lentă a populației se constată în cazul localității Horia, locuită de etnici germani. Observăm că ratele medii anuale de creștere sunt scăzute, deși cum se vede din tabel, localitatea nu a fost afectată în măsură prea mare de holera din 1873. În deceniul nouă a secolului XIX, se înregistrează chiar o stagnare a dinamicii populației. O rată mai mare de creștere a populației s-a înregistrat între 1827-1857 ea fiind de 1%. Precizăm însă că această cifră, ca și în cazul celorlalte două localități poate să fie relativă, întrucât după cum am precizat la nota de la Tabelul nr. 5, populația pentru anul 1827 a fost stabilită prin aproximare.

Anexa nr. 9 evidențiază dinamica populației localităților din cuprinsul comitatului Arad. Dacă urmărim scorul pe care-l înregistrează localitățile cu prilejul diferitelor consemnări, remarcăm că marea lor majoritate se încadrează în tendința generală a comitatului. O serie de localități cum ar fi Agriș, Apateu, Bocsig, Curtici, Cermei, Glogovaț, Gurba, Micălaca, Moroda, Pecica Română, Sebiș, Socodor, deși se resimt, cu excepția Morodei, în urma epidemiei de holeră din 1873, vor înregistra până la sfârșitul secolului creșteri semnificative. Sunt însă și localități, cum ar fi Hălmăgel și Mândruloc spre exemplu, care cunosc fenomenul stagnării în privința evoluției populației. Pe de altă parte, localitățile Almaș, Hălmagiu, Miniș, dar și altele, fără să fie prea multe la număr, au o evoluție fluctuantă a numărului populației pe parcursul secolului, intrând în secolul XX cu un deficit. A fost doar un moment în dinamica populației acestor localități, urmare a unui spor natural negativ, întrucât localitățile respective nu s-au depopulat pe parcursul timpului, ele fiind și în zilele noastre.

Dacă urmărim pe harta comitatului (Anexa 1) localitățile din cele trei categorii amintite mai sus, constatăm o creștere a populației așezărilor plasate în zona de câmpie. În schimb localitățile a căror dinamică demografică stagnează sau înregistrează doar o ușoară creștere, le regăsim în zona deluroasă și de munte a comitatului. După anul 1876, în urma reorganizării administrative, zona montană a comitatului a sporit cu 25,3%, situație care va marca evoluția demografică a comitatului Arad⁹. Tabelul nr. 6 își propune să surprindă această tendință la nivelul plășilor existente în cadrul comitatului în anii 1880 și 1890. Cele mai populate plăși care cunosc și cele mai semnificative sporuri reale au fost Chișineu Criș, Arad, Șiria și Aletea, plăși situate în partea vestică a comitatului, în zona de câmpie sau în imediata vecinătate a acesteia (plasa Șiria). În zona centrală și estică în schimb, în ciuda mărimii lor, plășile Sebiș, Radna, Hălmagiu au o populație mai redusă și o creștere reală mai mică. Plasa Hălmagiu înregistrează de exemplu, între cele două recensământuri, o creștere reală de 1.254 de suflete, în timp ce plasa Arad, cu o suprafață aproximativ apropiată de cea a Hălmagiului, cunoaște în aceeași perioadă o creștere reală de 4.531 de locuitori. Exprimată în procente, creșterea populației din plasa Arad este mai mare cu 361,32% în raport cu creșterea din aceeași perioadă consemnată la

nivelul plășii Hălmagiu. Este dovedită astfel, încă o dată, influența pozitivă a condițiilor de mediu, a resurselor alimentare și a altor factori de habitat asupra dinamicii populației¹⁰.

Creșterea constantă a populației comitatului Arad, cu excepțiile observate, este confirmată și de unele lucrări statistice neincluse de noi în Tabelul nr. 4. În lucrarea publicată de Fényes Elek în anul 1839, populația în cele 177 de localități ale comitatului era de 219.616 suflete¹¹. Același autor ne oferă doar peste câțiva ani noi informații cu caracter demografic. Potrivit lucrării apărute în anii 1842-1843¹², populația întregului comitat împreună cu orașul liber regesc al Aradului era estimată la un număr de 226.408 persoane. În fine, tot Fényes Elek ne mai oferă încă o cifră referitoare la populația aceluiași comitat. În lucrarea publicată de data aceasta în anul 1847¹³, populația comitatului Arad înregistrează o valoare în cifre absolute de 239.984 de persoane.

Tabelul nr. 6. Populația și densitatea medie a populației plășilor comitatului Arad în anii 1880-1890

Plasa	Suprafața în km ²	Număr locuitori		Număr locuitori pe km ²	
		Anul		Anul	
		1880	1890	1880	1890
Arad	458	32.644	37.175	71,27	81,16
Ineu	577	31.802	34.362	55,11	59,55
Sebiș	902	31.011	34.223	34,38	37,94
Aletea	466	27.674	32.065	59,38	68,80
Chișineu Criș	865	44.042	48.041	50,91	55,53
Hălmagiu	425	17.432	18.686	41,01	43,96
Pecica	383	28.966	29.940	75,62	78,17
Radna	947	32.493	33.856	34,31	35,75
Târnova	516	22.312	25.045	43,24	48,53
Șiria	424	33.139	36.007	78,15	84,92

Sursa: Magyar Statisztikai Évkönyv. ÚjFoyam, VIII, Budapesta, 1901

Analizând datele oferite de Fényes Elek putem stabili, pe parcursul a aproximativ 10 ani, o creștere de 20.368 de locuitori, adică o medie anuală de 2.546 persoane, ceea ce trebuie să recunoaștem că se înscrie în tendințele generale ale începutului de secol XIX pe care le-am remarcat și din sursele utilizate pentru întocmirea Tabelului nr. 4. Cifrele oferite de autor nu trebuie absolutizate însă, având în vedere că ele se bazează pe rapoartele anuale ale diferitelor confesiuni, după cum ne mărturisește chiar el în ultima lucrare amintită de noi. Este posibil în această situație ca preoții să nu fi manifestat pretutindeni rigoarea necesară. Cert este că și cifrele consemnate de autor permit, ca și în cazul celor cuprinse în Tabelul nr. 4, să surprindem aceeași dinamică pozitivă a populației la nivelul întregului comitat Arad.

Același Tabel nr. 4 ne ajută să urmărim și evoluția densității populației comitatului. Precizăm că valorile cuprinse în tabel au fost stabilite prin includerea populației reședinței comitatense. Desigur, densitatea populației în orașul Arad era net superioară în raport cu densitatea existentă la nivelul comitatului. Să urmărim în continuare densitatea populației comitatului, fără populația orașului. În anul 1869, densitatea populației comitatului, era de 41,66 locuitori/km². Cu prilejul recensământului din anul 1880, urmare a epidemiei de holeră, densitatea populației scade la 40,45 locuitori/km², situație înregistrată și de alte comitate. În perioada următoare trendul ascendent al populației din comitat este reflectat și de densitatea populației care ajunge să fie de 50,8 locuitori/km² în anul 1890 și 55,6 locuitori/km² la recensământul de la sfârșitul secolului XIX. Aceste valori situau comitatul Arad în apropierea densității medii existente la nivelul întregii Ungarii¹⁴. În anul 1880 spre exemplu, densitatea medie a Ungariei era de 47,97 locuitori/km², de 53,7 locuitori/km² în 1890 și 59,2 locuitori/km² în anul 1900. De observat că dacă cu prilejul recensământului din 1880 decalajul era de 7,52 locuitori, peste 10 ani acest decalaj se reduce substanțial, fiind doar de 2,9 locuitori, ca în anul 1900 să cunoască o creștere ușoară a diferenței, care atinge cifra de 3,6 locuitori/km². Astfel, deși spre jumătatea secolului XIX, comitatul Arad se situa doar pe locul 45 din punct de vedere al densității medii a populației, spre sfârșitul secolului devine unul din comitatele cu o densitate destul de ridicată¹⁵.

Urmărind în continuare Tabelul nr. 7 putem să observăm densitatea populației comitatului Arad în comparație cu unele din comitatele Ungariei. Comitatele alese spre exemplificare sunt din vecinătatea comitatului Arad și din Transilvania, sau din zone mai îndepărtate din cadrul Ungariei.

Din analiza Tabelului nr. 7 observăm că în anul 1890 un număr de 9 și respectiv 10 comitate la recensământul din anul 1900, dintre cele incluse în tabel, au o densitate mai mare decât cea a comitatului Arad. Dintre acestea doar comitatele Caraș-Severin, Timiș, Torontal și Zagreb au o suprafață mai mare decât cea a comitatului Arad. De altfel cel mai mare și în același timp și cel mai dens populat din cele luate în discuție a fost comitatul Caraș-Severin. În schimb, comitatele Bihor, Hunedoara și Maramureș care aveau o suprafață ce o depășea pe cea a Aradului aveau o densitate mai mică a populației. Fenomenul este explicabil dacă avem în vedere geografia¹⁶ acestor zone, caracterizate printr-un procent mai ridicat de relief muntos în comparație cu cel al comitatului Arad. Este motivul pentru care și în interiorul comitatului Arad densitatea populației nu era pretutindeni la fel¹⁷.

Comparând în continuare densitatea populației înregistrată de Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu cea a comitatului Arad, constatăm că densitatea celui din urmă, se situează în toate perioadele la un nivel superior față de cea a provinciei¹⁸. Bunăoară în anul 1869, densitatea medie a

Transilvaniei era de 39,4 locuitori/km², în timp ce densitatea comitatului Arad era cu 2,2 locuitori/km² mai mare. În anul 1880 decalajul continuă să se mențină la aproape aceeași valoare, fiind cu 2,5 locuitori/km² peste cea a provinciei. În deceniul următor diferența se accentuează și mai mult, ajungând să fie de 9,7 locuitori/km² în favoarea comitatului, densitatea Transilvaniei fiind la aceea dată de 41,1 locuitori/km². Cu prilejul ultimului recensământ al secolului XIX, densitatea medie a comitatelor ardeleni a crescut doar la 43,9 locuitori/km², față de recensământul anterior, în timp ce comitatul Arad avea, după cum se vede din Tabelul nr. 7, o densitate de 55,6 locuitori/km².

Tabelul nr. 7. Situație comparativă a densității medii a locuitorilor unor comitate

Comitatul	Suprafața în km ²	Număr locuitori/km ²	
		Anul	
		1890	1900
Arad	6.443,39	50,8	55,6
Alba de Jos	3.646	53,5	58,2
Békés	3.670	70,6	76,0
Bihor	10.609	45,1	49,2
Brașov	1.492	60,0	64,0
Caraș - Severin	11.074	76,5	81,7
Cenad	1.714	37,0	40,0
Cluj	4.844	39,1	42,2
Modruș - Fiume	4.879	45,3	46,8
Hajdu	2.386	56,2	62,3
Hunedoara	7.809	34,4	38,9
Maramureș	9.716	27,7	31,9
Mureș - Turda	4.169	39,2	42,7
Sălaj	3.815	50,2	54,3
Sătmar	6.104	49,7	55,8
Solnoc Dăbâca	4.786	45,5	49,5
Târnava Mică	1.724	58,8	63,3
Timiș	7.151	52,0	54,8
Torontal	9.903	57,7	59,6
Ugocea	1.213	62,2	68,7
Zagreb	7.145	62,7	67,2

Surse : vezi nota 6, Capitolul 5

Aceste diferențe vin să confirme opinia conform căreia guvernele de la Budapesta și Viena au dus o politică economică și demografică în defavoarea provinciilor locuite de naționalitățile nemaghiare și negermane¹⁹, evoluția

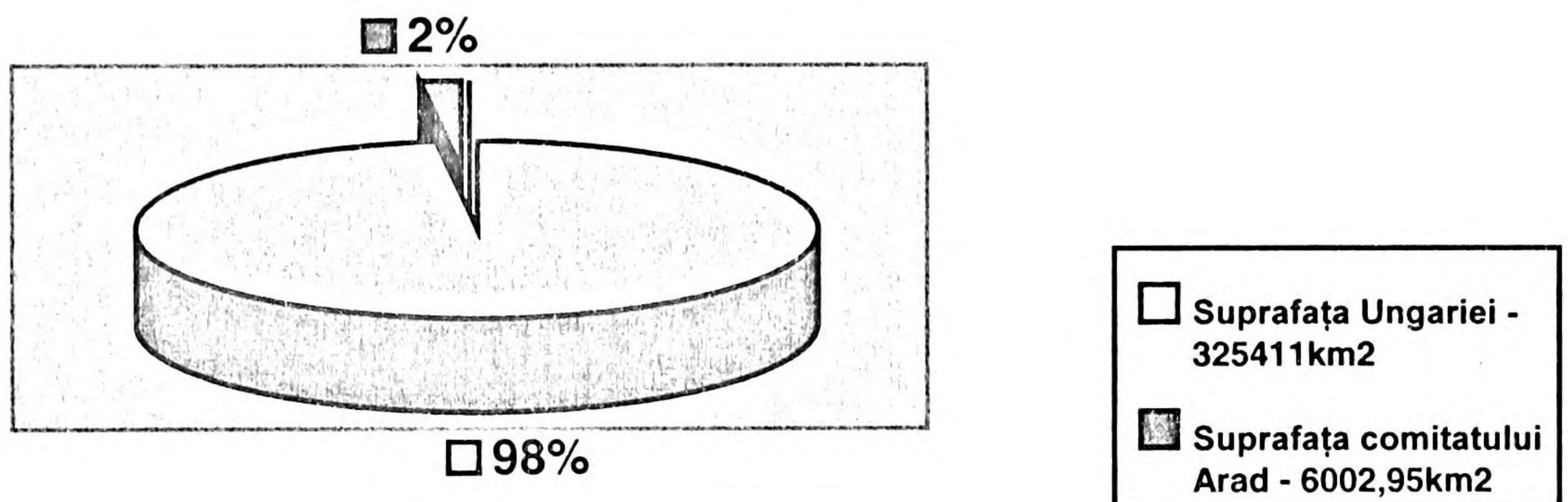
economică a Transilvaniei fiind mai lentă decât a comitatelor din vest. Deși comitatul Arad avea, așa cum vom vedea într-o altă secvență a lucrării, o populație covârșitor românească, el a beneficiat totuși, la sfârșitul secolului al XIX-lea, într-o măsură mai mare decât Transilvania, de progresul economic al Monarhiei Austro-Ungare. Alături de integrarea comitatului Arad în sistemul economic al Ungariei, trebuie să avem în vedere și condițiile prielnice pe care le oferea Câmpia Aradului pentru dezvoltarea agriculturii, în comparație cu unele comitate din Transilvania.

Comitatul Arad era de altfel unul din importantele unități administrative ale statului maghiar. În lucrările sale, Fényes Elek situa comitatul Arad, prin suprafața pe care o avea, pe locul XII între comitate²⁰. Peste câțiva ani, același autor plasa comitatul Arad pe poziția XVI ca suprafață între cele 63 de unități administrative ale Ungariei și pe locul XIX după mărimea populației²¹.

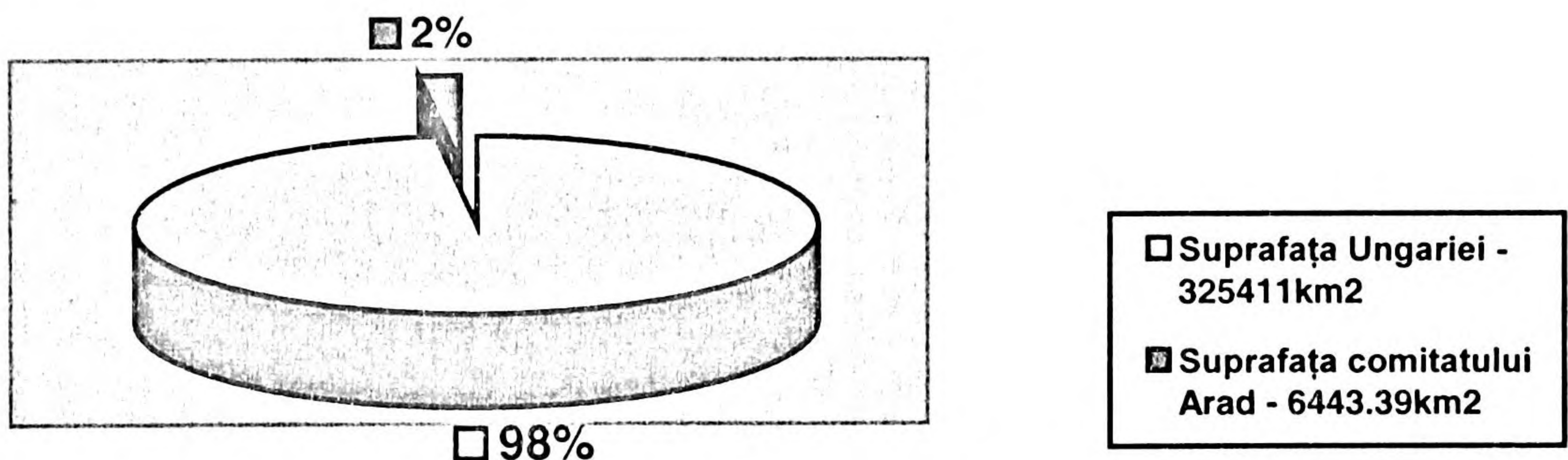
Graficul nr. 2 își propune să ne sugereze tocmai acest lucru. Raportul dintre suprafața comitatului Arad și suprafața statului maghiar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Graficul nr. 2. Suprafața comitatului Arad în raport cu cea a Ungariei

Anul 1869



Anul 1880



Tabel nr. 8. Evoluția populației comitatului Arad între 1880-1900 în raport cu alte comitate

Comitatul	Anii			Cresțerea reală între 1880-1900		Cresțerea medie anuală	Rata medie anuală %
	1880	1890	1900	Număr	%		
	Arad	268.408	301.545	329.400	60.992		
Alba de Jos	178.021	193.072	212.352	34.331	19,28	1.716,53	0,9
Békés	229.757	258.386	277.734	47.977	20,88	2.398,85	0,85
Bihor	446.777	516.704	573.813	127.036	28,43	6.351,8	1,3
Brașov	83.929	86.777	95.565	11.636	13,86	5.818	0,65
Caraș - Severin	380.313	407.635	441.266	60.953	16,02	3.047,6	0,8
Cenad	109.011	130.575	139.310	30.299	27,79	1.514,9	0,3
Cluj	196.307	225.199	253.656	57.349	29,21	2.867,45	1,3
Hajdu	122.207	134.038	148.519	26.312	21,53	1.315,6	1,0
Hunedoara	248.464	267.895	303.838	55.374	22,19	2.768,7	1,0
Maramureș	227.436	268.281	308.790	81.354	35,77	4.067,7	1,6
Modruș - Fiume	203.173	220.629	228.306	25.133	12,37	1.256,6	0,5
Mureș - Turda	145.807	163.285	177.968	32.161	22,05	1.608	1,0
Sălaj	171.079	191.167	207.293	36.214	21,16	1.810,7	1,0
Sătmar	273.384	303.032	340.178	66.794	24,43	3.339,7	1,1
Solnoc - Dobâca	193.677	217.550	237.134	43.457	22,43	2.172,85	1,05
Târnova Mică	92.214	101.045	108.769	16.555	17,95	827,7	0,7
Timiș	341.013	375.296	396.404	55.391	16,24	2.769,5	0,8
Torontal	513.861	570.802	589.026	75.165	14,62	3.758,2	0,7
Ugocea	65.377	75.461	83.267	17.890	27,36	894,5	1,2
Zagreb	390.661	445.510	477.740	87.079	22,29	4.353,9	1,0
Ungaria	15.642.102	17.349.398	19.122.340	3.480.238	22,24	174.011,9	1,0
Transilvania	2.084.043	2.251.216	2.456.838	372.795	17,88	18.639,75	0,7

Sursa : vezi nota 6 de la Cpitolul 5

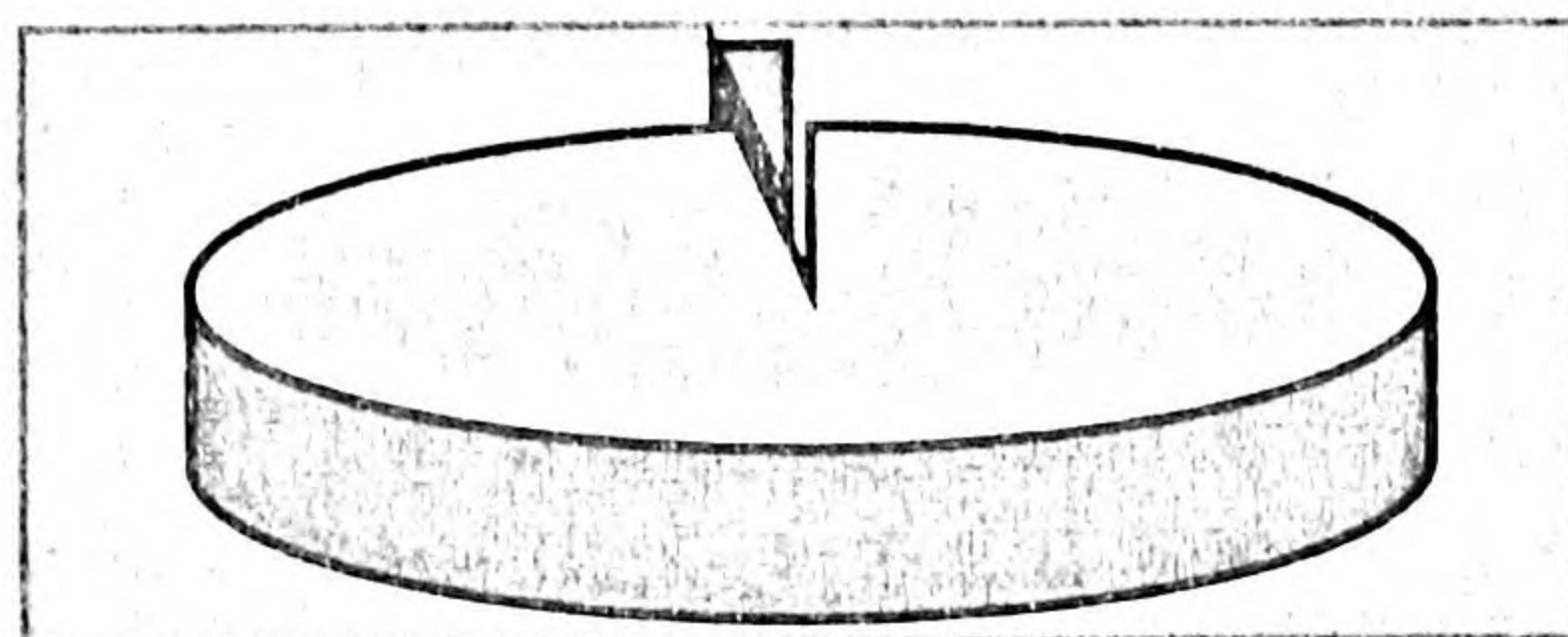
Să urmărim în continuare unde se situa comitatul Arad în privința dinamicii populației în raport cu comitatele vecine, cu cele din Transilvania și alte părți ale Ungariei. Precizăm că cifrele cuprinse în Tabelul nr. 8 se referă doar la populația civilă a comitatelor fără orașele libere regești.

În cei 20 de ani pe care îi avem în vedere, creșterea reală a populației Ungariei a fost de 22,24%, creșterea populației comitatului Arad înscriindu-se aproape perfect, cu cele 22,72%, în tendința generală a statului maghiar. Față de Transilvania, creșterea reală este mai mare cu 4,84%. În comparație cu unitățile administrative cuprinse în tabel, doar comitatele Bihor, Caraș-Severin, Sătmar, Timiș, Torontal și Zagreb au avut o populație superioară comitatului Arad. Precizăm că majoritatea comitatelor amintite mai sus făceau parte din ceea ce forma înainte Partiumul. De asemenea, nici un comitat din Transilvania nu avea o populație care să o depășească pe cea a comitatului arădean. Rata medie anuală de creștere a populației comitatului Arad a fost de 1,0%, în timp ce comitatul Maramureș avea cu cele 1,6%, cea mai înaltă rată. Constatăm că ritmul de creștere a populației comitatului Arad, în general a comitatelor din vestul actualei României a fost superior celui înregistrat în Transilvania, a cărui valoare a fost de 0,7%. Singurul comitat ardelean care a înregistrat o creștere medie mai mare a fost după cum se vede din tabel cel al Clujului, a cărui rată medie anuală a fost de 1,3%. Această situație a fost determinată de o serie de factori. Pe lângă cel amintit mai sus, referitor la interesul mai scăzut al autorităților maghiare pentru dezvoltarea regiunilor locuite de naționalitățile nemaghiare, trebuie să amintim și teritoriul mai accidentat în comparație cu cel al comitatelor din vest, precum și fenomenul emigrației²². Acesta din urmă, s-a manifestat mai cu seamă la începutul secolului XX, dar el a fost prezent și pe parcursul secolului XIX. Doar în anii 1899 și 1900 au emigrat din Transilvania spre România și America, 11.873 de persoane, ceea ce reprezenta la 1900, aproximativ 0,48% din populația Transilvaniei²³.

Continuând comparațiile, Graficul nr. 3 ne ilustrează ponderea populației comitatului Arad din populația întregii Ungarii.

Graficul nr. 3. Populația comitatului Arad în raport cu populația Ungariei

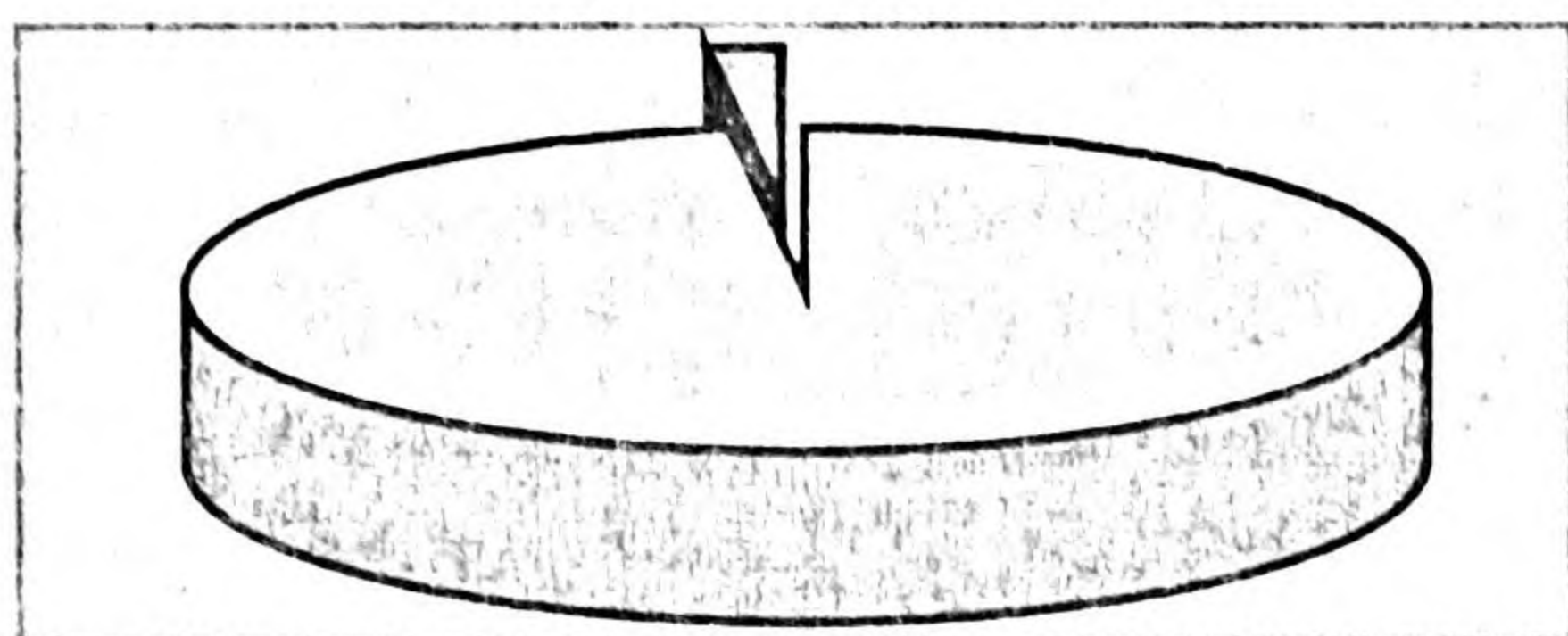
Anul 1869



□ Populația Ungariei - 100%

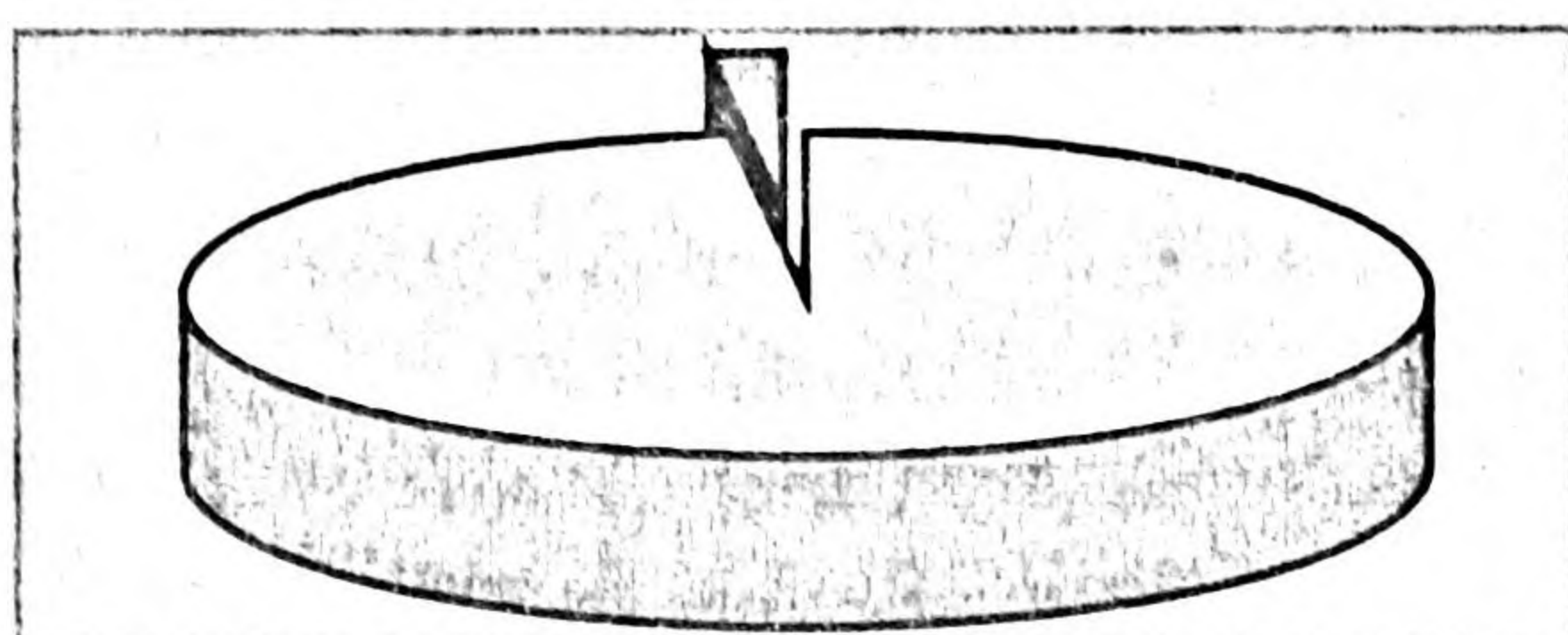
■ Populația comitatului Arad - 1,97%

Anul 1880



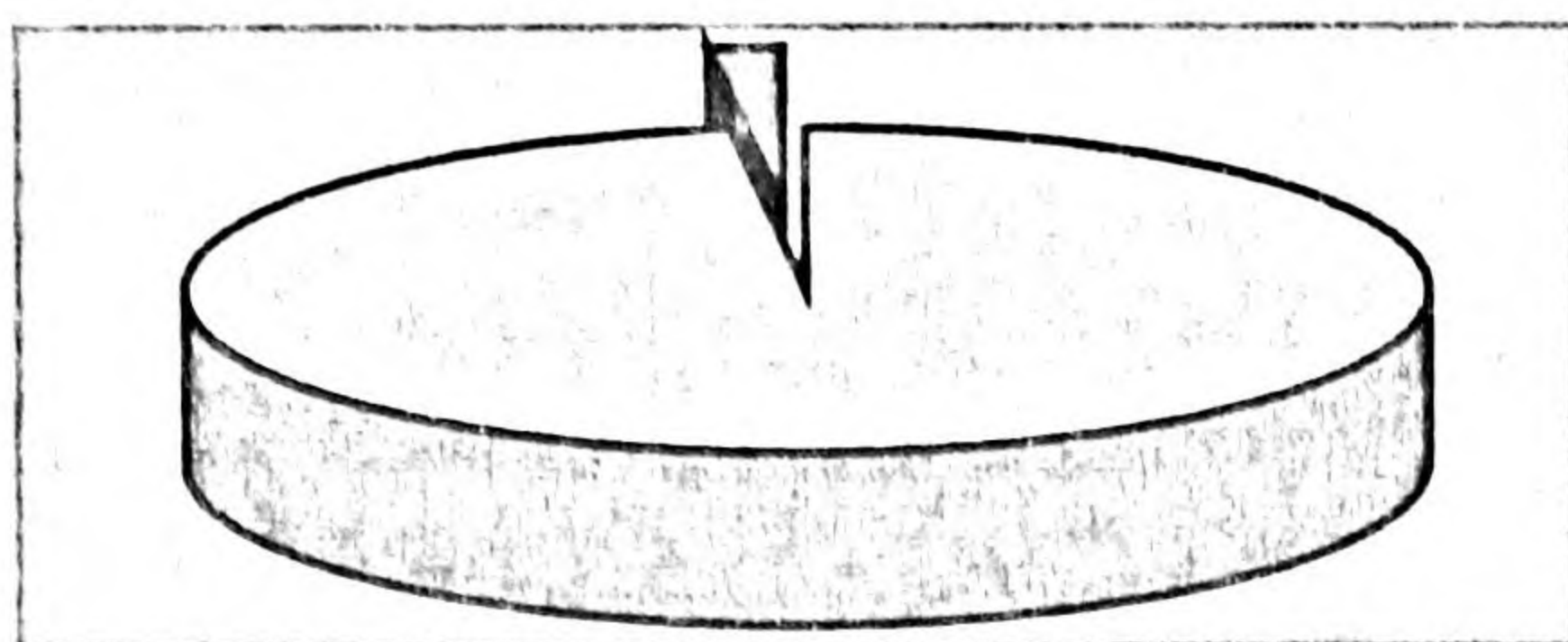
□ Populația Ungariei - 100%
■ Populația comitatului Arad - 1,94%

Anul 1890



□ Populația Ungariei - 100%
■ Populația comitatului Arad - 1,98%

Anul 1900



□ Populația Ungariei - 100%
■ Populația comitatului Arad - 2,0%

Surse : vezi nota 6 de la Capitolul 5

Remarcăm în primul rând valorile destul de apropiate înregistrate de comitat la ultimile patru recensămînturi ale secolului XIX. Situația este explicabilă dacă avem în vedere că rata medie anuală, după cum reiese din Tabelul nr. 7, este atât pentru comitatul Arad, cât și pentru Ungaria, de 1%. Tot Graficul nr. 3 ne indică o ușoară creștere, de la un recensămînt la altul, cu excepția segmentului de timp cuprins între 1869-1880, a contribuției populației

comitatului Arad la populația întregii Ungarii. Tendința aceasta pozitivă are însă și un moment de regres din cauza epidemiei de holeră din anul 1873, după cum am mai amintit și cu alt prilej

Această evoluție este confirmată și de cifrele care ne înfățișează creșterea reală între 1880-1900 și care în procente este superioară Ungariei, după cum s-a constatat.

În urma celor de mai sus putem conchide că, atât prin mărimea teritoriului, dar și a populației sale, comitatul Arad era una din unitățile administrative destul de importante din Ungaria și chiar din zona Central Europeană.

Izvoarele pe care le avem în vedere în fundamentarea analizei pe care o întreprindem asupra evoluției demografice a comitatului Arad în secolul al XIX – lea, au consemnat și alte aspecte legate de populație. Starea economică a populației la un moment dat, este evaluată și prin prisma condițiilor ei de habitat. Întrucât recensorii au înregistrat, alături de populație, casele și locuințele acesteia, avem posibilitatea să vedem în această fază a cercetărilor un prim element al condițiilor de habitat pe care le-a cunoscut populația comitatului Arad în secolul XIX. Între numărul populației și numărul caselor există un raport de determinare, așa cum există și între numărul caselor și a familiilor²⁴. Tabelul nr. 9 prezintă tocmai acest aspect al evoluției condițiilor de habitat din perspectiva caselor de locuit.

Tabelul nr. 9. Dinamica caselor comitatului și orașului Arad în secolul XIX

Anul	CASE							Număr locuitori/casă		
	Comitatul Arad		Orașul Arad		Total		Creștere față de înregistrarea anterioară		Comitatul Arad	Orașul Arad
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%		
1828	33.214	-	-	-	33.214	-	-	-	6,23	-
1857	44.554	92,27	3.728	7,72	48.282	100	15.068	45,36	5,12	7,23
1869	48.049	92,67	3.799	7,32	51.848	100	3.566	7,38	5,66	8,61
1880	49.452	92,87	3.793	7,12	53.245	100	1.397	2,69	5,42	9,37
1890	55.800	93,26	4.031	6,73	59.831	100	7.983	15,39	5,40	10,43
1900	63.602	92,67	5.026	7,32	68.628	100	8.798	14,70	5,17	10,72

Surse : vezi nota 6 de la Capitolul 5

Din datele oferite de tabel se poate deduce cu ușurință o evoluție ascendentă a numărului de case la nivelul comitatului. Dacă conscripția din anul 1828 înregistrează la nivelul celor 205 localități, inclusiv orașul Arad, un număr de 33.214 case, cu prilejul recensământului din anul 1900 numărul acestora se dublează. Cele 68.628 de case au însemnat o creștere de 206,62%. Această evoluție este confirmată și de creșterea densității medii a caselor pe km². În anul

1869 erau 8,63 case/ km², ca în 1900 să se atingă cifra de 11,25 case/ km². O altă remarcă pe care trebuie să o facem, se referă la faptul că la nivelul întregului comitat nu se înregistrează în nici un moment evoluții negative. Există o excepție totuși, în cazul orașului Arad, unde conform datelor, numărul caselor este mai mic cu 6 în anul 1880 față de anul 1869. Situația este explicabilă având în vedere că și la Arad majoritatea caselor erau, așa cum vom vedea, din chirpici și pământ, materiale care nu confereau durabilitate caselor de locuit. Tabelul nr. 9 ne înfățișează și creșterile în cifre absolute și procente ale numărului de case de la un recensământ la altul. Se pare că cea mai importantă creștere s-a petrecut în secvența temporală limitată de anii 1828 și 1857. Numărul caselor a crescut atunci cu 45,36%, în timp ce populația comitatului a crescut în aceeași perioadă cu 23,26%. În cifre absolute populația s-a mărit cu 48.158 de suflete iar numărul de case cu 15.068. Am putea spune că pe parcursul a 29 de ani au fost întemeiate 15.068 de noi familii, cu un număr de 3,19 membrii. Ultima cifră apreciem că este realistă dacă ne gândim că cele 15.068 de familii erau încă tinere, neputând să depășească vârsta de 29 de ani. Din păcate în această fază a cercetărilor nu avem posibilitatea să comparăm numărul de case ridicate în această secvență de timp cu numărul căsătoriilor încheiate în aceeași perioadă. De asemenea, trebuie avut în vedere și fenomenul concubinajului care era și el destul de răspândit. Cercetările viitoare vor putea aprofunda aceste aspecte.

Putem în schimb să încercăm să facem corelații între numărul caselor construite și numărul căsătoriilor încheiate între anii 1890-1900. În această perioadă la nivelul întregului comitat au fost încheiate, așa cum vom vedea într-un alt capitol, un număr de 32.000 de căsătorii, în timp ce numărul noilor case a fost de 8.798. Dacă raportăm numărul căsătoriilor la numărul caselor, constatăm că un număr de aproximativ 27,49% din noile familii întemeiate și-au construit probabil o casă.

Au fost însă și perioade mai puțin favorabile construcțiilor de case. Creșterea de 2,69% care a fost consemnată în 1880 față de recensământul din 1869, se datorează în primul rând aportului adus de plasa Hălmagiu în anul 1876, cu prilejul reorganizării administrative. La recensământul din 1880, în zona inclusă comitatului, au fost recenzate 3.029 de case. Întrucât creșterea în cifre absolute în 1880 față de 1869 este de numai 1.397 de case, putem spune că în teritoriul comitatului, cum a fost el înainte de 1876, au dispărut 1.632 de case.

O altă remarcă pe care trebuie să o facem se referă la ritmul construirii de case. Între anii 1857 și 1900 numărul caselor a crescut în mediul rural cu 42,75%, în timp ce în orașul liber regesc Arad, creșterea a fost doar de 34,8%. Concluzia ce se desprinde este că în mediul rural fiecare familie nou întemeiată încerca să-și contruiască o casă, în timp ce în oraș, din motive de ordin economic, ritmul de construire de noi case a fost mai redus, înregistrându-se fenomenul locuirii în chirie. Opinia noastră se bazează pe cifrele din Tabelul nr. 9 referitoare

la numărul de suflete care trăiau într-o casă. În mediul rural numărul acestora se menține aproape tot secolul în jurul cifrei de 5. În Franța bunăoară, potrivit unui recensământ din anul 1831 în localitatea Chaume, numărul mediu de persoane care locuiau într-o casă era de 3,92 iar în Tuile de 4,18 persoane²⁵. În orașul Arad, numărul acestora sporește constant, ajungând după cum se vede la peste 10 persoane.

În abordarea problematicii condițiilor de locuit trebuie să avem în vedere, pentru a contura o imagine cât mai limpede, materialele care erau utilizate la construirea caselor. Conform chestionarului de la recensământul din 1900, casele puteau să fie construite din piatră sau cărămidă, din piatră și pământ, din chirpici sau pământ, ori din lemn sau alte materiale. Potrivit datelor furnizate de recensământul din 1900 (vezi Tabelul nr. 10), la începutul secolului XX, în comitatul Arad 42,5% din case erau din chirpici sau pământ, 44,29% din lemn, 7,38% din piatră sau cărămidă și 5,82% din piatră și pământ. Un procent semnificativ îl aveau, după cum observăm, casele din pământ și chirpici a căror durabilitate în timp era mai redusă, însă erau mai ușor de ridicat. Ponderea cea mai însemnată o dețineau casele din lemn. După cum se știe, oamenii utilizau de obicei la construirea caselor materiale care se aflau cel mai la îndemână. În consecință casele din lemn erau foarte răspândite în zona de deal și de munte. Spre exemplu, la recensământul la care ne referim, în plasa Târnova, care cuprindea localități din zona de deal a comitatului, erau 3.705 de case din lemn, 98 din piatră sau cărămidă, 1.250 din piatră și pământ și 277 de case din chirpici sau pământ. În localitatea Vârfurile din plasa Hălmagiu, situată în zona montană, 172 de case erau din lemn, 6 din piatră sau cărămidă și nici o casă din pământ sau chirpici. În zona de câmpie în schimb, predominau casele din chirpici sau pământ. Spre exemplu la Macea, 567 de case erau din pământ sau chirpici, 36 din piatră sau cărămidă, 3 din piatră și pământ și nici una din lemn. Pentru a ilustra situația din zonele de interferență, să luăm cazul localității Șiria. Recenzorii au identificat 856 case din chirpici sau pământ, 324 din lemn, 103 din piatră sau cărămidă și 107 case din piatră și pământ. Să observăm că sunt prezente case, din toate materialele de construcție posibile.

Fără a absolutiza concluziile noastre, putem identifica și existența unor preferințe în privința materialelor de construit, în cazul diferitelor etnii. Exemplificăm cu localitățile Panathul Nou (Horia) și Glogovaț (Vladimirescu), aflate în Câmpia Aradului și locuite aproape în exclusivitate de germani. Situația în privința materialelor din care erau construite casele era următoarea: la Glogovaț erau 254 de case din chirpici sau pământ, 8 din lemn, 30 din piatră sau cărămidă și 456 din piatră și pământ; în Panathul Nou, 174 de case erau din chirpici sau pământ, 153 din piatră și pământ, 6 din piatră sau cărămidă și o casă din lemn. Restul etniilor utilizau materialele pe care le aveau la îndemână. Ungurii și slovacii așezați în zona de câmpie utilizau chirpiciul sau pământul, iar

românii aflați pretutindeni aveau case din chirpici sau pământ și lemn. În satul Zimandul Nou, sat locuit de unguri, din cele 126 de case, 123 erau din chirpici și 3 din piatră sau cărămidă, iar în satul Țipari locuit de slovaci și unguri, 365 de case erau din chirpici iar restul de 22 din alte materiale.

În continuare, pentru a ne întregi imaginea referitoare la condițiile de locuit a populației din comitat, să urmărim, fără a insista prea mult, materialele utilizate pentru acoperirea caselor. Tabelul nr.10 ne înfățișează situația înregistrată în anul 1900. Astfel, țigla a fost folosită la 23,91% din case, șindrila a acoperit 18,62% din case, iar 57,45% dintre acestea aveau acoperiș din trestie sau paie. Putem presupune că în general, casele de piatră sau cărămidă aveau acoperiș din țiglă, dar ea acoperea, având în vedere procentul în care a fost utilizată și unele case din chirpici sau lemn. Trestia și paiele au fost utilizate mai ales la casele din chirpici iar șindrila, în special la cele din lemn.

Nu putem încheia problematica condițiilor de locuit fără să vedem unde se plasa comitatul Arad în raport cu Transilvania și Ungaria. Întrucât datele²⁶ referitoare la Ungaria și Transilvania includ și orașele, vom proceda și noi în consecință. În privința numărului de persoane care locuiau într-o casă, comitatul Arad, se încadrează cu cele 5,58 de persoane în tendința de la nivelul întregii Ungarii, unde media de locuitori/casă a fost de 5,42. În raport cu Transilvania însă, se situează peste media acesteia, care a fost de 4,69 locuitori/casă.

În ceea ce privește clasificarea caselor după materialele din care au fost ridicate, situația este complet diferită. Dar mai bine să urmărim datele cuprinse în Tabelul nr.10.

Comparativ cu Transilvania sau Ungaria, observăm că se construiau destul de puține case din piatră sau cărămidă. Aceeași situație o întâlnim și în raport cu comitatele din vecinătatea Aradului. Sub procentul comitatului Arad se situa doar comitatul Bihor și Hunedoara. Este surprinzător procentul net favorabil în favoarea comitatului Arad în raport cu Transilvania în ceea ce privește tipul de case din rubrica a doua, adică a acelor din piatră și pământ. În general comitatul Arad se încadrează mult mai bine în tendințele generale înregistrate la nivelul întregii Ungarii, decât în cele ale Transilvaniei. Singura categorie la care toate cele trei unități administrative sunt apropiate procentual, este în privința caselor acoperite cu țiglă.

Analizând datele cuprinse în Tabelul nr. 10, constatăm că este destul de dificil să încercăm să încadrăm comitatul Arad în tendințele generale ale Transilvaniei în privința clasificării caselor de locuit după materialul din care au fost construite. Aceeași dificultate o întâmpină cercetătorul și în cazul raportării Transilvaniei la Ungaria. Dacă analizăm din perspectiva acestei problematici rezultatele recensământului din 1900, observăm o varietate de situații de la o unitate administrativă la alta. Comparațiile devin dificile chiar și între unitățile administrative vecine sau care sunt plasate în condiții similare din punct de

vedere geografic. În consecință, nu putem vorbi de existența vreunei „mode” în domeniul materialelor de construcții. Accesul la materialele de construit și abundența lor, precum și costurile ridicării unei case, pot să imprime, cu siguranță, o anumită caracteristică în privința habitatului pe un anumit spațiu geografic.

Tabelul nr. 10. Clasificarea caselor după materialele utilizate la construirea lor, conform recensământului din anul 1900

CASE	Unitatea administrativă					
	Comitatul Arad		Transilvania		Ungaria	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Din piatră sau cărămidă	5.066	7,38	111.896	21,4	623.612	19,3
Din piatră și pământ	3.996	5,82	1.802	0,3	324.999	10,1
Din chirpici sau pământ	29.168	42,5	52.638	10,1	1.150.343	35,6
Din lemn sau altceva	30.398	44,29	357.327	68,2	1.128.266	35,0
Acoperite cu țiglă	16.414	23,91	116.959	22,3	799.686	24,8
Acoperite cu șindrilă	12.785	18,62	223.403	42,7	834.003	25,8
Acoperite cu trestie sau paie	39.429	57,45	183.301	35,0	1.593.496	49,4

Surse : vezi nota 6 de la Capitolul 5

Cercetările viitoare vor trebui să aprofundeze problemele de habitat, să stabilească în ce măsură spre exemplu, condițiile de locuire influențează dinamica populației, într-un anumit spațiu și într-un anumit segment temporal²⁷.

5. 2. *Dinamica populației orașului Arad*

Evoluția orașului Arad în secolul al XIX – lea, precum și procesul de urbanizare pe care îl cunoaște, se încadrează în oricare din definițiile utilizate în cazul conceptelor de „oraș” și „urbanizare”²⁸. Definițiile, în ciuda numărului lor destul de mare, nu reușesc să surprindă toate aspectele și funcțiile orașului și nici complexitatea fenomenului urbanizării. Unele dintre aceste definiții accentuează una sau alta din caracteristicile orașului. În literatura de specialitate s-au conturat câteva definiții, cum ar fi cea statistico - demografică, administrativă, arheologică și istorico-juridică, filologică, economică, ori geografică etc²⁹. Deși fenomenul

demografic este unul din multele aspecte ale urbanizării, în ciuda criticilor, dimensiunea demografică este considerată esențială, în special în prima perioadă a urbanizării³⁰.

Obținerea, cu toate drepturile cuvenite, în anul 1834 a statutului de oraș liber regesc, a permis orașului Arad să-și valorifice într-un grad superior atuurile naturale pe care le avea, pentru înscrierea sa pe un drum pe parcursul căruia va cunoaște progresul economic dar și un semnificativ proces de urbanizare. Ambele evoluții ar fi fost imposibile dacă nu ar fi fost susținute și de un aport demografic substanțial.

Pe parcursul secolului XVIII, dinamica populației orașului Arad a fost, după cum am văzut în capitolul anterior, destul de lentă. Dacă la începutul secolului avea o populație apreciată la 3.000 de suflete³¹, peste 85 de ani, în 1787, Aradul a înregistrat 8.155 de locuitori³². În această situație, creșterea medie anuală este posibil să fi fost de 66,5 persoane.

Pentru începutul secolului XIX, mai precis anul 1804, unele lucrări, fără să precizeze sursa, amintesc de prezența în Arad a 8.476 de locuitori³³. Dacă admitem că cifra este reală, atunci înseamnă că între 1787 și 1804 media anuală de creștere a populației a fost de aproape 19 locuitori, ceea ce ni se pare o creștere neverosimilă pentru o așezare care avea înainte cu 17 ani 8.155 de locuitori. Pe de altă parte existența în anul 1830 a unei populații de 15.242 de persoane, ceea ce înseamnă o creștere medie anuală de 26 de suflete, ne pune din nou semne de întrebare. În acest stadiu al cercetărilor nu au fost identificate surse care să ne ofere informații sigure despre populația Aradului în primii ani ai secolului XIX. De aceea dinamica populației Aradului în secolul XIX o abordăm de la anul 1827, de când avem date oferite de o lucrare statistică³⁴. Pentru restul perioadei vom utiliza datele rezultate în urma celor cinci recensământuri efectuate până la începutul secolului XX.

Dinamica populației orașului Arad o putem urmări prin intermediul Tabelului nr. 11. Observăm că între anii 1827 și 1900 s-a înregistrat o creștere de 389,92%, ceea ce înseamnă în cifre absolute un plus de 41.079 de locuitori. Trebuie de asemenea să consemnăm în cazul orașului Arad, în raport cu comitatul, că nu se înregistrează în întreaga perioadă de timp pentru care avem date, vreun deficit al populației. Chiar dacă ratele medii de creștere a populației înregistrează variații anuale, dinamica populației orașului Arad a fost în permanență pozitivă. Cele mai mari creșteri între două înregistrări ale populației le avem la recensământul din 1850, când populația Aradului a fost mai mare cu 62,02% față de anul 1827. Trebuie să ținem seama însă de distanța de aproximativ 23 de ani, dintre cele două înregistrări. Se pare că statutul de oraș liber regesc a început să-și confirme binefacerile nu numai în plan economic³⁵ ci și în cel demografic. Cealaltă creștere semnificativă, de data aceasta la o distanță de 10 ani, adică între două recensământuri, este în deceniul 10 al secolului XIX.

Tabelul nr. 11. Dinamica populației orașului Arad în secolul XIX

Data înregistrării	Nr. de ani și sufimii între două înregistrări	Nr. populație	Suprafața în km ²	Densitatea în km ²	Mărirea populației		Cresțerea medie anuală medie anuală	Rata medie anuală între două înregistrări	Cresțerea medie între două înregistrări			
					1827	Față de înregistrarea anterioară			Nr.	%	Nr.	%
1827	-	13.824	112	123,42	100%	-	-	-	-	-		
1850	23	22.398	112	199,98	162,02	162,02	1,3	8574	62,02			
31.X.1857	7	26.959	112	240,7	195,01	120,36	2,3	4561	20,36			
31.XII.1869	12,16	32.725	112	292,19	236,72	121,38	1,6	5.766	21,38			
31.XII.1880	11	35.556	112	317,46	257,2	108,65	0,8	2.831	8,65			
31.XII.1890	10	42.052	112	375,46	304,19	118,26	1,7	6.496	18,26			
31.XII.1900	10	53.903	112	481,3	389,92	128,18	2,51	11.851	28,18			

Sursa : vezi nota 6 de la Cpitoulul 5

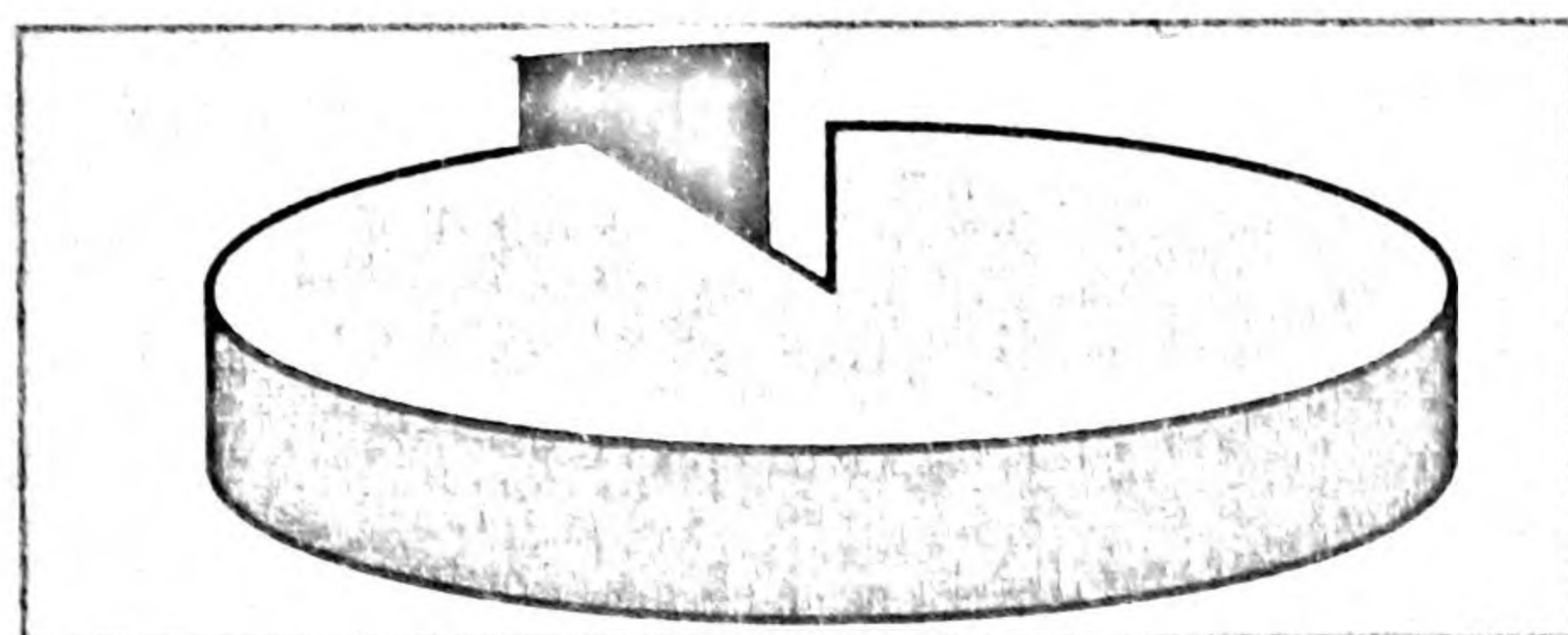
Populația orașului Arad a sporit cu 28,18% în anul 1900 față de 1890, în timp ce la recensământul din 1890, creșterea populației, raportată la anul 1880, a fost de 18,26%, adică o diferență de aproape 10% între cele două decenii. Creșterea populației în deceniul 10 este în strânsă legătură cu avântul economic pe care îl înregistrează orașul Arad după anul 1890³⁶. Între recensământurile dintre anii 1857 și 1869, creșterea a fost de 21,38%, însă în deceniul următor, urmare a epidemiei de holeră din 1873, creșterea a fost mult mai mică, cea mai scăzută, fiind doar de 8,65%. În concluzie, putem spune că cea mai mare creștere a populației orașului Arad după anul 1869 a avut loc la sfârșitul secolului XIX, când în ultimul deceniu rata medie anuală de creștere a populației a fost cea mai mare din tot secolul, ea fiind de 2,51%. Remarcăm de asemenea, ritmurile de creștere anuală, consemnate între anii 1857-1869 și 1880-1890. Înseamnă că, după sincopa demografică din anul 1873, în deceniul următor, evoluția numerică a populației a revenit la tendințele de dinainte de holeră.

Comparând dinamica demografică a orașului Arad cu cea a comitatului omonim, observăm din Graficul nr. 4, că ponderea populației orașului în raport cu cea a comitatului a înregistrat de asemenea un trend ascendent.

Dacă în anul 1827 orașul Arad dădea doar 6,67% din populația comitatului, în anul 1900 contribuția sa se ridică la 14,06%. Se poate vedea că după anul 1880 acest aport înregistrează valori mai mari. De asemenea, în ciuda holerei, în condițiile în care populația comitatului înregistrează o scădere iar populația orașului valori pozitive, aportul de populație al Aradului se mărește în cadrul scorului înregistrat la nivelul comitatului

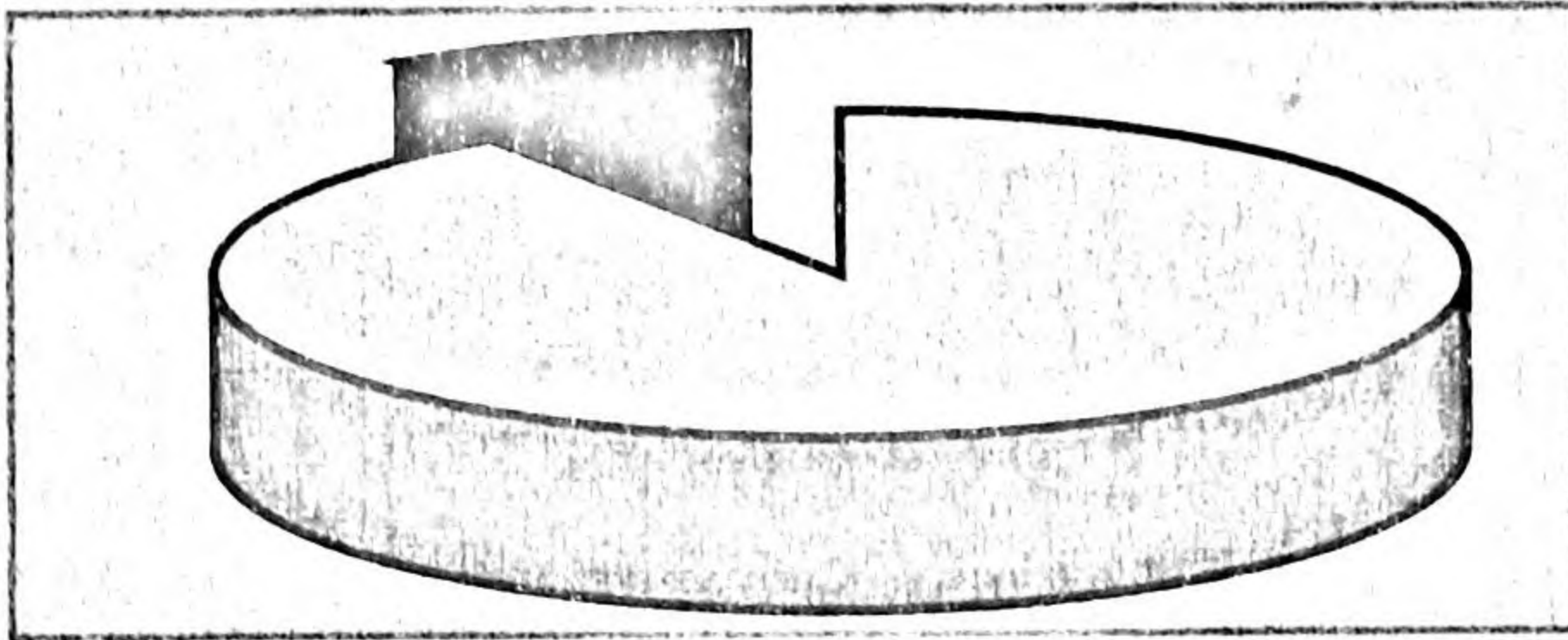
Graficul nr. 4. Populația orașului Arad în raport cu cea a comitatului Arad

Anul 1827



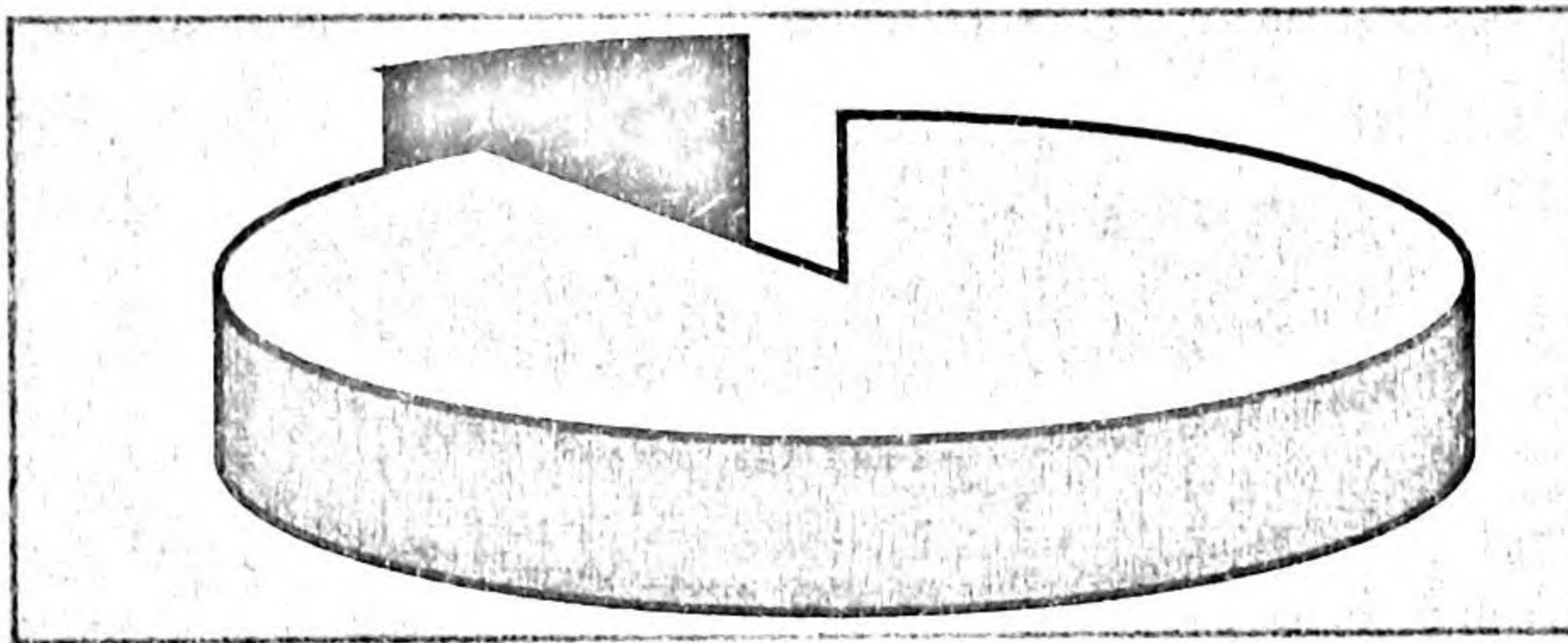
□	Comitatul Arad - 100%
■	Orașul Arad - 6,67%

Anul 1857



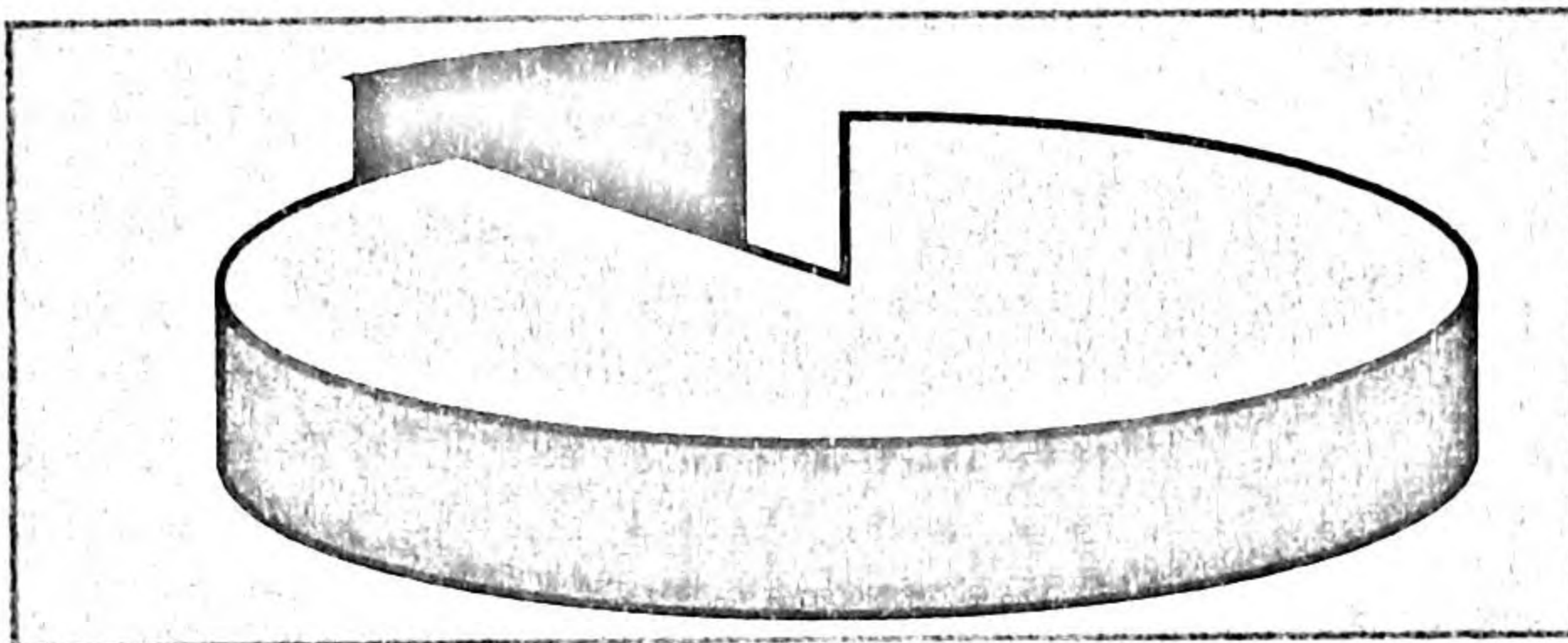
□ Comitatul Arad - 100%
■ Oraşul Arad - 10,56%

Anul 1869



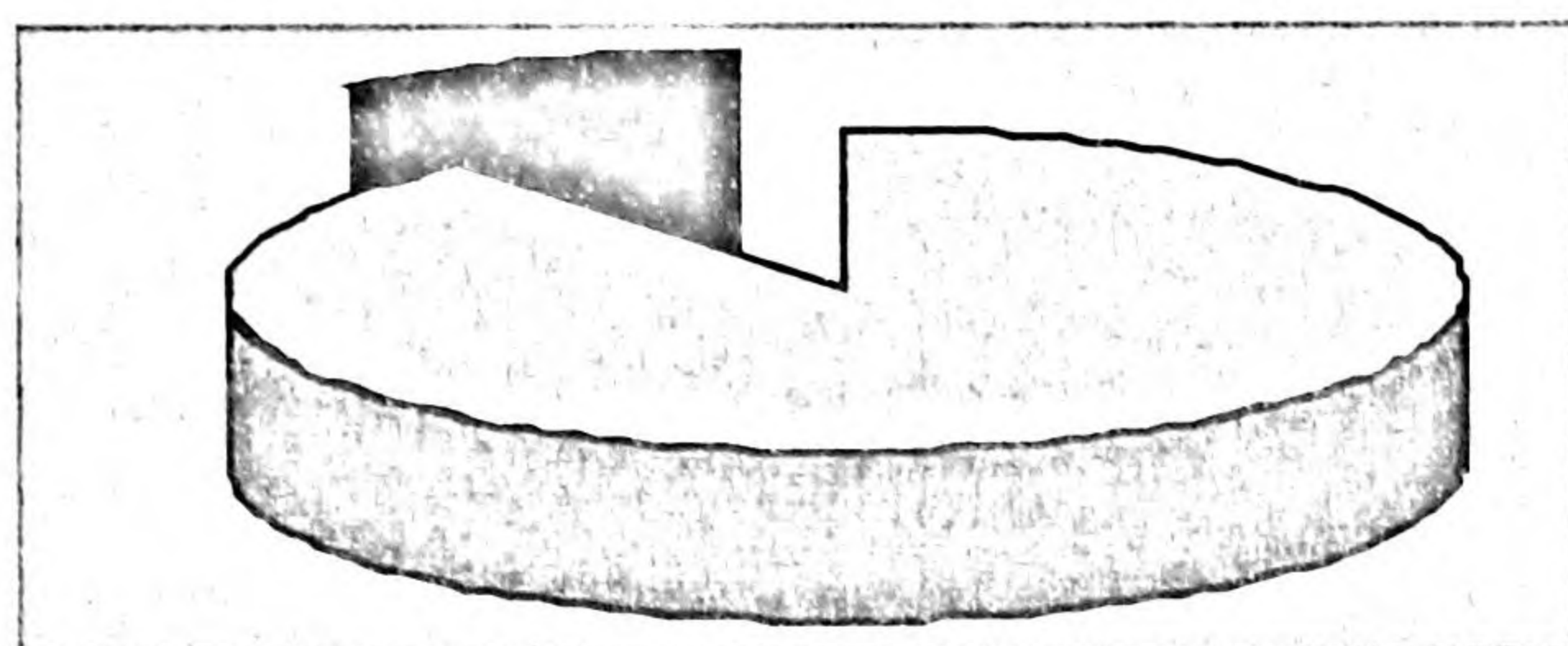
□ Comitatul Arad - 100%
■ Oraşul Arad - 10,73%

Anul 1880



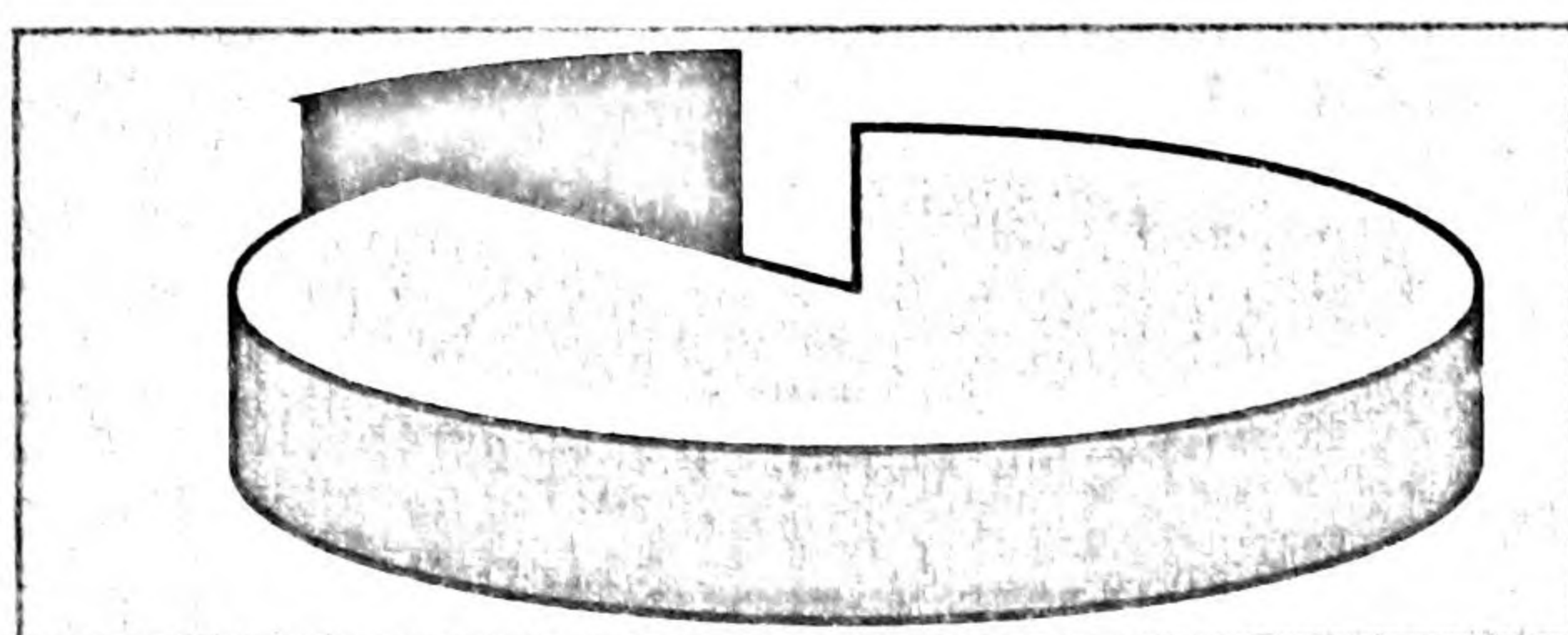
□ Comitatul Arad - 100%
■ Oraşul Arad - 11,69%

Anul 1890



□ Comitatul Arad - 100%
■ Orașul Arad - 12,23%

Anul 1900



□ Comitatul Arad - 100%
■ Orașul Arad - 14,06%

Creșterea populației orașului Arad pe parcursul secolului XIX față de timpul T_0 , adică 1827, a fost, am putea spune, „explozivă” în raport cu cea a comitatului, care a înregistrat un procent de 209,96% față de 389,92%.

Alături de cifrele prezentate mai sus, pentru orașul Arad dispunem și de alte informații de ordin statistic cuprinse în unele lucrări care se ocupă de aspecte de ordin demografic. Pentru anul 1830, publicația statistică intitulată *Magyar Városok Statisztikai Evkönyve*, apărută la Budapesta începând cu anul 1912, sub redacția lui Thirring Gustav, menționează la pagina 52, pentru anul 1830, o populație de 15.242 de locuitori. De asemenea, Fényes Elek ne oferă, ca și în cazul comitatului, o serie de informații statistice. În lucrarea apărută în anul 1839, populația orașului Arad era tot de 15.242³⁷. Este foarte posibil ca publicația din anul 1912, amintită de noi mai sus, să fi preluat cifra chiar de la Fényes Elek. Desigur, datele oferite de Fényes Elek sunt anterioare cu aproximativ 3-4 ani față de anul de apariție al lucrărilor sale. În lucrarea apărută între anii 1842-1843, deci doar la câțiva ani de cea amintită anterior, populația Aradului pentru anul 1839 este estimată a fi de 17.135 de suflete³⁸. Cu această cifră, orașul Arad era în cadrul Ungariei al 16-lea ca mărime a populației³⁹. O nouă creștere a populației Aradului este consemnată de lucrarea semnată de același autor, apărută în anul

1847. De data aceasta, populația a ajuns la 18.156 de locuitori⁴⁰, situând astfel Aradul între cele mai importante orașe ale Ungariei. El era depășit de orașe cum ar fi: Pesta – 109.861 locuitori, Debrețin – 55.065 locuitori, Suboțița – 41.701 locuitori, Bratislava – 37.255 locuitori, Szeged – 35.861 locuitori, Buda – 34.893 locuitori, Zambor – 22.886 locuitori, Székesfehérvár – 22.633 locuitori, Oradea – 19.386 locuitori, Komaron – 19.113 locuitori, Timișoara – 19.081 locuitori, Novisad – 18.896 locuitori⁴¹. Aceeași cifră de 18.156, amintită de Fényes Elek, este sugerată și de către Ștefan Manciulea⁴² pentru anul 1845. În sfârșit, să mai amintim o ultimă cifră legată de populația orașului Arad, menționată de același Fényes Elek. În lucrarea apărută în 1857, deci în anul în care avea loc recensământul, el dă cifra de 27.306 locuitori adică cu 347 locuitori mai mult decât cei înregistrați la recensământ. Este posibil ca diferența să rezulte din includerea de către Fényes Elek și a militarilor, în timp ce cifrele cuprinse în recensământ exprimau doar populația civilă. Datele cuprinse în lucrările lui Fényes Elek sunt și ele de natură să ne confirme concluzia deja enunțată, referitoare la sporul permanent pozitiv înregistrat de populația Aradului. Fără îndoială, prin mărimea populației, Aradul era unul din orașele cele mai populate ale Ungariei, cu o densitate în permanentă creștere, după cum rezultă din Tabelul nr. 11. Că așa stau lucrurile putem să ne dăm seama și din Tabelul nr. 12 în care am inclus, orașe aflate în vecinătatea Aradului dar și în alte părți ale Ungariei și Transilvaniei, cărora le putem urmări dinamica populației. Am luat ca an de referință anul 1830 deoarece, începând cu acest an, am avut la dispoziție informații despre populația tuturor orașelor din Ungaria. Din parcurgerea tabelului observăm că în cei 70 de ani (1830-1900) populația orașului Arad a crescut cu 353,64%. Nici unul din orașele incluse în tabel nu a înregistrat un asemenea spor. Creșteri apropiate au cunoscut orașele Timișoara, Pécs, Szeged, Nitra. Alte orașe însă au avut o creștere mai redusă. De asemenea, mai observăm că orașul Arad se încadrează împreună cu alte orașe în fenomenul pe care l-am mai amintit și care este legat de efectele holerei din 1873. Constatăm astfel că nici un oraș nu a fost afectat pe termen lung de urmările acestui flagel specific mai ales secolului al XIX-lea. Rata medie anuală de creștere a populației orașului a fost de 1,8%, cea mai mare între orașele cuprinse în tabel, comparabilă cu cea de la Pécs și Timișoara unde a fost de 1,7% și Cluj și Szeged de 1,6%.

În privința densității populației însă, la recensământul din 1900, orașul Arad era depășit de o serie de orașe, cum ar fi: Timișoara – 1473,1 locuitori/km², Oradea – 1054,4 locuitori/km², Győr – 664 locuitori/km², Bńska-Bistrica cu 696,5 locuitori/km², Komáron – 624,9 locuitori/km² etc.⁴³ Densitatea mai mare a unor orașe vecine, cum ar fi spre exemplu, Timișoara și Oradea, este urmarea numărului mai mare a populației (vezi Tabelul nr. 12) dar și a suprafețelor mult mai mici pe care le aveau aceste orașe în comparație cu orașul Arad; Oradea totaliza 48 km², iar Timișoara 36 km².

Tabelul nr. 12. Dinamica populației Aradului și a unor orașe din Transilvania și Ungaria

Orașe	Anii						Creșterea reală între 1830 și 31.XII.1900		Creșterea medie anuală	Rata medie anuală
	1830	1857	1869	1880	1890	1900	Număr	%	Număr	%
Arad	15.242	26.959	32.725	35.556	42.052	53.903	38.661	353,64	552,3	1,8
Alba Iulia	5.000	6.034	7.955	7.338	8.167	9.669	4.669	193,38	66,7	0,9
Banska Bystrica	5.228	5.661	5.950	7.159	7.485	8.681	3.453	166,04	49,32	0,7
Brașov	22.476	26.826	27.766	29.584	30.739	34.511	12.035	153,54	171,92	0,6
Bratislava	35.254	43.863	46.540	48.006	52.411	61.537	26.283	174,55	375,47	0,8
Cluj	14.000	20.615	26.638	30.363	35.855	40.670	26.670	290,5	381	1,6
Debreen	48.840	36.283	46.111	51.122	56.940	72.351	23.511	148,13	335	0,6
Györ	14.551	17.834	20.035	20.981	22.795	27.758	13.207	190,76	188,67	0,9
Jula	15.462	16.626	18.495	18.046	19.991	22.023	6.561	142,43	93,72	0,5
Kecskemet	35.563	39.434	41.195	44.122	48.493	56.780	21.217	159,66	303,1	0,7
Miskolc	26.679	17.472	21.535	24.319	30.408	40.833	14.154	153,05	2.022	0,6
Nitra	4.818	9.267	10.683	12.033	13.538	14.752	9.934	306,18	141,91	1,6
Novisad	17.332	15.822	19.119	21.325	24.717	28.763	11.431	165,95	163,3	0,7
Oradea	10.091	22.443	28.698	31.324	38.557	47.018	28.927	259,89	413,24	1,4
Pécs	12.517	17.447	23.863	28.702	34.068	42.252	29.735	337,55	424,78	1,7
Szeged	32.725	62.700	71.022	73.675	85.569	100.270	67.545	306,40	964,92	1,6
Subotica	32.984	53.499	56.323	61.367	72.737	81.464	48.480	246,98	692,57	1,3
Timișoara	14.652	22.507	32.223	33.694	39.884	49.624	34.972	338,68	499,6	1,7

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Comparând evoluția numerică a populației orașului Arad cu a orașelor din Transilvania, observăm că Aradul nu se încadrează în modelul de evoluție urmat de acestea. Chiar și orașul Cluj, care după cum rezultă din tabel, a cunoscut o creștere mai mare a populației, are totuși o evoluție lentă rămânând în urma marilor orașe contemporane⁴⁴. Așa cum preciza Ioan Bolovan, orașele ardelenene au avut în ansamblu o evoluție mai lentă față de orașele din părțile apusene ale Austro-Ungariei, ele apropiindu-se mai mult de modelul central și sud-est european⁴⁵. În consecință, creșterea populației Aradului, mai cu seamă după anii '80 ai secolului XIX, apropie orașul de pe Mureș de modelul orașelor din părțile vestice ale Imperiului. Dinamica populației Aradului însoțește dinamismul industrial al orașului, fenomen remarcat și de către contemporani. La câțiva ani de la obținerea statutului de oraș liber regesc, Fényes Elek⁴⁶ nu putea să nu afirme cu oarecare încântare că Aradul prin mărfurile industriale și de lux prezente în târgurile sale anuale urmează imediat după Pesta și Debreen⁴⁷, fiind vizitat chiar și de comercianții veniți din Viena sau Cehia. Dezvoltarea economică a orașului

nu putea fi susținută fără un aport demografic substanțial rezultat din sporul natural, sporul migratoriu și înglobarea localităților învecinate⁴⁸. Mediul rural reprezenta un izvor demografic important care alimenta orașul. Urbanizarea este de fapt însoțită de migrația masivă, „în masă”, din mediul rural în cel urban, de dihotomia comunitate rurală/comunitate urbană⁴⁹, și de imigrația externă. Existența în preajma unui oraș a unei zone rurale bogate și a unei populații rurale sănătoase și muncitoare, reprezintă condiții pentru dezvoltarea orașelor⁵⁰. Populația rurală s-a îndreptat spre orașul Arad, cum de altfel s-a întâmplat și în cazul altor orașe din Transilvania și Ungaria mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după abolirea iobăgiei prin legea IV/1848 și definitivarea ei prin decretele imperiale din 1853-1854, când sunt eliberați și jelerii⁵¹.

5. 3. Evoluția așezărilor comitatului Arad în secolul XIX

Zona Aradului a fost populată, după cum am văzut, încă de la începuturile epocii medievale. Oamenii și-au creat de-a lungul timpului așezări în funcție de condițiile pe care le oferea geografia locurilor dar și în raport de resursele necesare subzistenței umane. Studiul așezărilor existente în comitatul Arad în secolul XIX este important pentru cunoașterea realităților istorico-demografice a acestei zone a țării noastre. În analiza întreprinsă asupra numărului și mărimii așezărilor am preluat clasificarea utilizată și de cercetătorul clujean Ioan Bolovan⁵². Am clasificat în consecință așezările în așezări foarte mici (cu mai puțin de 200 de locuitori); așezări mici (200-499 de locuitori); așezări mijlocii (500-999 de locuitori); așezări mari (1000-1999 de locuitori) și în fine, așezări foarte mari (cu peste 2.000 de locuitori). Această clasificare ne oferă posibilitatea realizării unor comparații cu realitățile transilvane. În analiza noastră am avut în vedere datele oferite de conscripția generală a satelor din 1828⁵³ și de recensământul din anul 1900⁵⁴. Am optat pentru conscripția din anul 1828, față de alte surse⁵⁵, deoarece datele conținute permit să stabilim cu precizie mărimea localităților conscrise. De asemenea, am ținut cont și de reorganizările administrativ-teritoriale suferite de comitat pe parcursul secolului XIX.

Tabelul nr. 13. Clasificarea satelor comitatului Arad

Anul	Sate foarte mici		Sate mici		Sate mijlocii		Sate mari		Sate foarte mari		Total sate
	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	
1828	23	13,14	55	31,42	44	25,14	41	23,42	12	6,85	175
1900	3	1,36	52	24,07	45	25,46	50	23,14	56	25,46	216

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Datele cuprinse în Tabelul nr. 13 permit efectuarea câtorva observații. În primul rând se constată continuarea unei tendințe identificate încă în secolul XVIII, aceea de creștere constantă a numărului de localități a comitatului. Față de cele 175, la care se adaugă și 3 puste înregistrate de conscripția din 1828, numărul așezărilor crește în anul 1900 cu 24,85%. Cu toate că pe parcursul secolului se manifestă și o tendință de dispariție⁵⁶ a unor localități mici, prin contopirea cu localități mai mari din apropiere, evoluția economică a comitatului a fost însoțită și de apariția a noi așezări.

Pe parcursul secolului, la inițiativa statului dar și a unor persoane particulare, au fost efectuate colonizări cu populație, mai ales de origine germană și maghiară, dar și cu slovaci, cehi etc.⁵⁷.

Spiritul reformist imprimat de contele Széchenyi între 1825-1848, se resimte și în comitatul Arad⁵⁸. Sunt efectuate desecări, se construiesc canale de irigații, sporește suprafața arabilă a comitatului. La acestea, dacă adăugăm și crearea unor gospodării model și a instituțiilor de credit, înțelegem cauzele economice ale colonizărilor, coloniștii aduși fiind atât agricultori cât și cunoscători ai unor meserii mai puțin răspândite prin părțile locului. După anul 1867 colonizările sunt impulsionate și de interesul statului maghiar în modificarea, pe cât posibil, a compoziției etnice a localităților care erau în număr covârșitor românești. În consecință apar noi așezări cum ar fi: Livada (1842), Zimandul Nou (1850), Sânpaul (1852), Zimand Cuz (1852), Sâncleani (1852), Peregul Mare (1852), Satul Mic (1866), Satul Nou (1882), Țipari (1883). Alte sate au apărut și în urma fenomenului de „roire”, cum este cazul localității Megyesegyhaza (1893) din apropierea comunei Medgyesbodbszás, aflată acum în Ungaria⁵⁹. Toate colonizările efectuate au vizat doar zona de câmpie a comitatului, în consecință nu au apărut localități noi în zona deluroasă sau montană.

Creșterea numărului localităților comitatului Arad în secolul XIX a fost și rezultatul reorganizării administrative din 1876. Cu acest prilej, cum am mai amintit, 34 de localități ale plasei Hălmagiu din fostul comitat Zărând intră în componența comitatului Arad⁶⁰. Este vorba de fapt de 33 de localități, întrucât satul Vosdoci era inclus în localitatea Luncoșoara.

Din analiza Tabelului nr. 13, putem stabili și alte concluzii. La începutul secolului, localitățile foarte mici, mici și mijlocii reprezentau 69,17% din totalul localităților comitatului. Această structură tinde să se modifice către sfârșitul secolului, când tipurile de localități amintite mai sus formează doar 50,92%. Este de observat scăderea semnificativă a așezărilor foarte mici și triplarea numărului acelor foarte mari. Această tendință ar fi fost și mai accentuată dacă nu ar fi survenit reorganizarea administrativă din anul 1876. Localitățile care au intrat în acel an în componența comitatului Arad făceau parte din următoarele tipuri: așezări foarte mici – 2; mici – 17; mijlocii – 11; mari – 3.

Este evidentă ponderea primelor trei tipuri de localități în raport cu cele mari. Această structură este explicabilă dacă ținem cont de faptul că satele din plasa Hălmagiu sunt situate în zona de munte. În consecință și dinamica lor a fost mult mai înceată, în comparație cu cele din zonele de șes.

Tabelul nr.14 evidențiază tocmai tendința de care aminteam mai sus.

Tabelul nr. 14. Tendințe în evoluția satelor comitatului Arad fără localitățile alipite în anul 1876

Anul	Sate foarte mici		Sate mici		Sate mijlocii		Sate mari		Sate foarte mari		Total sate
	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	
1828	23	13,14	55	31,42	44	25,14	41	23,42	12	6,85	175
1900	3	1,63	35	19,12	43	23,49	46	25,13	56	30,05	183

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Pe teritoriul comitatului Arad, așa cum era el până la 1876, numărul localităților a ajuns în anul 1900 la 183. Aceasta înseamnă că doar în această parte a comitatului Arad au apărut localități noi. Tot aici au avut loc și cele mai semnificative scăderi ale ponderii localităților foarte mici și mici în structura localităților comitatului. Și tot în acest spațiu a crescut și numărul localităților foarte mari.

Schimbările intervenite în structura localităților pe parcursul secolului XIX au fost influențate de fenomenul dispariției/apariției de așezări, dar mai ales de creșterea demografică pe care o înregistrează, cu o singură excepție, toate localitățile comitatului Arad. Aceste creșteri nu au fost însă urmate întotdeauna de modificarea tipului de așezare.

Tabelul nr. 15. Dinamica localităților rurale ale comitatului Arad între 1829-1900

Sate care își păstrează categoria de mărime			Sate care își modifică categoria de mărime			
Categoria satului	Nr.	%	Categoria inițială	Nume categorie	Nr.	%
Sate foarte mici	3	1,38	Sate foarte mici	Sate mici	17	7,40
Sate mici	32	14,81	Sate foarte mici	Sate mijlocii	3	1,38
Sate mijlocii	22	10,18	Sate mici	Sate mijlocii	24	10,64
			Sate mici	Sate mari	10	4,62
Sate mari	16	7,40	Sate mijlocii	Sate mari	24	11,11
			Sate mijlocii	Sate foarte mari	8	3,70
Sate foarte mari	12	5,5	Sate mari	Sate foarte mari	30	13,88
			Sate mijlocii	Sate mici	1	0,46
Total	85	39,35	Total		115	54,16

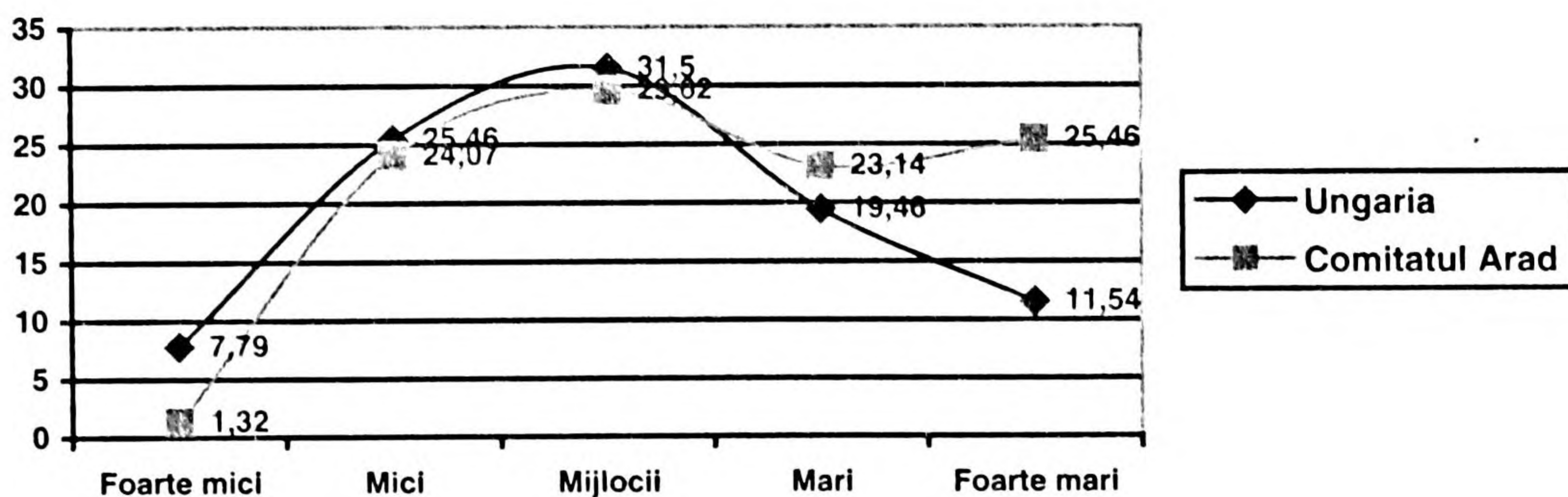
Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Urmărind Tabelul nr.15 putem constata că 39,35% din sate își păstrează încadrarea inițială din anul 1828, pe când 54,16% trec într-o altă categorie. Doar în cazul localității Sârbi se constată că modificarea survenită este negativă, aceasta devenind din localitate mijlocie cum era la 1876, localitate mică în 1900 (vezi anexa 9). Remarcăm, pe de altă parte, că sunt și cazuri de localități foarte mici care ajung în categoria celor mijlocii, iar din rândul celor mijlocii multe devin localități foarte mari. Este cazul, spre exemplu, a localității Gurba, Livada, Sebiș, Seleuș. Cele mai importante modificări de clasificare le-au cunoscut așezările mari care au promovat în categoria celor foarte mari, fenomen care vorbește de la sine despre potențialul economic și demografic al acestor tipuri de așezări. Din acest punct de vedere comitatul Arad se încadrează în tendința generală care se constată atât în Transilvania, cât și în spațiul românesc și european⁶¹.

Fără să intrăm în problematica aparținând altui capitol, putem stabili și populația medie a localităților rurale. Dacă acceptăm, conform unei lucrări apărută în anul 1979 la Budapesta⁶², că populația rurală a comitatului era în jurul anului 1828 de 193.215 de locuitori, atunci media de locuitori pe o localitate ar fi de 1.104,08. În perioada următoare această medie se îmbunătățește, astfel că în anul 1900, când populația comitatului a fost de 329.400,⁶³ ea a ajuns să fie de 1.525 locuitori/așezare.

Datele pe care le avem la dispoziție permit compararea, din punctul de vedere al clasificării localităților comitatului Arad cu situația similară existentă în statul maghiar. Luăm în acest caz ca an de referință rezultatele recensământului din 1900. Din Graficul nr. 5 rezultă că în general, ca și în cazul Transilvaniei, comitatul Arad se încadrează în tendințele generale care se manifestau la nivelul Ungariei în privința diferitelor tipuri de așezări.

Graficul nr. 5. Structura așezărilor comitatului Arad și a Ungariei în anul 1900 (%)



Excepțiile se referă la așezările foarte mici care reprezintă la nivelul Ungariei 7,79% față de 1,36% și la așezările foarte mari, în cazul cărora raportul era de 25,46% față de 11,54% în favoarea comitatului Arad. În privința așezărilor mici și mijlocii, comitatul se situează cu 24,07% și respectiv 25,46% sub media Ungariei care este după cum se observă de 29,62%, respectiv 31,5%. La așezările mari în schimb, prin cele 23,14% comitatul Arad se situează peste media de 19,46%, înregistrată la nivelul întregii Ungarii⁶⁴.

Cucerirea maghiară și colonizările efectuate începând cu secolul al XVIII – lea, au impus în comitatul Arad o anumită structură etnică. Alogenii s-au așezat fie în localități existente deja la data venirii lor, găsind acolo o populație românească, fie și-au creat noi așezări, alături de ei venind alți coloniști. Cu timpul, în aceste așezări au pătruns și români. Din aceste motive așezările comitatului Arad pot fi clasificate și din punct de vedere al criteriului etnic. Din această perspectivă așezările puteau să fie așezări cu o singură etnie ("pure") și așezări mixte. În prima categorie intrau așezări românești, germane ori maghiare. Așezările mixte aveau și ele o etnie predominantă alături de care trăiau membrii a una sau două etnii. Erau astfel așezări: româno-maghiare, româno-maghiare-germane, româno-slovace, maghiaro-române, maghiaro-germane, maghiaro-sârbo-românești, româno-germano-maghiare. Pentru anul 1828 din cele 175 de localități, 142 (81,14%) erau locuite de români, 6 (3,42%) de germani, 5 (2,85%) de către maghiari, iar un număr de 22 (12,57%) de localități aveau populație mixtă⁶⁵. Se constată prezența românilor în proporție covârșitoare, aceștia lipsind doar din 12 localități (din cele locuite doar de maghiari și germani și una mixtă maghiaro-germană). Putem spune că în 93,14% din localitățile comitatului este prezentă populația românească.

Politica dusă de guvernarea maghiară în problema națională, după înfăptuirea dualismului în anul 1867 și interesul pentru o politică de maghiarizare, se poate observa și din noile procente care apar la 1900 în legătură cu clasificarea localităților după criteriul etnic⁶⁶. Români locuiau în 170 (78,70%) de localități, maghiarii în 13 (6,01%) localități, germanii în 8(3,70%), în timp ce în 25 (11,56%) localități trăia o populație mixtă. Constatăm că în ciuda creșterii numărului de localități locuite de români, prin reorganizarea administrativă din 1867 (toate cele 34 de așezări erau românești), procentual înregistrăm o scădere a acestora în comparație cu anul 1828. În același timp, se remarcă dublarea numărului și proporției localităților maghiare în raport cu aceeași perioadă. După anul 1828 au mai apărut doar două așezări germane, ceea ce înseamnă că de la mijlocul secolului, colonizările s-au făcut mai ales cu populație de origine maghiară. Populația românească era prezentă în anul 1900 în 192 de așezări din 216, adică în 88,88%.

NOTE

1. Ștefan Pascu, **Demografia istorică**, în *Populație și Societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972, p. 12 - 26
2. Vladimir Trebici, **Demografia**, București, 1979, p. 13; Ștefan Pascu, **Demografia istorică...**, p. 27 - 38
3. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și...**, p. 34 - 35; Ștefan Ștefănescu, **Demografia dimensiune a istorie**, Timișoara, 1974, p. 7 - 8
4. Lajos Thirring, **Magyarország népessége 1869-1949 között**, în *Magyarország történeti demográfiája* szerk. Kovácsics J., Budapest, 1963, p. 222
5. V. Trebici, **Demografie. Excerpta et selecta. Academicianul la vârsta de 80 de ani**, București, 1996, p. 42 - 43
6. Pentru studierea dinamicii populației comitatului Arad în secolul al XIX-lea au fost utilizate următoarele surse pe care la redăm mai jos în ordine cronologică:

Anul 1804

Datele pentru anul 1804 au fost preluate din lucrarea, **Aradul - permanentă...**, p. 219 - 225

Anul 1827

B. Lukács Ágnes, **Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820 - as években**, Budapest, 1979, p. 49

Anii 1837 și 1846

Lajos Solomon, **Megemlékezés egy száz év előtti népszámlálásról**, în *Történeti statisztikai Közlemények*, 1, 2-4 sz., Budapest, 1957

Anul 1851

Datele sunt preluate din **Aradul - permanentă...**, Arad, 1978, p. 219 - 225

Anul 1857

Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31.X.1857, Wien, 1859

Anul 1869

A Magyar Korona országaiban az 1870 év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt, Pest, 1871; **Magyar Statisztikai**

Évkönyv, első évfolyam-huszedik évfolyam (I-XX), Budan,
1872 - Budapest, 1891

Anul 1880

Magyar Statisztikai Évkönyv, tizedik évfolyam, 1880, Budapesta, 1882

Anul 1890

Magyar Statisztikai Évkönyv, új falyam, vol. XVI, Budapest, 1907

Magyar Korona Országainak Helységnévtára, Budapest, 1892

**A Magyar Korona Országainak Helységnévtára különös tekintettel
az allami anyakönyvi kerületek beosztására**, Budapest, 1895

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I. kötet, Budapest, 1902

Anul 1900

A Magyar Korona országaiban 1900 évi Nepszamlálása, első rész,
Budapest, 1902

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I. kötet, Budapest, 1902

A Magyar városok Statisztikai Évkönyv, I Evfolyam, Budapest, 1912

A Magyar Korona országaiban 1910 évi Nepszamlálása, első rész,
Budapest, 1912

7. Má dai, L., **Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiaiképe Európá -
ban és Egyesült Allamokban (1872-1873)**, în *A népesseg
tudományi kutat intézet kutatási jelentései*, nr.9, Budapest,
1983

8. **Ibidem**, p. 222

9. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și ...**, p. 86

10. D. Dányi, E. Szabady, **Economic Factors in the Decline of Fertility
in Hungary în the Nineteenth and Early Twentieth Century**,
în vol. *Economic Factors în Population Growth*, ed. by A. Y.
Coala, London, 1976, p. 238 - 239; Massimo Livi-Bacci,
**Population and Nutrition. An Essay on European
Demographic History**, Cambridge, 1991, p. 2

11. E. Fényes, **Magyarorszagnak és a hozzá...**, vol. IV, p. 448

12. Idem, **Magyarország statisztikaja**, vol. I, Pesta, 1842, p. 40

13. Idem, **Magyarország leirása...**, vol. I, Pesta, 1847, p. 20

14. **Magyar Statisztikai Évkönyv**, Új folyam, vol. XX, Budapesta, 1912,
p. 12

15. E. Fényes , **Magyarorszagnak és a hozzá...**, p. 448

16. J. Dupaquier, **Reflexions d'un historien sur la repartition
geographique du pleuplement**, în *Annales de demographie
historique 1974*, Paris, 1974, p. 31

17. J. N. Biraben, **Structures Spatiales de la population et demographie historique**, în *Annales de demographie historique* 1974, Paris, 1974, p. 19
18. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și...**, p. 34 - 94
19. **Ibidem**, p. 36, 38;
20. E. Fényes , **Magyarorszagnak és a hozza...**, p. 448
21. **Idem**, **Magyarország statisztikája...**, p. 47
22. Vezi analiza acestui fenomen demografic la I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și...**, p. 52 - 77; Ștefan Meteș, **Emigrări românești...**, p. 92 - 95; 258 - 370; Ecaterina Negruți, **Migrații sezoniere la lucru în România (1859 - 1918)**, București, 1991; E. Lazăr, **Câteva considerații asupra fenomenului emigrării și a orientării românilor din Transilvania spre America de Nord în perioada 1848-1918**, în *Acta Musei Porolissensis*, 4, 1980; Gelu Neamțu, **Unele aspecte privind emigrarea românilor din Transilvania în Statele Unite ale Americii la 1907 și 1911**, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, coord: Sorina Bolovan, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1995, p. 144 - 153
23. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și...**, p. 68, Tabelul nr. 8
24. J. Dupaquier, **Habitat rural et demographie. L'exemple de l'Ile-de-France**, în *Annales de demographie historique* 1975, Paris, 1975, p. 65
25. **Ibidem**, p. 68
26. **Magyar Statisztikai Evkönyv. Új folyan, VIII**, Budapesta, 1901, p. 33
27. J. Dupaquier, **Habitat rural et...**, p. 65
28. Pál Judit, **Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX – lea**, Cluj-Napoca, 1999, p. 10 - 16
29. **Ibidem**, p.10
30. M. Nietyksza, **Demographic aspects of urbanisation...**, p. 137
31. M. Kovác, **Organizarea administrației orașenești...**, p. 33
32. **A Magyar Városok statisztikai Evkönyve**, sub red. Thirring Gustav, I Évfolyam, Budapest, 1912, p. 52
33. **Aradul. Monografia orașului...**, p. 106
34. B. Lukács Ágnes, **Magyarország népessége...**, p. 109
35. E. Glück, **Industria arădeană între 1848 – 1894**, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 95 – 117
36. A. Caciora, **Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878 – 1900**, în *Ziridava*, VI, 1976, p.179 - 189
37. E. Fényes , **Magyarország és a hozza...**, p. 448

38. Idem, **Magyarország statisztikája...**, p. 41
39. **Ibidem**, p. 94 - 95
40. Idem, **Magyarország leirása...**, p. 39
41. **Ibidem**, p. 39 - 40
42. St. Manciulea, **Die Städte Siebenbürgens...**, p. 144
43. **A Magyarország Városok ...**, p. 55
44. Élék Csetri, **Istoria populației Clujului în cifre**, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p.74
45. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și...**, p. 85 - 86
46. E. Fényes, **Magyarország és a hozza...**, p. 448
47. J. Mazsu, **Urbanizare și dezurbanizare – caracteristicile dezvoltării Debreținului la cumpănă de secol**, în *Anuarul Institutului de Istorie*, XXX, Cluj-Napoca, 1992
48. G. R. Șerbu, **Evoluția numerică a populației orașelor mari ale R.P.R., 1859 - 1959**, în *Revista de Statistică*, nr. 3, 1961, p. 43
49. M. Nietyksza, **Demographic aspects of urbanisation...**, p. 137
50. P. Suciu, **Problema orașelor ardeleni**, în *Societatea de mâine*, anul I, nr. 26, 1924, p. 517
51. G. R. Șerbu, **Evoluția numerică a populației orașelor...**, p. 44
52. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și ...**, p. 95
53. Datele referitoare la satele arădene au fost publicate de Kovách Géza,
54. G. Kovách, **Conscripția satelor...**, p. 105 - 123
55. **Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, I-LXVII**, Budapest, 1902-1918; Pustele nu au fost incluse în statistica pe care am realizat-o. Au fost incluse însă localitățile Slatina de Criș, Govojdia (azi Nicolae Bălcescu) și Aletea (azi în Ungaria), neincluse în sursa noastră (vezi nota 2)
56. B. Lukács Ágnes, **Magyarország népessége...**, 1979
57. Pe parcursul secolului au dispărut satele Almaș din apropierea Șiriei; Barda contopit cu Buteniul; Cigerel inclus în Șicula; Cilul de Jos contopit în Cilul de Sus. Localitatea Talpoș dispăre din comitat, fiind inclusă în comitatul Bihor după 1876
58. A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul...**, passim; Ștefan Marinescu, **Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX – lea pe teritoriul fostului comitat Arad**, în *Ziridava*, XIX - XX, 1996, p. 201 - 207; Jan Sirácky și colaboratorii, **Slovaci vo svete...**, p. 60-85
59. **Arad varmegye és Arad Szab. Kir. Varas Néprajzi Leirása** (sub red. Dr. Samogyi Gyula), Arad, 1912, p. 17
60. **A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára...**, 1895, p. 20
61. S.Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, vol. II, p. 624

62. Lukács, Ágnes, B., **Magyar ország népessége...**
63. **Magyar Statisztikai Evkönyv, Új folyam, vol. XV, Budapest, 1907,**
p. 12
64. **Magyar Statisztikai Evkönyv, Új folyam, vol. XV..., p. 15**
65. E.Fényes, **Magyarország és a hozza..., vol. IV, p. 452**
66. A. Roz, G. Kovách, **Dicționarul..., passim; Șt. Marinescu,**
Colonizările din a doua jumătate a..., p. 201 207; Jan Sirácky
și colab., Slovaci vo svete..., p. 60 - 85

CAPITOLUL 6

MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI COMITATULUI ARAD ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

6. 1. Mișcarea naturală a populației.

Roland Pressat afirma că existența unei colectivități este determinată de un mecanism format din oamenii care se nasc, intrând astfel în populație și cei care ies din populație în urma decesului. Timpul dintre nașterea unei persoane și decesul ei este numit „timp de prezență”. Acești „timpuri de prezență” care sunt variabili pentru fiecare persoană în parte, constituie de fapt populația¹. Rezultă că natalitatea și mortalitatea sunt printre cele mai importante fenomene demografice. Diferența dintre numărul total al celor decedați și numărul celor născuți într-un spațiu și timp delimitat, formează mișcarea naturală a populației, sau sporul ori excedentul natural al populației. Această formulă de determinare a sporului natural este valabilă în cazul unor populații de tip închis, în care nu este prezent fenomenul migrației².

Nașterile și decesele, numite și „fluxuri”³, pot să asigure un spor pozitiv și atunci populația crește, sau un spor negativ, situație în care populația scade. Cele două fenomene demografice sunt influențate de o serie de alte variabile, supuse și ele analizei demografice. De asemenea, natalitatea și mortalitatea determină și ele la rândul lor alte categorii demografice, cum ar fi bunăoară structura pe sexe a populației, ca să o amintim doar pe aceasta.

6. 1. 1. Evoluția natalității

Nașterea, dincolo de semnificația ei biologică, are și o profundă implicație socială, economică, culturală, ceea ce confirmă încă o dată puternicul impact al demografiei asupra tuturor domeniilor activității umane.⁴ În literatura de specialitate, natalitatea este definită ca fiind intensitatea nașterilor într-o comunitate umană aflată pe un anumit teritoriu, într-o anumită secvență temporală, măsurată prin raportarea numărului total de născuți vii la numărul total al populației⁵.

Dinamica populației comitatului Arad a fost influențată în secolul XIX, ca în toate timpurile de altfel, de natalitate.

Tabelul nr. 16. Evoluția nașterilor din comitatul Arad și eșantioane, între 1866 –1900

Localitatea	1866	1867	1868	1869	1870	Media
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
Comitat	12.745	12.631	15.385	15.488	15.568	14.364
Horia	105	125	117	116	116	115,8
Macea	142	101	153	146	147	139,8
Șiria	396	320	402	388	341	369,4
Localitatea	1871	1872	1873	1874	1875	1876
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
Comitat	13.858	10.797	11.858	12.842	14.640	14.444
Horia	102	84	102	113	125	131
Macea	155	138	118	149	143	160
Șiria	322	236	228	294	278	168
Localitatea	1877	1878	1879	1880	Media	1881
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
Comitat	12.124	13.032	15.349	13.274	13.222	13.119
Horia	107	128	126	129	114,7	128
Macea	*	*	*	*	143,8	*
Șiria	219	232	299	286	256,2	198
Localitatea	1882	1883	1884	1885	1886	1887
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
Comitat	13.064	14.524	15.159	14.938	16.131	15.315
Horia	134	133	150	135	141	156
Șiria	255	265	305	264	241	232
Localitatea	1888	1889	1890	Media	1891	1892
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
Comitat	15.640	15.573	14.126	14.759	14.830	14.304
Horia	149	128	124	122	124	122
Șiria	240	232	256	279	256	279
Localitatea	1893	1894	1895	1896	1897	1898
	nr.	Nr.	nr.	Nr.	nr.	nr.
Comitat	15.316	14.833	15.316	14.812	14.758	12.064
Horia	132	129	125	122	125	-
Șiria	272	282	301	243	301	243
Localitatea	1899	1900	Media			
	nr.	Nr.	nr.			
Comitat	14.886	14.210	14.533			
Horia	-	-	124,57			
Șiria	306	287	279,3			

Surse: vezi nota 6, capitolul 5; Registre matricole de stare civilă. Matricola botezaților

Notă : Pentru anii 1866-1875 și 1886-1890 cifrele cuprinse în documentele statistice oficiale includ și pe cei născuți morți.

Pe baza datelor pe care le-am avut la dispoziție, să urmărim în continuare Tabelul nr.16 care ne înfățișează evoluția nașterilor din cadrul comitatului Arad precum și a localităților Horia, Macea și Șiria. Tabelul cuprinde, după cum se observă, timpul cuprins între anii 1866-1900, deoarece date statistice oficiale despre nașterile de la nivelul comitatului Arad sunt doar pentru această perioadă. De altfel, din acest an provin datele despre natalitate la nivelul întregii Ungarii, în timp ce pentru Transilvania ele există începând cu anul 1851. Datele statistice pentru eșantioane au fost preluate din registrele parohiale de stare civilă, aflate la Filiala Arad a Direcției Naționale a Arhivelor.

O primă observație pe care o facem se referă la evoluția ascendentă a nașterilor pe parcursul perioadei avute în vedere. În cifre absolute aceasta înseamnă o creștere de la 12.745 la 14.210 de nașteri vii, creștere care exprimată în procente înseamnă 11,49%. Amintim că în aceeași perioadă creșterea populației comitatului a fost de 25,79 %, ceea ce înseamnă că sporul natural al populației a fost doar unul din factorii care au marcat dinamica populației din comitat.

În întreaga perioadă, media anuală a nașterilor a fost de 14.198,77. Din tabel se poate vedea evoluția acestei medii anuale. Între 1866 și 1870 ea a fost de 14.363,4 născuți vii, scăzând la 13.222 în perioada 1871-1880. După anul 1880 media anuală a crescut, fiind de 14.759 de nașteri. În ultimul deceniu al secolului, față de cel anterior, media anuală a nașterilor a înregistrat o scădere, fiind de 14.533, dar oricum peste media anuală a celor 35 de ani. Anul cu cele mai puține nașteri a fost 1872 când au fost înregistrați 10.797 (36,53‰) noi născuți. Pe de altă parte, anul 1886 s-a dovedit a fi cel mai „bogat”, numărul născuților vii fiind de 16.131 (57‰)

Acestei tendințe i se supun, cu unele nuanțe, și cele trei sate ale eșantionului observat. În cazul localității Horia media anuală a sporit, este adevărat, destul de timid, de la 95,8 în perioada 1866-1870, la 114,7 nașteri anuale între 1871-1880. O creștere mai mare se înregistrează, ca și în cazul comitatului, în decada 1881-1890, media anuală a nașterilor fiind de 139. O ușoară scădere consemnăm în deceniul 1891-1900, numărul mediu al nașterilor fiind de 124,76. În cazul localității Șiria, localitate multietnică după cum am mai amintit, situația este puțin deosebită. Față de media anuală de 369,4 nașteri înregistrată în primii 5 ani ai segmentului temporal analizat, în decada 1871-1880 media anuală a nașterilor a scăzut la 256,2. Urmează o nouă creștere în ultima decadă a secolului, media anuală a nașterilor la Șiria fiind de 279,3.

O tendință de creștere a natalității se constată și în alte zone locuite de români. Spre exemplu, în cazul satului Horodnicul de Jos din nordul Moldovei, media anuală a nașterilor între 1891-1900 a fost de 94,6 născuți vii, în timp ce în perioada 1871-1880 ea a fost de 74,1⁶. Deși pentru localitatea Macea nu deținem

date pentru toată perioada, putem spune că localitatea se încadrează în modelul comitatului. Similitudinile sunt evidente și în cazul Transilvaniei precum și a unor localități rurale din această provincie⁷.

O altă observație care rezultă din Tabelul nr.16 o reprezintă variația anuală a numărului brut de nașteri. Deși tendința este așa cum am constatat, de creștere a mediei anuale a nașterilor, în secvența de timp la care facem referire, numărul brut anual al nașterilor nu urmează liniar această tendință. Urmărind datele din tabel constatăm că în foarte puțini ani valorile brute ale nașterilor sunt apropiate. Urcările sau coborârile erau uneori de ordinul miilor (2 – 3.000). Spre exemplu, în anul 1879 numărul nașterilor a fost de 15.349, dar înainte cu un an acestea au fost de 13.032 născuți vii, iar în anul următor (1880), a fost de 13.274 nașteri. Aceeași variație anuală o întâlnim și în cazul celor trei sate. Foarte interesant ni se pare, în legătură cu ele, „mularea” lor pe variațiile anuale ale comitatului. Cu alte cuvinte, când numărul nașterilor creștea la nivelul comitatului, acestea creșteau și în cazul lor. Similitudinile sunt valabile și atunci când se înregistrau scăderi ale nașterilor. Dacă urmărim ponderea pe care o aveau cele trei localități la totalul nașterilor de la nivelul comitatului, constatăm o oarecare stabilitate. Nu au fost observate creșteri sau scăderi anuale deosebite a mărimii procentelor de nașteri din totalul numărului brut de la nivelul comitatului. Aceasta înseamnă că legile care guvernează fenomenele demografice acționează la fel într-un anumit spațiu și timp asupra comunităților de oameni.

Trebuie să precizăm că și în privința variațiilor anuale a numărului brut de nașteri, situația comitatului Arad este asemănătoare cu aceea înregistrată în Transilvania. Diferă doar valorile, care sunt net favorabile comitatului, după cum arată rezultatele cercetărilor întreprinse asupra evoluției natalității comitatelor din Transilvania⁸. În consecință, având în vedere că și în comitatul Arad, majoritatea populației (aproximativ 90%) era formată din populație rurală și că economia comitatului ca și în cazul Transilvaniei, era preponderent agrară, credem că motivele care au determinat creșterea numărului brut a nașterilor din Transilvania, stabilite de specialiștii în demografia provinciei, sunt valabile și pentru comitatul Arad⁹. Este vorba de schimbările produse în lumea rurală după desființarea regimului iobăgesc. Proprietatea deplină asupra pământului a însemnat o fărâmițare a proprietății și implicit a familiilor mari, împărțite în mai multe familii mici. S-au creat astfel condiții pentru creșterea numărului de nașteri, resimțindu-se tot mai mult o presiune demografică venită dinspre lumea rurală¹⁰. Modificarea regimului agrar a fost determinată tocmai de presiunea demografică¹¹.

Urmărind în continuare Tabelul nr.16, putem să mai stabilim și o altă concluzie. Se poate observa că legile demografiei veghează, ca după apariția unor dezechilibre demografice, determinate de diferite epidemii, convulsii sociale, războaie etc., să se restabilească echilibrul demografic. După epidemia de holeră

din 1873, observăm că numărul brut al nașterilor crește. La nivelul comitatului în anul 1874 sunt înregistrate 12.842 de nașteri și 14.640 în 1875. Același fenomen se întâlnește și în cazul Șiriei, unde în 1874 s-au născut 294 copii vii, fiind unul din anii cu cel mai mare număr de nou născuți. Situația este valabilă și pentru celelalte localități alese ca eșantioane.

6. 1. 2. Evoluția natalității în orașul Arad

Pentru orașul Arad date oficiale asupra numărului brut de nașteri nu deținem decât din anul 1876. Perioada dintre 1866 și 1875 din Tabelul nr.17, a fost reconstituită parțial de noi, pe baza datelor furnizate de registrele parohiale de stare civilă. Pentru anii 1873-1875 nu au fost identificate registrele matricole pentru botezați din cadrul parohiei ortodoxe sârbe (vezi anexa 3).

Tabelul nr. 17. Evoluția natalității în orașul Arad între 1866 –1900

1866	1867	1868	1869	1870	Media
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1369	1152	1392	1466	1490	1373,38
1871	1872	1873	1874	1875	1876
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1454	1294	nu deținem	nu deținem	nu deținem	1579
1877	1878	1879	1880	Media	1881
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1510	1411	1614	1436	1510	1498
1882	1883	1884	1885	1886	1887
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1404	1504	1602	1628	1654	1547
1888	1889	1890	Media	1891	1892
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1536	1574	1461	1540	1432	1458
1893	1894	1895	1896	1897	1898
nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1545	1581	1645	1634	1663	1642
1899	1900	Media			
nr.	nr.	nr.			
1620	1565	1578,5			

Surse: vezi nota 6, capitolul 5

Și în cazul orașului Arad, putem face aceleași observații, ca și cu prilejul analizei asupra comitatului. Pe parcursul anilor cuprinși în tabel, se constată o

tendință de creștere a numărului de nașteri, în perioada 1866 – 1870, media anuală fiind de 1.373,38. Între anii 1876-1880, media brută a nașterilor a fost de 1.510, pentru ca în deceniul următor să crească la 1.540, adică cu 1,98%. Tendința se menține și în ultima decadă a secolului XIX, media nașterilor fiind de 1.578,5, adică o creștere de data aceasta de doar 0,39%. Putem spune că suntem la începutul unei tendințe de scădere a numărului de nou născuți, ceea ce poate anunța pentru orașul Arad începutul noului regim demografic sau trecerea sa la „tranziția demografică”¹².

Definițiile generale ale tranziției demografice evidențiază câteva elemente ale acestui fenomen demografic. Esența procesului constă în trecerea de la vechiul regim demografic, caracterizat prin niveluri înalte ale natalității și mortalității, la noul regim demografic, definit prin niveluri scăzute ale mortalității și natalității. Există un consens între demografi în privința debutului tranziției demografice. Primele semne care anunță intrarea într-un nou regim demografic se manifestă prin scăderea mortalității, după care treptat scade și natalitatea¹³. Pe de altă parte, în regiunile industriale se impune spre exemplu, tot mai mult, modelul de familie cu doi copii¹⁴. Specialiștii au stabilit existența în cadrul tranziției demografice a două etape.

Prima este situată cronologic înainte de anul 1870 și caracterizează țările dezvoltate din vestul Europei, iar cea de-a doua etapă se desfășoară pe parcursul perioadei cuprinsă între 1870 – 1914, când „revoluția demografică” se extinde și în restul Europei¹⁵. De asemenea, marea majoritate a cercetătorilor asociază începutul tranziției demografice de debutul industrializării și al urbanizării¹⁶. Modificarea regimului demografic trebuie pusă în legătură cu îmbunătățirea serviciilor de sănătate, cu o mai largă profilaxie a epidemiilor, construirea de spitale, precum și alte măsuri benefice pentru sănătate¹⁷. În România revoluția demografică a început să se manifeste mai târziu, aproximativ după o jumătate de secol după ce a debutat în occident¹⁸, adică spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX.

Analizând în continuare datele din Tabelul nr. 17 observăm, și în cazul orașului Arad, aceeași evoluție anuală a nașterilor, asemănătoare cu a comitatului, dominată de variații destul de mari. Spre exemplu, în anul 1878 numărul brut al nașterilor a fost de 1.411, ca în anul următor numărul acestora să fie de 1.614. În anul 1880 însă, se revine cu cele 1.436 de nașteri la cifra apropiată anului 1878. Este necesar totuși să facem o precizare. Diferențele de la un an la altul nu sunt de fiecare dată prea mari. Există serii de ani, 1884–1886, 1887-1889, 1895–1899, când primele două cifre ale numerelor care indică nașcuții vii, nu se modifică. Un element care ni se înfățișează ca având o anumită constanță pe parcursul perioadei, sau care cel puțin nu cunoaște variații prea mari de la un an la altul, este reprezentat de ponderea nașterilor din orașul Arad la totalul nașterilor înregistrate la nivelul comitatului. În general, observăm că aceasta se situează

între 9 - 10%, fiind însă și ani când ea este sub aceste valori (anii 1876 - 8,6%; 1879 - 8,24%; 1880 - 8,86%; 1888 - 8,94%), sau peste (anii 1881 - 10,15%; 1897 - 10,12%; 1898 - 11,98%). Putem spune, ca și în cazul celor trei eșantioane, că evoluția nașterilor din orașul Arad urmează graficul comitatului. Anii extremi în privința numărului brut al nașterilor au fost 1867, când s-a înregistrat cel mai mic număr de nașteri, adică 1.152, și anul 1897, cu cele mai multe nașteri contabilizate, ele fiind în număr de 1.663.

Evoluția nașterilor din orașul Arad poate fi întregită cu ajutorul Tabelului nr.18. În acest tabel sunt incluse, începând cu anul 1801 până la 1900, nașterile înregistrate în matricolele de botezați ale registrelor parohiale de stare civilă. Din păcate, nu dispunem de date complete și sigure, deoarece nu s-au păstrat toate registrele de la confesiunile existente în oraș, pentru toți cei 100 de ani ai secolului XIX. Dacă urmărim Anexa nr. 3, care cuprinde evoluția nașterilor din orașul Arad pe confesiuni, înregistrate în registrele parohiale existente la Filiala Arad a Direcției Naționale a Arhivelor, constatăm că numai pentru perioada 1846-1871 avem date provenite de la toate confesiunile. Urmărind numai această secvență de timp din Tabelul nr.18 observăm că sunt prezente și aici tendințele pe care le-am înregistrat pentru segmentul temporal 1876-1900. Bunăoară, în anul 1846 au fost înregistrate la nivelul orașului Arad 904 nașteri. Numărul acestora a sporit în perioada următoare în ciuda variațiilor anuale, ajungând în anul 1871 să fie de 1.454, adică o creștere de 60,84%. Este de fapt cea mai mare valoare înregistrată până atunci.

Tabelul nr. 18. Evoluția natalității în secolul XIX în orașul Arad, după însemnările din registrele parohiale de stare civilă

Anul	1801	1802	1803	1804	1805	1806
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	468*	601*	461*	540*	480*	545*
Anul	1807	1808	1809	1810	1811	1812
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	473*	566*	568*	506*	525*	440*
Anul	1813	1814	1815	1816	1817	1818
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	595*	626*	450*	528*	372*	552*
Anul	1819	1820	1821	1822	1823	1824
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	693**	736**	686**	716**	727**	831**
Anul	1825	1826	1827	1828	1829	1830
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	811***	892***	845***	778***	686***	687***
Anul	1831	1832	1833	1834	1835	1836
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	669***	715****	822****	910****	885****	995****

Anul	1837	1838	1839	1840	1841	1842
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	864****	1071****	968****	955****	1025****	880****
Anul	1843	1844	1845	1846	1847	1848
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	876****	1067****	1072****	904	970	972
Anul	1849	1850	1851	1852	1853	1854
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	887	1084	1116	1220	1155	1130
Anul	1855	1856	1857	1858	1859	1860
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1873	1188	1205	1311	1307	1205
Anul	1861	1862	1863	1864	1865	1866
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1082	1244	1326	1122	1231	1369
Anul	1867	1868	1869	1870	1871	1872
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1152	1392	1466	1490	1454	1294
Anul	1873	1874	1875	1876	1877	1878
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1277****	1288****	1327****	1387****	1362****	1320****
Anul	1879	1880	1881	1882	1883	1884
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1411****	1314****	1359****	1245****	1378****	1536****
Anul	1885	1886	1887	1888	1889	1890
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr
	1302****	1498****	1399****	1359****	1419****	1330****
Anul	1891	1892	1893	1894	1895	
	Nr	Nr	Nr	Nr	Nr	
	1398*	1388*	1476*	1550*	1546*	

Surse: Registrele parohiale de stare civila. Matricola botezatilor

* Fără botezații greco – catolici, reformați, evanghelici și izraeliți

** Fără botezații greco – catolici, evanghelici și izraeliți

*** Fără botezații evanghelici și izraeliți

**** Fără botezații evanghelici

***** Fără botezații din cadrul parohiei ortodoxe sârbe

Să încercăm în continuare, revenind la Anexa 3, să urmărim evoluția numărului brut al nașterilor pe confesiuni. La începutul secolului numărul născuților de confesiune ortodoxă era mai mare decât cel înregistrat în cadrul credincioșilor romano - catolici. În prima decadă a secolului se menține încă un echilibru relativ între numărul de născuți români ortodocși și romano – catolici, ultimii fiind de origine maghiară ori germană. Treptat, după anul 1811, numărul brut al născuților înregistrat de biserica romano - catolică, începe să reprezinte aproximativ 50% din numărul total al născuților din orașul Arad, ca după anul

1851 să fie constant peste jumătate din totalul celor noi născuți. Cei mai mulți născuți din rândul confesiunii romano - catolice au fost în anul 1894, când au fost înregistrați 866 de nou născuți.

Ca număr, în rândul nașterilor din orașul Arad urmează cei născuți în cadrul cultului ortodox român. Deși numărul brut al nașterilor înregistrate de biserica ortodoxă română a sporit pe parcursul secolului, de la 172 de născuți în 1801 la 288 în 1896, ponderea născuților ortodocși români la totalul nașterilor din oraș scade. În 1801 ei au reprezentat aproximativ 36,75% iar în anul 1894 doar 17,54%. Această scădere este în concordanță cu micșorarea, după anul 1867, a ponderii românilor în structura etnică a orașului Arad, după cum vom vedea în capitolul următor. Interesantă ne apare evoluția numărului brut al nașterilor în cadrul bisericii ortodoxe sârbe. Deși nu deținem date exacte, putem intui pe baza celor existente, tendința care se manifestă până la sfârșitul secolului. Este vorba de o scădere a numărului celor născuți în cadrul acestei confesiuni. Cauzele trebuie căutate încă în secolul al XVIII-lea, când după desființarea confiniului militar mureșan, mulți sârbi emigrează, fie la sud de Mureș, fie în Rusia, la chemarea țarinei Ecaterina a II - a¹⁹, după cum am mai precizat. De asemenea, unii autori contemporani vorbesc de existența unui deficit masculin în cadrul comunității sârbești²⁰. Spre exemplu, între anii 1821-1840 din rândul celor decedați, numărul morților de sex masculin a fost cu 80 mai mare decât a celor de sex feminin²¹, iar între 1851-1860, dintre cei nou născuți, băieții au fost mai puțini cu 52 de suflete²².

Continuând analiza nașterilor pe confesiuni, pe locurile următoare se situau reformații și izraeliții. În privința ultimei confesiuni, trebuie să avem în vedere faptul că nu toți cei care erau cuprinși în registrele matricole erau locuitori ai orașului Arad. La serviciile rabinilor din Arad apelau și evreii din alte localități ale comitatului Arad, sau din localitățile aflate la sud de Mureș, încadrate în comitatul Timiș, cum ar fi spre exemplu Aradul Nou și Felnacul. Fenomenul este întâlnit mai ales în timpul rabinului Aaron Chorin²³, una din personalitățile marcante ale evreimii din orașul Arad. Și în cazul celor două confesiuni, la care o adăugăm și pe cea evanghelică, se înregistrează aceleași tendințe de creștere a numărului brut al nașterilor, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX, constatându-se și aceleași oscilații anuale pe care le-am mai amintit.

În ceea ce privește epidemia de holeră din anul 1873, se pare că aceasta a afectat la Arad în mai mică măsură numărul brut al nașterilor. Doar în cazul românilor ortodocși, al greco-catolicilor și al reformaților au fost înregistrate în anul 1874 scăderi ale numărului de nașteri față de anul precedent. Sunt însă scăderi care se încadrează în variațiile anuale ale nașterilor. În cazul romano - catolicilor, evanghelicilor și izraeliților, în 1874 sunt însă consemnate creșteri ale nașterilor față de anul 1873, dar și aceste creșteri pot fi încadrate în variațiile anuale obișnuite. Legile demografiei au funcționat și în cazul orașului, întrucât

pentru a acoperii pierderile din 1873, care au depășit tendințele normale ale mortalității, între anii 1875-1877 numărul nașterilor a sporit față de anul 1874, după cum se poate vedea din Anexa 3.

Evident, ajunși la acest punct se impune realizarea unor comparații în privința natalității, cu alte unități administrative sau zone geografice. Pentru aceasta cea mai bună analiză se poate face apelând la un indicator sintetic care este reprezentat de rata brută a natalității.

6. 1. 3. Rata brută a natalității în comitatul și orașul Arad

Rata brută a natalității este un indice utilizat de demografi, prin care se măsoară frecvența nașterilor la 1.000 de locuitori din populația medie. Cu ajutorul acestui indice sintetic se pot face comparații care permit identificarea tendințelor generale ale natalității²⁴.

Să urmărim în continuare, rata brută a natalității (RBN), la nivelul comitatului și orașului Arad între anii 1866-1900.

Așa cum se vede din Tabelul nr.19, rata brută a natalității comitatului și orașului Arad, caracterizată prin variații anuale, urmează aceeași evoluție ca și în privința numărului brut anual al nașterilor. După anul 1867 înregistrăm până la sfârșitul deceniului o RBN destul de ridicată, situată în jurul cifrei de 50‰.

Tabelul nr. 19. Evoluția ratei brute a natalității (RBN) în comitatul și orașul Arad între 1866-1900 (la 1000 de locuitori - ‰)

Anul	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878
Comitat	41,82	41,45	50,48	50,82	51,09	45,53	35,47	38,96	42,19	48,1	47,46	39,83	42,82
Oraș	44,32	36,77	43,82	44,79	45,53	42,58	37,9	nu deținem date complete			52,07	49,32	46,1
Anul	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891
Comitat	50,49	43,6	40,5	40,34	44,85	46,81	46,13	49,82	47,3	48,3	48	46,8	40,8
Oraș	52,29	40,38	38,6	36,18	38,75	41,28	41,95	42,62	39,86	39,58	40,56	34,74	29,84
Anul	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900				
Comitat	39,35	42,14	40,81	42,14	40,15	40,6	33,19	40,95	37,07				
Oraș	30,38	32,2	32,95	34,28	34,05	34,66	34,22	33,76	29,59				

Surse: vezi Capitolul 5, nota 6

Creșterea RBN s-a făcut pe fondul unei conjuncturi economice favorabile. A sporit producția de grâu, porumb, plante industriale și legume. De asemenea, șeptelul de cai și oi cunoaște și el ușoare creșteri²⁵. În privința orașului se constată o diversificare a ramurilor industriale, în rândul cărora un rol important îl deținea și industria prelucrătoare a materiei prime oferită de

agricultură. Nu în ultimul rând, activitatea comercială a fost deosebit de importantă, fapt care va atrage după anul 1867 capitalul austriac²⁶.

Deceniul opt debutează demografic cu o scădere a RBN, observabilă până în anul 1874, după care se înregistrează din nou o creștere. Scăderea de la începutul anilor '70 nu trebuie pusă neapărat pe seama urmărilor epidemiei de holeră din anul 1873. Cum rezultă din Tabelul nr.19, încă în anul 1872 se înregistrează o scădere semnificativă a acestui indice, în timp ce în anul 1874 RBN înregistrează o creștere. Scăderea de la începutul deceniului opt este prezentă și în cazul orașului. În anul 1879 se atinge cel mai înalt nivel al RBN la nivelul comitatului. După acest an, RBN se menține la un nivel ridicat până către anul 1896. După anul 1895 se pot observa, atât în cazul comitatului cât și a orașului, variațiuni anuale, RBN fiind în continuă scădere, fără să se mai atingă, până la sfârșitul secolului, nivelul anului 1895. Comparând pe de altă parte ratele brute anuale ale orașului cu cele înregistrate la nivelul întregului comitat, constatăm că, exceptând anii 1866, 1872, 1876, 1877, 1878 și 1879, cele ale orașului sunt sub cele ale comitatului. Se confirmă, încă o dată, concluzia că mediul rural reprezenta în secolul XIX principalul bazin demografic. De asemenea, în mediul rural familia continua să-și îndeplinească funcțiile tradiționale, nefiind atinsă de modernitatea mediului urban. Măsurile contraceptive erau prea puțin cunoscute, astfel că viața, odată zămislită în pântecul femeilor, își urma de obicei drumul. Declanșarea industrializării va pune în evidență legătura demografică a orașului cu mediul rural, care va alimenta orașele cu brațele de muncă de care aveau nevoie. Spre exemplu RBN în mediul rural a fost în anul 1880 de 43,6‰ față de 40,38‰ a orașului, de 41,1 ‰ față de 34,74‰ în 1890 și de 37,07‰ față de 29,59‰ în anul 1900.

Trebuie să avem în vedere însă și alte aspecte ale acestui comportament, care sunt în legătură cu respectarea normelor morale, gradul de religiozitate a membrilor comunității, știința de carte, motivația economico - socială privitoare la numărul de copii, condițiile de viață etc²⁷.

Întrucât sunt cunoscute RBN din Transilvania și Ungaria, să urmărim în continuare, prin intermediul Tabelului nr.20, unde se situa rata brută a natalității comitatului și orașului Arad, în comparație cu acestea²⁸.

Am inclus în tabel și RBN din Slovacia și Cehia întrucât în secolul XIX făceau parte și ele din Austro – Ungaria iar geografic erau situate mai aproape de comitatul Arad. De asemenea, modelul de civilizație din Slovacia în secolul XIX,

Tabel nr. 20. Evoluția ratei brute a natalității în comitatul și orașul Arad în comparație cu unele zone(în ‰)

Perioada	Comitatul Arad	Orașul Arad	Transilvania	Ungaria	Slovacia	Cehia
1866 – 1870	47,13	43,04	38,2	41,9	-	-
1871 - 1875	42,05	Nu avem date	35,2	42,8	44,3	39,7

1876 – 1880	44,82	48,03	37,4	45,6	44,5	38,4
1881 – 1885	43,72	38,35	40,4	45	42,8	37,6
1886 – 1890	51,62	41,54	41,4	43,7	44	37
1891 – 1895	48,54	36,26	38,3	41,7	41,5	35,8
1896 – 1900	42,32	36,16	37	39,9	40,8	35,8

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5; I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și...*, p.125

bazat pe agricultură dar și cu un început de urbanizare a unor zone²⁹, era mai apropiat de realitățile similare din comitatul Arad.

Din Tabelul nr.20 putem observa că RBN a comitatului Arad se situează peste valorile celorlalte zone. Ca model de comportament demografic din perspectiva natalității, comitatul Arad se apropie mai mult de Ungaria și Slovacia. Observăm că între anii 1871–1890 se manifestă, în toate zonele cuprinse în tabel, tendințe de creștere a natalității. După anul 1890, scăderea RBN este evidentă pretutindeni. Excepție de la această cronologie fac Cehia și orașul Arad. În cazul lor scăderea RBN se poate observa după 1881 și respectiv 1886, fiind de fapt vorba de un comportament demografic specific unor comunități înscrise pe linia urbanizării. În cadrul Monarhiei Austro - Ungare, Cehia era o zonă cu un grad de urbanizare mai ridicat³⁰. Este firesc ca orașul Arad să se încadreze în tendințele înregistrate în Cehia, întrucât, așa cum am mai spus, Aradul a cunoscut, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX, un proces de urbanizare. Pentru a întregii comparațiile, între anii 1891-1895 spre exemplu, rata mortalității a fost în orașul Plzeň de 21,6‰, iar în aceeași perioadă la Varnsdorf, oraș tot din Cehia de 26,7‰³¹.

Rata brută a natalității permite să încercăm și stabilirea unor concluzii cu privire la comportamentul demografic al diferitelor etnii. Pentru aceasta am întocmit Tabelul nr.21.

Tabelul nr. 21. RBN la unele etnii din orașul Arad în 1890

Orașul Arad								
Români			Maghiari			Evrei		
nr. nașteri	nr. populație	RBN	nr. nașteri	nr. populație	RBN	nr. nașteri	nr. populație	RBN
281	7.873	35,69	896	25.901	34,59	117	4.725	24,79

Surse: Registrele parohiale de stare civilă. Matricolele botezaților

Numărul de nașteri pe etnii a fost stabilit pe baza datelor provenite din registrele de stare civilă (vezi Anexa 3 și 4). Am socotit în cazul românilor, nașterile consemnate în biserica ortodoxă româna și greco-catolică, în cazul maghiarilor cele înregistrate în biserica romano-catolică și reformată. Populația germană din Arad nu a fost inclusă, întrucât aceștia fiind fie evanghelici, fie

romano-catolici, este mai dificil de stabilit numărul de nașteri produse în cadrul acestei etnii. Pentru evrei am socotit nașterile consemnate în registrele parohiale ale confesiunii izraelite.

Analizând RBN stabilită, observăm că între români și maghiari acest indice este apropiat, fiind de 35,69‰ în cazul românilor și 34,59‰ al maghiarilor. Evreii au avut după cum se constată o RBN de 24,79‰. Media pe oraș la 1890 a fost, după cum se poate vedea dacă ne întoarcem la Tabelul nr.17, de 34,74‰. Aceasta înseamnă că românii erau, cu puțin, peste această medie, în timp ce maghiarii se situau, tot cu puțin, sub această medie. Evreii, evident, se situau și ei, cu peste 10%, sub valoarea medie a orașului. Menționăm că valorile pentru maghiari sunt doar orientative, din motivele amintite mai sus.

În această fază a cercetărilor este destul de dificil să se stabilească concluzii ferme referitoare la un comportament demografic diferit al comunităților etnice aflate în condiții identice de viață, în același timp și spațiu geografic. Credem că valorile moralei creștine, indiferent de confesiune impun și ele un tip asemănător de comportament demografic.

6. 1. 4. Mișcarea sezonieră a nașterilor

Analiza nașterilor, din punctul de vedere al repartiției sezoniere al acestora, permite reliefarea unor aspecte care țin de viața cotidiană, de istoria mentalităților și nu în ultimul rând, de viața religioasă a comunităților.

Tabelul nr.22 cuprinde mișcarea sezonieră a nașterilor pe o distanță de 15 ani în comitatul Arad și eșantioane. De asemenea, am inclus în tabel și orașul Arad, pentru a ușura comparațiile între mediul rural și cel citadin.

Tabelul nr. 22. Evoluția sezonieră a nașteriiilor în comitatul și orașul Arad precum și în localitățile/eșantioane Anul 1876

Unit. adm. terit.	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
Comitat Arad	1353	1466	1412	1120	1059	1049	1211	1306	1157	1108	1145	1135	14521
	9,31	10,09	9,72	7,7	7,29	7,22	8,33	9,0	7,9	7,63	7,88	7,81	100,0
Oraș Arad	144	144	157	122	129	111	126	147	118	123	119	139	1579
	9,11	9,11	9,94	7,72	8,16	7,03	7,97	9,3	7,47	7,78	7,53	8,8	100,0
Horia	11	17	9	8	11	8	11	13	9	16	11	7	131
	8,39	12,97	6,87	6,1	8,39	6,1	8,39	9,92	6,87	12,21	8,39	5,34	100,0
Macea	17	11	16	14	11	13	13	13	17	19	10	6	160
	10,62	6,87	10,0	8,75	6,87	8,12	8,12	8,12	10,62	11,87	6,25	3,75	100,0
Șiria	22	28	23	20	16	18	14	26	26	27	24	24	268
	8,29	10,44	8,58	7,46	5,97	6,71	5,22	9,7	9,7	10,07	8,95	8,95	100,0

Anul 1880

Unit. adm. terit.	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
Comitat Arad	1403	1295	1256	1171	997	925	1134	1224	1044	1127	921	847	13344
	10,51	9,7	9,41	8,77	7,47	6,93	8,72	9,17	7,82	8,44	6,9	6,34	100,0
Oraș Arad	124	133	131	120	130	110	119	138	113	116	101	102	1437
	8,62	9,25	9,11	8,35	9,04	7,65	8,28	9,6	7,86	8,07	7,02	7,09	100,0
Horia	13	16	6	11	9	3	10	15	15	7	15	9	129
	10,07	12,4	4,65	8,52	6,97	2,32	7,75	11,62	11,62	5,42	11,62	6,97	100,0
Șiria	32	20	31	33	16	14	30	15	24	26	26	27	294
	10,88	6,8	10,54	11,22	5,44	4,76	10,2	5,1	8,16	8,84	8,84	9,18	100,0

Anul 1885

Unit. adm. terit.	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
Comitat Arad	1415	1339	1547	1343	1347	1273	1302	1471	1445	1511	1317	1365	13674
	8,48	8,03	9,27	8,05	8,07	7,63	7,8	8,82	8,66	9,06	7,89	8,18	100,0
Oraș Arad	157	115	134	137	159	125	135	130	139	140	134	124	1628
	9,64	7,06	8,23	8,41	9,76	7,67	8,23	7,98	8,53	8,59	8,24	7,61	100,0
Horia	24	13	9	10	6	5	13	11	13	14	8	9	135
	17,77	9,62	6,66	7,4	4,44	3,7	9,62	8,14	9,62	10,37	5,92	6,66	100,0
Șiria	16	28	21	23	17	12	21	21	19	31	27	28	164
	6,06	10,6	7,95	8,71	6,43	4,54	7,95	7,95	7,19	11,74	10,22	10,6	100,0

Anul 1890

Unit. adm. terit.	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
Comitat Arad	1560	1420	1555	1242	1181	1217	1307	1431	1309	1148	1044	182	15597
	10,0	9,1	9,97	7,96	7,57	7,8	8,38	9,17	8,39	7,36	6,69	7,57	100,0
Oraș Arad	158	132	156	116	118	127	101	90	113	103	117	130	1461
	10,81	9,03	10,67	7,93	8,07	8,69	6,91	6,16	7,73	7,04	8,0	8,9	100,0
Horia	8	12	17	10	11	8	15	16	12	13	8	6	136
	5,88	8,82	12,5	7,35	8,08	5,88	11,02	11,76	8,82	9,55	5,88	4,41	100,0
Șiria	29	19	17	6	6	19	18	13	18	15	26	26	194
	4,94	9,79	8,76	3,09	3,09	9,79	9,27	6,7	9,27	7,73	13,4	13,4	100,0

Sursă: vezi nota 6, Capitolul 5; registre parohiale de stare civilă. Matricola botezațiilor, Horia, Macea, Șiria

Se poate constata în privința comitatului că, în cei patru ani aleși pentru exemplificare, lunile cu cele mai multe nașteri sunt în ianuarie, anii 1880 și 1890, februarie 1876 și martie 1885. Cele mai puține nașteri au fost în luna iunie a anilor 1878 și 1885, în noiembrie 1890 și decembrie 1880. Dacă analizăm valorile maxime și minime, putem spune că cele mai multe nașteri au avut loc la începutul anului calendaristic, pe când cele mai puține erau către sfârșitul acestuia. În același timp, constatăm că nu există diferențe semnificativ de mari între valorile maxime și minime. Dacă am compara distribuția sezonieră a nașterilor din comitatul Arad cu cele din Transilvania³², am constata existența unor importante asemănări. Pe parcursul celor 12 luni ale anului calendaristic există o distribuție relativ echilibrată, care contrastează cu repartiția disproporționată a căsătoriilor, după cum vom constata.

Din punct de vedere al lunii de concepție, considerând 9 luni de la concepție la naștere, cele mai fertile luni se dovedesc a fi aprilie, mai și iunie, iar cele în care au fost concepuți mai puțini copii au fost lunile septembrie, februarie și martie. Fără să absolutizăm concluziile noastre, putem spune că după luna martie, lună de post pentru întâmpinarea Învierii Domnului Iisus Hristos, se constată o intensificare a activității sexuale în lunile următoare, care era urmată, în cele mai multe cazuri, de zămisirea unui nou suflet uman. Fenomenul se poate explica și prin aceea că lunile „fertile” urmează după o perioadă de relativă abstenență, dar și prin intensificarea activității hormonale. În ciuda canoanelor impuse de biserică se observă că și în lunile de post continuă activitatea specifică concepției, chiar dacă cu o intensitate mai redusă. În aceeași ordine de idei, se pare că nici începutul activităților la munca câmpului nu reprezenta o piedică în derularea firească a vieții sexuale. În schimb, grija pentru asigurarea adunării bucatelor necesare traiului oamenilor și animalelor, pentru depășirea grelei perioade a iernii, marca într-o măsură mai mare acest comportament decât normele impuse de biserică. După cum se vede din Tabelul nr. 22, în luna septembrie sunt mai puțini copii concepuți. Constatarea este valabilă și pentru luna august. Se desprinde ideea că exista o înțelegere și o respectare proprie a fiecărui individ și a familiei în general, a normelor bisericesti. Viața religioasă a oamenilor suferea indubitabil un proces de laicizare. Morala creștină orienta viața cotidiană a indivizilor, dar nu o dirija întru totul.

În concluzie putem afirma că nu se poate pune semnul egal între posturile religioase și calendarul activităților agricole pe de o parte și abstenența sexuală pe de altă parte. Urmărind evoluția acestui comportament, nu se poate nega nici înrâurirea pe care o aveau cele două elemente ale vieții de zi cu zi asupra activității de „producere” a vieții.

În privința eșantioanelor, acestea urmează în general tendințele stabilite la nivelul comitatului. Astfel, cele mai multe nașteri au fost în luna ianuarie 1885 la Horia, în luna februarie 1876 la Horia și Șiria și 1880 la Horia, în luna martie

1885 din nou la Horia. Deși, pentru localitatea Macea nu deținem date pentru toți cei patru ani de referință, putem spune că și această localitate se încadrează în general, în tendințele identificate în cazul comitatului. Spre exemplu, în anul 1856, majoritatea nașterilor au fost înregistrate în luna martie, numărul acestora fiind de 16 (13,44%), iar în anul 1860, în luna februarie, numărul nașterilor a fost de 18 (15,25%)³³.

Sunt însă și situații care se abat de la „regulă”. Spre exemplu, chiar în cazul satului Macea, în anul 1876 nivelul cel mai înalt al nașterilor s-a înregistrat în luna octombrie, luna de concepție fiind ianuarie. Și tot luna octombrie este lună de vârf, în anul 1885, pentru localitatea Șiria. Este foarte posibil ca această situație să fie în legătură cu distribuția căsătoriilor. După Postul Crăciunului numărul cununiilor este destul de mare după cum vom vedea, în consecință, consumarea căsătoriei este posibil să coincidă și cu prima sarcină a proaspetei măritate. Situația este plauzibilă dacă ne gândim la nivelul de cunoștințe, a educației tinerelor fete, la ceea ce numim astăzi „planing familial”. Cercetări viitoare, care să vizeze, spre exemplu, vârsta miresei, mediul social etc. vor putea aduce noi lămuriri în această problemă. De asemenea, tot un caz aparte îl reprezintă situația de la Șiria, din anul 1880. În acest an, în luna aprilie (luna de concepție fiind iulie), au fost înregistrate cele mai multe nașteri. Ni se pare a fi o excepție, deoarece la o foarte mică diferență se situează lunile ianuarie și respectiv martie, care se încadrează în algoritmul stabilit la nivelul comitatului. Aceste excepții vin de fapt să confirme ceea ce constatam noi mai sus referitor la concepție, care nu ține în general cont de restricții de ordin religios sau de activitățile sezoniere legate de muncile agricole. De asemenea, nu putem afirma în această fază a cercetărilor că ar exista diferențe de ordin confesional în privința desfășurării vieții sexuale. Am văzut că localitățile Horia, locuită de germani, dar și Șiria care avea o populație multietnică, se încadrau în modelul comitatului

În privința celor mai scăzute niveluri ale natalității, situația este aproape identică cu cea a comitatului. Lunile iunie, iulie, noiembrie și decembrie, în localitățile/eșantioane, se dovedesc a fi mai sărace în privința nașterii vieții umane. Aceleași tendințe, pe care le-am consemnat în cazul celor trei localități, au fost constatate pentru perioada 1801-1810 și în satul Horodnicul de Jos. Cele mai multe nașteri au fost în lunile ianuarie, februarie și noiembrie, când s-au născut câte 12,36% din copiii anului respectiv. Pe de altă parte, în lunile mai (4,48%), iulie (3,22%) și septembrie (4,82%) s-au născut cei mai puțini copii³⁴.

Înainte de a continua analiza distribuției sezoniere a nașterilor în orașul Arad, se impun câteva concluzii referitoare la lumea rurală. Deși morala creștină orienta viața cotidiană a indivizilor, totuși nu o dirija întru totul. Există un raport de determinare între posturile religioase și calendarul activităților agricole pe de o parte, și abstenența sexuală pe de altă parte. Nu putem nega înrâurirea pe care o

aveau cele două elemente ale vieții de zi cu zi asupra evoluției natalității. Mentalul colectiv era în fond o îmbinare între sacru și profan.

Dacă urmărim Tabelul nr.23, constatăm că în orașului Arad, în privința sezonității natalității, situația se prezintă într-o oarecare măsură diferit, față de comitat. Astfel, lunile cu cele mai multe nașteri s-au dovedit a fi martie 1876, noiembrie 1880, mai 1885 și ianuarie 1890. De asemenea, trebuie să mai facem precizarea, că în cazul orașului nu sunt înregistrate diferențe prea mari de la o lună la alta. Viața urbană este în mai mică măsură influențată de normele bisericii sau de calendarul muncilor agricole. Componenta laică a vieții cotidiene este mult mai prezentă în mediul urban decât în cel rural.

O detaliere a acestei situații o face Tabelul nr.23. Putem observa că cel puțin pentru anii 1876 și 1880 repartitia sezonieră pe confesiuni a nașterilor urmează „modelul” comitatului. Excepție fac cei născuți în credința israelită, întrucât cele mai multe nașteri sunt înregistrate, atât în 1876 cât și în 1880, în luna decembrie. Concepția pentru cei născuți în această lună este luna martie, adică exact luna în care celelalte confesiuni parcurgeau Postul Paștelui. În anii 1885 și 1890 distribuția sezonieră este mult mai diversă. Spre exemplu, în cazul ortodocșilor, în anul 1890, în lunile martie (lună de post) și aprilie, au fost concepuți un număr egal de copii, numărul acestora fiind de 26.

Această situație se înregistrează și în privința lunilor cu niveluri minime. Nu putem vorbi de existența unei matrice după care să se desfășoare viața sexuală a locuitorilor orașului. Cu cât ne apropiem de sfârșitul secolului, viața modernă, născută din revoluția industrială, câștigă în competiția cu mentalitățile colective ale societății tradiționale, legată în continuare de economia agrară. Treptat însă,

Tabelul nr. 23. Evoluția sezonieră a nașterilor în orașul Arad la unele confesiuni după registrele parohiale

Anul 1876

Confesiunea	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
ortodocși	21	23	25	26	21	26	15	29	21	21	13	15	256
rom.cat.	78	73	68	60	66	58	68	69	59	73	73	64	810
greco-cat	4	5	6	3	2	2	-	1	2	2	2	1	30
ref.	17	17	11	11	10	6	12	8	14	6	5	12	129
ev.	3	3	6	1	6	5	-	-	1	3	4	2	34
izr.	12	12	14	8	14	6	7	8	9	8	14	16	128
Total	135	123	121	129	119	103	102	115	106	113	111	110	1387

Anul 1880

Confesi- unea	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
ortodocși	18	30	21	25	17	11	25	24	21	16	13	24	245
rom.cat.	76	66	69	53	56	57	62	58	60	59	54	68	738
greco-cat	4	2	6	4	4	3	-	2	2	5	5	5	42
ref.	7	16	11	7	18	13	13	7	9	3	7	8	119
ev.	2	2	4	3	4	2	6	5	5	2	3	-	38
izr.	7	12	12	12	8	12	11	12	8	12	12	14	132
Total	114	128	123	104	107	98	117	108	105	97	94	119	1314

Anul 1885

Confesi- unea	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
ortodocși	30	16	24	20	23	27	25	19	19	28	23	27	281
rom.cat.	66	57	68	69	69	64	68	74	61	82	76	80	834
greco-cat	4	3	6	2	6	3	2	3	3	1	3	2	38
ref.	11	12	10	14	12	13	6	7	16	23	8	13	145
ev.	7	1	-	6	4	5	3	7	3	3	4	3	46
izr.	11	16	16	11	15	13	15	15	8	9	17	6	152
Total	129	105	124	122	129	125	119	125	110	146	131	121	1496

Anul 1890

Confesi- unea	Luna de concepție												Total
	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Ian.	Feb.	Mar.	
	Luna de naștere												
	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	
ortodocși	26	21	25	23	13	18	12	24	12	19	23	26	242
rom.cat.	76	53	76	67	59	79	44	44	75	51	58	65	747
greco-cat	4	5	6	3	3	2	6	3	1	2	3	1	39
ref.	12	15	12	14	13	6	16	12	9	9	17	14	249
ev.	5	2	5	3	3	1	2	2	5	3	5	-	36
izr.	17	10	15	11	11	9	10	4	10	7	8	5	117
Total	140	106	139	121	102	115	90	89	112	91	114	111	1330

Sursă: vezi nota 6, Capitolul 5; registre parohiale de stare civilă. Matricola botezațiilor, Arad

viața modernă atinge și mediul rural, tradiția făcând loc inovației. Considerată un dar divin, procreația era de obicei lăsată să-și urmeze cursul firesc. Practicile contraceptive erau destul de singulare și se realizau prin apelul la metode empirice³⁵. De aceea, avortul provocat era rar întâlnit, el ieșind din tiparele firescului cotidian. Către sfârșitul secolului XIX însă, potrivit unor informații de epocă, apelul la avorturi, pentru a scăpa de copiii nedorți, începe să se practice și

în mediul rural. Conform acestor surse, în 27 de localități ale comitatului Arad, au fost semnalate cazuri de avorturi. Cele mai multe situații au fost la Adea, Nadăș, Minișel, Șilindia, Satul Mic, Conop, Bârzava, Agriș etc³⁶. Desigur, cercetări viitoare vor trebui să întregască informațiile cu privire la comportamentul procreativ pe etnii și confesiuni.

În finalul acestor considerații se impun și unele comparații cu mișcarea sezonieră a nașterilor din Transilvania³⁷ și Ungaria. Tabelul nr. 24 poate să ne ofere informațiile necesare unei asemenea analize. Am fixat ca an de referință anul 1890.

Tabelul nr. 24. Mișcarea sezoniera a nașterilor în Transilvania, Ungaria și comitatul Arad în anul 1890

Unitatea Adminis- -trativ- -teritoria -lă	Luna de concepție											
	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept	Oct	Nov	Dec	Ian	Febr	Mar
	Luna de naștere											
	Ian	Feb	Mar	Apr	Mai	Iunie	Iulie	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec
Transil- vania	9.89	8.89	10.31	9.1	9.19	8,54	8,25	8,43	7,32	6,86	6,6	6,81
Ungaria	9.64	8.78	9.49	8.49	8.48	7,77	8,19	8,73	8,14	7,33	7,05	7,85
Comita- tul .Arad	10.0	9,1	9.97	7.96	7,57	7,8	8,38	9,17	8,39	7,36	6,69	7,57

Surse : vezi nota 6 ,Capitolul 5

Din analiza Tabelului nr.24, observăm că atât în cazul Transilvaniei cât și al Ungariei, lunile cu cele mai multe nașteri sunt ianuarie, februarie și martie. În același timp lunile octombrie, noiembrie și decembrie se dovedesc a fi cu cele mai puține nașteri. Dacă urmărim procentele pentru lunile „maxime” și „minime”, putem constata că ele sunt apropiate și chiar foarte apropiate în cazul celor de la sfârșitul anului. Cel mai bine se mulează comitatul Arad pe structura sezonieră a nașterilor așa cum a fost ea la nivelul întregii Ungarii, mai ales în a doua parte a anului, în timp ce în primele luni, valorile sunt mai apropiate de cele ale Transilvaniei.

Parcurgând tabelul de mai sus, putem stabili și alte concluzii. Bunăoară pentru Transilvania și Ungaria, lunile aprilie și mai se dovedesc a fi cu un număr destul de mare de nașteri, în timp ce comitatul Arad se situează sub procentele acestora. Observația este valabilă nu numai pentru anul 1890 ci și pentru 1885, când în Transilvania au fost înregistrate în lunile aprilie și mai 8,6%, respectiv 8,9% din numărul de nașteri. În aceeași perioadă, în comitatul Arad, s-au înregistrat după cum rezultă din Tabelul nr. 22, 8,01% și 7,89% nașteri. Lunile

iulie și august, ca luni de concepție pentru copii născuți în aprilie și mai, se dovedesc mai puțin prolifici pentru comitatul Arad. Explicația poate fi legată de faptul că o bună parte din teritoriul comitatului Arad fiind reprezentat de câmpie, calendarul lucrărilor agricole era puțin decalat de cel al Transilvaniei, unde unele lucrări este posibil să se fi executat mai târziu. Desigur, există și alte diferențe care însă nu modifică concluziile noastre de mai sus. Mai trebuie să remarcăm că în cazul celor trei unități administrativ-teritoriale și politice, există o repartitie destul de echilibrată a nașterilor pe cele 12 luni ale anului. Nu se constată diferențe foarte mari între luni, cum a fost cazul Moldovei unde s-au înregistrat diferențe și de 9%³⁸.

6. 1. 5. Structura pe sexe a natalității

Evoluția natalității poate fi analizată și din punctul de vedere al structurii acesteia pe sexe. Tabelul nr.25 urmărește tocmai această structură.

Tabelul nr. 25. Structura pe sexe a nașterilor în anii 1885 și 1890

Unitatea	Anul	Bărbați	%	Femei	%	Total
Comitat Arad	1885	7639	51,13	7299	48,36	14938
	1890	7454	51,67	6972	48,32	14426
Oraș Arad	1885	860	52,82	768	47,17	1628
	1890	752	51,47	709	48,53	1461
Horia	1885	74	54,81	61	45,18	135
	1890	71	52,2	65	47,19	136
Șiria	1885	124	46,96	140	53,03	264
	1890	108	50,46	106	49,53	214

Surse : vezi nota 6 Capitolul 5 ; Pentru localitățile Horia și Șiria au fost utilizate registrele parohiale de stare civilă.

Din tabelul amintit, rezultă un fenomen evidențiat de cercetătorii demografici și de către statisticile întocmite pentru diferite segmente temporale mai îndepărtate sau mai apropiate de noi. Este vorba de o „supranatalitate” masculină în raport cu numărul nașterilor de sex feminin. Pe parcursul timpului însă situația se echilibrează sau chiar se schimbă uneori, după cum am văzut, ponderea persoanele de sex feminin fiind mai mare în comparație cu cele de sex masculin. Deoarece mortalitatea în rândul bărbaților este mai mare, legile care guvernează dinamica și structura populațiilor, au în vedere un sistem de autoreglare.

După cum rezultă din tabel, cel puțin în cazul comitatului și orașului Arad, există un echilibru relativ între numărul băieților și cel al fetelor nou născuți. Diferențele sunt situate undeva între 2,27–3,35% în cazul comitatului și 2-5,65% în cazul orașului, în favoarea băieților. În ceea ce privește eșantioanele, diferențele sunt mai mari. În satul Horia, în anii pe care i-am luat drept referință, diferența este cuprinsă între 4,41-9,63%. Observăm că spre sfârșitul secolului se manifestă o tendință de reducere a acestei diferențe, sporind ponderea fetelor nou născute. Fenomenul se manifestă de altfel la nivelul întregului comitat, incluzând și orașul Arad.

O situație aparte o prezintă localitatea Șiria. După cum se vede, pentru anul 1885 avem o situație interesantă care infirmă „regula” enunțată de noi mai sus, în sensul că în acest an s-au născut mai multe fete, diferența fiind de 6,07% în favoarea acestora. În cazul a cinci ani, observăm că se manifestă tendința de reinstalare a echilibrului, astfel că numărul băieților născuți ajunge să depășească în anul 1890 cu 0,93% pe cel al fetelor.

Din analiza datelor cuprinse în tabel rezultă că scăderea numărului de nașteri este însoțită de un proces de echilibrare a raportului numeric între sexe la noii născuți. Din acest punct de vedere situația din comitatul Arad este asemănătoare cu aceea din unele comitate vecine. În comitatul Bihor spre exemplu, în anul 1885, 51,78% din nou născuți au fost băieți în timp ce 48,22% erau fete. În comitatul Timiș, tot în același an 51,27% au fost băieți iar 48,73% fete. Peste cinci ani situația lor este asemănătoare cu aceea din comitatul Arad, în sensul că și în aceste comitate se constată aceeași tendință de echilibrare a numărului de născuți băieți cu cel al fetelor. În Bihor spre exemplu, 51,33% din cei născuți, au fost băieți, iar 48,77% fete. În comitatul Timiș de asemenea se înregistrează o ușoară tendință de scădere a născuților de sex masculin, aceștia reprezentând 51,27%, pe când fetele născute în acel an reprezentau 48,79%, adică o ușoară creștere³⁹ în comparație cu anul 1885.

Valori asemănătoare sunt observabile și la nivelul întregii Ungarii. În anul 1885, 51,27% dintre născuți au fost băieți, iar 48,73% fete. În anul 1890 însă înregistrăm o ușoară creștere la nivelul născuților de sex masculin, ei formând 51,33% din nașteri, iar fetele 48,66%. Procentaje asemănătoare sunt și în cazul Transilvaniei⁴⁰.

6. 1. 6. Evoluția nașterilor nelegitime

Natalitatea poate fi analizată și din unghiul de vedere al unui alt fenomen demografic și anume din cel al ilegitimității copiilor. Această situație era înregistrată de către preoți la nașterea copiilor, în registrele parohiale de stare civilă. Consemnarea se făcea prin intermediul unor formule diferite: „nelegitim”, „din pat nelegiuit”, „tată necunoscut”, „N.N.” („necunoscut”, din limba slavă

„neznaniu”), „illegitimus”, „törvenytelen”, „nem törvényes ágybol”. De asemenea, starea de ilegitimitate era înregistrată cu prilejul recensământurilor, precum și în diferitele materiale statistice întocmite de Institutul Maghiar de Statistică.

Studierea indicelui de ilegitimitate poate să aducă noi elemente în privința cunoașterii vieții de zi cu zi, asupra mentalităților și a stării de moralitate existente în cadrul unor comunități într-o perioadă de timp delimitată. În general, nașterile extraconjugale au fost și sunt încă considerate ca semn al unei vieți imorale, al degradării instituției familiei⁴¹. În secolul XIX comunitatea condamna concubinajele, prostituția, răpirile de fete, dar și avortul. Biserica trebuia să vegheze la starea morală a enoriașilor din parohie și să țină evidența concubinajelor⁴². Fără să negăm conotațiile amintite mai sus în legătură cu ilegitimitatea, apreciem că problema trebuie văzută mai nuanțat.

În primul rând credem că este necesar să facem o delimitare a conceptelor. În general, ilegitimitatea este socotită ca rezultat al existenței unor raporturi sexuale extraconjugale⁴³. În categoria copiilor ilegitiți sunt incluși toți cei care s-au născut în afara cadrului unei familii constituite legal, adică pe baza unor norme juridice și religioase. Dar sunt și situații, nu puține la număr în secolul XIX, când familia se baza pe simpla înțelegere între două persoane de sex opus, care hotărau să trăiască împreună, după toate legile morale ale unei familii, fără ca această legătură să fie oficializată de legile civile sau de către biserică. Asupra motivelor pentru care se recurgea la concubinaj nu este cazul să insistăm aici. Amintim totuși câteva din cele care au dat naștere la infirmarea legării ilegitimității de existența unei decadente morale. Ele rezidau în fond, din realitatea, uneori dureroasă a vieții cotidiene. În ciuda faptului că marea majoritate a concubinajelor aveau și au în continuare la bază sentimentul iubirii, ele erau și sunt determinate de diverse motive provenite din sfera economicului. Între acestea amintim starea economică diferită a familiilor celor doi tineri, ori lipsa unor mijloace materiale care să permită organizarea unei nunți sau a întreținerii corespunzătoare a familiei⁴⁴. De asemenea, cheltuielile aferente unui divorț obligau perechile să se separe de bunăvoie și să trăiască în concubinaj⁴⁵. Alături de aceste motive, menționăm și împotrivirea părinților ori a rudelor, tributari de multe ori ai unor conveniențe sociale ori confesionale, opoziție urmată uneori de fuga de acasă a tinerilor⁴⁶.

În romanul său *Mara*, Ioan Slavici ne înfățișează o asemenea situație. Persida, fiica Marei, fuge la Viena cu Națl din cauză că părinții celor doi se opuneau iubirii lor. Din partea Marei opoziția era determinată de motive etnice și confesionale, întrucât „neam de neamul meu nu și-a spurcat însă sângele ! ...”⁴⁷, spune ea. Șvabul Huber, pe de altă parte, se opunea căsătoriei celor doi tineri îndrăgostiți, din cauza situației economice precare a Persidei. Nașterea copilului a

însemnat însă, împăcarea celor două familii, cununia tinerilor și legitimarea statutului noului născut.

Diferențele de vârstă între perechi erau, de asemenea, cauze ale concubinajelor. Instituția concubinajului a fost o realitate pe care comunitatea fără să o aprobe o accepta, așa cum erau și situații în care părinții își dădeau acceptul pentru ca tinerii să trăiască în concubinaj⁴⁸. Aceste forme de alianță matrimonială se validau prin nașterea de copii, care se bucurau de un climat specific unei familii constituite pe baze legitime, tații recunoscându-și progenitura în fața comunității și a propriei lor conștiințe. Atunci când opreliștile care au impus recurgerea la concubinaj dispăreau, se legitima paternitatea și relația dintre părinți, conform legilor umane și Dumnezeuiești.

Având în vedere aceste considerații, credem că ar fi necesar, ca în cazul copiilor care aveau statut de ilegitiimi, să se facă o diferențiere între cei rezultați din concubinaj și cei proveniți din relații sexuale întâmplătoare sau „din flori”, cum mai erau numiți bastarzii. Se pare că preoții, aveau în vedere această distincție, deoarece sunt situații în care în dreptul copilului socotit ilegitiim erau trecuți în registru ambii părinți. Spre exemplu, la data de 15 august a anului 1853, s-a născut la Arad, Carolina, de confesiune ortodoxă. Numele părinților conform registrului de la parohie, era Ioan și Rozalia, care în momentul nașterii copilului trăiau în concubinaj. Preotul revine după un timp și notează, în același registru, că părinții s-au căsătorit la data de 15 iulie 1854, declarând astfel copilul „legitiim”⁴⁹. O altă situație este cea a Iovancăi, născută la 28 decembrie 1870, tot copil ilegitiim. Conform registrului parohial, tata era Ioan Gabor (greco - oriental) și mama Anna Simonyi (romano - catolică), fără să se precizeze dacă ulterior s-au căsătorit sau nu⁵⁰.

În cazul copiilor „din flori” însă, preotul preciza clar, indiferent de confesiune, că noul născut era „din pat nelegitiim”, „tată necunoscut”, „N.N.”, fără să fie consemnat numele tatălui. Este cazul Nataliei, născută la 26 iulie 1878, „din pat nelegitiim”, mama fiind Anna Miron, „fecioară, servitoare din Arad”⁵¹.

Pornind de la aceste concluzii, credem că pe viitor, problema ilegitiimității va trebui abordată nuanțat, pentru a nu socoti mărimea indicelui de ilegitiimitate ca barometru, cel puțin în parte, a nivelului de imoralitate a unei comunități.

Tabel nr. 26. Evoluția numărului și a indicelui de ilegitiimitate în comitatul Arad și localitățile Arad, Horia și Șiria

Unitatea administrativ-teritorială	1876						1880						1885					
	băieți		fete		Total		băieți		fete		Total		băieți		fete		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Comitat	518	3,56	486	3,34	1004	6,9	610	4,56	566	4,23	1176	8,79	742	4,93	718	4,77	1460	9,7

Orașul Arad	132	8,35	145	9,18	277	17,54	146	10,16	115	8,0	261	18,16	141	8,66	117	7,18	258	15,84
Total	650	4,03	631	3,91	1281	7,94	756	5,1	681	4,59	1437	9,7	883	5,25	835	5,0	1718	10,3
Horia	1	0,76	1	0,76	2	1,52	5	3,87	1	0,77	6	4,05	1	0,74	2	1,48	3	2,22
Șiria	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
	3	1,76	4	2,38	7	4,16	2	0,69	3	1,04	5	1,74	6	2,27	3	1,13	9	3,4

Surse : vezi nota 6 Cpitoul 5; Registrele parohiale de stare civilă . Matricola botezaților pentru Horia, Șiria

* Nu sunt incluși cei născuți în confesiunea ortodox

Dacă urmărim Tabelul nr. 26, care cuprinde numărul și indicele de ilegitimitate, constatăm că atât la nivelul comitatului cât și al orașului Arad, în secvența temporală avută în vedere, se înregistrează o tendință de creștere în cifre absolute a numărului de copii născuți cu statutul de ilegitiimi. Indicele de ilegitimitate variază în cazul comitatului, fără orașul Arad, între 6,9% și 9,7%, o creștere mai mare fiind înregistrată între 1876 - 1880. După cum se vede, creșterea a fost de aproape două procente, după care în perioada următoare, până în anul 1885, creșterea indicelui se situează în jurul a 1%.

În privința localităților Horia și Șiria observăm că în cifre brute, născuții ilegitiimi sunt într-un număr destul de scăzut. Este posibil ca acești „ilegitiimi” să provină din concubinaje, având în vedere că „gura satului”⁵², sancționa nașterea copiilor fără tată, poate mai aprig decât adulterul.

În satul Horia, după înregistrările efectuate de preotul parohiei romano-catolice, numărul copiilor ilegitiimi a oscilat între 1 și 8 cazuri anuale. Pe perioada de timp aleasă de noi, fluctuația a fost cuprinsă doar între 2 și 6 copii nelegiuți în anii 1876 și 1880, în timp ce în anul 1885 au fost înregistrați 3 nou născuți ilegitiimi.

La Șiria, localitate cu o populație mai mare, observăm că numărul copiilor nelegitiimi s-a situat între 5 în 1880 și 13 în anul 1885. Numărul maxim de copii ilegitiimi a fost în anul 1900 și a atins cifra de 25 de suflete, conform registrelor parohiale de stare civilă. Trebuie să precizăm însă că, în registrele matricole ale parohiei ortodoxe din Șiria, consemnarea copiilor ilegitiimi a început să se facă doar din anul 1890, astfel că în următorul an, numărul copiilor ilegitiimi a ajuns la 13.

În concluzie, putem spune că în cazul comitatului Arad și a localității Șiria, se înregistrează o tendință de creștere a ilegitimității. Situația se prezintă altfel în cazul satului Horia, unde indicele de ilegitimitate se situează, cu excepția anului 1880, în jurul a 2%. Fiind o localitate monoetnică, cu o populație închisă, influențele externe pătrundeau mai greu. Pe parcursul timpului, în urma căsătoriilor, relațiile de rudenie în interiorul comunității erau mult mai bine conturate. Polarizarea comunității pe câteva clanuri familiale, împiedică dezvoltarea concubinajului. Din aceleași motive, apariția unor bastarzi este pur și

simplu, credem noi, rezultatul unui accident în viața unei fete. Din acest punct de vedere, localitatea Șiria avea o populație deschisă, cel puțin din perspectiva „intrărilor” prin căsătorie.

Să comparăm în continuare indicele de ilegitimitate al localității Horia cu cel al unor localități rurale din Transilvania⁵³. La Horia între anii 1850-1883 din cei 4.310 nou născuți, 100 au fost nelegitimi, adică 2,32%. În aceeași perioadă, în satul Brăișor, situat la o distanță mai mare de Cluj, doar 2 copii din cei 568 botezați au fost ilegitimi, adică 0,3%. La Orman însă, în apropierea Dejului, indicele de ilegitimitate a fost între 1850-1896 de 3,6%, iar în satul Iclod în perioada 1850-1882, de 6,6%. Observăm că și în Transilvania, indicele de ilegitimitate cunoaște diferite variații, de la o regiune la alta. Și în Moldova spre exemplu, la Horodnicul de Jos nașterile ilegite au reprezentat între 1841-1850, de 2,5%, între 1851-1860, 3,2% și 5,1% între 1861-1870⁵⁴. De asemenea, se poate observa o oarecare legătură între distanța care separă o localitate rurală de o așezare urbană și indicele de ilegitimitate. Cu cât satul este mai apropiat de oraș, cu atât indicele ilegitimității este mai ridicat. Industrializarea și urbanizarea acționează și asupra ratei nașterilor nelegitime, în sensul că, prezența celor două fenomene mărește valorile pe care le înregistrează acest indice. Pentru a ilustra această concluzie dăm în continuare câteva valori ale acestui comportament demografic în Transilvania și în unele țări din Europa. Pentru a ușura comparațiile, reamintim că între 1876 și 1885 nașterile nelegitime în comitatul și orașul Arad împreună, s-au situat între 7,94% și 10,3%. În Transilvania, mai puțin industrializată decât alte zone din Ungaria, între 1866-1877 ilegitimitatea a fost cuprinsă între 6 și 8%. În Ungaria între 1851-1857 a fost de 3,4%; în Austria între 1854-1864 a fost de 14,5%; în Imperiul German, între 1863-1870, de 13,2%; în Italia, de 5,2% între 1853-1863 și de 5,4% între 1863-1870; în Franța, între 1869-1871, de 7,3%; în Belgia, între 1861-1872, de 13% iar la Paris și Stockholm în aceeași perioadă copiii ilegite au reprezentat 30 și respectiv 40% din totalul noilor născuți⁵⁵.

O situație complet diferită se constată în cazul orașului Arad. De la început se poate observa că pe întreaga perioadă 1876-1885, indicele de ilegitimitate era destul de ridicat, fiind peste cel al comitatului. Diferențele între orașul Arad și comitat se situează în jurul a 10%. Pe fondul însă a unei ușoare creșteri a indicelui de ilegitimitate între anii 1880-1885 la nivelul comitatului, în paralel cu o scădere a aceluiași indicator în cazul orașului Arad, înregistrăm o relativă apropiere a valorii celor doi indici. Este încă o dovadă că, în cazul orașului, procesul de urbanizare și modernizarea marchează coeficientul de moralitate a societății. În același timp, credem că este și un semn al creșterii indicelui de libertate a femeii care, treptat, având în vedere condițiile vieții urbane, devine mai puțin tributară normelor de conduită a societății patriarhale.

Evoluția ilegitimității poate fi analizată în cazul orașului Arad și din punct de vedere al repartiției sale confesionale. Grație Tabelului nr.27 putem urmări indicele de ilegitimitate la nivelul diferitelor confesiuni din Arad.

În general, se poate spune, așa cum reiese din tabel, că în cazul tuturor confesiunilor există tendința de creștere a ilegitimității. În cifre absolute observăm că între 1851 și 1870, se înregistrează chiar o dublare a acestora, ajungând de la 123 la 246 de copii ilegiti. După anul 1870 se pare că a intervenit o stabilizare a ilegitimității, creșterile în valori brute fiind mai mici. În anul 1870 numărul copiilor ilegiti a fost, așa după cum se vede, de 246 iar în 1885 numărul acestora a ajuns la 258.

În ceea ce privește repartiția pe confesiuni pentru toată perioada secolului XIX, indicele de ilegitimitate mai mare l-a înregistrat confesiunea romano - catolică. În anul 1830 din cei 331 de copii nou născuți și înregistrați în matricola botezaților (vezi Anexa 3), un număr de 48 erau nelegiti, adică 14,5%. În anul 1895 înregistrăm o scădere de până la 11,79% a acestui indice, întrucât din cei 848 nou născuți, doar 100 au fost ilegiti.

Tabelul nr. 27. Evoluția numărului și a indicelui de ilegitimitate la confesiunile din orașul Arad

Confesiunea	ANUL																	
	1851						1870						1885					
	Băieți		Fete		Total		Băieți		Fete		Total		Băieți		Fete		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
ort. rom.	3	0,26	7	0,62	10	0,89	13	0,87	26	1,74	24	1,47	28	1,71	52	3,19	52	3,19
rom. cat.	46	4,12	44	3,94	90	8,06	72	4,83	85	5,7	157	10,53	82	5,03	61	3,74	143	8,78
greco. cat.	-	-	1	0,08	1	0,08	5	0,33	6	0,4	11	0,73	7	0,42	10	0,61	17	1,04
reformați	9	0,81	4	0,35	13	1,16	17	1,14	16	1,07	33	2,21	15	0,92	11	0,67	26	1,59
evangelici	*	*	*	*	*	*	4	0,26	5	0,33	9	0,6	6	0,36	3	0,18	9	0,55
izraeliți	-	-	1	0,08	1	0,08	4	0,26	-	-	4	0,26	1	0,6	1	0,6	2	0,12
ort. sârbi.	4	0,35	4	0,35	8	0,71	1	0,06	5	0,33	6	0,4	6	0,36	3	0,18	9	0,55
Total	62	5,55	61	5,46	123	11	116	7,78	130	8,72	246	16,51	141	0,29	117	7,0	258	15,84

Surse: vezi nota 6 Cpitoul 5; Registre parohiale de stare civilă. Matricola botezațiilor

* Nu deținem date

În cadrul confesiunii reformate, în anul 1819 când avem consemnat în registru matricol al bisericii un singur copil născut în afara căsătoriei legale, indicele de ilegitimitate a fost de 25,0% , iar în 1895 de 16,82% (vezi Anexele 3 și 3A). În cazul confesiunii ortodoxe române, în anul 1830 indicele de ilegitimitate fost de 3,44%, iar în 1895 el este de 18,11, adică cu peste 14% mai mare (vezi Anexele 3 și 3A). O creștere semnificativă se remarcă în rândul greco - catolicilor, de la 0,0% în 1830, la 45,45% în 1895 (Anexele 3 și 3A). Situația celor patru confesiuni aparținătoare românilor și maghiarilor pe primele locuri în

privința ilegitimității, este explicabilă dacă ținem cont de faptul că aceștia constituiau, procentual, majoritatea populației orașului Arad.

Dacă urmărim în continuare aceleași Anexe 3 și 3A, putem stabili indicele de ilegitimitate și pentru celelalte confesiuni. Precizăm că nu deținem date la toate confesiunile ca și în cazul primelor patru pe care le-am analizat. La izraeliți spre exemplu, în anul 1851 indicele de ilegitimitate a fost de 0,82% iar în anul 1895 de 0,86%. În cazul evanghelicilor, în anul 1855, copii nelegitimi au reprezentat 17,85% din cei născuți, ca în anul 1895 să fie de 20,0%. Tot din punct de vedere al ilegitimității copiilor, ortodocșii sârbi au înregistrat un indice de 3,92% în anul 1830 și de 8,1% în 1870. Fără să ne hazardăm în a trage concluzii definitive, remarcăm că sub aspect etnic, în privința ilegitimității, maghiarii au înregistrat pe parcursul întregului secol valori constante, superioare românilor, cu o ușoară tendință de scădere către sfârșitul secolului. În ceea ce-i privește pe români, aceștia au avut valori mici în prima parte a secolului, ca în a doua sa parte să sporească indicele de ilegitimitate, apropiindu-se și chiar depășindu-l pe cel al maghiarilor. O ușoară tendință de creștere s-a înregistrat și în privința sârbilor, în timp ce la evrei, valorile se mențin constante. Cert este că în viitor vor trebui efectuate cercetări mai ample și analize sincronice, care să evidențieze, dacă este cazul, eventualele legături care ar exista între indicele de ilegitimitate pe de o parte și profilul național ori confesional pe de o altă parte. Ilegitimitatea nu este de fapt un fenomen singular, specific unui teritoriu, care să se manifeste doar în anumite perioade de timp sau la anumite colectivități. Ea se manifestă în toate timpurile și are caracteristici proprii în funcție de timp și spațiu⁵⁶.

Din cercetările noastre de până acum, am putut stabili însă, o legătură între indicele de ilegitimitate și starea socială a părinților acestor copii. În multe cazuri, copiii ilegitiimi, provin mai ales, de la mame care erau servitoare în casele celor care își puteau permite să întrețină un personal domestic. Spre exemplu, Szűcs Therezia, „servilis”, dă naștere la 8 decembrie 1856 lui Alexandru, copil ilegitiim⁵⁷. Pe baza investigațiilor de până acum, putem spune că indicele de ilegitimitate este mai mare în cazul acestei categorii socio-profesionale, aspect care va fi confirmat și de analiza structurii profesionale a orașului, pe care o vom întreprinde în capitolul următor. De asemenea apreciem, că majoritatea copiilor ilegitiimi, proveniți de la această categorie, nu sunt rezultatul concubinajului ci a unor relații întâmplătoare sau de scurtă durată, adică sunt cum am mai amintit din „flori”.

6. 2. Evoluția mortalității în comitatul Arad

Cum este și firesc, dinamica populației este influențată nu numai de natalitate, ci și de un alt fenomen, tot de natură biologică, dar având și determinări socio - economice și educaționale⁵⁸. Este vorba de mortalitate.

Pentru comitatul Arad, ca și în cazul natalității, despre mortalitate deținem datele oficiale publicate de Oficiul Statistic Maghiar începând cu anul 1866. Tabelul nr.28 urmărește evoluția acestui fenomen la nivelul comitatului Arad și a eșantioanelor.

O primă constatare, se referă la tendințele înregistrate de fenomenul mortalității în segmentul de timp cuprins în tabel. Dacă comparăm valorile brute ale anului 1866 cu cele din 1900, observăm o ușoară tendință de scădere de la 11.679 la 10.258 persoane decedate. Tendința de scădere a mortalității este sesizabilă și în intervalul 1866 – 1880, fiind totalizate la sfârșitul deceniului opt un număr de 11.443 de cazuri. Se observă din tabel, că în anul 1866, numărul morților a fost mai mare în raport cu următorii trei ani. Este posibil ca situația să

Tabel nr. 28. Evoluția mortalității in comitatul și orașul Arad si localitățile/eșantioane

Anul	1866	1867	1868	1869	1870	Media	1871	1872	1873	1874
	nr.	nr.	nr.	nr.	Nr.	nr.	nr.	nr.	Nr.	nr.
comitat	11679	11444	11258	10041	11847	11253,8	19792	17782	26215	16901
orașul Arad	1781	1347	11183	1251	1357	1383,8	1756	1763	2538	1943
Horia	121	98	96	75	126	103,2	179	140	108	119
Macea	125	164	113	101	110	122,6	185	174	231	148
Șiria	245	326	367	231	342	302,2	561	564	822	431
Anul	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Media	1881	1882	1883
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
comitat	13280	10336	10801	11384	10107	11443	14800	11327	14406	10467
Orasul Arad	1541	1326	1216	1422	1349	1381	1339	1384	1434	1273
Horia	109	110	81	92	115	99	115,2	95	129	79
Macea	128	76	96	159	122	117	143,6	131	187	92
Siria	324	290	257	266	255	348	411,8	299	346	302
Anul	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	Media	1891	1892
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
comitat	10488	11131	9739	12710	11492	11935	12766	12646	12881	13942
orașul Arad	1305	1555	1349	1183	1289	1182	1284	1324	1452	1537
Horia	85	77	79	125	86	77	170	100,2	76	113
Macea	81	129	104	123	115	138	120	120	122	163
Șiria	190	266	181	247	255	216	162	246,4	*	*
Anul	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	Media	
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	
comitat	12438	9845	10211	9727	11283	12347	9954	10258	11258	
orașul Arad	1291	1219	1387	1357	1400	1379	1372	1358	1375	
Horia	94	84	65	79	79	*	*	*	84,25	
Macea	136	117	91	119	*	*	*	*	125,2	
Șiria	*	*	*	*	*	*	*	*	*	

Surse vezi nota 6 capitolul 5 ; Registrele parohiale de stare civilă. Matricolele pentru decedați, Horia, Macea, Șiria; * Nu deținem date

fi fost determinată de efectele holerei din anul 1866, fenomen nestudiat încă la nivelul comitatului Arad⁵⁹. După anul 1870 remarcăm o tendință de creștere a numărului de morți, așa cum se poate constata, dacă urmărim media anuală a morților. Între anii 1871–1880, media anuală a deceselor a înregistrat o creștere, ajungând la cifra de 14.800 de suflete. Această valoare este influențată însă de efectele dezastruoase ale ultimului flagel de tip medieval, holera din 1872 - 1873 care a străbătut și comitatul Arad⁶⁰. După anul 1881, în ciuda unor variații anuale se înregistrează o scădere a mortalității, astfel că media anuală la sfârșitul decadei 1881 - 1890 este de 12.646, chiar dacă în anul 1890 numărul morților a crescut peste media perioadei, fiind de 12.766. Tendința de scădere, continuă să se mențină și în ultimul deceniu al secolului XIX, când media anuală a mortalității înregistrează valoarea de 11.258.

În privința celor trei localități, putem consemna aceeași tendință de creștere în deceniul opt a numărului de morți. În cazul localității Horia acest fenomen se poate observa cel mai bine, deoarece este localitatea cel mai puțin afectată de holeră. În anul 1873 numărul morților la Horia chiar a scăzut în raport cu anul anterior și cel următor, după cum se poate vedea. Cu toate acestea, se înregistrează și în cazul ei o creștere a mediei anuale a mortalității. Ținând cont de faptul că în condiții normale, adică dacă nu ar fi existat epidemia de holeră din 1873, populația ar fi crescut în deceniul opt, este de presupus că și mortalitatea ar fi continuat să crească și fără aportul substanțial al holerei. În deceniul opt media anuală a morților a fost de 115,2 la Horia, de 143,6 la Macea și de 411,8 la Șiria. Scăderea numărului de morți se constată și în cazul celor trei localități, tot după anul 1881. Media anulă înregistrată în deceniul nouă a fost de 100,2 la Horia, 120 la Macea și respectiv 246,4 morți la Șiria. Pentru ultimul deceniu al secolului al XIX-lea este mai dificil să urmărim evoluția mortalității întrucât, registrele parohiale ale decedaților nu sunt complete. Cu toate acestea, chiar dacă pentru localitatea Șiria nu avem date complete, lipsind registrele matricole pentru decedații din parohia romano-catolică (Anexa 6), putem afirma, ținând cont de tendințele de scădere constatate la nivelul celorlalte două confesiuni (ortodoxă și greco – catolică), că și în cazul acesteia s-a înregistrat tot o scădere a cazurilor de decese. Așa credem că s-a întâmplat și în cazul localității Macea și Horia, mai ales că scăderile devin mai observabile după anul 1895. Întreaga evoluție a mortalității în cele trei localități, poate fi cunoscută urmărind și Anexa 6.

Aceleași tendințe de creștere a mortalității sunt înregistrate și în alte zone ale țării, cum ar fi spre exemplu, până la mijlocul secolului XIX în satul Horodnicul de Jos⁶¹.

Tot din Tabelul nr.28 putem consemna, ca și în cazul nașterilor, o variație anuală a mortalității. De obicei, un an cu decese mai numeroase este urmat de un alt an, în care scade numărul acestora. Desigur, vârful acestor variații este anul 1873, când au trecut în neființă 26.215 suflete. În anii normali,

înțelegând aici toți anii, cu excepția anului 1873, valorile cele mai mari au fost consemnate, chiar în anii premergători holerei, parcă pentru a obișnui lumea cu ceea ce urma să se întâmple. În anul 1871 au fost 19.792 decese, cele mai multe din anii obișnuiți iar în următorul an, 17.782 persoane au trecut în lumea celor drepte. Cel mai mic număr de decedați a fost în schimb, în anul 1896 când au murit 9.727 de persoane. Variațiile anuale sunt observate și în cazul eșantioanelor. Ele sunt determinate, ca și la nivelul comitatului, de diverse epidemii locale de vărsat, dizenterie, pojar, scorbut etc. și alți factori specifici locului care vor putea fi mai bine identificați când se vor întreprinde analize demografice la nivelul unor localități rurale sau microzone din același mediu.

În privința populației orașului Arad, mortalitatea acesteia are o evoluție puțin diferită față de cea a comitatului, după cum rezultă din Tabelul nr. 29.

Tabel nr. 29. Evoluția mortalității în orașul Arad

Anul	1866	1867	1868	1869	1870	Media	1871	1872	1873
	Nr	nr	nr	Nr	nr	nr	Nr	nr	nr
	1781	1347	1833	1251	1357	1383,8	1756	1763	2538

Anul	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Media	1881
	nr	nr	nr	Nr	nr	nr	nr	nr	Nr
	1943	1541	1326	1216	1422	1349	1381	1339	1384

Anul	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
	nr	nr	nr	Nr	nr	nr	Nr	nr	Nr
	1434	1273	13058	1558	1349	1183	1289	1182	1284

Anul	Media	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898
	nr	nr	nr	nr	nr	nr	Nr	nr	Nr
	1324	1452	1537	1291	1219	1387	1357	1400	1379

Anul	1899	1900	Media
	nr	nr	Nr
	1372	1358	1375

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Dacă comparăm mediile anuale înregistrate începând cu deceniul șapte, constatăm un trend descendent, chiar și în deceniul opt, în ciuda efectelor epidemiei de holeră. La sfârșitul deceniului șapte, observăm că media anuală

stabilită doar pe cei cinci ani pentru care am avut date la dispoziție, a fost de 1.383,8 decese. În dezacord cu evoluția deceselor la nivelul comitatului, în deceniul opt, media anuală își urmează cursul descendent, atingând cifra de 1.339 de morți. O scădere ușoară, consemnăm și pentru deceniul următor, media anuală fiind de 1.324 de morți. În deceniul zece însă, spre deosebire de ce se întâmplă la nivelul comitatului, mortalitatea în orașul Arad, conform Tabelului nr. 29 marchează o ușoară creștere. Media anuală a fost în acest deceniu de 1.375 de decese. Amintim că la nivelul orașului Arad, în aceeași perioadă a fost înregistrată, în cazul nașterilor, o ușoară scădere. În ciuda acestei creșteri a numărului brut vom vedea că rata brută a mortalității înregistrează de fapt o scădere constantă, urmând astfel modelul tranziției demografice⁶².

Și în cazul orașului Arad, anul cel mai îndoliat a fost cel al holerei, când au murit 2.538 de persoane, desigur nu numai din cauza acestui flagel. Cifra reprezintă 9,68% din totalul morților la nivelul întregului comitat. Anul 1874 este de asemenea un an de vârf între anii obișnuiți, fiind consemnate un număr de 1.943 de decese adică 11,49 din decesele comitatului. Și aici, ca și în cazul comitatului, anii 1871 și 1872 au anunțat, prin numărul mare de decese, ceea ce avea să se întâmple în anul 1873. Însă nivelul cel mai mare al deceselor, înainte de anul 1873, a fost înregistrat în anul 1866 când au fost contabilizate 1.781 de cazuri⁶³.

Un număr mare de decedați, peste media obișnuită de până atunci, au fost înregistrați, conform Tabelului nr. 30, în timpul Revoluției de la 1848-1849. Astfel în 1848 în orașul Arad au fost înregistrate 1.158 de decese iar în 1849, anul unor grele confruntări armate, numărul celor morți a fost de 1.716.

Tabelul nr. 30. Evoluția anuală a mortalității în orașul Arad după înregistrările din registrele parohiale

1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
288	216	262	289	361	282	374	173	247	238
1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
524	549	393	474	575	940	828	407	332	421
1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
344	471	492	577	455	477	777	1179	1053	781
1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
1225	906	772	648	662	845	819	610	887	610

1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
991	939	926	800	847	776	888	115,8	1716	559
1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
534	683	1138	1123	1407	1122	1332	1345	1053	1290
1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
1499	1337	1408	1208	1224	1781	1347	1183	1251	1357
1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
1756	1763	2538	1943	1541	1299	1216	1307	1240	1314
1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
1269	1345	1161	1069	1288	1163	1034	1126	1037	1142
1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	%
1306	1039	884	854	841	764	760	*	*	*

Sursa: Registrele parohiale de stare civilă. Matricolele pentru decedați

Nu în toate situațiile s-a murit din cauza evenimentelor revoluționare. De asemenea precizăm că în aceste cifre nu au fost incluse datele provenite de la comunitatea izraelită. Tabelele nr. 29 și nr. 30 evidențiază și în cazul orașului Arad, existența acelor variații anuale, precum și tendința de creștere a numărului de decese.

Edificatoare din acest punct de vedere sunt cifrele trecute în dreptul anilor din perioada 1853–1877, incluși în Tabelul nr.30, ani pentru care avem date provenite de la toate confesiunile.

Mortalitatea în orașul Arad poate fi urmărită și sub aspect confesional, deși în fața morții, indivizii, indiferent de apartenența lor etnică sau confesională, sunt cu toții egali. Analizând Anexa 5 constatăm, de altfel ca și în cazul nașterilor, că cei mai mulți decedați sunt din rândul confesiunii romano - catolice, urmați de ortodocșii români. Este firesc acest fenomen, întrucât cele două confesiuni erau, după cum știm, cele mai numeroase. Pentru perioada din primele decenii ale secolului XIX, o pondere destul de mare au avut cei decedați din rândul ortodocșilor sârbi. Către sfârșitul secolului XIX numărul acestora a scăzut, fenomen însoțit și de scăderea ponderii sârbilor în structura etnică a orașului.

Urmasu în ordine, cei decedați din rândul credincioșilor care au aparținut bisericilor reformată și izraelită. Și această ierarhie reflectă ponderea pe care o aveau în cadrul orașului Arad diferitele confesiuni, dar și preponderența maghiarilor în raport cu celelalte grupări etnice.

Revenind la anii 1848-1849, Anexa nr.5, evidențiază ideea că victimele confruntărilor militare au provenit din rândul tuturor confesiunilor și a tuturor etniilor, cu excepția evreilor de la care însă nu deținem date, cum am mai precizat. În privința celor înregistrați în matricolele decedaților în anii 1848 și 1849 trebuie să avem în vedere că unii nu erau locuitori ai orașului, fiind soldați care aveau domiciliul stabil în alte părți ale Imperiului Habsburgic. Spre exemplu în luna decembrie din anul 1848, lună în care și apar primele victime ale evenimentelor revoluționare, din cele 17 cazuri înregistrate în matricola decedaților parohiei romano – catolice, doar doi erau din Arad⁶⁴. În luna ianuarie 1849, de asemenea, toate cele trei victime ale Revoluției erau din alte zone ale Imperiului⁶⁵.

6. 2. 1. Evoluția ratei brute a mortalității

Rata brută a mortalității (RBM) este cel mai utilizat indice care ne arată prezența deceselor în populația totală, în cazul nostru la nivelul comitatului și orașului Arad și a localităților Horia, Macea și Șiria⁶⁶. Calculul ratei brute de mortalitate se face obișnuit pe fiecare an calendaristic și se raportează la 1.000 de locuitori⁶⁷. În Tabelul nr.31 sunt cuprinse valorile anuale a ratei brute a mortalității comitatului și a orașului Arad și a celor trei așezări stabilite ca eșantioane.

Urmărind RBM, observăm că ea înregistrează variații anuale, ca și în cazul ratei brute a natalității. În cei 35 de ani luați în studiu, variațiile RBM sunt cuprinse pe o scară având ca limite 30,4‰, valabilă pentru anul 1899 și 86,13‰, cât a fost RBM din anul 1873. Parcurgând această scară observăm că la începutul perioadei se manifestă până în anul 1869, se manifestă o ușoară tendință de scădere a ratei brute a mortalității. Începând cu anul 1871, asistăm la un pulseu al mortalității, cel mai mare în segmentul de timp cuprins în tabel. În anul 1873 rata brută a mortalității a atins cifra cea mai mare, fiind de 86,13‰ cu peste 40‰ mai mare față de anul 1866. Începând cu anul 1876 se observă o calmare a mortalității, tendință care se manifestă, cu variațiile anuale de rigoare, până la sfârșitul secolului. Rata brută a mortalității se menține după acest an între valori cuprinse în intervalul 30-45,9‰. În anul 1882 se înregistrează o rată brută a mortalității mai mare, care atinge valoarea de 44,49 decese la 1.000 de locuitori.

O cauză a acestei creșteri o reprezintă epidemia de vărsat care a bântuit în comitat și în orașul Arad. Începând cu anul 1894 înregistrăm o scădere mai

Tabelul nr. 31. Evoluția anuală a ratei brute a mortalității (RBM) în comitatul și orașul Arad, precum și localitățile Horia, Macea, Șiria (la 1000 locuitori - ‰)

Anul	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878
Comitatul Arad	41,71	39,27	40,21	32,95	38,84	65,03	58,42	86,13	55,53	43,63	33,96	35,49	37,4
Orașul Arad	59,67	45,13	39,64	41,92	42,12	51,43	51,63	74,33	56,91	45,13	43,73	39,72	46,46
Horia	62,0	50,27	49,19	37,51	61,68	86,83	68,54	52,87	58,26	53,36	53,85	39,65	45,04
Macea	42,35	55,57	38,29	31,13	35,01	58,88	55,38	73,53	47,11	40,74	24,19	30,55	50,61
Șiria	38,58	51,34	57,79	34,01	55,37	90,82	91,31	133,08	69,78	52,45	46,95	41,6	43,06
Anul	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891
Comitatul Arad	33,2	37,64	34,98	44,49	32,32	32,39	40	30,07	39,25	35,49	36,86	37,15	35,44
Orașul Arad	43,7	38,84	38,88	40,23	35,48	36,08	43	37	32	35	39	30	34,51
Horia	56,3	47,45	45,51	67,81	37,85	40,72	36,89	37,85	59,89	41,2	36,89	81,41	35,03
Macea	38,83	38,49	38,9	55,53	27,37	24,05	38,3	30,88	36,52	34,14	40,87	32,46	40,79
Șiria	41,28	60,57	51,9	60,05	52,42	32,98	46,17	31,41	42,87	44,26	37,49	22,17	*
Anul	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900				
comitatul Arad	38,36	34,22	27,08	28,09	30,5	35,17	37,97	30,4	31,31				
Orașul Arad	36,6	30,7	28,8	32,2	31,6	32,38	31,7	31,36	25,48				
Horia	52,08	43,32	38,71	29,96	36,41	36,41	*	*	*				
Macea	34,03	29,28	22,77	29,78	*	*	*	*	*				
Șiria	*	*	*	*	*	*	*	*	*				

* Nu deținem date exacte pentru acești ani

Surse: vezi nota 6 capitolul 5; Registre parohiale de stare civilă. Matricula decedaților, Horia, Macea, Șiria

semnificativă a RBM de peste 8,9‰ față de anul precedent. Până la sfârșitul secolului, în ciuda variațiilor anuale, nu se mai atinge valoarea RBM din anul 1893. Apreciem că după anul 1894 și comitatul Arad trece de la „regimul vechi”

la „noul regim” demografic. Aprecierea noastră are în vedere și concluziile stabilite în legătură cu natalitatea.

Urmărind ratele brute a mortalității la cele trei localități, putem spune că ele urmează în general aceleași tendințe observate în cazul comitatului, desigur cu excepțiile de rigoare. Dacă RBM a localității Horia înregistrează între anii 1866-1869 o tendință liniară de scădere, în privința celorlalte două așezări situația este puțin diferită. Se observă mai întâi o creștere urmată în anii 1868-1869 de o scădere a RBM la valori comparabile cu cele ale comitatului. Deceniul opt debutează în schimb cu salturi ale ratei brute a mortalității care sunt, în cazul localităților Horia și Siria peste nivelul comitatului. Valorile de 86,83‰ consemnate la Horia și respectiv 90,82‰ pentru Șiria în anul 1871, trebuie puse în legătură cu epidemia de friguri care a început să facă ravagii în unele localități din comitat începând cu anul 1870. Această tendință se manifestă și la Macea, însă cu pierderi de vieți omenești mai mici. Se pare că localitatea Șiria, cu toate că locuitorii ei se bucurau de o stare economică relativ mai bună, ca de altfel și celelalte două localități, a fost printre cele mai lovite de epidemia de friguri. Aceasta s-a manifestat pe parcursul întregului deceniu, victimele ei depășind pe cele ale holerei din 1873. Observăm că în anul 1873 se înregistrează și în localitățile Șiria și Macea, nivelul cel mai mare a RBM din întreaga perioadă analizată. În schimb la Horia asistăm la scăderea RBM. În ceilalți ani, se constată și în cazul acestei așezări aceleași variații anuale ale ratei brute a mortalității ca și la nivelul comitatului, determinate de diferite epidemii locale sau care au străbătut întregul comitat. Deși nu dispunem de date pentru sfârșitul de secol, credem că scăderea RBM după anul 1894-1895 este valabilă și în cazul localităților Horia, Macea și Șiria.

În privința orașului Arad, urmărind Tabelul nr.31 observăm că rata brută a mortalității se înscrie pe același culoar cu a comitatului. Valoarea cea mai mică a fost înregistrată chiar în anul 1900 fiind de 25,48‰, iar cea mai mare cum este și firesc, tot cu prilejul holerei din 1873. După anul 1876 și orașul Arad înregistrează o temperare a mortalității, fără să se înregistreze până la sfârșitul secolului vreun an cu o RBM cu mult peste variațiile normale anuale. Și în cazul orașului Arad în anul 1894 se înregistrează pentru prima oară o scădere sub 30‰ a RBM. În anii următori însă se revine la valori care depășesc constant nivelul acestui an. Doar în anul 1900 valoarea RBM este sub cea a anului 1894, fiind de 25,48‰ după cum am văzut.

Comparând valorile RBM înregistrate între 1866-1900 la nivelul orașului Arad cu cele ale comitatului, observăm că în cazul a 13 ani, RBM a orașului este peste cea a comitatului. Situația poate fi determinată de diverse cauze, cum ar fi spre exemplu epidemiile locale care produceau ravagii mai mari în mediul urban, întrucât densitatea populației era mai mare. Lipsa unor condiții de igienă, a canalizării, a unui sistem de aducțiune a apei făceau ca locuitorii orașului să fie

mai predispuși unor infecții decât cei din mediul rural. Aradul era de altfel cunoscut ca oraș al malariei, tifosului, a frigurilor și a tot felul de boli provenite ca urmare a infestării pământului și a apei⁶⁸.

Scăderea RBM către sfârșitul secolului XIX, înregistrarea unor valori sub cele a comitatului sunt în legătură și cu progresele înregistrate de oraș în domeniul igienei și a sănătății publice. În anul 1892 a început realizarea prin intermediul unor antreprenori englezi a rețelei de apă curentă, iar în anul 1896 a fost dat în folosință Turnul de Apă. De asemenea în anul 1895 a început construirea de către aceeași firmă a rețelei de apă menajeră, orașul Arad luând-o înaintea unor orașe mai mari ale Ungariei cum ar fi Debreținul, unde canalizarea a fost inaugurată doar în anul 1908, fiind realizată pe baza planurilor Oficiului biroului de inginerie sanitară regală, iar rețeaua de apă curentă a fost dată în folosință și mai târziu⁶⁹. Interesul pentru creșterea nivelului sănătății publice din orașe, prin construirea unor rețele de apă curentă și a sistemului de canalizare este prezent și în cazul altor orașe din vecinătatea Aradului. La Oradea bunăoară, în anul 1895 a fost dată în folosință uzina de apă⁷⁰. În privința sistemului de sănătate, în anul 1898 în orașul Arad existau trei spitale cu 228 paturi, pentru fiecare pat fiind 191 locuitori. Celor 41 de medici le revenea fiecăruia câte 1.064 pacienți, iar la 752 de persoane era câte o moașă din cele 58 câte erau. Necesarul de medicamente era asigurat de nouă farmacii care aveau câte 4.847 potențiali clienți. Din acest punct de vedere orașul Arad se afla la același nivel cu orașele vecine. Timișoara spre exemplu, cu cei 39 de medici, 44 de moașe și 209 paturi în cele trei spitale se situa puțin sub nivelul Aradului. Oradea stătea se pare mai bine la acest capitol, având 50 de medici, 69 de moașe și 6 spitale cu 368 de paturi. Și în alte orașe din actuala Ungarie, cum ar fi Debreținul, plasat tot în zonă de câmpie, ca și cele trei orașe amintite mai sus, asigurarea cu personal și instituții sanitare era asemănătoare, existând și aici 50 de medici, 118 moașe și 3 spitale cu 303 paturi⁷¹.

În privința asistenței medicale din cuprinsul comitatului, fără orașul Arad, situația era mai dificilă. Fiecăruia din cei 44 de medici îi reveneau 7.386 pacienți, iar unei moașe un număr de 2.305 paciente. Mai existau și 33 farmacii, câte una la 9.848 de locuitori care locuiau în mediul rural. Situația era mult mai gravă în cazul spitalelor, existând un singur spital cu doar 30 de paturi, adică 10.833 pacienți la un pat⁷². Desigur asistența medicală deficitară, dublată în consecință și de o educație sanitară minimă, precum și o rată mare a mortalității infantile după cum vom vedea, pot să explice diferențele constatate între rata brută a mortalității comitatului Arad și a altor zone. În Tabelul nr. 32 sunt incluse ratele brute ale mortalității, ca și în cazul nașterilor, ale Transilvaniei, Ungariei, Slovaciei și Cehiei.

După cum se poate vedea, RBM atât a comitatului cât și a orașului Arad este pe tot parcursul perioadei peste valorile tuturor celorlalte patru expresii administrative - politice cuprinse în tabel

Tabelul nr. 32. Situație comparativă a RBM între 1866-1900 (la 1000 locuitori - ‰)

Perioada	comitatul Arad	Orașul Arad	Transilvania	Ungaria	Slovacia	Cehia
1866-1870	38,6	45,69	30,2	33,9	-	35,3
1871-1875	61,74	55,88	40,9	45,2	42,4	29,4
1876-1880	35,53	42,49	32,8	36,5	36,6	28,6
1881-1885	36,83	38,72	30,2	33,5	35,7	28,9
1886-1890	39,7	34,6	30,2	32,4	33,6	28,5
1891-1895	38,7	32,56	28	31,9	32,4	27,7
1896-1900	33,07	30,5	29,4	26,8	28,0	25,0

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5; I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 146, Tabelul nr. 28

Spre exemplu, în perioada cincinală, 1871-1875 se pare că atât comitatul cât și orașul Arad au suferit într-o măsură mai mare după urma epidemiei de holeră întrucât RBM a fost în cazul comitatului de 61,74‰ în timp ce la nivelul Ungariei a fost de 45,2‰. Până la sfârșitul secolului înregistrăm o apropiere de valorile celorlalte unități administrative din tabel. RBM a comitatului în cincinalul 1896-1900, cu cele 33,07‰ se apropie mai mult de cel înregistrat la nivelul României la sfârșitul secolului, acesta fiind de 30,0‰ și de 36,0‰ în Moldova⁷³. O oarecare asemănare se poate observa între cifrele orașului Arad și cele ale Slovaciei, mai ales în cincinalul 1891-1895. Pe de altă parte se poate constata că atât comitatul cât și orașul Arad, se înscriu în tendința generală observabilă în întreaga Europă, începând cu a doua jumătate a secolului XIX. Este vorba de scăderea constantă a ratei brute a mortalității. Bunăoară orașul Plzeň a avut o rată brută a mortalității în cincinalul 1886-1890 de 28,5‰, nivelul ei scăzând cu 8,5‰ până în perioada 1896-1900, fiind de 20,0‰⁷⁴. În același segment temporal RBM a orașului Arad a scăzut doar cu 4,1‰. În cazul comitatului acest fenomen este sesizabil începând cu perioada cincinală cuprinsă între anii 1886 -1890, pe când în cazul orașului scăderea RBM devine evidentă o

dată cu segmentul temporal 1876-1880. Și în celelalte unități administrativ-teritoriale incluse în tabel, fenomenul debutează după cum se vede tot în această perioadă. Putem spune că atât comitatul cât și orașul Arad se încadrează cronologic în modelul central și sud-est european de declanșare a „tranziției demografice”⁷⁵.

Urmărind rata brută a mortalității comitatului Arad observăm că ea depășește prin valorile pe care le-a înregistrat pe cele ale comitatelor din Transilvania⁷⁶. Din cele 16 comitate, doar rata brută a mortalității Sălajului se apropie de valorile comitatului Arad. Astfel, acest comitat avea RBM de 38,9‰ în anul 1898 și 30,0‰ în anul 1899, adică valori asemănătoare cu cele ale comitatului Arad.

Desigur, aceste rate brute a mortalității sunt în legătură și cu nivelul asistenței medicale, care a fost destul de precară așa cum am văzut. Cu cât numărul de pacienți care revine unui cadru medical este mai mic cu atât și rata brută a mortalității înregistrează niveluri mai scăzute⁷⁷.

6. 2. 2. Unele cauze ale mortalității

Multiple au fost cauzele deceselor în secolul XIX. Cele mai multe victime rezultau însă în urma epidemiilor de boli contagioase care au bântuit comitatul Arad sau regiuni ale Europei. În acest sens, holera sau cholera a fost una dintre bolile cele mai grozave care a afectat comitatul Arad. Până la holera din 1873, au existat și alți ani în care sunt semnalate epidemii, este adevărat, de mai mică intensitate, ale acestui flagel. În Tabelul nr. 30, se poate observa o creștere a mortalității, peste valorile obișnuite, în anii 1831 și 1855. Cauza acestor creșteri a fost holera care a trecut peste localitățile comitatului. Bunăoară, în anul 1831, conform datelor furnizate de istoricii maghiari, în comitat ar fi decedat din cauza holerei 3.000 de persoane, în orașul Arad numărul acestora fiind de 200. Această ultimă cifră este amintită și pentru localitatea Pecica⁷⁸.

Epidemia de holeră din anul 1855, a fost se pare, de o intensitate mai mică. Conform investigațiilor noastre, în orașul Arad sunt consemnate, în matricolele pentru decedați ale registrelor parohiale de stare civilă, un număr de 42 de cazuri⁷⁹, cea mai gravă fiind totuși cea din anul 1873. Aceasta a fost de fapt ultima mare epidemie de holeră a secolului XIX⁸⁰.

Epidemia de holeră din anii 1872-1873 care a străbătut întreaga Europă, trecând și dincolo de ocean, a ajuns pe teritoriul comitatului Arad la începutul verii anului 1873. În funcție de drumul pe care l-a urmat, venind dinspre Transilvania, comitatul vecin Zărand fiind unul din cele mai afectate⁸¹, localitățile comitatului Arad au cunoscut momentul maxim de manifestare fie în luna iulie, fie în luna august. Către sfârșitul lunii august și începutul lui septembrie numărul deceselor din cauza holerei a început să scadă.

Efectele epidemiei de holeră au fost mult potențate și de unele fenomene care s-au desfășurat în anii premergători ei, în Ungaria și Transilvania. Este vorba de seceta care a bătuit în anii 1871–1872, când prețul cerealelor a cunoscut valori exorbitante, multe familii sărăcind. La aceasta să mai adăugăm și criza industrială, care indirect a contribuit și ea la alterarea nivelului de trai al oamenilor, a căror rezistență biologică naturală a scăzut, holera gășind astfel un teren fertil de manifestare.

Până acum, aspectele legate de evoluția epidemiei de holeră din anul 1873 în comitatul Arad, nu au trezit interesul cercetătorilor. Tabelul nr.33 prezintă câteva date generale referitoare la manifestarea acestei ultime epidemii de tip medieval pe cuprinsul comitatului Arad.

După cum rezultă din tabel, 5,27% din populația comitatului, mai precis 16.061 persoane, au fost infestate cu virusul holerei. Dintre acestea, în urma măsurilor cu caracter profilactic adoptate, 9.969 de îmbolnăviți, adică 62,07% persoane s-au vindecat, restul de 37,93% cât reprezentau cei 6.092 de bolnavi, au decedat. Moartea acestora a provocat, ca și în alte zone, un regres demografic. Ca urmare au fost necesari mai mulți ani pentru a umple golul populațional provocat. În Transilvania numărul victimelor a fost de 18.583 de persoane⁸². Valori înalte au fost înregistrate și în comitatele Hunedoara (4.369 morți), Torontal (5.283 morți), Bihor (12.733 morți), Timișoara (2.340 morți), Békés (8.352 morți) etc.⁸³ În Ungaria a fost înregistrat în anul 1873 cel mai mare indice al mortalității din Europa, valoarea sa atingând cifra de 65,1‰. În același an rata brută a mortalității a fost de 28,4‰ în România, 39‰ în Austria, 35,8‰ în Rusia, 30‰ în Italia, 23,3‰ în Franța, 21‰ în Anglia și Țara Galilor. Cel mai mic indice al mortalității în Europa a fost înregistrat în țările nordice. În Suedia a avut valoarea de 17,2‰, iar în Norvegia de 16,9‰⁸⁴.

În privința celor trei eșantioane, în această fază a cercetărilor nu deținem alte date decât cele care se referă la numărul celor decedați înregistrați în registrele parohiale de stare civilă. Putem observa că numeric dar și procentual, localitatea Horia a fost în mai mică măsură afectată de epidemia de holeră. Au fost consemnate 15 decese care au reprezentat 0,73 % din populația medie a localității și 4,74 % din decesele aceluiși an înregistrate la nivelul localității. În localitatea Macea au murit un număr de 54 persoane ceea ce însemna 4,77 % din populația medie a satului și 23,37 % din morții anului 1873. Localitatea Șiria este și ea sub valoarea comitatului. Cei 76 de morți din cauza holerei au reprezentat 1,23 % din populația medie a localității. Ponderea lor a fost de 9,24 % din totalul deceselor consemnate în registrele parohiale ale celor trei confesiuni. În privința „preferințelor” confesionale ale holerei la Șiria, s-a constatat că 35 de decedați au fost din rândul ortodocșilor⁸⁵, 33 de persoane din rândul romano-catolicilor⁸⁶, iar din partea greco-catolicilor care aveau în cadrul localității o pondere mult mai mică decât celelalte două confesiuni, au murit 8 credincioși⁸⁷. Dacă detaliem

Tabel nr. 33. Epidemia de holeră 1872 - 1873

Localitate	Populația bătută de holeră	Îmbolnăviți	% din populație	% din populația bătută de holeră	Vindecăți	% din cei îmbolnăviți	% din populația bătută de holeră	Decedați	% din populație bătută de holeră	% din cei îmbolnăviți
Comitat	300.474	16.061	5,27	5,34	9.969	62,07	3,31	6.092	1,99	37,93
Arad	32.725	1.102	3,36	336	469	42,56	1,43	633	1,93	57,44
Horia	2.042*	-	-	-	-	-	-	15	0,73	-
Macea	3.039*	-	-	-	-	-	-	54	1,77	-
Șiria	6.176*	-	-	-	-	-	-	76	1,23	-

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5; Registre parohiale de stare civilă. Matricola decedați

* Populație medie

analiza efectelor holerei la Șiria pe confesiuni, amintim că în cadrul decedaților ortodocși pe anul 1873, 9,02 % au fost din cauza holerei, în rândul romano-catolicilor 10,26% din cei decedați, în timp ce la greco-catolici aceeași categorie de morți a reprezentat 7,07%.

Comparând cele trei localități, observăm că cea mai puțin afectată a fost localitatea Horia, în timp ce locuitorii din Macea au avut cel mai mult de suferit, localitatea apropiindu-se de valorile consemnate la nivelul comitatului.

În ceea ce privește orașul Arad, se pare că holera nu a făcut deosebire între populația rurală și cea urbană. În orașul Arad s-au îmbolnăvit de holeră 1.102 persoane care au reprezentat 3,36% din populația orașului. Se pare că locuitorii mediului urban au fost mai puțin rezistenți în fața holerei decât cei din mediul rural întrucât doar 42,56 % s-au vindecat, mai precis 469 persoane. Restul de 633 adică 57,44 % din cei îmbolnăviți, reprezentând 1,93% din populația orașului au decedat. Pe baza registrelor parohiale de stare civilă putem urmări mai îndeaproape evoluția epidemiei de holeră în orașul Arad.

Primul caz de deces a fost înregistrat pe data de 20 mai, fiind vorba de un bărbat în vârstă de 56 de ani, de confesiune ortodoxă⁸⁸. Ultimii decedați au fost copil de 5 ani, de confesiune izraelită, înregistrați pe data de 19 septembrie 1873⁸⁹ respectiv 13 noiembrie, când este consemnat încă un deces având ca și cauză a morții epidemia de holeră. Victima era Johana Boscovitz de 43 de ani, de confesiune israelită⁹⁰

Așa cum rezultă din Tabelul nr.34, holera și-a făcut simțită prezența în Arad în perioada lunilor mai - septembrie. Lunile de maximă intensitate ale manifestării vibrionului holeric, au fost iulie și august când au decedat 277 și respectiv 274 de persoane. În luna de debut a epidemiei au decedat din cauza ei 9 persoane, iar în luna de sfârșit au fost înregistrate 18 cazuri de deces. În luna iunie registrele parohiale au consemnat holera ca și cauză a decesului în 74 de situații. Din același Tabel cu nr.34 se poate observa că „ziua cea mai neagră” a fost în data de 25 iulie când au murit 22 de persoane, zi în care au decedat și cei mai mulți bărbați, în număr de 13. Cele mai multe femei au decedat în ziua de 8 august, numărul lor fiind de 11 persoane. Și în alte orașe ale Ungariei intensitatea maximă a holerei a fost tot în lunile iulie și august. La Pesta de exemplu, au murit în luna iulie 508 persoane, iar în august 959, după care în lunile următoare până în luna noiembrie, se constată o scădere vertiginoasă a deceselor⁹¹.

În privința structurii pe sexe a decedaților de holeră din orașul Arad, în 333 de cazuri au fost bărbați și în 319 situații au fost femei. Totalul de 652 de decese, identificate de noi în urma cercetării registrelor parohiale de stare civilă, este superior celui consemnat de autorități în statistica oficială (vezi Tabelul nr.33). Din cauza epidemiei de holeră, orașul Arad a înregistrat în anul 1873 prin cele 2.538 de decese, cea mai mare mortalitate din întregul secol al XIX-lea.

Tabelul nr. 34. Evoluția zilnică a deceselor din cauza holerei în orașul Arad în anul 1873

Ziua	Mai			Iunie			Iulie			August			Septembrie		
	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T	M	F	T
1.					1	1	1	1	2	2		2	2		2
2.				1		1	1		1	3	7	10	2	2	4
3.							4	3	7	2	2	4	1		1
4.							3	2	5	6	3	9	1	1	2
5.				1		1	4	7	11	3	3	6	1		1
6.							4	5	9	5	8	13			
7.							2	3	5	8	3	11	1		1
8.					4	4		4	4	7	11	18	1		1
9.				2	2	4	6	5	11	4	5	9			
10.				1	1	2	3	9	12	4	2	6			
11.					1	1	2	6	8	6	5	11		1	1
12.				1	1	2	4	3	7	7	10	17			
13.				1		1	8	7	15	10	7	17	2		2
14.				1	1	2	4	5	9	3	3	6	1		1
15.				2	1	3	4	4	8	2	7	9			
16.				3	2	5	7	5	12	5	6	11		2	2
17.				2	2	4	8	6	14	6	8	14			
18.				1	3	4	9	6	5	4	4	8			
19.							9	9	18	6	3	9	1		1
20.	1		1	3	2	5	7	4	11	2	4	6			
21.				1		1	4	5	9	5	4	9			
22.							6	3	9	10	3	13			
23.				1		1	7	7	14	3	7	10			
24.	2		2	3	3	6	5	3	8	4	8	12			
25.		1	1		1	1	13	9	22	2	1	3			
26.	1	1	2	2	3	5	4	3	7	3	1	4			
27.				2	1	3	3	2	5	1	2	3			
28.	1		1	1	1	2	2		2	2	4	6			
29.		1	1	1	1	2	4	3	7	7	3	10			
30.	1		1	6	7	13	2	5	7	2	1	3			
31.							1	2	3	4	1	5			
Total	6	3	9	36	38	74	141	136	277	138	136	274	12	6	18

Surse: Registrele parohiale de stare civilă, Arad, Matricolele decedaților

Aceștia au reprezentat 76,9 persoane la o mie de locuitori, iar cei morți de holeră au constituit un procent de 25,68 % din totalul celor decedați în anul 1873.

Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră poate fi urmărită dacă parcurgem tabelele cu nr. 35. Din Tabelul nr. 35 A și nr. 35 B constatăm că atât la bărbați cât și la femei, cei mai mulți decedați au fost din rândul copiilor având vârsta cuprinsă între 1-14 ani. Din rândul băieților au fost un număr de 89 de cazuri iar din cel al fetelor 95 de cazuri. Foarte loviți de epidemia de holeră au fost și cei care făceau parte din grupa de vârstă cuprinsă între 31-40 de ani. Valorile brute înregistrate de cele două sexe au fost foarte apropiate. După cum se vede, în rândul bărbaților au fost 59 de decese iar în cel al femeilor 58 de cazuri. Vulnerabili au fost și cei din categoria de vârstă cuprinsă între 21-30 ani. Numărul tinerilor bărbați l-a depășit pe cel al femeilor, în rândul primilor fiind consemnate 57 de decese iar în cel al femeilor 42. Persoanele cu vârsta cuprinsă între 51-60 de ani au fost și ele afectate , însă într-o măsură mai mică, fiind înregistrați morți din cauza holerei 36 de bărbați și 31 de femei. În proporții mai reduse au avut de suferit și celelalte categorii de vârstă.

Tabelul nr. 35 A. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați bărbați

LUNA	0-1 ani	1-14 ani	15-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	71-80 ani	81-90 ani	peste 90	TOTAL
MAI		1			1	2	2					6
IUNIE		15	3	1	9	4	3	1				36
IULIE	5	25	12	32	29	15	16	5	2			141
AUGUST	6	44	6	23	17	16	14	8	3	1		138
SEPTEMB		4	1	1	3	2	1					12
TOTAL	11	89	22	57	59	39	36	14	5	1		333

Tabelul nr. 35 B. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați femei

LUNA	0-1 ani	1-14 ani	15-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	71-80 ani	81-90 ani	peste 90	TOTAL
MAI					2	1						3
IUNIE	2	14	3	3	4	9	1	1	1			38
IULIE	1	52	8	14	25	19	13	2	2	2		136
AUGUST	1	28	13	24	26	17	15	9	6	1	1	136
SEPTEMB		1	1	1	1		2					6
TOTAL	4	95	25	42	58	39	31	12	9	3	1	319

Tabelul nr. 35 C. Structura pe vârstă și sex a decedaților de holeră din 1873 în orașul Arad: decedați bărbați și femei

LUNA	0-1 ani	1-14 ani	15-20 ani	21-30 ani	31-40 ani	41-50 ani	51-60 ani	61-70 ani	71-80 ani	81-90 ani	peste 90	TOTAL
MAI		1			3	3	2					10
IUNIE	2	29	6	4	13	13	4	2	1			74
IULIE	6	77	19	46	54	32	29	7	3	2		277
AUGUST	7	72	20	47	43	28	29	17	9	2	1	279
SEPTEMB		5	2	2	4	2	3					20
TOTAL	15	184	47	99	117	78	67	26	14	4	1	652
%	2,3	28,22	7,2	15,8	17,94	11,96	10,27	3,98	2,14	0,61	0,15	100

Surse: Registre matricole de stare civilă. Matricola decedațiilor

Din Tabelul nr. 35 C putem constata că holera a lovit cel mai tare în rândul copiilor între 0-14 ani care au reprezentat 30,52% din cei decedați, urmați de cei aflați la vârsta maturității și a puterii de muncă, adică cei între 31 - 40 de ani. Aceștia au avut o contribuție de 17,94 % din totalul celor decedați din cauza holerei. În concluzie, putem spune că cele mai afectate au fost persoanele cuprinse în grupa I-a și a II-a de vârstă.

În Bavaria categoriile de vârstă cele mai afectate vârstă au fost cele între 0-1 an (10,6), între 61-70 ani (10,7), 71-80ani (15,5) și peste 81 de ani (18,9). Cifrele din paranteză au fost stabilite la 10.000 de locuitori⁹².

Registrele parohiale permit să realizăm și o structură confesională a deceselor din cauza holerei. Din rândul romano - catolicilor au decedat 301 persoane ceea ce reprezenta 46,16 % din cei morți de holeră. Urmău în ordine ortodocșii români cu 160 de cazuri (24,53 %), reformații cu 80 (12,26 %) de decedați, greco - catolicii cu 50 (7,66 %) decese, ortodocși sârbi cu 34 (5,21 %) decese, izraeliții care cu cele 22 de cazuri au reprezentat 3,37 % și în fine evanghelicii cu 9 decese (1,38 %). Aceste proporții sunt date cu siguranță de ponderea pe care o avea fiecare confesiune în tabloul confesional al orașului Arad. La nivelul Ungariei împreună cu Transilvania cele mai afectate confesiuni au fost cea greco-catolică care a înregistrat un indice al mortalității de 73,5‰, ortodocșii cu 71,8‰, reformații cu 67,5‰, romano-catolicii cu 66,8‰, evanghelicii cu 64,2‰, unitarieni cu 44,6‰ și în sfârșit izraeliții cu 30,3‰⁹³

În privința stării sociale a celor morți din cauza holerei, cele mai atinse categorii au fost lucrătorii, servitoarele, femeile fără ocupație. Au fost însă, este adevărat mult mai puține situații, și victime din rândul celor de origine nobilă⁹⁴. Cele mai afectate categorii au fost totuși cele cu o stare economică precară, lipsite de o nutriție care să le asigure o rezistență mai mare la bolile infecțioase⁹⁵.

În secolul XIX nu se murea însă doar din cauza holerei. Au fost și alte boli provocatoare de moarte, care pe timp îndelungat au fost mult mai ucigătoare, numărul acelor care le-au căzut victimă fiind chiar mai mare.

Tabelul nr. 36. Cauzele deceselor în anul 1895

Unitatea administrativ-teritorială	Comitatul Arad		Orașul Arad	
	nr.	%	nr.	%
Denumirea cauzei				
Vărsat	36	0,35	5	0,36
Difterie	316	3,09	33	2,37
Scarlatină	37	0,36	10	0,72
Tifos ventral	37	0,36	6	0,43
Tifos exantematic	1	0	-	-
Pojar	119	1,16	2	0,14
Dizenterie	22	0,21	-	-
Tusă măgărească	80	0,78	8	0,57
Gripă	24	0,23	-	-
Febră puerperală	19	0,18	4	0,28
Bubă infecțioasă	27	0,26	-	-
Slăbiciune din naștere	1.699	16,63	112	8,07
Spasm	543	5,31	83	5,98
Uscăciune (copii)	435	4,26	32	2,3
Pneumonie	1076	10,53	184	13,26
Tuberculoză	1088	10,65	233	16,79
Enterită	887	8,68	88	6,34
Apoplexie	181	1,77	62	4,47
Bătrânețe senilitate	833	8,15	107	7,71
Hidrophizie	235	2,3	22	1,58
Hidrofobie	3	0,02	-	-
Alienare mentală	15	0,14	11	0,79
Alte cauze	2032	19,9	335	24,15
Boli necunoscute	174	1,7	3	0,21
Sinucideri	22	0,21	17	1,22
Moarte violentă	105	1,02	30	2,16
Cauze neprecizate	165	1,61	-	-
Total general	10.211	100	1.387	100

Surse: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, III, 1895, Budapest, 1896, p.84-85

Dacă urmărim Tabelul nr.36 putem afla care au fost cele mai răspândite boli în a doua jumătate a secolului XIX în cadrul Austro - Ungariei. Pentru a ilustra acest aspect ne-am oprit la situația statistică a anului 1895. În acest an cele mai multe decese au fost provocate în comitatul Arad după cum rezultă din

Tabelul nr.36 de debilitatea noilor născuți. Din această cauză au murit 16,63% din cei decedați, ceea ce exprimat în cifre brute înseamnă 1.699 de noi născuți. Pe locurile următoare se situează tuberculoza cu 1.088 decese (10,65%) și pneumonia cu 1.076 (10,53%) persoane decedate.

În același an, în orașul Arad, cele mai multe decese, un număr 233 (16,79%) au fost provocate de tuberculoză. Din cauza pneumoniei s-au înregistrat 184 (13,26%) de decese iar din cauza debilității la naștere 112 (8,07%) .

Dintre bolile infecțioase cele mai mari ravagii le-a provocat difteria cu 316 (3,09%) decese în comitat și 33 (2,37%) în orașul Arad. Remarcăm de asemenea în oraș, rata destul de ridicată a sinucigașilor, care au contribuit cu 1,22% la decesele din acel an. Dacă la cele 17 sinucideri adăugăm și 30 de decese în urma unor cauze violente, care reprezintă 2,16% din decese, obținem la acest capitol, al deceselor nenaturale, procentul de 3,38%, cifră ce depășea pe cea a comitatului, unde era de 1,24%. Aceasta însemna că și din acest punct de vedere orașul Arad înainta pe calea urbanizării, nefăcând notă discordantă față de alte orașe. Dacă amintim doar situația orșelor din vecinătatea Aradului, conform aceleiași surse, în anul 1895 sinucigașii și cei morți din cauze violente au fost în număr de 40 la Oradea și câte 38 la Debrețin și Timișoara. Să mai remarcăm și faptul, pentru a încheia aceste aprecieri, că un procent important din decese, 19,9% (2.032) la nivelul comitatului și 24,15% (335) în orașul Arad, au avut alte cauze decât cele cuprinse în tabel.

În raport cu statistica oficială, registrele parohiale de stare civilă ne înfățișează o varietate mult mai mare de cauze ale deceselor. Parcurgerea lor poate să ne ofere informații referitoare la stadiul progreselor din domeniul medicinei, precum și cunoștințele pe care le aveau în acest domeniu preoții parohi. Redăm în continuare cauzele deceselor la românii ortodocși din Arad, așa cum sunt ele consemnate în matricola decedaților⁹⁶ pentru anul 1890. În paranteză, când este cazul, este precizată denumirea actuală a bolii respective. Acestea au fost:

- „de hectică”(TBC pulmonar) - 58 cazuri
- „de slăbire, slăbiciune ” - 38
- „de aprindere de plămâni ”(pneumonie) - 32
- „de uscăciune”(cașexie) - 27
- „de aprindere de mațe”(enterocolită) - 24
- „de prindere de creieri”(meningită) - 16
- „de bătrânețe”(senilitate) - 12
- „de apoplexie”(accident vaso cerebral) - 10
- „de aprindere de rărunchi”(pielonefrită) - 7
- „de apă, hydropia”(edeme) - 5
- „de tusă”(tuse) - 5
- „moarte silnică prin

forțe externe”(moarte violentă)	- 6
• „de vărsat”(pojar)	- 4
• „de suirea sângelui în creieri”(congestie cerebrală)	- 3
• „de scursoare”(leucoree)	- 2
• „de clătinarea minții”(demență)	- 2
• „de umflarea plămânilor”(emfizem pulmonar)	- 1
• „de aprinderea gâtului”(amigdalită)	- 1
• „de aprindere de spinare”(meningită ?)	- 1
• „de gâlci”(ganglioni)	- 1
• „de boală de inimă”(cardiopatie ischemică)	- 1
• „de arsură”(accident termic)	- 1
• „ars în mușlicu” (arsuri provocate de mâncarea fiartă pentru animale)	- 1
• „la nașterea copilului”(febră pauperală)	- 1
• „de orbanțiu”(lupus eritematos al feței)	- 1
• „de bronhilis”(bronșită)	- 1
• „cauze necunoscute”	- 32

În total : 294 de decese.

Alături de aceste cauze ale deceselor, în perioada 1881-1890, au fost înregistrate în registrele parohiale de stare civilă și altele, care nu au fost prezente pentru anul 1890 sau aveau o altă formulare. În continuare le amintim și pe acestea⁹⁷: „de boală de splină”, „de gută”, „de aprindere”(pneumonie sau inflamația unui organ), „difterie”, „de dinți” (abces dentar), „slab din naștere”(distrofie), „de plămâni”(pneumonie), „de amețială”, „de aprinderea matricei(mațelor n.n.)”(enterocolită acută), „de lungire”, „de lungore”(de somnolență), „de împietrirea bășicei”(incrustație vezicală), „de aprinderea bășicei”(cistită), „de junghi”, „de sgaibă”(furuncul), „de răceala inimei”, „de slăbiciunea stomacului”, „de aprinderea sângelui”(leucemie), „de aprinderea genunchilor”(artrită), „de rasură în oase”(fractură), „de tremurare”(parkinson), „de frângerea piciorului”, „de clătire de creieri”(congestie traumatică), „de împietrirea foalelui (burții n.n.)”(peritonită), „de uscarea maiului (ficatului n.n.)”(ciroză), „de umflătură”(edem), „moarte grabnică”(moarte subită), „de omorâre de sine”(suicid), „de durere de măruntaie”(colică abdominală), „de abcesiu”(abces), „de aprinderea măruntaielor din gâtu”(amigdalită, faringită), „de rană rea”(plagă toxică), „de scurgere de sânge”(hemoragie), „de boală de creier”(encefalită), „de boală de maiu”(hepatită), „de morbu de sânge”(leucemie), „de demenția”(demență), „de piatră în bășică”(litiază vezicală), „de miseria”, „de anemie”, „de aprindere de splină”, „de sgârciu de mațe”(colică abdominală), „de grumaziu”(difterie), „de strânsură de bășică”(minovezică), „de umflarea răunchilor”(glomerulonefită), „de amețea”, „de durerea unui picior/picioare”

(ischemie acută), „de gușe la gât”, „de încuietură”(constipație), „de stricarea stomacului”(gastrită), „de slăbirea sângelui”(anemie), „de nădușială”, „de unflarea matricei”(ocluzie), „de aprinderea bășicii urinare”(cistită), „înecat în Mureș”, „trăsniț”, „spart capul”(traumatism cranian), „din lovitură de cal”, „în urma înveninării cu sodă”(ingestie de sodă), „de racu”(cancer), „de zaporu”(pojar), „de apă la creier”(hidrocefalie), „de durere la piept(angină pectorală), „de bubă”(antrax).

Din analiza registrelor parohiale ale celorlalte confesiuni din orașul Arad, rezultă că toată lumea, indiferent de confesiune, era supusă aceluiași „drepturi” în fața bolilor și a morții.

În mediul rural, cauzele deceselor erau aceleași ca și în mediul urban, diferă eventual ponderea unora dintre boli sau formularea preotului la rubrica referitoare la cauza decesului. Amintim în continuare câteva cauze ale deceselor, așa cum apar ele în perioada 1871-1880 în matricola decedaților din cadrul parohiei ortodoxe române din Șiria⁹⁸: „de boală îndătinată”, „boală locală”, „gălbenare”(icter), „de morb comun”, „de frasu”(epilepsie), „de scrofuli”(adenopatie), „de scorbut”, „de friguri”(malaria), „de tifos”. În anul 1870 și 1871 la Șiria a fost și câte un decedat din cauza leprei⁹⁷. Una din cele mai ucigătoare boli la Șiria nu a fost holera, ci boala de friguri căreia în perioada la care ne referim, i-au căzut victimă 454 de persoane și boala „de aprindere” (pneumonie n.n.) din cauza căreia au fost consemnate 266 de decese.

Din perspectiva cauzelor care au determinat decesele în rândul populației comitatului Arad, putem spune că asistăm la un proces de „europenizare”. Cercetările efectuate au evidențiat că pe parcursul secolului XIX o serie de boli și-au domolit intensitatea¹⁰⁰. Tifosul, „boala omului sărac”, cum a fost denumit în anul 1833 de către un medic din Glasgow, a cărei răspândire a fost ușurată prin intermediul comerțului și care a fost una din cele mai grozave boli provocatoare de moarte, cunoaște la sfârșitul secolului XIX un declin, fiind prezent doar în zonele sărace și slab dezvoltate ale Europei și a lumii¹⁰¹. Același fenomen îl cunoaște și variola(vărsatul), care după anul 1760 a început să fie tratată în Anglia, Irlanda, Franța și posibil și în alte țări, cu ajutorul unor tratamente tradiționale provenite din Orientul Mijlociu¹⁰². În Italia spre exemplu, cele două boli au dispărut în primele decade ale secolului XIX¹⁰³. Urmărind Tabelul nr.36 observăm că și în comitatul Arad, la sfârșitul secolului XIX, decesele provocate de aceste boli sunt puține, comparativ cu cele care își aveau alte cauze. Pe de altă parte, „europenizarea” se manifestă și prin intermediul unei boli la „modă” în întreaga Europă. Este vorba de tuberculoză, care la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, era cauza a 1/3 din decese. Asociată cu urbanizarea, cu zonele suprapopulate, cu condițiile de muncă și viață neventilate¹⁰⁴, observăm că atât în comitatul cât și în orașul Arad, tuberculoza s-a dovedit a fi una din cele mai răspândite boli care cauzau moartea oamenilor (vezi Tabelul nr.36).

Desigur și acest aspect al mortalității, referitor la cauzele deceselor, va trebui în viitor să fie studiat mai îndeaproape, în special în localitățile mai populate ale comitatului, pentru a stabili legături, pe de-o parte între cadrul geografic și climateric, condițiile economice, sociale, educaționale, de igienă, de nutriție etc. și indicele de mortalitate, pe de altă parte.

6. 2. 3. Mișcarea sezonieră a mortalității

Un alt aspect pe care îl urmărim și cu prilejul analizei fenomenului mortalității din comitatul Arad, este cel referitor la distribuția sezonieră a deceselor.

În Tabelul nr.37 au fost incluse cifrele brute ale cazurilor de decese pe cele 12 luni ale unui an calendaristic așa cum au fost ele consemnate în registrele parohiale de stare civilă din orașul Arad și localitățile Horia, Macea și Șiria. La nivelul comitatului Arad nu dispunem încă de o distribuție sezonieră a cazurilor de deces.

Tabelul nr. 37. Distribuția sezonieră a mortalității conform registrelor parohiale de stare civilă din Arad, Horia, Macea și Șiria.

Anul 1871

Loc.	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Arad	132	95	112	111	118	101	152	182	205	217	172	168	1756
	7,0	5,41	6,37	6,32	6,71	5,75	8,65	10,36	11,67	12,35	9,79	9,56	100,0
Horia	4	4	8	12	19	9	3	18	40	25	18	19	179
	2,25	2,23	4,46	6,7	10,6	5,02	1,67	10,05	22,34	13,96	10,05	10,61	100,0
Macea	14	7	7	8	7	2	8	31	30	28	19	24	185
	7,56	3,78	3,78	4,32	3,78	1,08	4,32	16,75	16,21	15,13	10,27	12,97	100,0
Șiria	35	34	34	30	22	24	30	76	73	72	66	65	561
	6,23	6,06	6,06	5,34	3,92	4,27	5,34	13,54	13,01	12,83	11,76	11,58	100,0

Anul 1881

Loc.	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Arad	95	89	94	109	111	88	118	94	93	74	84	67	1116
	8,51	7,97	8,42	9,76	9,94	7,88	10,57	8,42	8,33	6,63	7,52	6,0	100,0
Horia	10	3	5	4	7	7	7	14	11	12	4	11	95
	10,52	3,15	5,26	4,21	7,36	7,36	7,36	14,73	11,57	12,63	4,21	11,75	100,0
Macea	15	12	7	8	14	13	9	8	7	15	5	8	131
	11,45	9,16	5,34	13,74	10,67	9,92	6,87	6,1	5,34	11,45	3,81	6,1	100,0
Șiria	33	34	39	21	18	18	13	20	23	31	21	22	293
	11,76	11,6	13,31	7,16	6,14	6,14	4,43	6,82	7,84	10,58	7,16	7,5	100,0

Surse: Registrele parohiale de stare civilă. Matricola decedaților

Pentru anul 1871 se poate observa că, atât în orașul Arad cât și în cele trei localități din mediul rural, majoritatea deceselor au avut loc în ultima treime a anului, în lunile din toamnă și început de iarnă. Luna octombrie pentru Arad cu 217 decese, septembrie pentru Horia cu 40 de cazuri și august pentru Macea și Șiria cu 31 respectiv 76 de decese s-au dovedit a fi cele mai „cernite” luni ale anului respectiv. Valori ridicate s-au înregistrat și în lunile următoare până la sfârșitul anului. Niveluri mai scăzute au fost înregistrate în lunile din prima parte a anului. Cele mai puține cazuri de decese au fost consemnate la Arad în luna februarie (95), la Horia în lunile ianuarie și februarie câte 4, la Macea în iunie (2), iar la Șiria în luna mai (22).

Mortalitatea mai mare în lunile august - ianuarie poate fi explicată prin mai multe cauze. Spre exemplu, adunarea recoltei impunea și prezența femeilor la câmp, și în aceste condiții, nemaiavând cine să gătească mâncare, slănina devenea alimentul de bază al oamenilor. Epuizarea fizică la care se ajungea către sfârșitul campaniei agricole, asociată cu un regim alimentar mai puțin variat dar bogat în consumul de grăsimi, favorizând astfel creșterea colesterolului, reprezentau condiții care puteau declanșa accidente cardio-vasculare. Pe de altă parte, absența femeilor de acasă putea să favorizeze și o serie de tulburări gastro-intestinale, mai ales la copiii rămași nesupravegheați la domiciliu. De asemenea, în lunile august și septembrie, se mărea numărul cazurilor de deces și datorită consumului de fructe necoapte și nespălate. Registrele parohiale de stare civilă consemnează în aceste luni, mai ales în cazul copiilor, multe cazuri de dizenterie. Locuitorii orașului erau și ei expuși aceluiași pericol. Unele boli erau răspândite și ca urmare a contactului cu cei sosiți din mediul rural pentru a-și valorifica produsele. Dizenteria și tifosul erau foarte răspândite în timpul verii și în lunile septembrie - octombrie. În lunile de iarnă însă, din cauza frigului, scăzând rezistența corpului, erau larg răspândite bolile bronho - pulmonare, mai ales TBC-ul¹⁰⁵.

În anul 1881 constatăm aceleași variații lunare ale mortalității ca și în anul 1871, dar și o oarecare modificare a distribuției acesteia pe luni „maxime” și „minime” de mortalitate. Pentru orașul Arad lunile cu mortalitate mai ridicată s-au dovedit a fi iulie, mai și aprilie în timp ce decembrie, octombrie și noiembrie au fost mai „sărace”. Localitatea Horia cunoaște în schimb aceleași tendințe ca și în anul 1871. Lunile august, octombrie, septembrie și decembrie au fost, în ordinea în care au fost notate, cele mai „aglomerate”. La polul opus s-au situat lunile februarie, aprilie și noiembrie. La Macea în schimb, cele mai multe decese au fost în luna aprilie urmată de lunile ianuarie și octombrie, iar cele mai puține au fost în lunile noiembrie și martie. În cazul localității Șiria, luna martie a însemnat vârful mortalității în anul 1881, urmată de lunile octombrie și februarie. În luna iulie în schimb, preoții au folosit cel mai puțin registrele matricole pentru decedați. Tot pentru anul 1881 putem constata o oarecare creștere a valorilor

brute de mortalitate în lunile de la începutul anului calendaristic. În general însă, lunile de toamnă continuă să înregistreze nivelul destul de ridicat al mortalității.

Comparând tendințele constatate în cazul orașului Arad și a celor trei localități ale comitatului cu mișcarea sezonieră a mortalității consemnată la nivelul Transilvaniei, observăm că doar localitatea Șiria, cu structura sezonieră din anul 1881, se încadrează în tendințele provinciei. În cazul acesteia, luna martie a înregistrat cea mai mare intensitate a deceselor, iar lunile iunie-iulie cea mai scăzută frecvență¹⁰⁶. În cazul Transilvaniei lunile de iarnă și început de primăvară s-au caracterizat printr-o mortalitate ridicată. La Arad și cele trei localități însă, lunile de toamnă și iarnă a anului 1871, și toamnă și primăvară din 1881, au înregistrat valori mai mari ale mortalității. În satul Horodnicul de Jos tot luna martie se dovedește a fi cea mai „solicitată” din punctul de vedere a deceselor. Între anii 1791-1850, în această lună au murit 12,05% din totalul celor decedați, fiind urmată de luna octombrie cu 9,59%.¹⁰⁷ Pe de altă parte, în anul 1841, în ținutul Covurlui în luna ianuarie au decedat 15,69% dintre morții acelui an, iar în orașul Galați, luna august s-a detașat cu cele cu 12,3% din decesele anului, față de celelalte luni¹⁰⁸.

6. 2. 4. Mortalitatea infantilă

Nivelul destul de ridicat al ratei brute a mortalității în comitatul și orașul Arad, pe parcursul secolului XIX, a fost influențat într-o măsură destul de mare și de mortalitatea infantilă crescută.

Mortalitatea infantilă este definită ca fiind mortalitatea nou-născuților până la împlinirea vârstei de un an¹⁰⁹. Ea poate fi influențată de o serie de factori, de ordin economic, social, cultural, sanitar. Având atâtea determinări, rata de mortalitate infantilă reprezintă un indice al bunăstării, al civilizației, al nivelului cultural al unui popor, subpopulații, țări, regiuni, unități administrativ - teritoriale¹¹⁰.

Rata de mortalitate infantilă se calculează la 1.000 de nou-născuți vii, fiind raportul dintre decesele sub un an, în anul calendaristic dat și numărul născuților vii¹¹¹.

Până acum pentru județul Arad, așa cum se prezenta el din punct de vedere al ariei de întindere din secolul XIX, nu au fost efectuate studii referitoare la mortalitatea infantilă. De aceea datele pe care le prezentăm în continuare, sunt doar rezultate preliminare stabilite în urma cercetării de către noi a registrelor de stare civilă a parohiilor din Horia, Macea, Șiria, precum și a trei confesiuni de pe cuprinsul orașului Arad: ortodoxă română, romano-catolică și greco-catolică. Aceste date au fost incluse în Tabelul nr. 38.

O primă concluzie care rezultă din tabel se referă la indicele mortalității infantile care se situează la valori înalte, în toate localitățile, în anii pe care i-am

avut în vedere pentru analiza sumară a acestui fenomen. Fără nici o concluzie de ordin confesional, observăm că în cazul oraşului Arad, rata cea mai înaltă a mortalităţii infantile, la începutul deceniului nouă a secolului XIX, a fost înregistrată în cadrul confesiunii greco-catolice cu 357,16 în 1881 și 512,82 de decese la 1.000 de nou-născuți în 1890. Rata mortalităţii infantile se prezintă ridicată în cazul acestei confesiuni pe întreaga perioadă cuprinsă între 1881-1890, ea fiind de 416,82‰, peste valorile pe care le înregistrează celelalte două confesiuni incluse în analiza noastră. Urmează în ordine confesiunea romano-catolică cu 326,0‰ la începutul deceniului nouă și 315,93‰ în anul 1890. Media celor zece ani se situează între cele două valori, fiind de 284,58‰, ceea ce înseamnă că există o ușoară tendință de scădere a mortalităţii infantile. În cadrul confesiunii ortodoxe însă, tendința este contrară. Dacă în anul 1881 rata mortalităţii infantile era sub a celorlalte două confesiuni, fiind de 288,0‰ în anul 1890 înregistrăm o creștere, atingându-se valoarea de 342,97‰.

În privința celorlalte localități observăm că ratele mortalităţii infantile sunt mai mari, la începutul secvenței temporale inclusă în tabel, și mai mici la sfârșitul ei. Tendința de scădere este dovedită și de ratele medii pe câte 10 ani. În cazul localității Horia rata medie a mortalităţii infantile între 1871-1880 a fost de 428,94‰ la Macea de 347,62‰ între anii 1871-1876, la greco-catolicii din Șiria de 341,46‰, iar la romano-catolicii din aceeași localitate de 503,31‰, cea mai ridicată medie dintre cazurile avute în vedere pentru perioada 1871-1880. O situație diferită o întâlnim în cazul ortodocșilor români din Șiria. Pentru anii 1881-1890, rata medie a mortalităţii infantile din cadrul acestei confesiuni, este mai mare decât valorile înregistrate în anii 1881 și respectiv 1890. Este vorba și în acest caz de o tendință de creștere a mortalităţii infantile.

Fără să putem stabili în acest moment tendințe valabile la nivelul comitatului, trebuie să spunem totuși că mortalitatea infantilă, și în general a copiilor de până la 5 ani, se menține la cote înalte. Spre exemplu, în anul 1893 rata mortalităţii copiilor de până la vârsta de 5 ani a fost de 475,6‰ în cazul comitatului și 359,2‰ în cazul oraşului Arad. În privința ponderii acestei categorii de vârstă din tabelul deceselor pe același an, în cazul comitatului a fost de 585,69‰ și de 429,9‰ în cazul oraşului. Precizăm că sunt printre cele mai mari valori, puține comitate din Ungaria înregistrând la acest capitol, cifre mai mari decât cele ale comitatului Arad. De altfel, rata înregistrată de Transilvania în anii 1894-1895 la mortalitatea copiilor de până la 5 ani a fost de 473‰ iar a Ungariei de 377,9‰¹¹². Mortalitatea infantilă a oraşului Arad se situează de asemenea, deasupra multor orașe din centrul Europei. Spre exemplu, în ultima perioadă cincinală a secolului al XIX-lea, rata mortalităţii infantile a oraşului Plzeň a fost de 206‰, iar a copiilor de până la 5 ani de 281‰. Însă au

Tabelul nr. 38. Rata mortalității infantile la unele confesiuni din orașul Arad și ășantioane.

Unitatea administrativ-teritorială	Anul	Ortodocși români				Romano-catolici				Greco-catolici						
		Nr. morți 0 - 1 ani	Nr. născuți vii	Rata mortal. Infantile ‰	Nr. total decese	% morți 0-1 an din total morți	Nr. Morți 0-1 ani	Nr. Născuți vii	Rata mortal. Infantile ‰	Nr. total decese	% morți 0-1 an din total morți	Nr. Morți 0-1 ani	Nr. născuți vii	Rata mortal. Infantile ‰	Nr. total decese	% morți 0-1 an din total morți
	1881	70	243	288,0	296	23,64	258	789	326,0	782	33,0	15	42	357,14	38	39,47
ARAD	1890	83	242	342,97	294	28,23	236	747	315,93	765	30,84	20	39	512,82	38	52,63
	1871	-	-	-	-	-	65	102	673,25	179	36,31	-	-	-	-	-
HORIA	1880	-	-	-	-	-	55	129	426,35	99	55,55	-	-	-	-	-
	1871	60	155	387,09	185	32,43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
MACEA	1876	38	160	237,5	76	23,75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1871	-	-	-	-	-	69	114	605,26	190	36,31	18	39	461,53	79	22,78
	1880	-	-	-	-	-	31	94	329,78	94	32,97	15	44	340,5	62	24,19
	1881	30	99	303,3	158	18,98	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ȘIRIA	1890	23	96	239,58	78	29,48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Surse: Registrele parohiale de stare civilă. Matricolele botezaților și a decedaților.

existat în Cehia și orașe care au înregistrat o rată a mortalității infantile mai apropiată de cea a orașului Arad. La Varnsdorf mortalitatea infantilă a fost de 286‰ în perioada 1896-1900 și de 352‰ în cazul copiilor decedați până la vârsta de 5 ani¹¹³.

Nivelul mare al mortalității infantile a fost sesizat și de către autoritățile comitatense care văd o cauză a acestei situații în lipsa moșelor calificate. În anul 1876, vicecomitele comitatului Arad se adresează Consistoriului eparhial arădean, precizând că „*repausarea neproporționată a nou născuților provine din usul dăunosu, căci poporul la casuri de nascere folosesce moșie (moașe. n.n.) neesperte și necalificate*”, cerând amintitei instituții să intervină pentru educarea populației¹¹⁴. În circulara din 10 noiembrie 1877 a episcopului Aradului, Ioan Mețianu, preoții erau îndrumați ca „*la casuri de nascere, să se folosească de moșie diplomate, ori de moșie care sunt propoveduite cu documentuu de la oficiolatul de protomedicu*” Acolo unde nu erau moașe calificate, preoții trebuiau ca pe femeile „*ce li s-ar părea mai îndemânaticice în treaba aceasta mai alesu unde nu ar fi moșe diplomate se-și câstige cunoșcințele de lipsă și dreptul de moșie ca se nu fie împedecată în praxa loru*”¹¹⁵.

Cercetările viitoare vor trebui să aducă date noi care să întregescă și să expliciteze fenomenul mortalității infantile, atât de ridicate în spațiul de care ne ocupăm.

6. 2. 5. Structura pe vârste a mortalității

Să urmărim în continuare care au fost categoriile de vârstă cele mai afectate de mortalitate. Vom realiza analiza noastră pe aceleași eșantioane ca și în cazul mortalității infantile, în interiorul aceluiași deceniu, luând ca ani de referință al cincilea an al deceniului. În Tabelul nr. 39 sunt incluse valorile brute ale cazurilor de decese din aceeași categorie de vârstă precum și exprimarea acestor valori prin raportarea la 100 de decese.

Lesne se poate constata că cele mai vulnerabile în fața morții erau categoriile de vârstă de până la 14 ani și mai ales nou-născuții între 0-1 an, după cum am văzut. Urmează în ordine copii între 1-14 ani. Slaba alimentație, asistența medicală insuficientă, conservatorismul și tradiționalismul în tratarea bolilor copilăriei, lipsa unei sumare educații idienico-sanitare, nerespectarea unor norme elementare de medicină și nu în ultimul rând, nivelul la care a ajuns medicina pediatrică, sunt cauze ale mortalității, atât de răspândită la cele două categorii de vârstă.

O altă categorie de vârstă supusă presiunii morții era, așa cum reiese din Tabelul nr. 39, cea cuprinsă între 31 - 40 de ani. Este vârsta la care încep să apară semnele unor boli de inimă, mai ales în rândul bărbaților, precum și a bolilor care devin cronice. De asemenea, cei mai puțin rezistenți, se resimt în urma muncilor

Tabelul nr. 39. Structura pe vârste a decedaților la unele confesiuni

Unitatea Administrativ teritorială	Comfesiunea Anul	0- 1 an		1-14ani		15-20ani		21-30ani		31-40ani		41-50ani		51-60ani		Peste 60 ani		Total	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%		
Arad	ortodocși români	1885	95	26,38	81	22,5	7	1,94	27	7,5	39	10,83	34	9,44	31	8,61	46	12,77	360
	romano catolici	1885	245	30,7	171	21,42	30	3,75	53	6,64	68	8,52	66	8,27	65	8,14	100	12,53	798
	greco catolici	1885	16	37,2	13	30,23	1	2,32	1	2,32	2	4,65	3	6,97	2	4,65	5	11,62	43
Horia	romano catolici	1875	61	55,96	20	18,34	3	2,75	4	3,66	5	4,58	2	1,83	6	5,5	8	7,33	109
Macea	ortodocși români	1885	52	40,31	50	38,75	1	0,77	4	3,1	3	2,32	1	0,77	9	6,97	9	6,97	129
	ortodocși români	1885	46	30,46	47	31,12	8	5,29	8	5,29	11	7,28	8	5,29	11	7,28	12	7,94	151
Șiria	romano catolici	1875	38	39,17	25	25,77	3	3,09	3	3,09	12	12,37	9	9,27	4	4,12	3	3,09	97
	greco catolici	1875	13	3	13	30,23	1	2,32	6	13,95	3	6,97	3	6,97	4	9,3	-	-	43

Sursa: Registrele parohiale de stare civilă matricolele descendenților

fizice și încep să fie vulnerabili. Cei care depășeau vârsta de 40 de ani puteau să-și facă speranțe mai mari în privința unei vieți mai îndelungate. Însă, un procent destul de semnificativ dintre cei decedați provin și din categoria de vârstă cuprinsă între 41-50 ani. Numărul celor morți sporește în cazul categoriei de vârstă cuprinsă între 51-60 ani, mai ales în mediul rural. Eforturile fizice depuse la munca câmpului, la întreținerea cotidiană a gospodăriei, lipsa educației sanitare, sunt doar câteva din motivele pentru care se murea frecvent între 51-60 ani.

După cum rezultă din Tabelul nr.39, în privința decedaților peste vârsta de 60 de ani cei din mediul urban, îi depășeau procentual pe cei din aceeași categorie din mediul rural. Numărul persoanelor care treceau de vârsta de 60 de ani se subția în mediul rural. Muncile grele depuse pe parcursul vieții de către lucrătorii pământului, îi epuizau fizic mai repede decât pe cei din mediul urban a căror speranță de viață la naștere era mai mare decât a acelor care trăiau în lumea satelor. Epuizarea fizică, dublată de o alimentație monotonă și chiar nesănătoasă, scădeau imunitatea corpului uman în lupta cu epidemiile de tot felul, care cutreierau comitatul sau zone mai largi de locuire.

Tendențe asemănătoare au fost înregistrate și în alte zone ale țării. La Horodnicul de Jos, între 1841-1850, decedații, având vârsta cuprinsă între 0-5 ani, au reprezentat 45,12% din morții perioadei respective¹¹⁶. În districtele Cahul și Ismail, aceeași categorie de vârstă a reprezentat în anul 1859, o pondere de 59,93% din totalul deceselor aceluși an¹¹⁷. După copii, categoriile de vârstă cele mai amenințate cu moartea au fost cele cuprinse între 11-20 ani și cei între 41-50 ani, aceștia contribuind la Horodnicul de Jos cu 10,97% și respectiv cu 10,56, la totalul decedaților dintre 1841-1850. Mai aproape de structura pe vârste a mortalității comitatului Arad, s-au aflat districtele Cahul și Ismail. Aici, mai vulnerabili s-au dovedit a fi în fața morții, în anul 1859, cei ce aveau vârsta între 30-40 ani, din rândul lor murind 5,16% și cei aflați în deceniul 5 al vieții. Aceștia au contat în statistica decedaților anului respectiv cu 5,18%¹¹⁸. În regiunea industrială Ostrava din Cehia, de asemenea, cei mai mulți decedați au fost tot copiii. Cei din prima categorie de vârstă (0-14 ani) au contribuit la totalul deceselor din perioada 1840-1879 cu 60,9%. Din categoria de vârstă între 15-59 de ani au decedat în proporție de 29,3%, iar 10,1% au fost cei care au depășit 60 de ani de viață¹¹⁹.

6. 2. 6. Structura pe sexe a mortalității

La fel ca și în cazul natalității, putem să constatăm un excedent masculin al cazurilor de ecese. Fenomenul de supramortalitate masculină este ilustrat prin datele cuprinse în Tabelul nr. 40. Se poate vedea din tabel că la nivelul comitatului, în toți anii luați ca referință, numărul bărbaților decedați este

superior celor al femeilor. Astfel în anul 1866 bărbații au reprezentat 51,53% din cei decedați, iar peste 10 ani numărul lor crește cu peste un procent, fiind de 52,57%. În anul 1885 însă, se revine la 51,63%. În general, în privința mortalității, proporția dintre bărbați și femei este în cazul comitatului în jurul valorilor de peste 51% la bărbați și peste 48% la femei. Aceste proporții sunt valabile și pentru alte zone ale țării, comitatul Arad încadrându-se în tiparele specifice Transilvaniei¹²⁰.

Tabelul nr. 40. Structura pe sexe a mortalității în comitatul și orașul Arad și eșantioane între 1866-1885

Unitatea Administrativ- Teritoriala	1866					1876					1885				
	Bărbați		Femei		Total	Bărbați		Femei		Total	Bărbați		Femei		Total
	nr	%	Nr	%		nr	%	nr	%		Nr	%	nr	%	
Comitatul Arad	6019	51,53	5660	48,46	11679	5434	52,57	4902	47,42	10336	5747	51,63	5384	48,36	11131
Orașul Arad	918	51,57	862	48,42	1780	769	57,99	557	42,0	1326	849	54,49	709	45,5	1558
Horia	57	47,1	64	52,89	121	59	53,63	51	46,36	110	41	53,24	36	46,75	77
Macea	64	51,2	61	48,8	125	36	47,36	40	52,63	76	65	50,38	64	49,61	129
Șiria	115	46,93	130	53,25	245	147	50,68	143	49,31	290	122	45,69	141	54,30	267

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5 ; Registrele parohiale de stare civilă. Matricolele decedaților.

Urmărind valorile trecute în dreptul orașului Arad, constatăm că supramortalitatea masculină depășește valorile comitatului. Dacă în anul 1866 ea a fost de 51,57%, în anul 1876 au murit la Arad 769 bărbați (57,99%) și 557 femei (42,0%). Deși diferența se mai reduce în anul 1885, numărul decedaților bărbați este cu 8,99% mai mare decât cel al femeilor, ceea ce înseamnă că în anul respectiv 54,49% din cei decedați au fost bărbați iar restul de 45,5% femei.

În privința eșantioanelor, situația este puțin diferită, cel puțin în anii de referință cuprinși în tabel. Observăm existența unei oscilații, în sensul că, în unii ani, numărul femeilor care au decedat îl depășește pe cel al bărbaților. Asemenea situații se întâlnesc în anul 1866 la Horia și Șiria, în 1876 la Macea și din nou la Șiria în 1885. Am putea fi tentați să credem că la Șiria suntem în fața unei situații mai puțin întâlnită în evoluția demografică a unei comunități. Dar studiul registrelor parohiale de stare civilă infirmă o asemenea ipoteză. Inventarierea cazurilor de deces de la Șiria, pentru perioada cuprinsă între 1861-1890, ne arată că în acest timp au murit 5.085 bărbați (51,26%) și 4.835 femei (48,74%)¹²¹. Localitatea Horia înregistrează pe de altă parte, la mortalitatea masculină, valori peste cele ale comitatului. În restul anilor, cele trei localități se încadrează în trendul comitatului, având valori apropiate acestuia.

Supramortalitatea masculină își are explicația în diverse cauze. Ea este desigur, în legătură cu numărul mai mare de născuți de sex masculin care, așa

cum am amintit la momentul respectiv, vine să contribuie la menținerea unui echilibru relativ între sexe. De asemenea, pe parcursul unei vieți, uzura fizică a bărbaților este mult mai mare în comparație cu cea a femeilor. Ei erau cei care executau cele mai grele munci ale câmpului și în gospodărie, ei erau cei care parcurgeau distanțe mai mari și tot ei erau cei mai tentați la excese¹²². Alcoolul, tutunul, precum și bolile cardio-vasculare, la care se știe că bărbații sunt mai predispuși, au contribuit și ele la creșterea numărului de decese în rândul acestora.

Pe de altă parte, menținerea unui echilibru relativ între decesele masculine și feminine este un semn al uzurii la care erau supuse și femeile, mai ales în mediul rural. După cum se observă din Tabelul nr.40, mortalitatea în rândul femeilor din mediul rural este mai mare decât a celor care trăiau în mediul urban. Femeile din mediul citadin este posibil să fi dus o viață mai ușoară în comparație cu cele din mediul rural, cele din urmă, pe lângă că munceau la câmp cot la cot cu bărbații, mai aveau și grija gospodăriei și a copiilor. Valorile mai mari, în unii ani, ale deceselor în rândul femeilor în raport cu bărbații, pot să aibă una din cauze, tocmai situația descrisă mai sus. Desigur, sunt necesare pe viitor, efectuarea unor cercetări mai ample, care să contribuie mai nuanțat, la explicarea fenomenului.

Remarcăm de asemenea, diferențele mai mari între valorile deceselor masculine și cele feminine în mediul urban, comparativ cu cel rural. În mediul orășenesc multe femei neavând o ocupație lucrativă, așa cum vom vedea atunci când vom analiza structura socio - profesională a orașului Arad, nu erau supuse la o uzură fizică excesivă.

6. 3. Mișcarea naturală și mișcarea migratorie

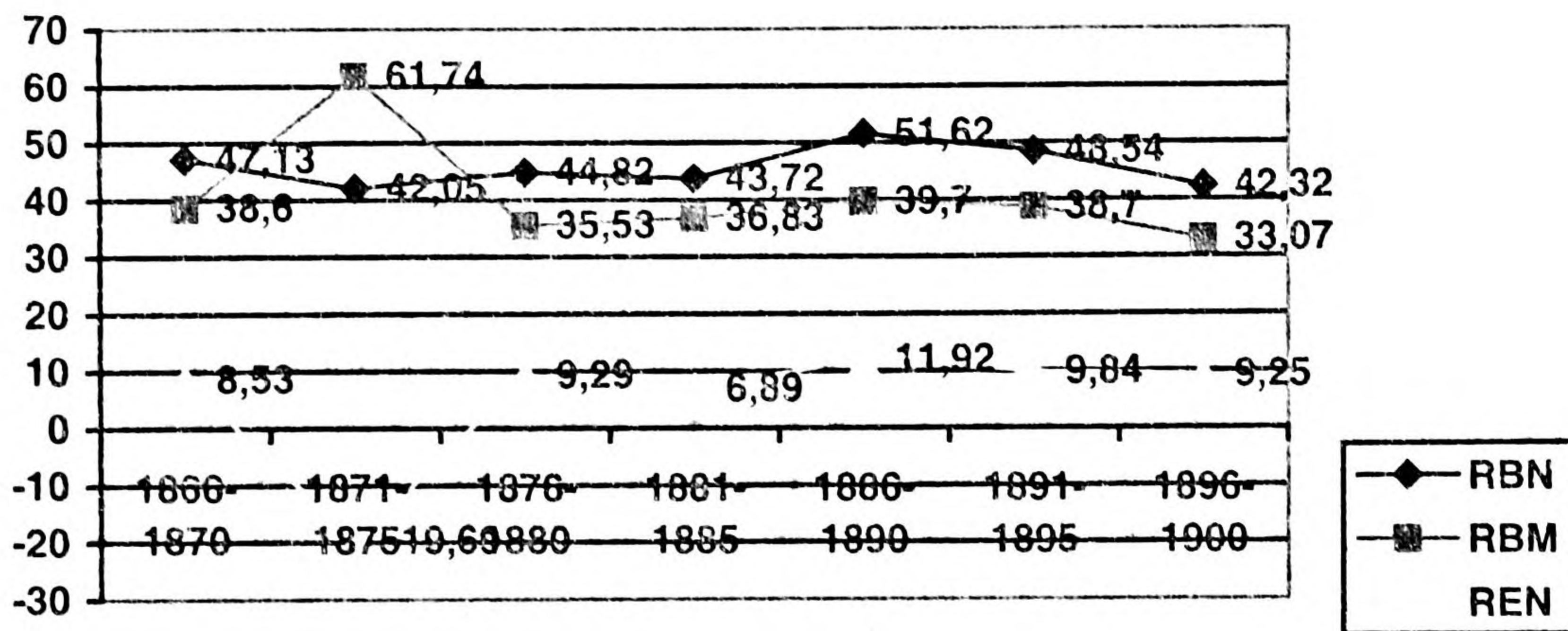
6. 3. 1. Mișcarea naturală

Mișcarea generală a unei populații, în consecință și cea a comitatului Arad în secolul XIX, a fost determinată de două mișcări¹²¹ : mișcarea naturală și mișcarea migratorie.

Mișcarea naturală sau creșterea naturală asigură reînnoirea populației ca efect al nașterilor și deceselor. Diferența dintre numărul de nașteri și de decese reprezintă excedentul natural sau sporul natural.

Din analizele efectuate asupra nașterilor și deceselor, ca evenimente demografice, care alături de căsătorie și divorț dau conținut noțiunii de mișcare naturală a populației, putem să afirmăm că pe ansamblul secolului al XIX-lea, sporul natural al populației comitatului Arad a fost pozitiv. Desigur, pe parcursul secolului au fost și perioade în care excedentul natural al populației a fost negativ. Graficul nr.6 evidențiază această concluzie

Graficul nr. 6. Evoluția RBN, RBM, REN a comitatului Arad



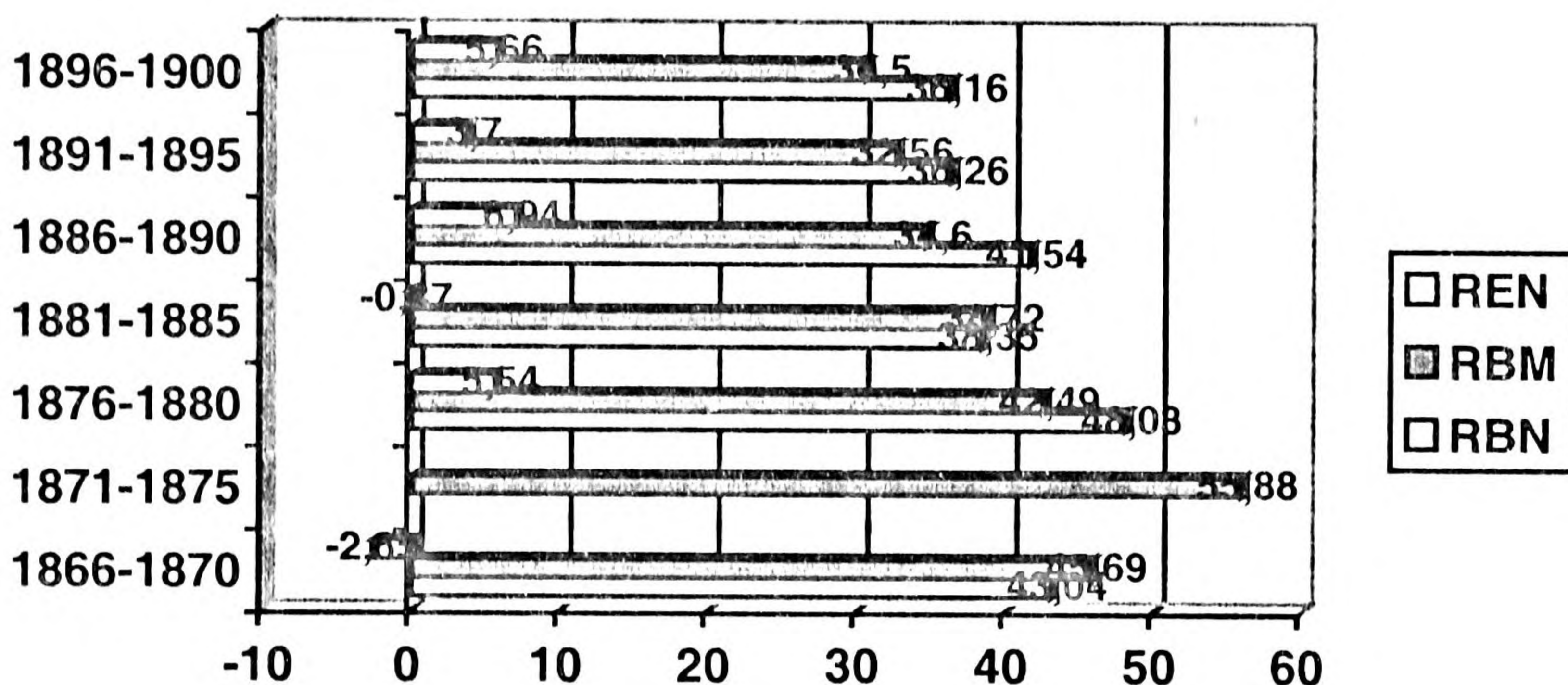
Din analiza comparativă a ratei brute a natalității și a ratei brute a mortalității între 1866-1900, se poate observa că doar în perioada cincinală 1871-1875, care include și holera din 1873, s-a înregistrat un spor negativ. Rata brută a excedentului natural (REN) a fost de $-19,69\%$. În cincinalul anterior, 1866-1870 REN a fost de $8,53\%$. În cincinalul 1876-1880, legile demografice, ca reacție la reculul înregistrat de REN din cauza epidemiei de holera, intră în funcțiune, astfel că rata excedentului natural devine din nou pozitivă, înregistrând valoarea de $9,29\%$. Cea mai mare REN a fost înregistrată în perioada 1886-1890. Pe fondul unei scăderi mai mari a RBM și a unei ușoare creșteri a RBN, REN a fost de $11,92\%$. De fapt, se poate constata că, începând cu cincinalul 1876-1880, exceptând cincinalul 1881-1885, RBM a început să scadă la fel ca și rata brută a natalității. Scăderea RBN se poate consemna începând cu ultimul deceniu al secolului XIX. Din acest punct de vedere, apreciem că comitatul Arad se încadrează în modelul transilvănean al „tranziției demografice”, noul regim demografic debutând în această provincie în anii 1875-1880¹²⁴.

În privința eșantioanelor situația este, în funcție de localitate și perioadele temporale, asemănătoare dar și diferită. Localitatea Horia a înregistrat în cei 50 de ani ai primei jumătăți a secolului XIX un spor natural de 1.025 de persoane iar între anii 1851 - 1896, „câștigul” demografic natural a fost de 1.018 suflete. Pe perioada dintre două recensământuri tendința este aceeași. Între recensământul din 1869 și cel din 1880, în ciuda holerei, care așa cum am văzut, nu a afectat evoluția demografică a localității, creșterea naturală a fost de 26 de persoane. Între 1881-1890 sporul natural a fost de 388 de suflete¹²⁵. Localitatea Șiria însă, are o evoluție diferită din perspectiva creșterii naturale a populației¹²⁶. În primii 50 de ani ai secolului, sporul natural a înregistrat un excedent de 866 de persoane, însă între 1851-1890, epidemia de holera dar și cea de friguri a determinat un deficit natural de 1.537 indivizi. Pe segmente temporale mai scurte,

deficitul a fost de 1.043 persoane între 1869 - 1880 și de 18 persoane între 1881 - 1890. În cazul localității Macea, registrele parohiale de stare civilă¹²⁷ ne permit să urmărim creșterea naturală a populației doar pentru anii 1853-1876. În această perioadă au murit cu 11 persoane mai mult decât s-au născut. Apreciem însă, pe baza datelor înregistrate la recensământurile din 1890 și 1900, că sporul natural al localității a fost unul pozitiv.

Asemănătoare, dar nu identică, a fost evoluția sporului natural al populației urbane din centrul administrativ al comitatului. Graficul nr.7 cuprinde, ca și în cazul comitatului, ratele brute ale natalității și mortalității pe perioade cincinale. Deoarece pentru anii 1871-1875 datele relative la natalitate nu sunt complete, nu putem determina rata brută a excedentului natural pentru cei 5 ani.

Graficul nr. 7. Evoluția RBN, RBM, REN a orașului Arad



După cum reiese din grafic, între 1866 - 1870, REN a fost de $-2,65\%$. După anul 1876, până la finele secolului, REN a înregistrat însă valori pozitive. Acestea sunt însă sub cele ale comitatului. În cincinalul 1876-1880, după dezastrul demografic din perioada 1871-1875, REN a fost de $5,54\%$ și aceasta pe fondul scăderii RBM. După anul 1881 se poate observa și un început de scădere a natalității. În consecință, excedentul natural al populației orașului Arad cunoaște valori mai scăzute, cum ar fi cel de $3,73\%$ în cincinalul 1891-1895.

Pe baza registrelor parohiale de stare civilă putem să stabilim și evoluția sporului natural al populației pentru perioada 1853-1872. Pentru acest segment temporal se înregistrează un deficit de 380 și respectiv de 1.628 suflete. În consecință și în cazul orașului Arad, ca și în a altor orașe, creșterea demografică a fost determinată în principal, de mișcarea migratorie. Izvoarele demografice

referitoare la comitatul și orașul Arad ne permit să urmărim evoluția anuală a sporului natural al populației pentru perioada 1871 - 1900

Din Tabelul nr. 41 se poate vedea că în 6 din cei 30 de ani, s-a înregistrat un deficit al sporului natural în cazul comitatului și în 9 ani în cazul orașului. Cea mai mare scădere față de anul precedent a fost în anul 1873, când excedentul natural a scăzut la -4,85% și respectiv -3,75% în mediul urban, față de anul 1872. Deși la nivelul comitatului din cei 10 ani ai perioadei 1871– 1880, în 4 ani sporul natural al populației a fost negativ, totuși media de creștere anuală a excedentului natural în segmentul temporal amintit a fost de 483,27 persoane.

Fenomenul este explicabil dacă nu uităm că în anul 1876 a avut loc reorganizarea administrativă care a adus între limitele comitatului Arad o parte a fostului comitat Zărand. În consecință, pentru anul 1877 sporul natural include și populația celor 34 de localități din Plasa Hălmagiu, astfel că excedentul natural este doar aparent de 17.832 persoane, adică cu 6,3%, deoarece în condiții „normale”, sporul natural ar fi fost negativ.

Situația este diferită, dar uneori și asemănătoare la nivelul orașului Arad, unde media anuală a sporului natural între 1871-1880 a înregistrat un deficit de 180,5 indivizi. În restul perioadelor decenale sporul natural a fost pozitiv. Pentru comitat media anuală a excedentului natural a fost de 3.390 persoane între 1881-1890 și 3.437,6 indivizi între 1890-1900. În anul 1886 a fost cea mai mare creștere anuală care a echivalat cu 6.697 suflete, adică 2,1% mai multca și în anul anterior, cea mai ridicată de altfel din toți cei 30 de ani. În ultimul deceniu al secolului, media anuală a sporului natural a fost de 3.437,6 persoane, anul 1895

Tabelul nr. 41. Evoluția sporului anual natural al populației comitatului și orașului Arad între 1871-1900

Unitate a adm.- terit.	Populație la data recensă- mântului 1869	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	Media											
		nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%										
comitat	304713	-5934	-1,92	-6985	-2,3	-14357	-4,85	-4059	-1,44	1360	0,49	4162	1,6	17832	6,3	1738	0,57	5648	1,86	1890	0,61	483,27	0,62
Oraș	32725	-311	-0,94	-479	-1,47	-1204	-3,75	-709	-2,29	-127	-0,42	253	0,84	294	0,96	-11	-0,03	262	0,85	56	0,18	-180,5	-0,6

Unitatea adm.-Terit.	Populație la data recensământului 1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	Media											
		nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%								
Comitat	303964	2034	0,66	-1231	-0,4	4453	1,46	5398	1,74	3985	1,26	6697	2,1	2773	0,85	4459	1,39	3796	1,14	1537	0,45	3390	0,1
Oraș	35556	114	0,32	-30	-0,08	231	0,64	297	0,82	70	0,19	305	0,84	296	0,81	139	0,37	315	0,85	177	0,47	191,4	0,49

Unitatea adm.-Terit.	Populație la data recensământului 1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	Media											
		nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%								
Comitat	343597	1929	0,56	283	0,08	3132	0,9	5350	1,53	5363	1,51	5362	1,49	3638	0,99	-20	0,0	5180	1,4	4159	0,95	3437,6	0,94
Oraș	42052	-20	-0,05	-79	-0,19	254	0,6	362	0,84	258	0,6	277	0,64	263	0,68	263	0,6	248	0,56	207	0,47	203	0,42

Surse: vezi nota 6, capitolul 5

având în cifre brute, prin cele 5.363 de persoane, cel mai mare spor al deceniului respectiv.

La nivelul orașului Arad, media anuală a sporului natural între 1871-1880 a fost negativă, situându-se la 180,5 indivizi. Populația orașului Arad a crescut pe calea sporului natural, anual cu o medie de 191,4 suflete în perioada 1881 - 1890 și 203 persoane între 1891-1900. Cel mai important spor pe parcursul întregii perioade de timp cuprinsă în tabel, a fost în anul 1894. În acest an creșterea a fost

de 362 de persoane, adică cu 0,84% mai mult ca și în anul precedent. Putem observa că în ultimul deceniu, media anuală a sporului natural a înregistrat ușoare creșteri față de deceniul anterior, atât la nivelul comitatului cât și a orașului.

Cercetările efectuate asupra evoluției populației urbane din diferite arii spațiale au evidențiat, așa cum am constatat și în cazul orașului Arad, că sporul natural al orașelor a fost defavorabil acestora. Ele aveau nevoie de o „aprovizionare” demografică din partea mediului rural¹²⁸. Forța biologică a populației rurale este în general mai mare decât a populației urbane, excedentul natural revărsându-se spre orașe, fenomen ce marchează de multe ori sporul real al localităților rurale¹²⁹.

Stabilirea sporului natural anual al populației comitatului și orașului Arad a oferit posibilitatea întocmirii Tabelului nr.42. În acest tabel a fost inclusă populația anuală a celor două unități administrativ - teritoriale, între anii 1869-1900, calculată pe baza creșterii sporului natural. În anii în care au avut loc recensământuri, a fost indicat cu asterix și numărul populației recensate. Valoarea sporului natural al primului an după recensământ a fost adăugată la populația numărată la recensământul anterior. Din tabelul nr. 42 se poate observa că doar în anul 1880 populația calculată pe baza sporului natural a depășit ca număr populația recensată în același an. De asemenea, putem constata și prin intermediul acestui tabel că excedentul natural al orașului Arad s-a situat sub cel al comitatului, confirmându-se încă o dată că mediul rural a reprezentat sursa principală a dinamicii demografice a comitatului Arad.

Tabelul nr. 42. Evoluția anuală a populației comitatului și a orașului Arad pe baza sporului natural între anii 1869-1900

Anul	Comitatul Arad		Orașul Arad		
	Număr	% față de anul precedent	Numar	% față de anul precedent	Din pop. comitatului
1869	304713		32725		10.73
1870	308434	1.2	32896	0.52	10.66
1871	302500	-1.93	32585	-0.94	10.77
1872	295515	-2.3	32106	-1.47	10.86
1873	281158	-4.85	30902	-3.75	10.99
1874	277099	-1.44	30193	-2.29	10.89
1875	278456	0.49	30066	-0.42	10.79
1876	282921	1.6	30319	0.84	10.71
1877	300753	6.3	30613	0.96	10.17
1878	302491	0.57	30602	-0.03	10.11

1879	308139	1.86	30864	0.85	10.01
1880	310129	0.61	30920	0.18	9.97
1880*	303964		35556		
1881	305998	0.66	35670	0.32	11.65
1882	304767	-0.4	35640	0.08	11.69
1883	309220	1.46	35871	0.64	11.6
1884	314618	1.74	36168	0.82	11.49
1885	318603	1.26	36238	0.01	11.37
1886	325300	2.1	36543	0.84	11.23
1887	328073	0.85	36839	0.81	11.22
1888	332532	1.35	36978	0.37	11.12
1889	336428	1.14	37293	0.85	11.08
1890	337865	0.45	37470	0.47	11.09
1890*	343597		42052		
1891	345526	0.56	42032	-0.05	12.16
1892	345809	0.08	41953	-0.19	12.13
1893	348941	0.9	42207	0.6	12.09
1894	354291	1.53	42569	0.84	12.01
1895	359654	1.51	42827	0.6	11.9
1896	365016	1.49	43104	0.64	11.8
1897	368654	0.99	43362	0.6	11.76
1898	368634	-0.0	43630	0.6	11.83
1899	373814	1.4	43878	0.56	11.73
1900	377373	0.95	44085	0.47	11.68
1900*	383303		53903		

Surse: vezi nota 6, capitolul 5

6. 3. 2. Mișcarea migratorie

Alături de mișcarea naturală, mișcarea generală a populației cuprinde după cum am mai spus și mișcarea migratorie a acesteia. Aceasta este definită ca fiind evenimentul care constă în schimbarea statutului rezidențial al unei persoane¹³⁰.

Dinamica populației comitatului Arad în secolul XIX a fost influențată și de mișcarea migratorie sau creșterea migratorie. Mișcarea migratorie este un

fenomen social, care modifică numărul populației, structura acesteia în localitatea de origine și în cea de destinație¹³¹.

Tabelul nr.43 prezintă evoluția sporului natural, real și migratoriu valabil pentru comitatul și orașul Arad între anii 1870-1900. După cum se poate vedea, între anii 1870-1880 comitatul Arad a cunoscut un spor natural de 5.416 de noi locuitori, în această cifră fiind însă inclusă și populația care a intrat în comitat în anul 1876. În ciuda acestui spor, populația comitatului a fost la recensământul din 1880 cu 749 de locuitori mai mică în comparație cu recensământul anterior. Aceasta înseamnă că restul de 4.667 persoane au părăsit comitatul. Fenomenul trebuie pus în legătură cu efectele epidemiei de holeră. Din cauza acesteia, dar cu siguranță și din alte motive, unii locuitori au părăsit comitatul, plecând spre diferite zone ale Imperiului. Fenomenul nu este singular în cadrul statului maghiar. De exemplu, în aceeași perioadă, 1869–1880, din Transilvania au plecat spre alte zone ale Imperiului Austro - Ungar sau țări din împrejurimi, un număr de 133.000 de persoane¹³².

Tabelul nr. 43. Evoluția sporului natural, a sporului migratoriu și a sporului real între 1870-1900

Unitatea administrativ - teritorială	Perioada	Sporul natural	Sporul real	Sporul migratoriu
Comitatul Arad	1870-1880	5.416	-749	-6.165
	1881-1890	33.901	39.633	5.732
	1891-1900	34.376	39.706	5.330
	1871-1900	73.693	78.590	4.897
Orașul Arad	1870-1880	-1.805	2.831	4.636
	1881-1890	1.914	6.496	4.582
	1891-1900	2.033	11.851	+9.818
	1870-1900	2.142	21.178	19.036
	1879-1900	2.142	21.178	19.036
Horia	1880	26	61	+35
	1890	388	2	-386
	1869	-	-	-
Șiria	1880	-1.043	-1.231	-188
	1890	-18	400	418

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

În deceniul următor, 1881-1890, sporul natural a marcat o creștere substanțială, fiind de 33.901 noi indivizi. Sporul real a înregistrat și el valori în creștere, depășind sporul natural cu 5.732 de indivizi. Așadar, în comitatul Arad

s-au așezat din alte părți ale Imperiului peste 5.000 de persoane. În același deceniu comitatele transilvane au înregistrat însă o pierdere de 68.245 de persoane, din care multe au emigrat în România¹³³.

Ultimul deceniu al secolului XIX aduce modificări față de cel trecut doar în privința valorilor brute ale sporurilor pe care le avem în vedere. Astfel, excedentul natural a fost de 34.376 suflete iar cel real a crescut și el, fiind de 39.706. În consecință, sporul migratoriu este mai mic în raport cu deceniul anterior, fiind de 5.330 persoane. În cei 31 de ani cuprinși în tabel, principala sursă de creștere demografică a comitatului a reprezentat-o sporul natural. Cei 73.693 de noi născuți au contribuit cu 93,76% la creșterea populației comitatului Arad, pe când sporul migratoriu a însemnat doar 6,23%, adică 4.897 de emigranți, așezați în localitățile comitatului fără orașul Arad.

Aceleași tendințe au fost constatate și în cazul unor localități ale comitatului. Localitatea Horia, spre deosebire de trendul comitatului, cunoaște în deceniul opt un spor natural de 26 de noi indivizi, la care se adaugă încă 35 de persoane așezate aici din alte părți ale comitatului sau Austro-Ungariei. În deceniul 1881-1890 însă, deși sporul natural este de 388 de persoane, sporul real a fost doar de 2 persoane, adică 386 de locuitori au părăsit localitatea¹³⁴. Este posibil ca unii, mai ales cei care practica un meșteșug, având în vedere distanța mică ce separă așezarea de orașul Arad, să fi imigrat în centrul urban al comitatului.

Localitatea Șiria, marcată destul de mult de epidemiile din deceniul opt, cunoaște valori negative la cele trei categorii de sporuri. Sporul natural a fost de -1.043, pe când sporul real de -1.231, iar cel migratoriu de -188 de persoane. În deceniul următor, excedentul natural se menține tot negativ, cu 18 indivizi, însă sporul real a devenit pozitiv, prin cele 418 persoane care s-au așezat în localitatea Șiria, fie în urma căsătoriei, fie atrase de condițiile economice favorabile pe care le oferea zona.

Populația orașului Arad urmează în mare măsură aceleași tendințe ca și cele identificate la nivelul comitatului. Așa cum rezultă din Tabelul nr.43 însă, sporul migratoriu în cifre brute depășește cu mult pe cel al comitatului. Segmentul de timp dintre anii 1870-1880 cunoaște un deficit al sporului natural de 1805 persoane, în timp ce sporul migratoriu a fost de 1.436 de indivizi. Pentru aceasta, la recensământul din 1880 populația orașului a fost cu 2.831 de persoane mai numeroasă decât în anul 1869. Și în cazul orașului Arad, efectele holerei din 1873 se resimt în sporul natural negativ care a fost însă compensat de sporul migratoriu. Acesta se dovedește a fi pozitiv pe întreaga perioadă a celor 31 de ani pentru care deținem date statistice ferme. Cunoscând însă evoluția numerică a populației orașului Arad în secolul al XIX-lea, precum și faptul că în general orașele au cunoscut o mișcare naturală defavorabilă, având nevoie de

„aprovizionare” demografică din partea mediului rural, putem spune că sporul migratoriu a fost pozitiv de-a lungul întregului secol¹³⁵.

În deceniul nouă al secolului al XIX-lea, sporul natural al orașului Arad a fost de 1.914 noi suflete. La acestea se adaugă încă 4.582 de persoane venite din localitățile rurale ale comitatului Arad, dar și din alte părți ale Imperiului. În consecință, sporul real înregistrat de oraș a fost de 6.496 de persoane.

Accelerarea dezvoltării economice a orașului și procesul de urbanizare pe care îl înregistrează Aradul în ultimul deceniu al secolului XIX, s-a realizat și prin aportul celor 9.818 emigranți atrași, cu siguranță, tocmai de ritmul economic înalt al centrului urban al comitatului. Aceștia, împreună cu cele 2.033 de suflete care au reprezentat sporul natural, au mărit populația orașului la recensământul din anul 1900 cu 11.851 de persoane față de recensământul din anul 1890. Lesne putem observa că sporul migratoriu a reprezentat, spre deosebire de comitat, principala sursă a creșterii demografice înregistrată de orașul Arad pe parcursul secolului XIX. Între 1869-1900 emigranții au totalizat un număr de 19.036 de persoane, pe când sporul natural a fost doar de 2.142 de suflete. Dacă am exprima în procente contribuția sporului natural și a celui migratoriu la sporul real, atunci am stabili valoarea de 10,11% în dreptul sporului natural și 89,88% în dreptul celui migratoriu. În anul 1900 numărul imigranților în orașul Arad a fost cu 34,7% mai mare decât cel al emigranților¹³⁶. Fenomenul este identificabil și în cazul altor orașe. Spre exemplu în anul 1910, doar 36,7% din locuitorii Oradiei se născuseră în oraș, ceilalți fiind din alte părți ale Ungariei, din Transilvania, Banat, Maramureș, Serbia, Bosnia și Croația sau din comitatul Bihor¹³⁷. Și la Timișoara, din cauza mortalității ridicate, creșterea populației urbane este asigurată, mai ales, prin imigrări din mediul rural¹³⁸. Și pentru a continua seria comparațiilor, să mai amintim că în anul 1910 la Debrețin, 51,6% din populație s-a născut în străvechiul oraș¹³⁹.

În raport cu comitatele din Transilvania, care deși au avut între anii 1870-1900 un spor natural de 488.704 de locuitori, acestea au pierdut în urma emigrării a 186.831 de persoane, sporul real fiind de 291.715¹⁴⁰. În aceeași perioadă, comitatul Arad, împreună cu orașul, au înregistrat un plus migratoriu de 23.872 de persoane. Dacă condițiile economice defavorizante în unele comitate, la care se adaugă și asuprirea națională mai intensă în Transilvania, i-au determinat pe ardeleni să-și părăsească locurile natale, din contră, comitatul și orașul Arad a reprezentat o zonă de atracție pentru oamenii harnici dar cu posibilități economice mai reduse. În cea de-a doua jumătate a secolului XIX, atât la nivelul comitatului cât și al orașului Arad, procentul celor veniți a fost mai mare decât a celor plecați.

Din Tabelul nr.44 rezultă că în anul 1857 erau absenți din comitat, dintre cei cu domiciliul stabil, 5.288 de persoane, în timp ce străinii prezenți erau în

număr de 6.170. În anul 1869 numărul acestora sporește la 11.030, în timp ce al locuitorilor din comitat, plecați în alte părți, scade la 4.127.

Tabel nr. 44. Structura populației după domiciliu în comitatul Arad

Anul	Total prezenți cu domiciliul stabil	%	Total absenți cu domiciliul stabil	%	Total cu domiciliul stabil	%	Străini	%	Total populație prezentă
1857	249.027	97,92	5.288	2,07	254.315	100	6.170	2,41	255.197
1869	293.683	98,61	4.127	1,38	297.810	100	11.030	3,61	304.713

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Fenomenul este asemănător și în cazul orașului Arad. Din Tabelul nr.45 rezultă că în anul 1857 erau plecați din oraș 1.135 de persoane, respectiv 411 în anul 1869. În privința străinilor prezenți în oraș, aceștia erau în număr de 3.535 în 1857 și 2.914 în 1869, deci se constată o scădere a numărului acestora. Menționăm că cifra se referă doar la situația din anul recensământului, nu și la străinii care s-au stabilit definitiv în oraș între cele două recensământuri.

Tabel nr. 45. Structura populației după domiciliu în orașul Arad

Anul	Total prezenți cu domiciliul stabil	%	Total absenți cu domiciliul stabil	%	Total populației cu domiciliul stabil	%	Străini	%	Total populație prezentă
1857	23.424	95,7	1135	4,62	224.459	10,69	3.535	13,11	26.959
1869	29.811	98,64	411	1,35	30.222	10,0	2.914	8,90	32.725

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Încotro erau plecați cei absenți și de unde veneau străinii? La aceste întrebări ne dau răspunsuri, pentru anul 1867, Tabelul nr.46 și Tabelul nr.47.

Observăm din Tabelul nr.46 că emigrația sezonieră avea ponderea cea mai mare în cadrul emigranților din comitatul și orașul Arad. Din cei 4.127 de emigranți doar 73 (1,81%) au emigrat pentru mai mult timp. Aceasta în cazul comitatului, pentru că în cazul orașului, 6,32%, adică 26 de persoane, erau în această situație. În privința emigrației sezoniere remarcăm că militarii aveau o pondere destul de mare, reprezentând în cazul comitatului 34,67%, iar al orașului 40,0%. Atât civilii cât și militarii puteau fi regăsiți mai ales în comitatele Ungariei, în timp ce doar 34 de persoane din locuitorii comitatului erau plecați pe

o durată determinată în Austria sau alte țări. Constatarea este identică și pentru emigranții sezonieri ce aveau domiciliul în orașul Arad.

Tabelul nr. 46. Structura emigrației din comitatul și orașul Arad (anul 1869)

Unitatea adm-teritorială	Emigrație temporară						Emigrație de durată				Total general
	în alte comitate		Bărbați		Femei		Bărbați		Femei		
	civili	militari	Austria	alte	Austria	alte	Austria	alte	Austria	alte	
comitatul	2613	1405	18	7	7	2	45	16	13	1	4127
orașul	223	154	6	2	-	-	17	9	-	-	411
Total	2836	1559	24	9	7	2	62	25	13	1	4538

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5

Tabelul nr. 47. Structura emigrației în zone din afara Ungariei

Direcția de emigrare	Anul 1869					
	Comitatul Arad			Orașul Arad		
	Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total
Austria	63	20	83	23	-	23
Germania	6	-	6	2	-	2
Italia	2	1	3	1	-	1
Elveția	5	-	5	2	-	2
Franța	3	1	4	3	-	3
Anglia	1	1	2	-	-	-
România	2	-	2	-	-	-
Turcia	1	-	1	-	-	-
America	3	-	3	-	-	-
Total	86	23	109	31	-	31

Surse : vezi nota 6 Capitolul 5

Dacă urmărim Tabelul nr.47, observăm că în afara comitatelor din Ungaria, emigranții sezonieri și temporari din comitat și oraș se îndreptau mai ales spre Transleitania, zona austriacă a Imperiului, Germania, Elveția etc., adică mai cu seamă în zonele centrale și vestice ale Europei și în America. Observăm că în mai mică măsură se orientau spre sud-estul Europei, spre România bunăoară. Se pare că emigranții sezonieri în România, din partea de vest a Transilvaniei preferau Oltenia. În legătură cu muncitorii sezonieri din comitatul Arad, angajați la sfârșitul secolului XIX pe moșiile lui Constantin Garoflid, unul din cei mai mari

latifundiari din România, afirma că a fost „totdeauna mulțumit de ei. Sunt foarte pretențioși la mâncare, însă buni muncitori. După ei, nu ai nevoie să pui logofeți care să-i îndemne la muncă”. Arădenii „... erau mai chivernisiți. Au haine bune, totdeauna ciorapi și bocanci, rufe de schimb, iar pentru dormit, saltele de pânză groasă de cânepă, care se umplu cu paie”¹⁴¹. Precizăm că ponderea covârșitoare în cadrul emigrației o aveau bărbații, pentru că doar 23 de femei, după cum se poate constata, conform recensământului din 1869, au părăsit comitatul. De asemenea nici o femeie nu a părăsit orașul Arad.

În cazul imigrației, cei mai mulți erau veniți în comitatul Arad din comitatele și orașele Ungariei, urmați de cei din ținuturile Austriei, cu 380 de imigranți. Un număr de 64 de imigranți proveneau din alte țări. Conform Tabelului nr.48, 30 proveneau din Germania, 23 din Italia, 4 din Franța, câte doi din Rusia și America și câte unul din Elveția, Anglia și România. Aceleași direcții de imigrare sunt constatabile și în cazul orașului Arad, păstrându-se și ierarhia stabilită în funcție de numărul imigranților.

Tabelul nr. 48.. Locul de origine a imigranților în comitatul și orașul Arad

Locul de imigrare	Anul 1869						
	origine	Comitatul Arad			Orașul Arad		
		Bărbați	Femei	Total	Bărbați	Femei	Total
Austria	210	170	380	87	89	176	
Germania	14	16	30	9	13	22	
Italia	11	12	23	3	12	15	
Elveția	–	1	1				
Franța	–	4	4		2	2	
Anglia		1	1	–	1	1	
Rusia	2	–	2	2	–	2	
România	1	–	1	1	–	1	
America	1	1	2	1	1	2	
Total	239	205	444	103	118	221	

Surse : vezi nota 6 Capitolul 5

În privința structurii pe sexe a imigrației, situația este diferită în comparație cu emigrația. Astfel, din cei veniți în comitat în 1869, femeile au reprezentat 44,92%, iar în orașul Arad la aceeași dată, 42,45%.

Așa cum s-a văzut din Tabelul nr.48, ponderea imigrației va spori mult după 1870 în cazul orașului, iar după 1881 la nivelul comitatului. În schimb,

emigrația cunoaște valori mai scăzute. După anul 1899 însă, fenomenul emigrației va începe să înregistreze valori mai mari care se vor amplifica mai ales în primul deceniu al secolului XX, la fel ca și în cazul Transilvaniei¹⁴².

După anul 1899, în condițiile în care fenomenul emigrației a început să cunoască o amploare tot mai mare, statisticile maghiare urmăresc cu mai multă atenție fenomenul. De aceea, pentru anii 1899 și 1900, deținem date mai exacte referitoare la emigrație¹⁴³.

În anul 1899 numărul emigranților proveniți din comitatul Arad a fost de 134 persoane (80 bărbați și 54 femei), ceea ce a reprezentat 0,04% din populația comitatului. Cei plecați au reprezentat 2,5% din sporul natural al aceluși an. În următorul an se înregistrează o scădere a emigranților la 119 persoane, din care 63 erau bărbați și 56 femei. Aceasta echivala tot cu 0,04% din populația comitatului. Cei care au emigrat au afectat sporul natural al anului 1900 cu 1,9%.

Din orașul Arad în anul 1899 au emigrat 21 de bărbați și 21 de femei, iar în 1900, 17 bărbați și respectiv 11 femei. Cele 42 de persoane emigrate în anul 1899 au reprezentat 0,1% din populația orașului iar cei 28 de emigranți ai anului 1900 au reprezentat 0,05%. Emigranții au însemnat 13,7% și respectiv 1,9% din sporul natural pe care l-a înregistrat orașul Arad în anul 1899 și 1900. Trebuie să remarcăm că numărul femeilor emigrante, spre deosebire de deceniul șapte a secolului XIX, este mai mare, egalând uneori numărul bărbaților. Este posibil ca emigrarea să se fi efectuat nu numai individual ci și cu familia, dacă avem în vedere acest raport apropiat între numărul bărbaților și al femeilor care au emigrat.

În privința direcțiilor de emigrare, față de anul 1869 se înregistrează unele modificări. În anul 1899, 122 de persoane din comitat și respectiv 34 din orașul Arad au emigrat în România iar în anul următor numărul lor a fost de 34 și respectiv 4 persoane. O altă direcție a emigrării, mai cu seamă în primii ani ai secolului XX, a fost America. Astfel, între anii 1899-1904 numărul celor care au ales America ca punct final al emigrației a fost de 102 persoane din comitat și 30 din orașul Arad. Din acest punct de vedere comitatul și orașul Arad se încadrează în tendințele constatate și în cazul Transilvaniei. În anul 1899 cei plecați din comitatul Arad spre România au reprezentat 91,04% din numărul emigranților, iar din Transilvania au trecut Carpații în același an, 91,5% din emigranți¹⁴⁴. Deși nu deținem date asupra anilor 1899 și 1900, ilustrăm structura pe naționalități a emigranților cu cifrele pentru perioada 1899-1904. Din comitatul Arad au emigrat în perioada amintită 45,9% români, 23,2% germani, 17,4% maghiari, 3,5% slovaci, 0,3% ruteni, 0,3% sârbi și 6,4% alte etnii. În schimb din orașul Arad, 67,1% din emigranți au fost maghiari, 23,6% germani și doar 3,7% români, 2,1% slovaci, iar 0,5% au reprezentat alte naționalități¹⁴⁵. Această structură pe etnii a emigrației, este în concordanță cu structura etnică a comitatului și a orașului. Din

comitat, fără orașul Arad. majoritatea emigranților sunt români, în timp ce cei mai numeroși emigranți maghiari provin din oraș.

Dintre cei plecați, atât la sfârșitul secolului XIX cât și la începutul secolului următor, numărul celor care reveneau este destul de redus. Spre exemplu, în anii 1899 și 1900 au revenit doar 6 și respectiv 15 persoane, în timp ce în orașul Arad nu s-a întors în cei doi ani nici un emigrant¹⁴⁶.

Din cele prezentate mai sus putem spune că, pe parcursul secolului XIX, fenomenul complex al emigrației nu a afectat în măsură prea mare evoluția demografică a comitatului Arad. De asemenea, ea nu a avut urmările pe care le-a cunoscut Transilvania, spre exemplu, în plan economic, social, demografic etc. În anii 1899 și 1900, aceasta a cunoscut o intensitate a emigrării de 2-3 persoane la 1.000 de locuitori¹⁴⁷, în timp ce comitatul Arad a avut în cei doi ani o intensitate de câte 0,4 persoane la aceeași cifră de locuitori. Comitatul Arad, prin intensitatea emigrării, se situează sub nivelul mării majorității a comitatelor din Transilvania¹⁴⁸.

Sporul migratoriu care a contribuit alături de sporul natural la dinamica demografică a comitatului Arad în secolul XIX, s-a realizat prin imigrația individuală a unor persoane venite din alte părți ale Austro-Ungariei, dar mai ales prin intermediul colonizărilor. Acestea puteau să fie ori rezultatul unei inițiative particulare a marilor proprietari de pământuri, ori urmare a politicii statului, care, după anul 1867, a fost interesat în modificarea compoziției etnice în comitatele unde predominau alte etnii decât cea maghiară¹⁴⁹.

Până la mijlocul secolului al XIX-lea au fost aduși coloniști în așezări deja existente, ori au fost înființate altele noi¹⁵⁰. Într-o altă parte a lucrării am amintit noile localități care au apărut în secolul XIX, însă nu au fost abordate aspectele de ordin demografic și etnic a acestui fenomen. Colonizările au fost efectuate în secolul XIX mai ales cu elementele maghiare. În anul 1800, la Iratoșul Mare, au fost aduse 89 de familii de grădinari de tutun, iar la Iratoșul Mic (azi Dorobanți), au fost colonizate în anul 1819, 125 familii de aceeași origine etnică și cu aceeași ocupație. La Sânpaul, în anul 1851, sunt aduse 280 de familii, tot grădinari de tutun. Și tot grădinari de tutun maghiari (1000 de suflete) au fost aduși la Variașul Mare și Variașul Mic. Colonizări cu maghiari au mai fost efectuate și la Nagy kamarás (azi în Ungaria) în anul 1841, la Cermei (140 persoane), Șepreuș (20 familii), Sinteia (5 familii), Șicula (120 persoane), Șilindia, Vânători. Între 1850-1853 au fost colonizate cu elemente maghiare localitățile Sâncleani, Zimandul Vechi, Zimandul Nou. Între 1855-1857 s-a format localitatea Medgyesbodzás (azi în Ungaria), tot prin colonizarea unor etnici maghiari. Alte colonizări au fost realizate în anii 1866 la Satul Mic, 1882 la Satul Nou, 1883 la Țipari.

Alături de maghiari, germanii au continuat să reprezinte și în secolul XIX, elemente colonizatoare. În anul 1843, prin colonizarea unor familii de

germani a fost înființată localitatea Livada. Între anii 1851-1852 la Peregul Mare au fost aduse elemente germane din Austria Inferioară. Germanii au mai fost colonizați alături de maghiari și la Satul Nou și Țipari în anul 1883. În localitatea Mureșel (azi cartier al Aradului), au fost colonizate aproximativ 800 familii germane.

Alături de cele două etnii, s-au realizat colonizări și cu populație slovacă și cehă. La Chereluș au fost aduși 300 de boemieni pentru defrișarea pădurii și tot boiemieni, aproximativ 140 de familii, au fost folosiți aduși pentru exploatarea miniere de la Dezna, Restyrata (azi dispărută), Buhani etc. La Peregul Mare au mai fost colonizați, după anul 1853, slovaci aduși din comitatul Sarvas și cehi din Moravia. În anul 1877 au continuat colonizările cu slovaci din comitatul Csaba, în localitatea Medgyesbodzás și tot slovaci au fost prezenți și la formarea localității Țipari în anul 1883¹⁵¹.

Alături de aceste etnii au mai fost colonizate 20-25 de familii de italieni în localitatea Semlac pentru cultivarea viermilor de mătase, iar Arhiducele Iosif, mare admirator al folclorului țigănesc, a colonizat țigani maghiari la Pădureni. În anul 1866 au fost colonizați la Ghioroc familii de ceangăi refugiați din Bucovina¹⁵².

Toate colonizările efectuate în secolul XIX au fost determinate de motive economice. Ele au urmărit compensarea lipsei mâinii de lucru, mai ales în agricultură, precum și aducerea unor oameni pricepuți în unele domenii de activitate, îndeletniciri pe care avântul economic al comitatului cerea să fie practicate¹⁵³. Din punct de vedere demografic, colonizările au contribuit la creșterea populației comitatului Arad, iar după 1867 mai ales, și la întărirea elementelor maghiare, în special în orașul Arad. Colonizările și-au lăsat amprenta îndeosebi asupra compoziției etnice și confesionale a zonei arădene. Cu toate acestea, în ansamblu, populația românească și religia ortodoxă a continuat să rămână fără nici un echivoc cea mai numeroasă.

6. 4. Evoluția nupțialității

După analiza celor două evenimente demografice fundamentale, natalitatea și mortalitatea, care influențează total sau parțial dinamica demografică, în funcție de tipul de populație (închisă sau deschisă) în care se manifestă, să urmărim în continuare aspectele legate de nupțialitate. Acest fenomen demografic marchează la rândul său dinamica populației, mai ales sporul natural, întrucât marea majoritate a nașterilor se realizează în cadrul căsătoriilor legale. Așa cum am văzut în paginile consacrate natalității, cele mai multe nașteri au fost realizate în cadrul familiilor legitime sau care s-au legitimat pe parcursul timpului.

Dacă nașterea și decesul au un caracter biologic dar și social, căsătoria este prin excelență un eveniment social¹⁵⁴. Ea este rezultatul actului de voință al celor doi subiecți, a căror legătură este condiționată social de legislația și cutuma specifică acestui eveniment al vieții. Studiile efectuate au evidențiat condiționarea nupțialității de factori economici, sociali, culturali, juridici, psihologici etc. Între rata brută a căsătoriilor și funcționarea economiei, există un raport de determinare¹⁵⁵. Avântul economic, dar și perioadele de criză, influențează în mod direct numărul căsătoriilor care se încheie într-o unitate de timp. Un avânt al economiei înseamnă și o creștere a ratei brute a căsătoriilor, aceasta fiind mai mică schimb în perioadele de scădere a recoltelor și de recesiune economică în general¹⁵⁶.

Condiționarea încheierii unor alianțe matrimoniale de starea economică a familiilor care urmau să se încuscreze este surprinsă și de către I. Slavici în nuvela *Gura satului*. La Șiria era obiceiul etalării zestrei fetelor de măritat. Când părinții Martei, care se apropia de vârsta de 17 ani, află că urmează să sosească trimișii părinților tânărului Toader, trecut de 20 ani, hotărăsc, așa ca din întâmplare, să scoată unele lucruri la zvântat. „După ce troanele fură așezate, leica Safta le deschise pe toate și începu, dimpreună cu Marta, să scoată, bucată cu bucată, velințele, cătrințele, alțițele, trâmbele de pânză, și albiturile cusute, să le scoată, să le scuture și să le întindă pe sfoara legată de stâlpii pe care zăcea lungul foișor și cerdacul cel mare.

Era frumos și plăcut la vedere cum, în sfârșit, toată această bogăție a lucrurilor de mână sta dezvelită în vederea tuturor, și leica Safta privea din când în când pe furiș la uliță, pentru ca să vadă cine trece și cine stă să privească”¹⁵⁷. Restul bogăției a fost de asemenea expus privirii trecătorilor, tatăl Martei dând ordin argatului să nu închidă poarta de la curte¹⁵⁸.

În secolul al XIX-lea, puterea laică și cea ecleziastică au emis o serie de norme care reglementau încheierea și desfacerea căsătoriilor, confesiunile necatolice având posibilitatea să procedeze la rezolvarea problemelor matrimoniale în conformitate cu regulile și datinile fiecăreia¹⁵⁹.

Problemele legate de nupțialitate în zona comitatului sau a județului Arad în configurația sa actuală, au stat în mai mică măsură în atenția cercetătorilor demografici¹⁶⁰. În continuare vom urmări câteva aspecte legate de fenomenul nupțialității în comitatul Arad, precum și în localitățile Horia, Macea și Șiria. De asemenea, ca și până acum, vom analiza acest comportament demografic și la populația urbană. Tabelul nr. 49 ne înfățișează evoluția numărului căsătoriilor și a ratei brute a căsătoriilor între anii 1871-1900. O primă observație în privința comitatului se referă la o tendință de scădere a numărului brut al căsătoriilor pe parcursul segmentului temporar vizat de tabel.

Astfel, între 1871-1880, media anuală a căsătoriilor a fost de 3.276, de 2.936 între 1881-1890 și de 2.764 în ultimul deceniu al secolului XIX. Este

interesant că în ciuda epidemiei de holeră, interesul pentru întemeierea de noi familii nu a scăzut, fiind încheiate în acel an un număr destul de mare de căsătorii legitime. Efectele epidemiei de holeră asupra căsătoriilor se resimt se pare, în anii 1895-1897. Între acești ani au ajuns la vârstă, la care marea majoritate a tinerilor se căsătoreau, cei născuți în anul holerei din 1873. Mortalitatea infantilă din acel an s-a repercutat negativ asupra numărului de căsătorii, acestea începând să scadă față de anii precedenți.

O altă constatare se referă la urmările reorganizării administrative din anul 1876. Dacă în privința natalității și a mortalității au fost înregistrate în anul următor reorganizării administrative modificări ale valorilor brute, nu se constată același lucru și în privința nupțialității. Chiar mai mult, în anul 1877, numărul căsătoriilor a scăzut față de anul precedent. Deși în privința valorilor brute a căsătoriilor am constatat o tendință de sădere, în ciuda creșterii

Tabelul nr. 49. Evoluția numărului căsătoriilor a ratei brute a căsătoriilor în comitatul Arad împreună cu orașul Arad și localitățile/eșantioan

ANUL	1871		1872		1873		1874		1875		1876	
	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100
Comitat	2848	10,17	3579	12,78	4189	14,95	3841	13,71	2252	8,04	2819	10,06
Oraș	342	10,49	336	10,46	333	10,77	314	10,39	312	10,37	288	9,49
Horia	25	12,23	38	18,6	27	13,21	32	15,66	20	9,79	32	15,66
Macea	-	-	-	-	38	12,09	32	10,18	26	8,27	27	8,59
Șiria	81	13,11	116	18,78	129	20,88	122	19,75	93	15,05	58	9,39
ANUL	1877		1878		1879		1880		Media			
	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100
Comitat	2645	9,44	2905	10,37	2943	10,5	2447	8,05	3076		10,98	
Oraș	251	8,19	290	9,47	359	11,63	352	9,9	317,1		10,1	
Horia	22	10,77	28	13,7	30	14,68	25	12,25	27,9		13,35	
Macea	-	-	41	13,05	18	5,72	18	5,72	28,57		9,09	
Șiria	54	8,74	89	14,4	80	12,95	55	8,9	82,2		13,3	
ANUL	1881		1882		1883		1884		1885		1886	
	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100
Comitat	2897	10,12	2849	9,95	3162	11,05	2824	9,87	3187	11,13	3103	10
Oraș	334	9,36	322	9,03	342	9,53	449	12,41	440	12,14	369	10,37
Horia	30	14,37	23	11,02	36	17,34	18	8,62	26	12,45	25	11,37
Macea	29	8,61	24	7,12	20	5,93	30	8,9	35	10,39	21	6,23
Șiria	67	11,62	84	14,58	77	13,36	51	8,85	81	14,06	69	11,97
ANUL	1887		1888		1889		1890		Media			
	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100
Comitat	2796	10	3015	10	2604	9	2920	8,49	2936		10,26	
Oraș	329	8,93	353	9,54	354	9,49	325	8,37	361,7		9,32	
Horia	22	10,54	28	13,41	22	10,54	19	9,1	24,9		10,93	
Macea	16	4,75	24	7,12	16	4,75	26	7,72	24,1		7,15	
Șiria	66	11,45	67	11,62	65	11,28	62	10,76	68,9		10,95	

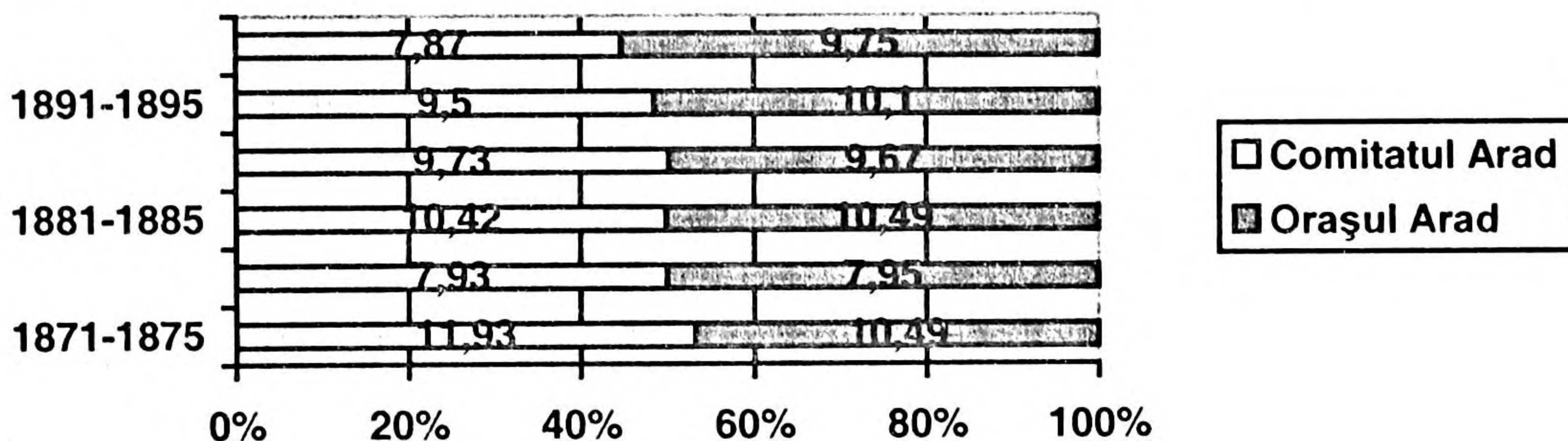
ANUL	1891		1892		1893		1894		1895		1896	
Comitat	2585	8,5	3242	10,7	3286	10,8	2982	9,6	2453	7,9	2315	7,2
Oraș	347	8,3	422	10,	457	10,9	429	10,1	478	11,2	441	10,3
Horia	17	7,83	19	8,75	16	7,37	23	10,6	19	8,75	17	7,83
Macea	20	5,0	25	6,25	28	7,0	19	4,75	26	6,5	12	3,0
Șiria	53	8,38	64	10,12	59	9,33	58	9,17	51	8,06	-	-
ANUL	1897		1898		1899		1900		Media			
	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100	Nr.	⁰ /100		
Comitat	2544	7,86	2588	7,96	2708	8,27	2939	7,66	2764	8,76		
Oraș	441	10,2	428	9,84	444	10,15	441	8,27	432	9,83		
Horia	38	17,51							24	11,06		
Macea	16	4,0	16	4,0	12	3,0	15	3,75	18,9	4,73		
Șiria									57	9,1		

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5 ; Registrele parohiale....Horia, Macea, Șiria. Matricolele cununațiilor

populației comitatului, a ratei brute a căsătoriilor ne indică o altă evoluție. Între anii 1871-1893 acest indice a cunoscut variații anuale în „sus” și în „jos”. Începând însă cu anul 1894, se înregistrează o scădere, care, în ciuda micilor variații anuale, nu mai depășește valoarea de 10‰.

Pe perioade cincinale, rata brută a căsătoriilor este prezentată de Graficul nr. 8.

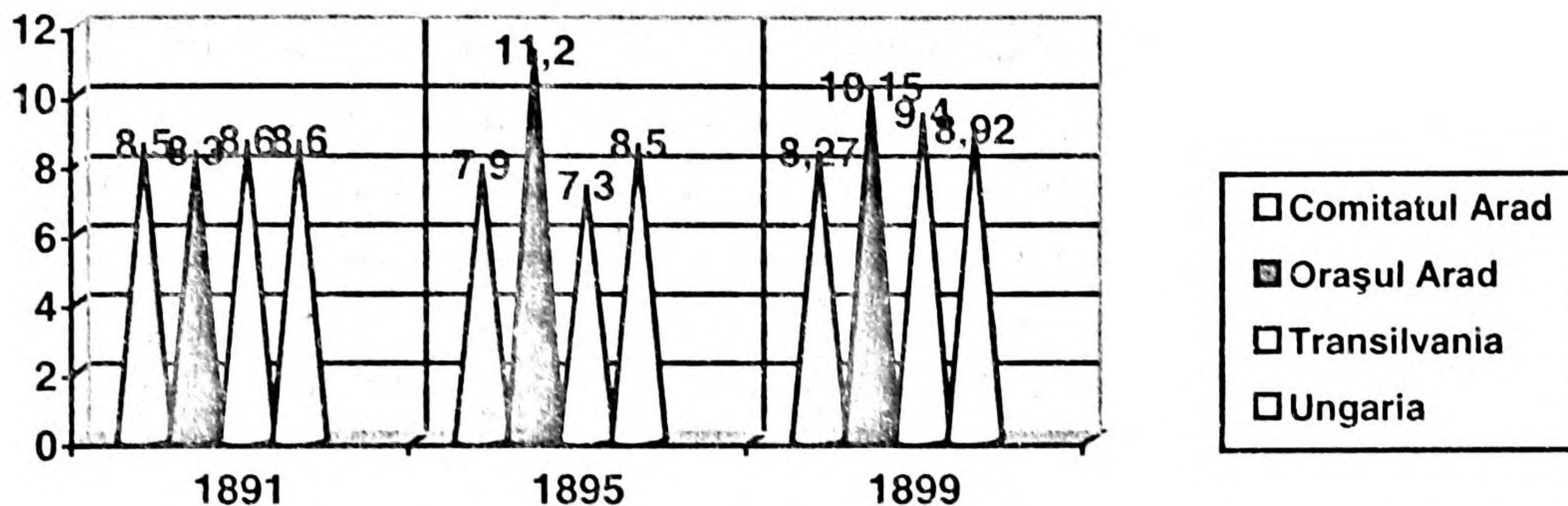
Graficul nr. 8. Evoluția indicelui de nupțialitate(la 1000 de locuitori)



Umărind graficul constatăm că doar la începutul perioadei rata brută a căsătoriilor comitatului o depășește pe cea a orașului Arad, fiind de 11,93‰, față de 10,49‰ a orașului. În restul perioadelor cincinale, cu excepția anilor 1886-1890, rata brută a căsătoriilor din oraș este peste cea a comitatului. În perioadele cincinale 1876-1880 și 1881-1885 valorile înregistrate de către comitat și oraș sunt aproape egale. În ultimele două perioade însă, diferența dintre cei doi indici se mărește evident în favoarea orașului. Se pare, că interesul pentru încheierea unor familii pe bazele legitimității sporește în mediul urban către sfârșitul secolului.

Pentru a vedea unde se situa comitatul și orașul Arad în raport cu Ungaria și Transilvania în privința ratei brute a căsătoriilor, să urmărim Graficul nr.9

Graficul nr. 9. Evoluția comparativă a ratei brute a căsătoriilor (la 1.000 locuitori)



Constatăm în ceea ce privește comitatul Arad, că acesta se încadrează în tendințele înregistrate de Ungaria și Transilvania în ultimul deceniu al secolului XIX, fiind însă sub valorile înregistrate la nivelul întregii Ungarii.

În ceea ce privește cele trei localități/eșantioane avute în vedere, cu excepția uneori a localității Macea, constatăm că ele se încadrează în tendința existentă la nivelul comitatului, întrucât și ele cunosc aceleași variații anuale.

Spre deosebire de comitat însă, observăm că mediile anuale, pe perioade decenale, urmează o tendință liniară descendentă. Constatarea este valabilă și în privința ratei brute a căsătoriilor. Observăm că în unii ani, aceasta o depășește substanțial pe cea înregistrată la nivelul comitatului. Spre exemplu, localitatea Horia a avut în anul 1872 un număr de 18,6 căsătorii la 1.000 de locuitori, în timp ce la Șiria în anul 1873 au fost încheiate 20,88 căsătorii raportate la același număr de locuitori. Localitatea Macea în schimb, se situează în permanență sub rata comitatului dar și a celorlalte două localități. Deși populația localității Macea era, ca și mărime, comparabilă și chiar superioară celei din Horia, interesul pentru căsătorie se pare că era mai redus. Așa cum rezultă din Tabelul nr.49, au fost chiar și ani (1871, 1872, 1877) când nu au fost consemnate căsătorii. Fără să dispunem de rezultatele unor investigații sistematice, este posibil ca numărul concubinajelor să fie mai mare în cazul acestei localități. Spre exemplu, între anii 1852-1860 la Macea, s-au născut 29 de copii ilegitali în timp ce la Horia în aceeași perioadă, 24 de nou-născuți au avut statutul respectiv. Cercetări viitoare, mai ample și mai complexe, ar putea să pună în evidență cauzele pentru care rata brută a căsătoriilor înregistrează valori scăzute în unii ani.

În opoziție cu comitatul, orașul Arad cunoaște pe parcursul secvenței temporale analizate, o creștere a numărului brut al căsătoriilor, până la sfârșitul

secolului XIX. Mediile anuale, pe cele trei perioade decenale, cunosc, în privința comportamentului nupțial al populației urbane, o creștere constantă. Această evoluție trebuie să o corelăm cu dinamica populației orașului Arad, care are un ritm de creștere superior populației comitatului. Începând cu ultimul deceniu al secolului XIX media anuală a căsătoriilor încheiate depășește pragul de 400. Această evoluție este însoțită, ca și în cazul comitatului, de variații anuale. Cel mai mic număr de căsătorii a fost consemnat în anul 1877, în număr de 251, iar cel mai mare a fost în anul 1895, când au fost întemeiate 478 noi familii. Epidemia de holeră nu a avut consecințe notabile asupra nupțialității orașului dar cu toate acestea rata brută a căsătoriilor a fost doar de 10,37‰ în raport cu a comitatului care a atins valoarea de 14,38‰. Până în anul 1892 variațiile anuale ale ratei brute a căsătoriilor orașului Arad s-au situat în preajma valorilor de la nivelul comitatului. După acest an în schimb, rata brută a căsătoriilor este, până la sfârșitul secolului, constant deasupra celei înregistrate de comitat, și așa cum reiese din Graficul nr.9, și peste cei ai Ungariei și Transilvaniei.

Tabelul nr. 50. Evoluția căsătoriilor în orașul Arad între anii 1801-1894 după înregistrările din registrele parohiale

1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
90	165	116	149	122	166	176	158	119	148
1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
146	127	118	92	128	110	110	176	165	154
1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
137	175	158	164	164	178	157	162	172	189
1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
175	300	249	215	219	266	186	269	202	226
1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
212	195	279	298	206	209	185	196	249	324
1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
333	302	250	308	256	253	213	211	163	232

1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
306	276	248	157	271	229	300	394	443	363
1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
342	336	333	314	312	253	224	272	281	309
1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.
282	250	281	361	293	245	228	255	241	232
1891	1892	1893	1894	1895	1896				
Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.	Nr.				
225	317	314	287	-	-				

Surse: Registrele parohiale de stare civilă Matricola cununaților

Creșterea interesului populației urbane a Aradului pentru întemeierea de familii legale, se suprapune evoluției economice pozitive a orașului. Tabelul nr. 50 evidențiază acest aspect pe baza consemnărilor din registrele parohiale. Precizăm că datele nu sunt complete din cauza lipsei unor registre din fondul aflat la Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale. Din Anexa nr. 7 putem observa perioadele lipsă pe confesiuni. Constatăm că în ciuda variațiilor anuale, tendința este de creștere a mariajelor încheiate anual.

În același timp, sporirea ratei brute a căsătoriilor este constatabilă și în cazul altor orașe. Spre exemplu, în anul 1899, orașele Oradea cu 8,19‰, Satu Mare cu 8,95‰, Timișoara cu 9,48‰, Clujul cu 11,49‰ Târgu Mureș cu 9,95‰, Zagreb cu 13,18‰ înregistrau toate valori ale ratei brute a căsătoriilor peste valorile comitatelor lor¹⁶¹. Este un comportament demografic asemănător cu al altor comunități urbane, ceea ce înseamnă că interesul pentru instituția căsătoriei legalizate este mai mare în rândul orașenilor, decât al sătenilor. Cei stabiliți din mediul rural în orașe, vor încerca să se acomodeze și demografic vieții urbane.

Analiza registrelor parohiale de stare civilă ne permite, în măsura datelor pe care le avem la dispoziție, să urmărim și rata brută a căsătoriilor la unele confesiuni existente în orașul Arad. Pentru confesiunea ortodoxă nu avem posibilitatea să calculăm indicator întrucât, datele despre căsătoriile încheiate în cadrul cultului ortodox sârb sunt foarte lacunare. Tabelul nr.51 ne prezintă acest aspect.

Tabelul nr. 51. Rata brută a căsătoriilor la unele confesiuni din orașul Arad

Anul	romano - catolici	rata brută a căsătoriilor	greco catolici	rata brută a căsătoriilor	reformați	rata brută a căsătoriilor	evangelici	rata brută a căsătoriilor	israeliți	rata brută a căsătoriilor
1869	235	13,96	25	43,25	44	16,71	21	28,26	49	13,2
1880	188	9,73	19	23,63	23	5,88	10	10,8	37	8,77
1890	171	7,84	10	9,7	-	-	23	18,83	28	5,92

Sursa: Registrele parohiale de stare civilă. Matricola cununăților.

După cum se observă, rata brută a căsătoriilor era 43,25‰ în anul 1869 în cadrul confesiunii greco-catolice, fiind cea mai mare. Evanghelicii înregistrau 28,26‰, iar confesiunea izraelită 13,2‰. În anul 1880 cea mai mare rată era înregistrată tot de către greco-catolici, cu 23,63‰, în timp ce reformații aveau doar 5,88‰. În 1890 evanghelicii cu 18,83‰ au avut cea mai mare rata brută a căsătoriilor. În cazul tuturor confesiunilor cuprinse în tabel se constată, până la sfârșitul secolului al XIX-lea o tendință de scădere ratei brute a căsătoriilor.

6. 4. 1. Căsătoriile mixte

Dacă barierele sociale sunt mult mai greu de trecut atunci când este vorba de încheierea unor alianțe matrimoniale, situația este mai permisibilă, se pare, atunci când este vorba de diferențele confesionale sau etnice. Populația comitatului Arad, în secolul XIX, se caracteriza prin diversitate etnică și confesională. Întrucât grupurile etnice și confesionale conviețuiau între ele, este firesc ca una din cele mai importante forme de manifestare a multiculturalismului din cadrul comitatului, să fie căsătoriile mixte. Căsătorii între soți de confesiune diferită și implicit, de multe ori, și între naționalități diferite, au fost efectuate pe întreg parcursul secolului XIX. La Șiria, parohia greco-catolică, spre exemplu, a urmărit îndeaproape aceste căsătorii, ținând o evidență separată a căsătoriilor mixte, consemnate în „Matricola cununiilor amestecate”¹⁶².

Căsătoriile mixte s-au înscris, cum este normal, în culoarul urmat de căsătorii în general. Și ele au cunoscut variații anuale. Spre exemplu, în anul 1871, la nivelul întregului comitat, numărul căsătoriilor mixte a reprezentat 6,0% din totalul căsătoriilor încheiate, ceea ce în cifre absolute a însemnat 171 de căsătorii. Dacă urmărim Tabelul nr. 52 A observăm că în anul 1880, numărul acestora a crescut, fiind încheiate la nivelul întregului comitat un număr de 221 căsătorii mixte care exprimate în procente au însemnat 7,89% din totalul căsătoriilor.

Tabel nr. 52 A. Căsătorii mixte în comitatul și orașul Arad în anul 1880

Unitatea administrativ-teritorială	Mirele ortodox		Mirele romano-catolic		Mirele greco-catolic		Mirele evanghelic		Mirele reformat		Mirele unitarian		TOTAL																									
	M i r e a s a																																					
	rom.-cat.	gr.-cat.	evangelică	reformată	unitariană	gr.-cat.	ortodoxă	evangelică	reformată	unitariană	rom.-cat.	ortodoxă		gr.-cat.	evangelică	unitariană	rom.-cat.	ortodoxă	gr.-cat.	evangelică	reformată																	
Comitatul Arad	12	34	-	2	-	4	11	11	19	-	-	2	16	-	-	6	1	-	2	-	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	140
Orașul Arad	15	-	-	5	-	5	7	4	8	-	2	-	-	-	-	12	1	-	-	-	19	3	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81		
Total	37	34	-	7	-	9	18	15	27	-	2	16	-	-	18	2	-	2	-	-	41	3	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	221			

Surse: vezi nota 6 Capitolul 5

Tabelul nr. 52 B. Căsătorii mixte în comitatul și orașul Arad în anul 1885

Unitatea administrativ-teritorială	Mirele ortodox		Mirele romano-catolic		Mirele greco-catolic		Mirele evanghelic		Mirele reformat		Mirele unitarian		TOTAL																							
	M i r e a s a																																			
	rom.-cat.	gr.-cat.	evangelică	reformată	unitariană	gr.-cat.	ortodoxă	evangelică	reformată	unitariană	Rom.-cat.	ortodoxă		gr.-cat.	reformată	unitariană	rom.-cat.	ortodoxă	gr.-cat.	evangelică	unitariană	rom.-cat.	ortodoxă	gr.-cat.	evangelică	reformată										
Comitatul Arad	14	33	2	4	-	3	7	10	17	-	-	38	-	-	6	-	-	3	-	-	15	4	-	4	-	-	4	-	1	1	-	-	-	-	-	162
Orașul Arad	26	-	1	4	-	3	5	12	15	-	3	1	-	-	9	-	-	2	-	-	34	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	117	
Total	40	33	3	8	-	6	12	22	32	-	3	39	-	-	15	-	-	5	5	-	49	4	-	5	-	-	2	1	-	-	-	-	-	279		

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

Peste cinci ani numărul lor a sporit la 279, adică 7,69 din căsătoriile aceluși an (Tabelul nr.52 B). În fine, în anul 1899 căsătoriile mixte au fost în număr de 214, adică 6,31%. În privința eșantioanelor, evoluția numerică a

căsătoriilor mixte este determinată de structura confesională a localității. La Horia, de exemplu, unde în număr covârșitor populația era de etnie germană și de confesiune romano-catolică, căsătoriile mixte sunt mai rare. Între anii 1836-1871, deci în 35 de ani, au fost consemnate doar 8 căsătorii mixte¹⁶³, adică o medie de 0,22 căsătorii mixte pe an. În aceeași perioadă au fost încheiate 926 căsătorii, ceea ce înseamnă că doar 0,86% au fost căsătorii mixte. Situația este asemănătoare, în mare măsură, și cazul și cazul localității Macea. Aici, după cum știm, marea majoritate a populației era formată din români ortodocși. Pe parcursul a 37 de ani, care acoperă perioada 1857-1894, au fost confirmate de preotul ortodox, 22 de căsătorii mixte. Media anuală a fost de 0,59 căsătorii mixte pe an. Acestea au însemnat 2,42% din totalul celor 908 căsătorii încheiate în aceeași perioadă¹⁶⁴.

Situația este diferită în cazul localității Șiria, care se apropie în mare măsură de peisajul etnic și confesional al comitatului.

Tabel nr. 52 C. Evoluția căsătoriilor mixte la Șiria

	Mirele ortodox								Total	Mireasa ortodoxă								Total	Total general
	Mireasa									Mirele									
	rom.cat.	gr.-cat.	reform.	evan.	unitarian	izraelita	alte	confesiu		rom.-cat	gr.-cat	reform.	evan.	unitarian	izraelita	alte	confesiu		
1863										2							2	2	
1866										7							7	7	
1867		1						1		1							1	2	
1868										1							1	1	
1869		1						1		3							3	4	
1870		1						1		1							1	2	
1871										3							3	3	
1872		1						1		2							2	3	
1873		1						1		4							4	5	
1874		1						1		4							4	5	
1875		1						1		1							1	2	
1876		1						1		2							2	3	
1877										2							2	2	
1878		2						2										2	
1879		1						1		2							2	3	

1880										1							1	1
1881										1							1	1
1882										3							3	3
1883										5							5	5
1884		1						1		3							3	4
1885										4							4	4
1886										3							3	3
1887										4							4	4
1888										1							1	1
1889										3							3	3
1890		1						1		4							4	5
1891		1						1		2							2	3
1892										1							1	2
1893		1						1		1							1	2
1894		1						1										1
1895		1						1		1							1	2
Total		18						18		72							72	90
	Mirele romano -catolic									Mireasa romano-catolică								
	Mireasa							Total	Mirele						Total	Total gen.		
	ort. rom.	gr.-cat.	ref.	evan	unitariană	izraelită	alții		ort. rom.	Gr.-cat.	ref.	evan	unitariană	izraelită			alții.	
1838										1							1	1
1840										1							1	1
1841			1					1		1							1	2
1842										1							1	1
1843			1					1										1
1845			1					1										1
1846											1						1	1
1847			1					1	1								1	2
1849			1					1										1
1850			1					1		1							1	2
1851			2					2										2
1854			1					1										1
1855									1								1	1
1856									1	1							2	2
1857	2							2										2
1858										1							1	1

1859									2								2	
1860									1							1	1	
1861									1	2	2					5	5	
1862			1					1									1	
1863									2		2					4	4	
1865				1				1			1					1	2	
1866											1	1				2	2	
1867	1							1									1	
1868			1					1			1					1	2	
1869				1				1								1	1	
1870									1	1	1	1				4	4	
1871			1					1	1		2					3	4	
1872									4			1				5	5	
1873									2		1					3	3	
1874			4					4	1		3					4	8	
1876			1					1			1					1	2	
1877	1							1									1	
1878			2					2	1		1					2	4	
1879	1							1			1					1	2	
1880									3							3	3	
1881									1		1					2	2	
1882	1							1	1							1	2	
1883											1					1	1	
1886											2					2	2	
1887			1					1			1					1	2	
1888			1					1									1	
1889	1							1									1	
1890			1					1									1	
1893											1					1	1	
1896											1					1	1	
1897											1					1	1	
Total	7		22	2				29	24	6	32	3				65	94	
Anul	Mirele greco-catolic							Total	Mireasa greco-catolica							Total	Total gen.	
	Mireasa								Mirele									
	ort. rom.	rom. cat.	ref.	evan.	unitariană	izraelită	alții		ort. rom.	rom. cat.	ref.	evan.	unitarian	izraelită	alții.			
1853	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	2

1854	1	-	1	-	-	-	-	2	2	-	-	-	-	-	-	2	4
1855	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	4	4
1856	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	10	10
1858	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	3	3
1859	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	2
1860	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1
1861	1	-	-	-	-	-	-	1	10	-	-	-	-	-	-	10	11
1862	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	9	9
1863	1	-	-	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	4	5
1864	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	2
1865	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1866	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	2
1867	3	-	-	-	-	-	-	3	6	-	-	-	-	-	-	6	9
1868	1	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	1	2
1869	3	-	-	-	-	-	-	3	4	-	-	-	-	-	-	4	7
1870	4	-	-	-	-	-	-	4	5	-	-	-	-	-	-	5	9
1871	5	-	-	-	-	-	-	5	5	-	-	-	-	-	-	5	10
1872	1	-	-	-	-	-	-	1	6	-	-	-	-	-	-	6	7
1873	12	-	-	-	-	-	-	12	19	-	-	-	-	-	-	19	31
1874	4	-	-	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	4	8
1875	1	-	-	-	-	-	-	1	6	-	-	-	-	-	-	6	7
1876	1	-	-	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	4	5
1877	2	-	-	-	-	-	-	2	3	-	-	-	-	-	-	3	5
1878	4	-	-	-	-	-	-	4	6	-	-	-	-	-	-	6	10
1879	2	-	-	-	-	-	-	2	9	-	-	-	-	-	-	9	11
1880	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Total	49	-	-	-	-	-	-	50	129	-	-	-	-	-	-	129	179

Surse : Registrele parohiale de stare civilă, Șiria. Maticola cununaților

Conform Tabelului 52 C, între anii 1851 - 1888, au fost înregistrate la cele 3 confesiuni, un număr total de 290 căsătorii mixte. Media anuală a celor 28 de ani a fost de 10,35 căsătorii mixte. Raportându-le la cele 2.464 de căsătorii încheiate pe parcursul aceleiași secvențe temporale, tragem concluzia că la Șiria, 11,77% au fost căsătorii mixte¹⁶⁵. Observăm că aceste valori le depășesc pe cele ale comitatului. În anul 1880, după cum am văzut, totalul căsătoriilor mixte a reprezentat în comitatul Arad 7,89% iar la Șiria, în același an, aceste tipuri de căsătorii au atins valoarea de 10,9%. Se pare că șirienii erau mai toleranți față de alte etnii și confesiuni, și ca urmare mai deschiși unor căsătorii mixte. I. Slavici evocă în amintirile sale sfaturile pe care i le dădea mama sa în privința comportamentului față de străini: „Dacă-ți rămâne o bucată de pâine ... și o cer... unul dintre ai tăi și un străin..., să tai bucata așa, ca una dintre cele două bucăți

să fie mai mare, iar pe aceasta străinului s-o dai...”. „Așa gândeau și sâmțeau șirienii și fără-ndoială tot ca dâșii toți românii cu mintea limpede”, conchidea scriitorul¹⁶⁶. Să nu uităm că însuși el a avut, de prin anul 1866, în timpul studiilor sale de la Arad, o iubită, Louisa, nemțoaică sau unguroaică¹⁶⁷, iar în anul 1874 s-a căsătorit cu o unguroaică, Catinca Szőke, de care a divorțat în anul 1885¹⁶⁸.

În privința mediului urban constatăm că numărul căsătoriilor mixte, raportate la populația orașului Arad este mai mare. În anul 1876 căsătoriile mixte au însemnat 20,83% din căsătoriile încheiate la Arad și 33,14% din totalul căsătoriilor mixte notificate în comitat. În anul 1885, cele 117 mariaje mixte raportate la totalul căsătoriilor din Arad, s-au situat la valoarea de 26,59% și la 41,93% din cele mixte consemnate la nivelul întregului comitat. În raport cu mediul rural, se pare că populația urbană era dispusă să treacă mai ușor peste barierele de ordin național sau confesional.

Tabelele nr.52 A și 52 B ne permit să urmărim care au fost confesiunile cele mai deschise la căsătorii mixte și agregarea dintre ele în problema ce o analizăm. După cum se constată din Tabelul nr.52 A, în anul 1880, 78 de miri ortodocși și-au găsit mirese în alte biserici decât cea ortodoxă. La această cifră trebuie să adăugăm și cele 39 de mirese ortodoxe care și-au legat viața de bărbați de altă confesiune, deci în total 117 credincioși ortodocși au încheiat căsătorii mixte. Urmărind același raționament, inventariem în cazul credincioșilor romano-catolici, un număr de 176 de persoane care au încheiat căsătorii mixte. În privința celor două confesiuni, o parte a căsătoriilor mixte includ și aspectul național. Astfel 78 de români de ambele sexe (am inclus aici și greco-catolici), s-au căsătorit cu maghiari și eventual germani. În anul 1885 în schimb 84 de miri ortodocși au încheiat căsătorii interconfesionale. Miresele ortodoxe au preferat în 56 de situații soți de altă confesiune. În comparație cu ele, cele de confesiune romano-catolică au încheiat de 109 ori căsătorii mixte.

Tot din cele două tabele putem stabili și unele concluzii privind frecvența căsătoriilor între anumite confesiuni. Așa cum se poate observa din cei doi ani martori, atât în 1880 cât și în 1885, ortodocșii au încheiat cele mai multe căsătorii cu persoane din rândul confesiunii romano-catolice: 55 de cazuri în 1880 și 52 în anul 1885. De asemenea, observăm că numărul miresele romano-catolice căsătorite cu ortodocși depășește pe cel al miresele ortodoxe măritate cu bărbați de credință romano-catolică. Ele provin mai ales din mediul rural, în timp ce romano-catolicele, căsătorite cu ortodocși, erau mai ales din mediul urban. După fetele romano-catolice, cele mai curtate de către ortodocși a fost, cum era și firesc, cele aparținând cultului greco-catolic, având în vedere originea etnică a membrilor acestui cult. Observăm însă, că agregarea între cele două confesiuni se realiza doar la nivelul mediului rural, în orașul Arad fiind înregistrată doar o singură căsătorie, în anul 1885, între soți aparținând celor două confesiuni. Un

număr scăzut de căsătorii au fost încheiate și între credincioși aparținând cultului evanghelic și reformat.

Așa cum se vede din tabelele întocmite pe baza statisticilor oficiale și a investigațiilor realizate de noi prin cercetarea registrelor de cununii ale parohiilor din orașul Arad, existau și confesiuni „închise” în sensul că au încheiat în mai mică măsură căsătorii mixte. Este vorba de confesiunea ortodoxă sârbă și cea izraelită.

La nivelul eșantioanelor situația este asemănătoare, în linii generale, cu cea de la nivelul comitatului. Mirii romano-catolici de la Horia și-au ales în trei cazuri mirese din rândul confesiunilor greco-catolică și reformată, iar miresele romano-catolice au preferat în cinci situații soți de confesiune greco-catolică, reformată și evanghelică. După cum constatăm, comunitatea din Horia era în general închisă. S-a observat acest lucru și cu prilejul analizei sporului natural și a celui migratoriu, dar și căsătoriile mixte confirmă această constatare. Am observat că numărul căsătoriilor mixte este extrem de redus, iar atunci când se fac, sunt realizate cu parteneri din confesiuni mai apropiate de cea romano-catolică.

Localitatea Macea se înscrie mult mai bine în tendințele înregistrate la nivelul comitatului în privința comportamentului demografic pe care îl analizăm. Între 1857-1894, 9 soți ortodocși și-au luat soții din rândul unor enoriașe aparținând bisericii romano-catolice și evanghelice. Miresele de confesiune ortodoxă s-au cununat în 13 cazuri în biserica ortodoxă, cu bărbați botezați în cultul romano-catolic, greco-catolic și evanghelic. Se pare că biserica în care se realiza cununia, nu avea întotdeauna o importanță fundamentală. Important era ca legătura matrimonială să fie legalizată în fața lui Dumnezeu. În acest sens, amintim că preotul ortodox de la Macea a legat, în anul 1884, prin Taina Sfântă a căsătoriei, un tânăr de confesiune evanghelică cu o mireasa de credință reformată, iar în anul 1890 doi miri de confesiune reformată¹⁶⁹.

La Șiria, Tabelul nr.52 C ne prezintă o oarecare polarizare a căsătoriilor interconfesionale. În cazul ortodocșilor din cele 90 de căsătorii mixte, cuprinse în tabel, 89 au fost încheiate cu perechi provenind din rândul greco-catolicilor și doar o singură dată din biserica evanghelică. Pe de altă parte, membrii nupțiabili ai bisericii greco-catolice din Șiria au încheiat alianțe matrimoniale de 178 de ori cu fii și fiice ale bisericii ortodoxe și o dată cu o mireasă reformată. Mai variat se prezintă tabelul căsătoriilor mixte în cazul membrilor cultului romano-catolic. Între 1838-1897 unii miri romano-catolici au avut în 7 situații mirese ortodoxe, de 22 de ori reformate și în 2 cazuri evanghelice. Se pare însă că bărbații ortodocși aveau mai multă trecere decât femeile la membrii altor confesiuni, întrucât 24 de femei romano-catolice i-au preferat de soți. În alte trei situații, soțiile au fost romano-catolice iar soții greco-catolici. Cele mai multe căsătorii mixte încheiate de femeile romano-catolice au fost cu bărbați aparținând cultului

reformat. Aceștia au fost duși în fața altarului din biserică romano-catolică de 32 de ori.

Din cele prezentate până acum, putem stabili unele concluzii. Astfel, am constatat că cele mai numeroase căsătorii interconfesionale s-au realizat între ortodocși și romano-catolici pe de-o parte, și romano-catolici și membrii bisericilor născute din reformă, pe de altă parte. De asemenea, în mediul rural căsătoriile mixte din punct de vedere confesional sunt încheiate mai ales între parteneri care aparțin aceluiași corp etnic: ortodocși - greco-catolici în cazul românilor, romano-catolici - evanghelici - reformați în cazul maghiarilor. Pe de altă parte, am constatat că în mediul urban exista o atitudine mai permisivă, decât în mediul rural, față de căsătoriile mixte. Cercetări viitoare vor trebui să abordeze problematica căsătoriilor mixte și din alte unghiuri de vedere, cum ar fi, pentru a da doar un singur exemplu, identificarea motivelor care au stat la baza acestui comportament demografic.

6. 4. 2. Distribuția sezonieră a căsătoriilor

Analiza distribuției sezoniere a căsătoriilor oferă posibilitatea stabilirii unor concluzii referitoare la viața cotidiană, a felului în care erau respectate de către oameni și biserică canoanele care restricționau celebrarea căsătoriilor în perioadele de post, precum și măsura în care, activitățile legate de ocupația de bază a locuitorilor comitatului Arad, care a fost agricultura, influența încheierea căsătoriilor. Pentru aceasta a fost întocmit Tabelul nr. 53 care ilustrează distribuția pe luni a căsătoriilor în comitatul și orașul Arad, și în cele trei eșantioane.

Așa cum se vede din tabel, în anul 1876 luna cea mai densă la nivelul comitatului în privința numărului de căsătorii a fost luna februarie, când au fost încheiate 24,76% din căsătorii, urmată de luna ianuarie cu 19,79%. Luna mai a fost de asemenea, una din lunile în care s-au efectuat mai multe căsătorii, fiind

Anul 1876

Loc.	Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Comitat	nr.	558	698	28	118	462	81	122	54	91	212	369	26	2819
	%	19,8	24,7	0,9	4,18	16,3	2,87	4,32	1,91	3,22	7,32	13,08	0,9	100
Arad	nr.	26	52	6	15	31	21	24	15	15	33	40	10	288
	%	9,02	18,05	2,08	5,2	10,76	7,29	8,33	5,2	5,2	11,45	13,88	3,74	100
Horia	nr.	4	18	-	-	2	-	-	2	1	2	3	-	28
	%	14,28	64,28	-	-	7,14	-	-	7,14	3,57	7,14	10,71	-	100
Macea	nr.	4	11	-	1	4	1	-	-	1	-	5	-	27
	%	14,81	40,74	-	3,7	14,81	3,7	-	-	3,7	-	18,51	-	100
Șiria	nr.	10	9	1	2	12	2	2	2	3	6	8	-	57
	%	17,54	15,78	1,75	3,5	21,05	3,5	3,5	3,5	5,26	10,52	14,03	-	100

Anul 1880

Loc.	Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Comitat	nr.	377	527	36	102	242	139	66	64	102	234	524	34	2447
	%	15,4	27,5	1,47	4,16	9,88	5,7	2,7	2,61	4,16	9,56	21,1	1,38	100
Arad	nr.	36	45	3	22	47	31	18	32	21	39	51	7	352
	%	10,22	12,78	0,85	6,25	13,35	8,8	5,11	9,09	5,96	11,07	14,48	1,98	100
Horia	nr.	11	3	-	-	4	4	1	-	-	-	2	-	25
	%	44,0	12,0	-	-	16,0	16,0	4,0	-	-	-	8,0	-	100
Macea	nr.	5	4	-	2	1	1	-	-	1	-	4	-	18
	%	27,27	22,22	-	11,11	5,55	5,55	-	-	5,55	-	2,22	-	100
Șiria	nr.	7	17	-	1	5	4	1	1	1	4	13	1	55
	%	12,72	30,9	-	1,81	9,09	7,27	1,81	1,81	1,81	7,27	23,63	1,81	100

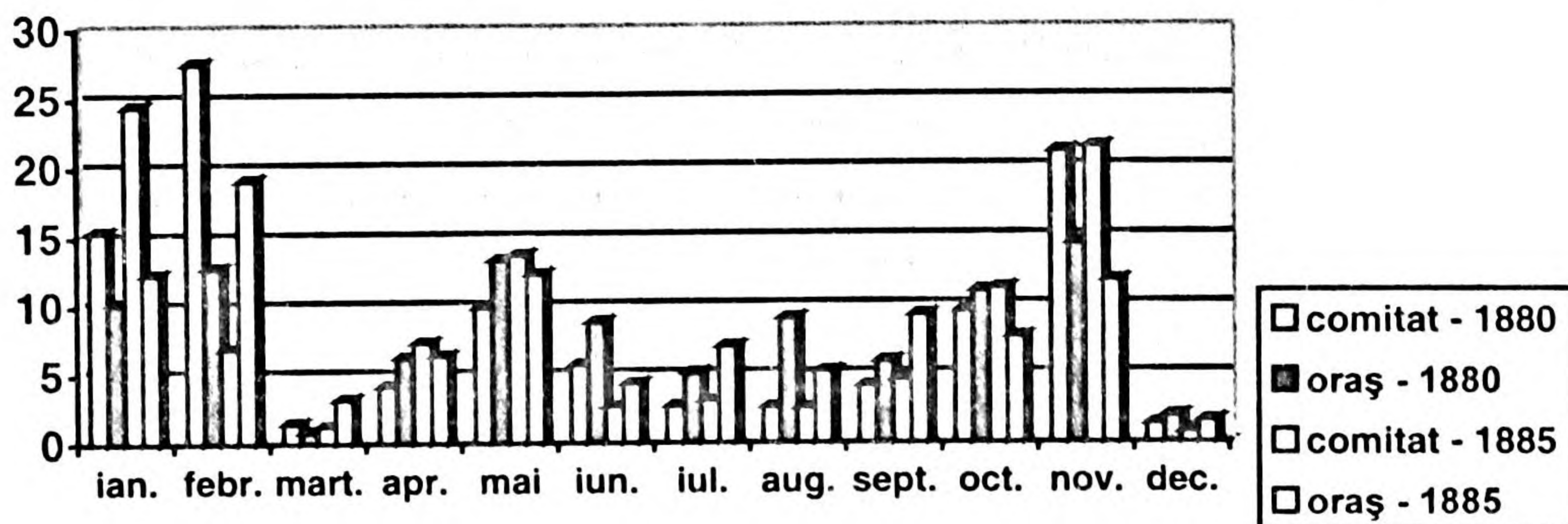
Anul 1885

Loc.	Luna	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
Comitat	nr.	779	220	40	233	436	85	99	82	176	358	684	25	3187
	%	24,4	6,9	1,25	7,31	13,7	2,6	3,1	2,57	4,58	11,2	21,4	0,78	100
Arad	nr.	54	84	14	28	54	19	31	23	41	34	51	7	440
	%	12,27	19,09	3,18	6,36	12,27	4,31	7,04	5,22	9,31	7,72	11,79	1,59	100
Horia	nr.	8	6	-	1	2	2	-	2	-	-	5	-	26
	%	30,76	23,07	-	3,84	7,69	7,69	-	7,69	-	-	19,23	-	100
Macea	nr.	13	-	-	3	3	-	-	1	5	4	6	-	35
	%	37,14	-	-	8,05	8,05	-	-	2,85	14,28	11,42	17,14	-	100
Șiria	nr.	20	4	-	6	9	2	-	-	-	13	27	-	81
	%	24,69	4,93	-	7,4	11,11	2,76	-	-	-	16,04	33,33	-	100

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

consemnate 16,38% din căsătoriile anului respectiv.. La polul opus se situează lunile martie și decembrie cu câte 0,9% din căsătoriile anului 1876. În luna octombrie se poate constata de asemenea, o intensificare a desfășurării activităților legate de încheierea unor noi familii. Lunile aprilie, iunie, iulie, august și septembrie au fost luni în care s-a înregistrat o scădere a numărului de căsătorii. Credem că Graficul nr. 10 poate să evidențieze și mai bine distribuția sezonieră a căsătoriilor așa cum au fost ele consemnate pentru anii 1880 și 1885.

Graficul nr. 10. Distribuția sezonieră a căsătoriilor în anii 1880 și 1885



Din analiza datelor prezentate mai sus putem stabili câteva concluzii. O constatare de ordin general se referă la distribuția sezonieră a căsătoriilor, care este determinată în general, de perioadele de posturi religioase și de calendarul lucrărilor agricole. După cum am văzut, lunile februarie și noiembrie, luni dinaintea Postului Paștelui și a Crăciunului, sunt foarte „aglomerate” din perspectiva cununiilor. De asemenea, ele pot fi puse în legătură și cu muncile agricole care se apropiau, în cazul lunii februarie, sau se sfârșeau, în cazul lunii noiembrie. În luna ianuarie au fost încheiate de asemenea, numeroase căsătorii. În timpul sărbătorilor de iarnă, când flăcăii umblau din casă în casă cu colinda și plugușorul, când oamenii aveau timp mai mult pentru vizite, se înfiripau probabil noi idile și se perfectau alianțele cu caracter matrimonial. Luna mai, socotită luna florilor dar și a îndrăgostiților, lună în care și activitățile agricole înregistrau o oarecare scădere în intensitate, cunoștea și ea o mărire a numărului cununiilor consemnate în registrele matricole. Muncile agricole de vară care nu sufereau amânare, lipsa timpului necesar pentru a pregăti o nuntă, dar posibil și greutatea inerente pregătirii unui ospăț (păstrarea alimentelor pe timp de vară era mai dificilă), erau motivele pentru care în lunile de vară se încheiau mai puține căsătorii. Cea mai semnificativă reducere a acestora a fost înregistrată, așa cum am mai amintit, în lunile posturilor mari. În ciuda restricțiilor impuse de biserică, statistica arată că totuși se desfășurau nunți. Există cel puțin două explicații a aceste situații. În primul rând, chiar biserica chemată să vegheze asupra respectării canoanelor legate de perioadele de post religios, acorda în anumite situații dispense¹⁷⁰. Spre exemplu, în ziua de 10 decembrie 1884 s-a căsătorit cu dispensă în biserica greco-catolică din Arad, Ștefan Moldovanyi, în vârstă de 61 ani, de confesiune romano-catolică, cu Iulia Abrudeanu de 38 ani, de religie greco-catolică¹⁷¹.

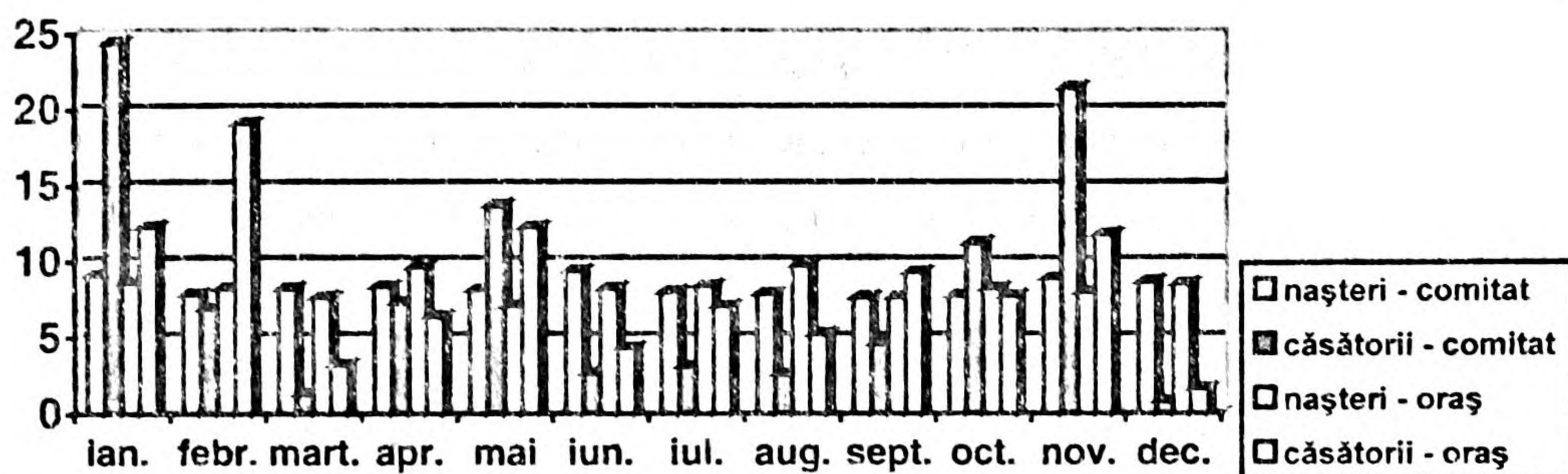
O altă explicație ar fi aceea că unele confesiuni erau fie mai permissive în problema căsătoriilor în perioadele de post, fie că nu aveau restricții în lunile martie și decembrie. De asemenea este posibil, ca în cazul lunii decembrie să se fi încheiat căsătorii după Crăciun.

În privința celor trei localități, observăm că ele se încadrează din punctul de vedere al distribuției sezoniere a căsătoriilor, în modelul comitatului. La Horia și Macea, tot în luna februarie, au fost consemnate cele mai multe căsătorii, aceasta fiind urmată de lunile ianuarie și noiembrie. La Șiria luna de „vârf” s-a dovedit a fi luna mai. De asemenea, și în cazul lor înregistrăm o scădere până la zero a numărului de căsătorii în lunile de vară. Cu o singură excepție, la Șiria, în lunile martie și decembrie nu au fost oficiate căsătorii.

Cu prilejul analizei efectuate asupra distribuirii sezoniere a nașterilor precizăm că perioadele de posturi religioase au influențat în mai mică măsură activitatea procreativă. Să urmărim în continuare, în paralel, distribuția sezonieră

a natalității și nupțialității pentru a vedea influența restricțiilor impuse de confesiune asupra acelor două fenomene demografice.

Graficul nr. 11. Distribuția sezonieră a nașterilor și căsătoriilor în anul 1885



Notă: În privința natalității datele utilizate pentru realizarea graficului au vizat numărul de copii concepuți în luna respectivă și nu al celor născuți.

Analizând graficul, observăm în cazul căsătoriilor că lunile de „vârf” sunt ianuarie, mai și noiembrie, în cazul mediului rural și lunile ianuarie, februarie, mai și noiembrie în lumea urbană. Lunile cu cele mai puține mariaje încheiate sunt martie și decembrie adică lunile de post în care era interzisă oficierea căsătoriilor. În schimb constatăm o distribuție relativ egală a numărului de copii concepuți, activitatea sexuală continuând și în perioadele în care oamenii ar fi trebuit să ducă o viață de abstenență. Înseamnă că viața intimă a indivizilor, în perioada posturilor religioase, rămânea o problemă de conștiință a fiecăruia. Totuși putem sesiza o ușoară scădere a activității conceptive în aceste perioade (martie și decembrie), precum și toamna, în septembrie și octombrie, urmate apoi de o intensificare a ei.

Distribuția sezonieră a căsătoriilor în orașul Arad se înscrie și ea, în general, în algoritmul comitatului. Luna februarie cu cele 18,05% este cea mai „animată” din această perspectivă, urmată de luna noiembrie cu 13,88%. Lunile martie și decembrie sunt și în cazul orașului Arad foarte „sărace” la capitolul căsătorii, dar totuși peste procentajele comitatului. În schimb, în lunile de vară sunt efectuate, tot procentual, mai multe căsătorii ca și în cadrul comitatului. Aceasta înseamnă că lumea urbană era, cum este și firesc, în mai mică măsură legată de calendarul muncilor agricole.

Analiza distribuției sezoniere a căsătoriilor pe anul 1880 ne arată aceeași grilă ca și în anul 1876 și care este identică cu cea din Transilvania, Ungaria¹⁷², dar și din Moldova¹⁷³. Apar unele modificări în ierarhia lunilor de „frunte”, în sensul că luna noiembrie devine atât în comitat cât și în oraș, luna cu cele mai multe căsătorii, urmată de lunile februarie și respectiv mai (orașul Arad). În privința eșantioanelor, notăm de asemenea, o schimbare la „vârf”. La Horia și

Macea luna ianuarie, iar la Șiria, februarie, sunt luni cu căsătorii mai numeroase. O modificare ușoară a comportamentului nupțial îl înregistrăm și în privința lunilor cu posturi religioase. Este vorba de o creștere a numărului de căsătorii efectuate în cele două luni, în cazul comitatului și de scăderea numărului acestora în cazul orașului Arad. Este posibil ca această situație să fie efectul unei atitudini mai înțelegătoare a bisericii față de situațiile speciale pentru care se acordau dispense (numărul acestora sporește către sfârșitul secolului), precum și a întăririi tradiției în mediul urban, ca urmare a imigrărilor din lumea rurală, aflată în apropierea orașului.

Comportamentul nupțial sezonier al diferitelor confesiuni existente în orașul Arad, poate fi urmărit dacă parcurgem Tabelul nr.54.

Observăm că în cei doi ani aleși pentru exemplificare există o variație lunară destul de mare. Spre exemplu, în cazul ortodocșilor au fost efectuate 12 căsătorii în luna ianuarie a anului 1871 și doar patru în aceeași lună a anului 1876.

Totuși, putem stabili câteva elemente care pot să definească comportamentul nupțial sezonier al confesiunilor. În cazul ortodocșilor și greco-catolicilor nu se țineau nunți în lunile martie, iunie și decembrie. Deși din tabel rezultă că la greco-catolici nu se țineau nici în lunile ianuarie și august, această situație este doar rezultatul variațiilor anuale ale căsătoriilor, deoarece în alți ani sunt înregistrate căsătorii și în aceste luni. În cazul confesiunilor romano-catolică, reformată și evanghelică observăm, din analiza celor doi ani, că se oficiau căsătorii în toate lunile anului, în pofida restricțiilor, numărul acestora fiind însă diminuat în lunile martie și decembrie. În cazul reformaților și evanghelicilor observăm o oarecare scădere și în lunile de vară. În privința confesiunii izraelite, căsătoriile au fost încheiate de-a lungul întregului an, nefiind luni în care să se poată identifica vreo cenzurare a acestora.

Tabelul nr. 54. Distribuția sezonieră a căsătoriilor pe confesiuni în orașul Arad

Anul 1871

Confesiunea	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
ortodocși	12	2	-	3	6	-	8	1	2	7	4	-	45
rom.cat.	21	24	1	6	30	14	15	14	11	13	22	2	173
greco-cat	-	4	-	-	1	-	1	-	1	1	3	-	11
ref.	10	5	1	1	8	3	2	2	8	4	1	5	50
ev.	2	6	-	-	3	3	3	1	-	-	2	-	20
izr.	4	7	5	3	1	1	2	6	2	6	2	4	43
Total	49	48	7	13	49	21	31	24	24	31	34	11	342
%	14,32	14,03	2,04	3,8	14,32	6,14	9,06	7,01	7,01	9,06	9,94	3,21	100

Anul 1876

Confesiunea	Ian.	Feb.	Mar.	Apr.	Mai.	Iun.	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.	Total
ortodocși	4	3	-	2	5	-	2	1	2	6	8	-	33
rom.cat.	7	30		13	15	16	15	9	7	14	17	2	136
greco-cat	-	-	-	3	-	-	2	-	1	-	1	-	7
ref.	2	8	2	4	2	3	6	2	2	4	1	2	38
ev.	-	4	1	2	1	4	1	4	1	-	1	2	13
izr.	1	1	3	1	3	3	1	4	5	2	3	1	28
Total	14	46	7	15	26	22	27	16	18	26	31	7	255
%	5,49	18,03	2,74	5,88	10,19	8,62	10,58	6,27	7,05	10,19	12,15	2,74	100

Surse: Registre parohiale de stare civilă. Matricola cununațiilor

Concluziile care au rezultat din Tabelul nr. 54, deși nu sunt exhaustive, pot să contureze o imagine generală asupra atitudinii diferitelor confesiuni în cazul problemei aflate în discuție. De asemenea, ele pot să explicitizeze unele din tendințele înregistrate în aceeași problemă la nivelul întregului comitat. Apreciem că și acest aspect al comportamentului nupțial al populației comitatului Arad în secolul XIX, necesită pe viitor studii mai ample, pe micro zone cu relief diferit sau structuri etnice și confesionale specifice.

6. 4. 3. Statutul matrimonial al populației

Cercetarea registrelor matricole parohiale pentru cununați, evidențiază diverse stări civile ale celor care se căsătoreau: jun/jună, divorțat/divorțată, văduv/văduvă. Aceste situații decurgeau din evoluția pe care au cunoscut-o indivizii și diferitele familii pe parcursul existenței lor. La cele trei stări matrimoniale posibile se adaugă și cel de căsătorit/căsătorită. Analiza stării matrimoniale a populației poate să furnizeze informații suplimentare în legătură cu fertilitatea și stabilitatea familiei.

Tabelul nr.55 prezintă starea matrimonială a populației nupțiabile a comitatului Arad, așa cum a fost ea surprinsă cu prilejul a patru recensământuri. Urmărind evoluția valorilor brute a celor patru stări matrimoniale, constatăm o tendință de creștere a lor până la sfârșitul secolului XIX. Excepție de la acest parcurs fac divorțatii a căror număr scade semnificativ față de anul 1869. În raport cu numărul populației însă, înregistrăm o scădere a procentajelor unora din stările matrimoniale. În anul 1857 cei necăsătoriți au reprezentat 52,1%. După o mică creștere în anul 1869, în anul 1900, această categorie a reprezentat 50,95% din populația aflată la vârsta căsătoriei. Aceeași evoluție au cunoscut-o și cei a căror statut matrimonial era de căsătoriți. Deși categoria celibatarilor a scăzut

până la sfârșitul secolului, acest fenomen nu se regăsește în creșterea corespunzătoare a căsătoriilor. În schimb, înregistrăm o creștere a acelor care și-au pierdut pe parcursul căsniciei partnerul. Văduvii reprezentau în anul 1857, 5,66% din populația nupțiabilă, numărul lor reprezentând în anul 1900, 6,32 %. Scăderea ponderii populației căsătorite a reprezentat desigur, una din cauzele care au determinat și micșorarea ratei natalității.

Pentru anii 1857 și 1869 avem posibilitatea să facem și o analiză a stării civile a populației nupțiabile pe sexe. Observăm că la ambele recensământuri, celibatarii de sex masculin sunt mai numeroși decât femeile necăsătorite, diferența dintre cele două sexe sporind în perioada următoare. Dacă în anul 1857 bărbații necăsătoriți au reprezentat cu 2,44% mai mult decât femeile, în anul 1869 diferența a sporit la 2,98%. În schimb, interesul pentru a întemeia o familie se dovedește mai mare în cazul femeilor, cel puțin cu prilejul recensământului din 1857, când 21,42% erau căsătorite, față de 20,85% cât reprezentau bărbații căsătoriți la aceeași dată. Situația însă se va modifica. În anul 1869 se pare că bărbații devin mai familiști, cei căsătoriți reprezentând 20,54% iar femeile 20,49%. Pentru comparație amintim că în Franța spre exemplu, în anul 1871, 55,0% din populația feminină era căsătorită. De-a lungul întregului secol XIX au fost înregistrate de fapt valori asemănătoare în această țară¹⁷⁴.

Structura pe sexe a mortalității se reflectă și în structura pe sexe a văduviei. În consecință, numărul femeilor care și-au pierdut soțul este mai mare decât a bărbaților văduvi. În anul 1857 aceștia au reprezentat 2,05%, iar văduvele 3,61%. Diferența devine și mai mare la recensământul din 1869, văduvii reprezentând 1,57% din populația nupțiabilă, iar văduvele 3,72%. Deși nu avem la dispoziție structura pe sexe a stării civile a populației pentru perioada de după 1869, cunoscând că valorile înregistrate de văduvi vor crește, apreciem că și procentele pe sexe sporesc, păstrându-se primatul, din păcate sumbru, al femeilor în acest domeniu.

Același primat îl dețineau femeile și în privința divorțialității. La singurul recensământ pentru care avem date pe sexe, cel din 1869, femeile divorțate au fost cu 0,16% mai multe decât bărbații cu aceeași stare civilă. În general fenomenul divorțialității nu a fost până în secolul XX prea răspândit. Biserica ortodoxă, de exemplu, accepta cu greu divorțul și doar în anumite situații, cum ar fi adulterul, concubinajul, sila și ura între parteneri, maltratarea, părăsirea domiciliului conjugal, impotența, inversiunea sexuală, alcoolismul¹⁷⁵.

Comparând structura stării civile a populației din comitatul Arad cu cea a Transilvaniei, constatăm că valorile înregistrate în cazul comitatului Arad sunt apropiate de cele stabilite pentru Transilvania. Exemplificăm afirmația noastră cu valorile recensământului din anul 1900¹⁷⁶. Necăsătoriții au reprezentat 52,4% din populația Transilvaniei și 53,73% din cea a comitatului Arad, căsătoriții în schimb erau într-un raport de 41,0% la 39,88%. Foarte apropiate sunt valorile în

Tabel nr. 55. Evoluția stării matrimoniale a populației comitatului Arad

Starea civilă	1857						1869						1890						1900					
	Bărbați			Femei			Total			Bărbați			Femei			Total			Bărbați și Femei			Total		
	Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%	
Necăsătoriți	69359	27,27		63151	24,83		132510	52,1		85647	28,10		76565	25,12		162212	53,23		180619	52,57		207478	53,73	
Căsătoriți	53032	20,85		5447	21,42		107509	42,27		62607	20,54		62453	20,49		125060	41,04		141183	41,08		154004	39,88	
Văduvi	5114	2,01		9182	3,61		14296	5,66		4795	1,57		11354	3,72		16149	5,29		20981	6,10		24230	6,27	
Divorțați	*	*		*	*		*	*		612	0,20		680	0,22		1292	0,42		714	0,24		388	0,1	

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

*Nu deținem informații

Tabel nr. 56. Evoluția stării matrimoniale a populației orașului Arad

Starea civilă	1857						1869						1890						1900					
	Bărbați			Femei			Total			Bărbați			Femei			Total			Bărbați și Femei			Total		
	Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%		Nr	%	
Necăsătoriți	6651	26,97		6255	25,36		12906	52,33		9448	26,48		8668	26,48		18116	55,35		23213	55,20		31760	56,45	
Căsătoriți	4898	19,88		4969	20,15		9867	40,01		6151	18,79		6042	18,46		12193	7,25		15138	36,0		20238	35,97	
Văduvi	407	1,65		1379	5,59		1786	7,24		479	1,46		1750	5,34		2229	6,81		3491	8,3		4110	7,3	
Divorțați	*	*		*	*		*	*		67	0,20		120	0,36		187	0,57		84	0,2		152	0,27	

Sursa: vezi nota 6, Capitolul 5

*Nu deținem informații

privința văduviei. Această stare civilă a avut o pondere de 6,5% în Transilvania și 6,27% în cazul Aradului. Divorțatii în schimb, înregistrează valori identice, aceștia reprezentând câte 0,1% din populația provinciei și a comitatului.

Tendențele consemnate în cazul comitatului Arad, și după cum am văzut și a Transilvaniei, sunt valabile și pentru orașul Arad, așa cum rezultă din Tabelul nr. 56. Diferențele între cele două unități administrative sunt doar în privința valorilor înregistrate. Dacă în anul 1857 valorile la segmentele de populație necăsătorită erau apropiate, orașul Arad totalizând 52,33%, în anul 1900 această categorie s-a mărit, ea însemnând 56,45%. Pe parcursul segmentului temporar dintre cele două recensământuri observăm o creștere a numărului celibatarilor. Ca și în cazul comitatului, și în rândul populației urbane scade procentul populației căsătorite, de la 40,01% în 1857, la 35,97% în 1900. Scăderea numărului persoanelor căsătorite în perioada tranziției demografice, confirmă încă o dată intrarea comitatului și a orașului Arad în noul regim demografic.

Dacă în situația celibatarilor și a căsătoriilor valorile consemnate pentru orașul Arad erau cu mult sub cele ale comitatului, situația este schimbată în privința văduvilor și a divorțatilor, care au înregistrat valori superioare vis-a-vis de cele ale comitatului, acestea fiind de 7,3% și respectiv 0,27%. Structura pe sexe, în cazul celibatarilor și a căsătoriilor, consemnează ca și în cazul comitatului, valori apropiate de cele ale comitatului și destul de echilibrate. Diferențe mai mari sunt în cazul văduvilor. În anul 1869 bărbații văduvi reprezentând 1,46%, iar femeile văduve 5,34%, în total, 6,81% față de 5,29% a comitatului. Diferența destul de mare între sexe în raport cu comitatul, se explică atât prin mortalitatea mai mare în rândul bărbaților, așa după cum am mai amintit, cât și prin aceea că în mediul urban numărul bărbaților văduvi recăsătoriți este mai mic decât în mediul rural. Acest comportament diferit este determinat de rolul femeii în gospodărie. În mediul rural femeia este indispensabilă în gospodărie, ea îndeplinind sarcini multiple. În mediul urban în schimb, viața de zi cu zi, mai puțin grea în comparație cu cea din mediul rural, îi permitea unui bărbat să se gospodărească și singur, dependența lui de prezența unei femei în gospodărie fiind mai mică, poate să fie o explicație a unui asemenea comportament.

Cerceterări mai ample, asupra evoluției familiei în mediul urban, vor putea să aducă lămuriri în acest sens.

6. 4. 4. Starea civilă la căsătorie

După cum am mai amintit, registrele parohiale pentru căsătoriți indică și starea civilă a celor care urmau să se căsătorească. Din cele patru stări care

defineau statutul matrimonial al populației nupțiabile, puteau să rezulte opt combinații de stări civile pe care era posibil să le aibă, în momentul căsătoriei, cei doi parteneri. Tabelul nr.57 prezintă combinațiile posibile, precum și valoarea numerică și procentuală a acestora. Pentru a putea identifica mai ușor eventualele tendințe, am cuprins în același tabel cifrele pentru comitatul Arad, alături de cele ale orașului Arad și a celor trei localități, a căror evoluție o urmărim încă de la începutul lucrării noastre. În cazul tuturor unităților administrativ-teritoriale incluse în tabel, se remarcă o tendință de creștere a căsătoriilor în care ambii soți se aflau la prima căsătorie. În cazul comitatului creșterea este de la 68,09% în anul 1877, la 75,87% în 1885. O altă observație valabilă pentru comitat și orașul Arad se referă la diminuarea căsătoriilor în care unul din parteneri este văduv. Toate aceste tendințe indică și unele elemente ale mentalului colectiv. Ca și cazul Transilvaniei, este vorba de o mai mare libertate de mișcare a celor nupțiabili în a-și alege partnerul, în cazul căsătoriilor protogame, precum și o posibilă „revoltă” a fetelor necăsătorite, de a accepta din interese materiale, „aranjamente” matrimoniale cu bărbați văduvi¹⁷⁷.

Constatarea nu este valabilă în cazul localităților Macea și Șiria, unde observăm chiar o creștere a numărului de căsătorii între văduvi sau a acelor în care bărbatul este văduv iar mireasa se află la prima căsătorie. Este de înțeles această tendință dacă ne gândim că starea de văduvie putea să apară de multe ori la vârste la care unii încă nici nu erau încă căsătoriți. Așa de exemplu la Macea în data de 10 septembrie a anului 1892 se căsătoreau văduvul Dimitrie de 50 ani cu văduva Lia de 18 ani¹⁷⁸.

Tabelul nr. 57. Starea civilă la căsătorie a populației comitatului și orașului Arad împreună cu Horia, Macea și Șiria

Bărbați	Femei	Comitatul Arad						Orașul Arad		Horia		Macea		Șiria											
		1877nr.	1877 %	1880 nr.	1880 %	1885 nr.	1885 %	1877 nr.	1880 nr.	1880	1885	1885	1895	1885	1895										
Necăsătorit	Necăsătorită	1801	68,09	1714	70,04	2418	75,87	179	70,47	275	78,12	330	75,0	14	56,0	23	88,46	31	88,54	17	65,38	52	88,13	24	70,58
Văduv	Văduvă	382	14,44	337	13,77	369	11,57	19	7,48	24	6,81	22	5,0	5	20,0	1	3,84	3	8,57	6	23,07	3	5,08	7	20,58

Văduv	Necăsătorită	298	11,26	267	10,91	265	8,31	31	12,2	30	8,52	50	11,36	5	20,0	1	3,84	1	2,85	3	11,53	1	1,69	3	8,82
Necăsătorit	Văduvă	157	5,74	120	4,9	125	4,92	21	8,26	20	5,38	23	5,22	1	4,0	1	3,84	-	-	-	-	3	5,08	-	-
Divorțat	Necăsătorită	4	0,15	1	0,04	1	0,3	3	1,18	-	-	10	2,27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Necăsătorit	Divorțată	2	0,07	2	0,08	5	0,15	-	-	1	0,28	3	0,68	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Divorțat	Văduvă	3	0,11	2	0,08	2	0,6	1	0,39	2	0,56	2	0,45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Văduv	Divorțată	3	0,11	3	0,12	2	0,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5 ; Registre parohiale de stare civilă. Matricola cununațiilor

Cum am mai amintit, prezența femeii în gospodăria rurală era foarte importantă, dar și femeile, la rândul lor, simțeau lipsa unui bărbat care să îndeplinească muncile specifice acestuia. De aceea, vârsta la care se efectuau căsătoriile între văduvi, nu avea o importanță prea mare. La 4 septembrie 1886, la Horia, se căsătoreau Andreas Bauman de 71 de ani cu Apollonia Hillich de 49 de ani¹⁷⁹, iar la Macea, Tolan de 80 de ani se căsătorea, în luna iulie a anului 1890, cu Floarea de 50 ani, ambii fiind văduvi¹⁸⁰.

La analiza statutului matrimonial al populației, am văzut că în mediul rural numărul văduvilor care se recăsătoresc este mai mare procentual decât a celor similari din mediul urban. Tabelul nr.57 confirmă și el această constatare. Spre exemplu, în anul 1877, văduvii căsătoriți cu văduve au însemnat 14,44% din mariajele încheiate în acel an în comitat, pe când în orașul Arad, acestea au reprezentat doar 7,48%.

Continuând comparația între comitat și oraș, putem observa că procentul celor aflați la prima căsătorie și care acceptă să se căsătorească cu văduvi/văduve sau divorțați/divorțate este mai mare în cazul orașului. De exemplu, în anul 1885 fetele căsătorite cu văduvi au reprezentat 11,36% în orașul Arad, față de 8,31% câte au fost la nivelul comitatului, iar cele căsătorite cu bărbați divorțați reprezentau în orașul Arad tot în același an 1885, 2,27% față de doar 0,03% în comitat. Suntem, apreciem noi, în fața unor semne de schimbare a unor mentalități tradiționale, de „urbanizare” a unor concepții tradiționale care nu

priveau cu ochi buni idilele între tinerele fete și „văduvoi” sau divorțați. Conform aceluiași surse, constatăm tendințe asemănătoare și în cazul altor centre urbane. La Oradea, tot în anul 1885, căsătoriile între domnișoare și văduvi au fost în proporție de 11,41%, iar la Budapesta de 8,63%, în timp ce mariajele între fetele aflate la prima căsătorie și divorțați au reprezentat 1,8% în primul caz și 0,76% în cazul orașului capitală. La Timișoara în schimb, 6,4% din căsătoriile anului respectiv au fost între fete și văduvi și 0,5% cu divorțați. În același timp, este un indiciu că în mediul urban femeile erau mai dependente de prezența bărbatului în gospodărie. Se pare că bărbații erau mai „independenți” față de femei. Cifrele confirmă această aserțiune, întrucât numărul bărbaților aflați la prima căsătorie și care acceptă să se căsătorească cu femei văduve sau divorțate, este mai mic decât al femeilor aflate în aceeași situație. În același an, 1885, necăsătoriții care s-au căsătorit cu văduve au reprezentat la Arad 5,22% din căsătorii, în timp ce căsătoriile între necăsătorite și văduvi au însermnat 11,36% din alianțele matrimoniale încheiate. Observația rămâne valabilă și în cazul combinațiilor între necăsătoriți/necăsătorite și divorțați/divorțate.

Din analiza statutului matrimonial la căsătorie, am putut întrezări anumite structuri mentale specifice secolului XIX, statutul bărbatului și al femeii într-o societate aflată la începutul unui proces de urbanizare, și nu în ultimul rând, raporturile dintre bărbați și femei¹⁸¹.

6. 4. 5. *Vârsta la căsătorie*

Vârsta la căsătorie este un alt element important în definirea comportamentului nupțial al unei comunități. De-a lungul timpului, vârsta minimă pentru căsătorie la băieți și fete a stat în atenția autorităților bisericești, iar cu timpul, și a celor laice. Cu cât societatea evolua pe calea progresului economic mai ales, cu atât vârsta minimă permisă pentru căsătorie a crescut. Astfel în „Îndreptarea legii” din 1652, glava 230 intitulată „Pentru nevârsta nuntei, ca și aceeaia se dăsparte” se precizează: „Nunta ceaia ce nu e de vârstă, aceeaia fără de nice o socoteală să se despartă. Și nevârsta se chiamă când nu iaste bărbatul de patrusprezece ani și muiarea de doisprezece, ce mai puțin”. De asemenea, biserica a vegheat și la păstrarea unei diferențe cuvincioase între soți. În aceeași „Îndreptarea legii” la glava 198 se arată printre altele „Drept aceeaia trebuie să căutăm să vedem de va fi bine cum se cade, ce să zice să nu fie bărbatul de 50 de ani și muiarea de 12 sau de 15 sau muiarea de 50 și bărbatul de 20”. Deci vârsta la căsătorie era influențată de ceea „ce se cade”, de standardele morale stabilite de comunitățile umane, și nu în ultimul rând, de prejudecățile ce erau în acest domeniu. Codul civil general din anul 1853 reglementa problema vârstei minime la căsătorie, aceasta fiind de 14 ani la băieți și 12 ani la fete, dar se sugera în cod,

că vârsta potrivită ar fi de 18 ani la băieți și 16 ani la fete. Pe de altă parte, tinerii băieți nu puteau să se căsătorească înainte de împlinirea vârstei de 22 de ani, deoarece între 20 și 22 ani aveau loc cele trei trageri la sorți obligatorii, prin care se stabileau tinerii care urmau să satisfacă serviciul militar, care teoretic dura 10 ani¹⁸². Erau scutiți de tragerea la sorți cei care erau singuri la părinți, cei care întrețineau frați mai mici, elevii gimnaziali cu note mari și cei care puteau să-și răscumpere serviciul militar contra sumei de 1.200 fl.

Pe baza datelor avute la dispoziție, a fost întocmit Tabelul nr. 58 care prezintă structura pe grupe de vârstă a celor care s-au căsătorit în anul 1880.

Așa cum se poate constata din parcurgerea tabelului amintit, în mediul rural marea majoritate a bărbaților, 78,37%, se căsătoreau până la vârsta de 30 de ani. Dintre aceștia, cei mai mulți, 42,58%, se căsătoreau până la vârsta de 24 de ani. Vârsta medie de căsătorie a bărbaților era între 23-25 ani. După vârsta de 30 de ani, numărul bărbaților care se căsătoreau a scăzut semnificativ.

Înaintarea în vârstă însemna și scăderea numărului de bărbați care se căsătoreau, în această categorie intrând „holteii” tomnatici și văduvii.

După cum se poate vedea, erau bărbați care se căsătoreau și peste vârsta de 60 de ani, „miresele” fiind mai ales văduvele. La baza acestor alianțe matrimoniale stăteau cu siguranță motive exclusiv economice, adică interesul reciproc al ambilor soți de a avea un sprijin în gospodărie. Desigur, cum am mai amintit, bărbații resimțeau cel mai mult lipsa unei femei în gospodărie. Aceasta se vede și din procentul celor care se căsătoreau/recăsătoreau la vârsta de peste 50 de ani. Conform statisticii din anul 1880, această categorie de „miri” au reprezentat 3,22%, în timp ce femeile care s-au căsătorit/recăsătorit după vârsta de 50 ani, au însemnat 1,34% din totalul celor care se căsătoreau.

În privința femeilor, observăm din același tabel, că marea lor majoritate se căsătoreau până la vârsta de 24 ani. Statistica din anul 1880 ne arată că în această situație au fost 72,73% din femeile cununate în acel an. Cele mai multe, 43,19%, se căsătoreau până la vârsta de 20 de ani. După 24 de ani numărul acelor care se căsătoreau se reducea, ca și în cazul bărbaților, odată cu înaintarea în vârstă. După această etate se căsătoreau „fetele bătrâne” și se recăsătoreau eventualele văduve. Motivele celor din urmă au fost deja amintite, așa că nu le mai reluăm.

O distribuție asemănătoare cu a comitatului a Arad, s-a constatat și în satul Janov din Boemia¹⁸³. Între anii 1850-1889, în acest sat, cei mai mulți băieți, 34,7%, s-au căsătorit între vârsta de 25-29 de ani, iar 29,3% între 30-34 de ani. În privința fetelor, spre deosebire de zona Aradului, cele mai multe, 35,1%, s-au căsătorit la o vârstă mai înaintată cuprinsă între 25-29 ani. Cele care au avut vârsta cuprinsă între 20-24 ani s-au căsătorit în proporție de 32,5%. Un comportament asemănător cu a fetelor din Janova întâlnim și la femeile din Bucovina, unde în anul 1900, 35,39% din cele care s-au căsătorit, au avut

Tabelul nr. 58. Structura pe grupe de vârstă la căsătorie în comitatul și orașul Arad în anul 1880

Unitatea Adm terit	Până la 20 ani		20-24 ani		24-30 ani		30-40 ani		40-50 ani		50-60 ani		Peste 50 ani		Peste 60 ani		Total											
	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%										
																			Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei	Bărbați	Femei
Comita- tul Arad	-	-	1057	43,19	876	35,79	326	13,32	279	11,4	190	7,79	171	6,98	118	4,82	62	2,53	33	1,34	17	0,69	2447	100	2447	100		
	-	-	95	26,98	176	50,0	76	21,59	78	22,15	32	9,09	24	6,81	18	5,11	15	4,26	5	1,42	1	0,28	352	100	352	100		
Orașul Arad	-	-	1100	39,29	1052	37,58	402	14,36	357	12,75	222	7,93	195	6,96	136	4,85	77	2,75	38	1,35	18	0,64	2799	100	2799	100		
Total	-	-	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15	1152	39,29	1152	41,15

Susre: vezi nota 6, Capitolul 5

vârsta cuprinsă între 25-30 de ani, iar 33,69% între 20-24 ani¹⁸⁴. În Tirol diferența între cele două categorii de vârstă este și mai evidentă. În același an, 1900, proporția a fost de 41,07%, în favoarea celor care se încadrau în categoria de vârstă dintre 25-30 ani, în timp ce 34,35% s-au situat în momentul căsătoriei între 20-24 ani¹⁸². Un comportament asemănător cu cel din comitatul Arad întâlnim în schimb, în anul 1900, în zona meridională a Austro-Ungariei, la Trieste și Dalmația¹⁸³. În cele două regiuni, cele mai multe fete se căsătoreau la vârsta cuprinsă între 20-24 de ani. Proporția lor a fost de 28,93% în primul caz și de 33,2% în al doilea. Cele între 25-30 de ani au reprezentat 28,09% și respectiv 33,09%.

Populația urbană manifestă, în general, un comportament asemănător cu cel al comitatului, însă trebuie să consemnăm o tendință de amânare a momentului căsătoriei. Cei mai mulți bărbați, 72,15%, care s-au căsătorit, au avut vârsta cuprinsă între 24-40 de ani. Desigur, ponderea cea mai mare, 50%, au deținut-o cei care s-au prezentat în fața preotului între 24-30 de ani. Un procent destul de mare, de 16,47%, îl dețin și bărbații care s-au căsătorit până la vârsta de 24 ani. Dacă pentru bărbații din mediul urban, care aveau vârsta cuprinsă între 50-60 de ani, interesul pentru căsătorie/recăsătorire se dovedește mai mare decât pentru cei din mediul rural, nu același lucru putem să spunem în privința celor care au depășit 60 de ani de viață. Doar 0,28% din căsătorii au fost realizate de această categorie de vârstă, în timp ce la nivelul comitatului procentul a fost de 0,69%.

Femeile din mediul urban întârziu și ele încheierea căsătoriilor. În mai mult de jumătate din căsătoriile incluse în Tabelul nr.58, adică 57,38% miresele au avut vârsta cuprinsă între 20-30 ani, 37,59% dintre acestea căsătorindu-se între 20-24 ani. Totuși în multe situații, fetele se pare că erau mai grăbite să se mărite, întrucât 26,98% din cele căsătorite în anul 1880, au avut vârsta de până la 20 de ani. Comportamentul nupțial al femeilor din mediul urban, este puțin diferit de cel al femeilor din mediul rural. La toate categoriile de vârstă de după 20 de ani, procentul celor care se căsătoreau era superior aceluia din mediul rural. În condițiile în care foarte multe femei din oraș nu aveau, cum vom vedea, nici o ocupație, ele depindeau de sprijinul material al unui soț care să poată să asigure existența cotidiană a unei familii. La Viena, în anul 1900, întâlnim în privința femeilor o distribuție pe categorii de vârstă, asemănătoare cu a orașului Arad. Vienezele între 17-20 de ani s-au căsătorit în proporție de 20,71%, în timp ce 27,98% au încheiat mariaje între 20-24 de ani, iar 25,95% au avut vârsta la căsătorie cuprinsă între 25-30 ani¹⁸⁷.

Comportamentul nupțial al populației comitatului și orașului Arad poate fi studiat și din perspectiva vârstei mirilor. Parcurgerea Tabelului nr.59 evidențiază unele tendințe asemănătoare pentru ambele unități administrativ-

Tabelul nr. 59. Vârsta perechilor căsătorite în comitatul și orașul Arad în anul 1880.

Vârsta mirilor	Unitatea administrativ teritorială	V Â R S T A M I R E S E L O R											
		Până la 20 ani		20-24 ani		24-30 ani		30-40 ani		40-50 ani		Peste 50 ani	
		Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%
Până la 24 ani	comitat	615	58,18	334	46,61	68	20,85	18	9,47	7	5,93	-	-
	oraș	30	31,57	26	20,63	2	2,63	-	-	-	-	-	-
24-30 ani	comitat	370	35,0	308	42,6	168	51,53	23	12,1	7	5,93	-	-
	oraș	56	58,94	69	54,16	46	60,52	5	15,62	-	-	-	-
30-40 ani	comitat	55	5,2	69	9,54	60	18,4	76	40,0	18	15,25	1	3,03
	oraș	8	8,42	25	19,84	23	30,26	18	56,25	3	16,66	1	20,0
40-50 ani	comitat	14	1,32	11	1,52	26	7,97	59	31,05	60	50,84	1	3,03
	oraș	1	1,05	3	2,38	4	5,26	7	21,87	9	50,00	-	-
50-60 ani	comitat	3	0,28	-	-	1	0,3	13	6,84	21	17,79	21	63,63
	oraș	-	-	3	2,38	1	1,31	2	6,25	6	33,33	3	60,0
Peste 60 ani	comitat	-	-	1	0,79	-	-	1	0,52	5	4,23	10	30,3
	oraș	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	20,0

Surse: vezi nota 6, Capitolul 5

teritoriale. Astfel, observăm că în cuplurile încheiate până la vârsta de 30 de ani majoritatea covârșitoare a miresele erau sub vârsta mirilor. După această vârstă, echilibrul în privința vârstei celor care se căsătoreau este mai mare. Desigur, se păstrează tendința bărbaților de a-și lua soții mai mici ca vârstă, decât propria lor vârstă. Putem spune că în marea majoritate a căsătoriilor, diferența de vârstă între miri era cea „care se cădea”, adică mireasa să fie cu câțiva ani mai mică decât mirele.

Să urmărim în continuare însă căsătoriile încheiate în anul 1880, care nu se încadrau în practicile impuse de tradiție și de prejudecăți. Desigur, era socotit firesc ca femeile să fie sub vârsta soților, însă, urmărind Tabelul nr.59, constatăm și cupluri în care diferența de vârstă nu se încadra neapărat în ceea „ce se cuvenea”. Spre exemplu, în 17 căsătorii din anul 1880, încheiate în lumea rurală, soțul avea cu peste 20 de ani mai mult decât soția. Observăm că în 3 cazuri, tinere având vârsta până la 20 de ani, s-au căsătorit cu soți a căror vârstă se situa între 50-60 de ani. Fenomenul este mult mai redus în mediul urban unde doar o tânără până la 20 ani s-a căsătorit cu un soț cu vârsta între 40-50 de ani. Asemenea situații se întâlnesc și în alți ani, fără să fie totuși prea răspândite. Spre exemplu, în anul 1884 s-au căsătorit în biserica greco-catolică, în data de 27 iulie,

Meletinu Bubernak din Galiția, văduv, de profesie servitor în Arad, având vârsta de 50 ani, cu Iulia Claici de 19 ani, din Arad, tot servitoare¹⁸⁸.

Conform tabelului sunt și situații în care mireasa a depășit vârsta soțului. Și acest comportament este mai răspândit tot în mediul rural. În anul 1880, un număr de 93 de tineri nupțiabili, cu vârsta de până la 24 de ani, și-au ales soții mai mai în vârstă decât ei, numărul acestor căsătorii reprezentând 3,8%. Dintre acestea în 7 cununii (0,28%) femeile au avut vârsta la căsătorie/recăsătorie cuprinsă între 40-50 de ani. Și tot în 7 cununii (0,28%), miresele aflate la prima sau a doua căsătorie, uneori chiar a treia, au avut vârsta între 40-50 de ani, în timp ce soții lor se situau undeva între 24 și 30 de ani. Desigur, tocmai acele motive de ordin economic, deja amintite de noi, au determinat cu siguranță, încheierea mării majorității a acestor alianțe matrimoniale. Cum se poate observa, și în orașul Arad sunt întâlnite asemenea situații, însă procentul lor este mai redus. La 27 februarie 1876, Herbert Mihaly, de 31 ani, de confesiune evanghelică, aflat la prima căsătorie, se căsătorește cu Zach Antonia, în vârstă de 40 de ani, de religie romano-catolică, aflată și ea tot la prima căsătorie¹⁸⁹. Că nu erau privite cu ochi buni de către comunitate asemenea mariaje, o dovedește și cazul lui Kohn Samuel, necăsătorit, în etate de 22 de ani, care se căsătorește cu văduva de 32 de ani, Heller Hermina, ambii de confesiune izraelită. Căsătoria a fost celebrată pe data de 7 octombrie 1893, la orele de seară, la casa văduvei, adică ferită de ochii critici ai opiniei publice¹⁹⁰. Desigur, asemenea situații au fost înregistrate și la celelalte confesiuni. Către sfârșitul secolului, mariajele cu diferențe semnificative de vârstă între parteneri devin mai numeroase, fenomen ce semnifică schimbări în mentalitățile colective, atât în mediul urban, cât și în cel rural.

Fenomenul este în desfășurare și în alte medii rurale din Europa. Astfel, în satul Janov, amintit mai sus, între anii 1850-1889, în cazul a 22% din căsătorii mireasa a fost mai în vârstă decât mirele¹⁹¹.

Comportamentul nupțial al populației comitatului și orașului Arad, se înscrie în linii generale, așa cum am văzut, în cel identificat la nivelul Transilvaniei și a statului maghiar. Scăderea ratei brute a nupțialității către sfârșitul secolului XIX și „zdruncinarea” unor structuri mentale în privința raporturilor matrimoniale, sunt elementele care înscriu comitatul și orașul Arad, în acțiunea de modernizare a comportamentului demografic, și pe traiectoria „tranziției demografice”.

NOTE

1. Roland Pressat, **Analiza demografică**, București, 1974, p. 18
2. Vladimir Trebici, **Demografia**, București, 1979, p. 56
3. Idem, **Demografie. Excerpta et selecta...**, p. 37
4. Idem, **Demografia...** p. 226
5. **Ibidem**, p. 229
6. E. Negruți, **Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice**, Iași, 1984, p. 100
7. Ioan Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 113 - 114
8. **Ibidem**, p. 124 - 125, tabele nr. 21 A și 21 B
9. **Ibidem**, p. 114 - 117; Simion Retegan, **Realități demografice ale satului românesc din sudul Transilvaniei la mijlocul secolului XIX (Solnocul Interior)**, în *Civilizație medievală și modernă românească - Studii istorice*, volum îngrijit de N. Edroiu, A. Radutiu, P. Teodor, Cluj - Napoca, 1985, p. 168; Egyed Ákos, **Situația demografică a județului Cluj între anii 1857 - 1910**, în *Civilizație medievală și modernă românească - Studii istorice...*, p. 176; Idem, **Transformări în structura societății din Transilvania în primele doua decenii de după Revoluția de la 1848**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 29, 1988 - 1989
10. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 114
11. Ecaterina Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 129
12. V. Trebici, **Demografia...**, p. 37 - 65; Cornelia Mureșan, **Evoluția demografică a României...**, p. 15 - 25
13. Cornelia Muresan, **Evoluția demografică a României...**, p. 16 - 17
14. L. Dokoupil, L. Nesládková, **Demographic revolution: A Prerequisite and consequence of ageing in the populations of the industrial region of Ostrava during the industrial revolution**, în *Historická demografie*, 13/1989, p. 168
15. I. Mesaroș, **Cu privire la revoluția demografică în România**, în *Revista de Statistică*, nr. 8, 1973, p. 42 - 43
16. V. Trebici, **Demografia...**, p. 42
17. L. Dokoupil, L. Nesládková, **Demographic revolution...**, p. 162 - 163
18. I. Mesaroș, **Cu privire la revoluția...**, p. 43
19. Ștefan Meteș, **Emigrări românești din...**, p. 82
20. G. Somogy, **Arad Szab. Kir. Város...**, p. 63
21. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Matricula decedaților, Reg. nr.98 (anii 1821-1830); Oficiul Parohial Ortodox Sârb, Arad, **Registre matricole de stare civilă**, Matricula decedaților (anii 1830-1834; 1834-1843)

22. Oficiul Parohial Ortodox Sârb, Arad, **Registre matricole de stare civilă**, Matricula decedaților (anii 1843-1852); D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Matricula decedaților, Reg. nr.100(anii1851-1869)
23. **Istoria evreimii arădene**, f.l., 1996, p. 34 - 38
24. V. Trebici, **Demografia...**, p. 231
25. **Aradul-permanență...**, p. 188-190
26. **Ibidem**, p.304; **Aradul. Monografia...**, p.96 - 98
27. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 123
28. **Ibidem**, p. 121, Tabelul nr.20
29. L. Dokoupil, L. Nesládková, **Demographic revolution...**, p.161 – 173
30. L. Klusakova, **The asymmetry of urban growth**, in *Historická demografie*, nr. 15, Praha, 1991, p. 77 - 95
31. Jaroslav Lánik, **Development of mortality in czech cities at the turn of The 19th and 20th centuries**, în *Historická Demografie*, nr. 13, 1989, p. 180
32. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 131
33. D.J.A.N., Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Macea, Reg. nr.1, p. 28 - 35; p. 63 - 70
34. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 102
35. Adriana F. Munteanu, **Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu (jud. Cluj)**, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie* (coord. S. Bolovan, I. Bolovan), Cluj-Napoca, 1995, p. 137
36. **Arad Vármegye és Arad Szab. Kir. Város Néprajzi Leirása**, szerk. Somogyi Gyula..., p. 97
37. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 130 - 131
38. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 102
39. **Magyar Statisztikai Evkönyv**, tizenötödik évfolyam, 1885, Budapest, 1888, p. 42; **Ibidem**, huszadik évfolyam, 1890, Budapest, 1891, p. 36
40. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 130
41. Ed.Shorter, J. Knodel, Et. van de Walle, **The Decline of Non-Marital Fertility in Europe, 1880 - 1940**, in *Population Studies*, 25, nr.3, Nov 1971, p. 376, apud, I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...** ,p. 133
42. S. Bolovan, I. Bolovan, **Biserica și familia la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 31, 1992, p. 96
43. S. Bolovan, **Considerații istorice și istoriografice...**, p. 39
44. Idem, **Familia în satul românesc din ransilvania**, Cluj-Napoca, 1999, p. 182

45. **Ibidem**
46. **Ibidem**
47. Ioan Slavici, **Mara**, Postfață și bibliografie de Radu G. Țeposu, București, 1979, p. 82
48. S. Bolovan, **Familia în satul...**, p. 183
49. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg. nr. 46, p. 8
50. **Ibidem**, p. 207
51. **Ibidem**, Reg. 47, p. 90
52. Între anii 1863 - 1934 a apărut la Arad, cu intermitențe, o revistă umoristică cu același nume. În zilele noastre, anual, în localitatea Macea se organizează festivalul de umor „Gura Satului”
53. S. Bolovan, **Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea**, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995, p. 132
54. E. Negruți, I. Prelipceanu, **Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. al XIX-lea și al XX-lea**, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, 6 - 7, 1979 - 1980, p. 253
55. apud, I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 133 - 134; S. Bolovan, **Aspecte ale ciclului vieții familiale...**, p. 132
56. S. Bolovan, **Considerații istorice și istoriografice...**, p. 36
57. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg. nr. 118, p. 89
58. V. Trebici, **Demografia...**, p. 95
59. S. Retegan, **Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866**, în *Sabin Manuilă. Istorie și...*, p. 205
60. Lajos Má dai, **Az ú t o l s ó n a g y k o l e r a j á r v a n y d e m o g r á f i a i k é p e E u r ó p á b a n é s a z E g y e s ú l t A l l a m o k b a n (1 8 7 2 - 1 8 7 3)**, în *A népesseg tudományi kutató intézet kutatási jelentései*, nr. 9, Budapest, p. 7- 64
61. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 105
62. V. Trebici, **Tranziția demografică**, în *Selecta et...*, p. 38 - 39; C. Mureșan, **Evoluția demografică a României...**, p. 16 - 19
63. Între anii 1866 - 1875 numărul de decese a fost stabilit după înregistrările efectuate în registrele parohiale de stare civilă, matricolele decedaților
64. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg. nr. 138, p. 368 - 374
65. **Ibidem**, p. 374 - 382
66. V. Trebici, **Demografia...**, p. 100
67. **Ibidem**, p. 101
68. G. Somogy, **Arad Szabad Kiraly...**, p. 28

69. **Arad. Monografia...**, p. 100; Mazsu Janos, **Urbanizare și dezurbanizare-caracteristicile dezvoltării Debreținului la cumpăna de secol. 1900**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XXXI, 1992
70. **Istoria orașului Oradea** (coord. Liviu Borcea și Gheorghe Gorun), Oradea, 1995, p. 253
71. **Magyar Statisztikai Évkönyv. Uj folyam, VI kötet**, 1898, Budapest, 1899, p. 47
72. **Ibidem**
73. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 105
74. Jaroslav Lánik, **Development of mortality...**, p. 180
75. Cornelia Mureșan, **Evoluția demografică a României...**, p. 41 - 86
76. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 147, Tabelul 29A
77. **Ibidem**, p. 151, Tabelul nr. 31
78. Lakatos Ottò, **Arad története...**, I, p. 93; S.Márki, **Arad vármegye és Arad szabad...**, vol. II, p. 533; Zeiner, A., **Arad multja...**, p.114
79. D.J.A.N., **Arad, Fond Registre matricole de stare civilă**. Arad, Reg. nr. 14, p. 24 – 35; nr. 18, p. 52; nr. 22, p. 33; nr. 100, p.25; nr. 104, p.182 ; nr. 140, p. 1 – 55
80. L. Má dai, **Az utolsó nagy kolerajárvány...**, p. 7 - 64; Idem, **Les crises de mortalite en Europe dans la deuxieme moitie du XIXeme siecle**, în *Historich Demografische Mittellungen. Comunication de demographie historique*, Budapest, 1978
81. L. Má dai, **Az utolsó nagy kolerajárvány...** p. 32
82. **Magyar Statisztikai Évkönyv**, másódik évfolyam, Budapest, 1874, p. 95
83. **Ibidem**, p. 84 - 95
84. L. Má dai, **Az utolsó nagy kolerajárvány...**, p. 18
85. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Șiria, Matricula decedaților, Reg. nr. 35
86. **Ibidem**, Reg. nr. 47
87. **Ibidem**, Reg. nr. 3
88. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Matricula decedați, Reg. nr. 79
89. **Ibidem**, Reg. nr.15, p. 24
90. L.Má dai, **Az utolsó nagy kolerajárvány...**, p. 35
91. **Ibidem**, p. 43
92. **Ibidem**, p. 45
93. **Ibidem**, p. 26
94. **Ibidem**, Reg. 145 – 146
95. Marin Voiculescu, **Boli infecțioase clinice și epidemiologice**, ediția a II a, revizuită și adăugită, București, 1971, p. 700

96. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Matricola decedați, Reg. nr. 81
97. **Ibidem**, Reg. nr. 80 – 81
98. **Ibidem**, Șiria, Matricola decedați, Reg. nr. 35 și 36
99. **Ibidem**
100. M. W. Flinn, **Demography, Epidemics, Ecology**, (Rapport général), în *Rapports I Grands Thèmes et Méthodologie* (Comité International des Sciences Historiques, XV^e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10 -17 aout 1980), București, 1980, p. 587
101. **Ibidem**, p. 598
102. **Ibidem**, p. 599
103. Lorenzo Del Panta, Massimo Livi Bacci, **Épidémie et crises de mortalite en Italie de XIV^e au XIX^e siècle: un synthèse**, în *Rapports I Grands Thèmes et Méthodologie* (Comité International Historiques, Bucarest, 10 17 aout 1980), București, 1980, p. 663
104. M. W. Flinn, **Demography, Epidemics, Ecology...**, p. 598
105. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 147, p. 154
106. **Ibidem**
107. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 116
109. **Ibidem**, p. 117
118. V. Trebici, **Demografia...**, p. 122
110. **Ibidem**
111. **Ibidem**
112. **Magyar Statisztikai Évkönyv**. Uj folyam, I kötet, 1893, Budapest, 1894
113. J. Lánik, **Development of mortality in...**, p. 183 ; 185
114. D.J.A.N. Arad, **Fond Protopopiatul Ortodox Român Ineu**, Pacheț I, dosar 4, f. 153
115. **Ibidem**
116. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 108
117. **Ibidem**, p. 109
118. **Ibidem**
119. L. Dokoupil, **L'evolution de la population de la zone industrielle d'Ostrava á sa genese et aux débuts de son développement**, în *Historická demografia*, nr. 7, 1974, p. 158
120. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p.152 – 153
121. D.J.A.N., Arad, **Registre matricole de stare civilă**, Șiria, Reg.nr. 3, 6, 35, 36, 47, 48
122. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 153
123. V. Trebici, **Demografie...**, p. 328
124. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...** p. 158, 187 (nota 78)
125. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Horia, Reg.

- nr.2, 3, 4, 5, 10, 11, 12
126. **Ibidem**, Șiria, Reg. nr. 3, 4, 6, 25, 37, 43, 43, 46, 47, 47, 49
127. **Ibidem**, Macea, Reg. nr. 1, 3
128. J. Lánik, **Development of mortality...**, p. 175
129. S. Manuilă, **Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice**, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, VIII, 1929, p. 209
130. V. Trebici, **Demografia...**, p. 328
131. **Ibidem**
132. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 165
133. **Ibidem**
134. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Horia, Reg. nr.2, 3, 4, 5, 10, 11, 12
135. J. Lánik, **Development of mortality...**, p. 175
136. S. Manuilă, **Evoluția demografică a orașelor...**, p. 167
137. **Istoria orașului Oradea...**, p. 222
138. Mihai Opreș, **Timișoara. Mică monografie urbanistică**, București, 1997, p. 106
139. Mazsu Janos, **Urbanizare și dezurbanizare...**, p. 117
140. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 165
141. C. Garoflid, **Părerii în chestia agrară**, București, 1907, p. 66, apud, E. Negruțiu, **Migrații sezoniere la lucru în România (1859 – 1918)**, București, 1991, p. 143
142. **Ibidem**, p. 64 - 76
143. **Magyar Statisztikai Közlemények**, Új sorozat, LXVII kötet, Budapest, 1918, p. 59
144. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 68, Tabelul nr.8
145. **Magyar Statisztikai Közlemények**, Új sorozat, LXVII kötet, Budapest, 1918, p. 22
146. **Ibidem**, p. 4
147. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 61, Tabelul nr.6
148. **Ibidem**
149. Ștefan Marinescu, **Colonizările din a doua jumătate a secolului ...**, p. 201
150. **Ibidem**, p. 201 - 207; Somogyi Gyula, **Arad Sz. Kir. Varos...**, passim; A. Roz, G. Kovacs, **Dictionarul...**, passim
151. Jan Sirácky și colaboratorii, **Slovaci vo svete...**, p. 60
152. S. Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, vol.II, p. 625
153. Șt.Marinescu, **Colonizările din a doua jumătate a secolului...**, p.206
154. V. Trebici, **Demografie...**, p. 180
155. **Ibidem**
156. Cornel Todea, **Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a**

- Transilvaniei, în *Revista de Statistică*, nr. 6, 1973, p. 83
157. I. Slavici, **Gura satului**, în *Nuvele*, I, Cuvânt înainte și ediție de Constantin Mohanu, București, 1985, p. 134 – 135
158. **Ibidem**, p. 135
- 159 S.Bolovan, **Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea**, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. S. Mitu, Fl. Gogâltan, Cluj-Napoca, 1994, p. 172; Maria Voinea, **Familia și evoluția sa istorică**, București, 1980, p. 9
160. Corneliu Padurean, **Situația demografică a localității Cărand între 1863-1880**, în *Teologie și științe umaniste*, Arad, 1996, p.155 – 172
161. **Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam**, VII, 1899, Budapest, 1900, p. 24
162. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă, Șiria**, Reg. nr. 5
163. **Ibidem**, Horia, Reg. nr. 7 – 8
164. **Ibidem**, Macea, Reg. nr. 2
165. **Ibidem**, Șiria, Reg. nr. 5, 21 - 24, 41, 44-45
166. I. Slavici, **Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut...**, p.384 – 385
167. G. Călinescu, **Istoria literaturii române. De la origini până în prezent**, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, 1982, p. 506
168. **Ibidem**, p. 507
169. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă, Macea**, Reg. nr. 2
170. Sorina Paula Bolovan, **Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX** Cluj Napoca, 1999, p.153 – 156
171. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă, Arad**, Reg. 249, p. 257
172. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 172 – 175
173. E. Negruțiu, **Satul moldovenesc...**, p. 76
174. **The Female Population of France în the 19th Century**, Princeton University Press, 1974, apud, E. Van De Vale, **La Population Féminin de la France au XIX^e siècle** în *Annales de démographie historique*, 1974, p. 510
175. Adriana-Florica Muntean, **Divorțul la românii ortodocși din Protopopiatul ortodox al Turzii (sfârșitul sec. al XIX-lea)**, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și*

- deschidere europeană*, coord. S. Mitu, Fl. Gogâltan, Cluj-Napoca, 1994, p. 177 ; S. Bolovan, **Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc...**, p. 128
176. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 177, tabelul nr. 38
177. **Ibidem**, p. 180 – 181
178. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Macea, Reg. nr.4, p.61, poziția 16
179. **Ibidem**, Horia, Reg. 9, p. 61, poziția 23
180. **Ibidem**, Macea, Reg. 4, p. 59, poziția 15
181. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 179
182. S. Bolovan, **Legislația cu caracter matrimonial la...**, p. 173
183. Helena Smišková, **Some features of the demographic development of the village Janov in the Déčín district**, în *Historická demografie*, nr. 13, 1989, p. 263 – 273
184. Pavla Harská, **Statistiques autrichiennes de la fin du 19^e siècle: source pour l'étude réciproques de l'évolution sociale et démographique**, în *Historická Demografie*, nr. 7, 1974, p. 106
185. **Ibidem**
186. **Ibidem**
187. **Ibidem**
188. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg.nr. 249, p. 254
189. **Ibidem**, Reg. nr. 18, p. 81
190. **Ibidem**, Reg. nr. 250, p. 45
191. Helena Smišková, **Some features of the demographic development...**, p. 265

CAPITOLUL 7

STRUCTURI DEMOGRAFICE ÎN SECOLUL XIX LA POPULAȚIA COMITATULUI ARAD

Populația ca sistem demografic, interacționează în cadrul societății cu unele sisteme, cum ar fi cel social, economic, cultural, confesional etc. De aceea, analiza demografică este interesată în studierea populației după diferite caracteristici și structuri: vârstă, sex, apartenența etnică și confesională, după ocupații (populație activă și inactivă), după nivelul de instruire etc. Studiul populației după aceste caracteristici contribuie la o mai bună cunoaștere a domeniilor cu care interacționează demografia¹.

7. 1. Structura pe sexe a populației comitatului Arad

Structura pe sexe a populației comitatului Arad, dar și a altor comitate², este determinată de o serie de factori care țin de mișcarea populației: natalitatea, mortalitatea, emigrația și imigrația dar și de fenomene economice, cum ar fi industrializarea. Așa cum am văzut în capitolul anterior, în privința sexului masculin a fost identificată o supranatalitate dar și o supramortalitate, fenomene care au marcat compoziția pe sexe a populației comitatului.

În Tabelul nr.60 este redată structura pe sexe a populației comitatului, așa cum a fost surprinsă în momentul în care au fost realizate cele cinci recensămînturi din secolul XIX.

Tabelul nr. 60. Structura pe sexe a populației comitatului Arad între 1857-1900

Sexul	1857		1869		1880		1890		1900	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Masculin	127.505	50,13	153.661	50,42	152.976	50,32	172.575	50,21	193.002	50,35
Feminin	126.810	49,86	151.052	49,57	150.988	49,68	171.022	49,79	190.301	49,65
Total	254.315	100	304.713	100	303.964	100	343.597	100	383.303	100

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

Urmărind tabelul, prima constatare, de ordin general, se referă la “superioritatea” numerică masculină în raport cu femeile pentru întregul segment temporal dintre 1857-1900. În același timp constatăm o tendință de creștere a ponderii bărbaților față de femei. În anul 1857 aceștia au însemnat 50,13% din populația comitatului, iar în anul 1900, 50,35%. Ponderea cea mai mare, de 50,42%, a deținut-o sexul masculin în anul 1869. Deceniul opt și nouă, marchează însă o tendință de scădere față de anul 1869, atât în cifre brute cât și în cele

procentuale. În anul 1880, sexul masculin a însemnat în cifre brute 152.976 de persoane (50,32%) cu 685 (0,1%) suflete mai puțin decât în anul 1869. Desigur, cauza acestei situații este valul de epidemii care a bătuit în deceniul al optulea în comitatul Arad. Sexul masculin a fost atins în măsură mai mare decât cel feminin, care în ciuda scăderii valorii brute a înregistrat o creștere a ponderii sale la 49,68% față de 49,57% cât era în anul 1869. Această tendință se menține și în deceniul următor. Numărul femeilor rezultat în urma sporului natural și migratoriu a cunoscut o creștere mai mare decât cea înregistrată de bărbați. Ponderea lor scade și mai mult în raport cu femeile față de anul 1880. Astfel, persoanele de sex masculin au însemnat la data recensământului din anul 1890 50,21%, iar femeile 49,79%. Acesta este anul cel mai echilibrat în privința repartiției pe sexe a populației comitatului. În ultimul deceniu însă, supranatalitatea masculină precum și numărul mai mare al bărbaților imigranți în raport cu cel al femeilor imigrante, duce la o creștere de până la 50,35% a bărbaților, față de 49,65% a femeilor din totalul populației întregului comitat Arad. Să remarcăm că dezechilibrul între sexe nu este prea mare. Spre exemplu în Moldova, în anul 1859, bărbații reprezentau 51,6% iar femeile 48,4% din totalul populației³. Comitatul Arad se apropia din perspectiva raportului dintre bărbați și femei mai mult de structura similară din Transilvania. Recensământurile au consemnat o „superioritate” feminină în anii 1850 – 50,2%; 1857 – 50,4%; 1890 – 50,1% și una masculină în anul 1869 – 50,1%. În anul 1900, după cum am mai amintit, ponderea bărbaților la nivelul întregii Transilvanii a fost de 50,5%, iar în comitatul Arad de 50,35%⁴.

Structura pe sexe a orașului Arad la cele cinci recensământuri, în raport cu cea a comitatului, ni se prezintă conform Tabelului nr. 61 într-o oarecare măsură diferită.

Tabelul nr. 61. Structura pe sexe a populației orașului Arad între 1857-1900

Sexul	1857			1869			1880			1890			1900		
	număr	%	% din comitat	număr	%	% din comitat	număr	%	% din comitat	număr	%	% din comitat	număr	%	% din comitat
Masculin	12056	48,89	9,45	16145	49,33	5,29	17.786	50,02	5,85	20732	49,31	6,03	27005	50,09	7,04
Feminin	12.603	51,11	0,93	16580	50,67	5,44	17.770	49,98	5,84	21.320	50,69	6,20	26898	49,91	7,01
Total	24659	100	10,38	32725	100	10,73	35556	100	11,69	42052	100	12,23	53903	100	14,05

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

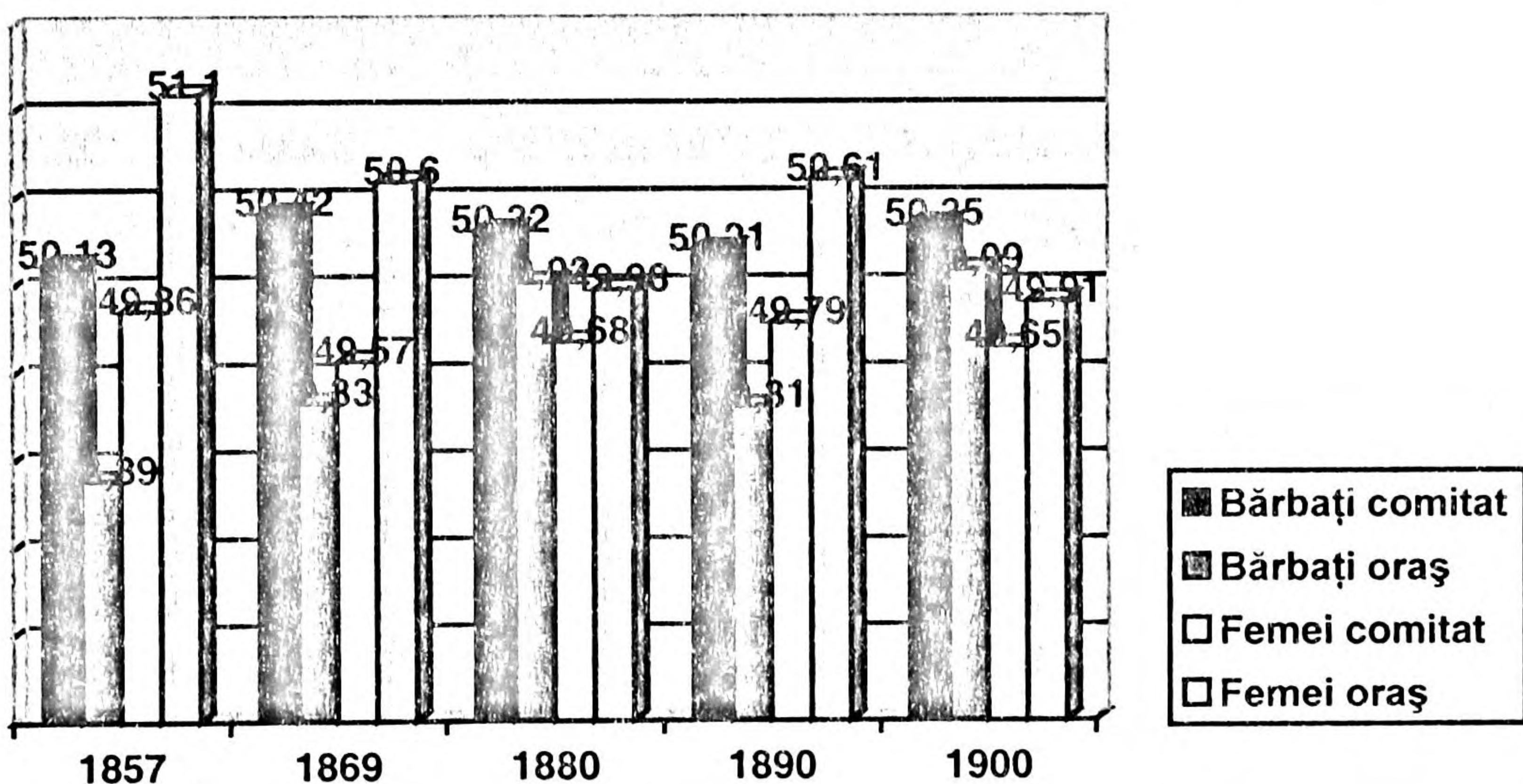
Remarcăm și aici o tendință de creștere a ponderii bărbaților în raport cu femeile. Această creștere este mai mare decât cea semnalată la nivelul comitatului, întrucât în anul 1857 sexul masculin reprezenta doar 48,89% din populația orașului, iar în anul 1900 ponderea lui atinge valoarea de 50,09%.

Observăm astfel, o creștere cu 1,2% față de valoarea din 1857, în timp ce în cazul comitatului creșterea a fost doar de 0,12%. Celelalte recensământuri au înregistrat diferite variații ale ponderii celor două sexe în cadrul populației orașului Arad. În anii 1869 și 1880, remarcăm aceeași tendință de creștere a numărului reprezentanților sexului masculin în raport cu sexul feminin. Cu toate acestea, în anul 1869, acesta era încă sub numărul femeilor, care înregistrau 50,66% față de 49,33%. În ciuda epidemiei din 1873, care a marcat negativ sporul natural al populației Aradului, sporul migratoriu a impus o schimbare a structurii pe sexe a orașului. Astfel la recensământul din 1880 bărbații au însemnat 50,02% iar femeile 49,98%. A fost anul în care s-a consemnat cel mai mare echilibru între sexe în cadrul populației orașului. Recensământul din 1890 consemnează din nou „supremația” femeilor cu 50,69% în raport cu cele 49,31% ale bărbaților. Sporul natural, dar mai ales cel migratoriu, a influențat structura pe sexe a anului 1890. Și tot sporul migratoriu schimbă această structură, la recensământul din 1900 sexul masculin depășind ponderea femeilor cu 0,18%. Situația se pare că este asemănătoare, din acest punct de vedere, cu cea din alte orașe. La Oradea spre exemplu, în anul 1900 bărbații depășeau numărul femeilor cu 1,03%⁵.

Evoluția structurii pe sexe a populației orașului Arad se apropie, mai mult decât comitatul, de modelul Transilvaniei. Și în cazul orașului Arad ca și în cazul Transilvaniei, fenomenul imigraționist a asigurat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, în cadrul populației, o preponderență masculină⁶.

Structura pe sexe a populației orașului, raportată la cea a comitatului poate fi urmărită grație Graficului nr.12

Graficul nr. 12. Structura pe sexe a populației orașului Arad



Deși contribuția populației orașului Arad la cea a comitatului este într-o continuă creștere, totuși, din punct de vedere al ponderii pe sexe, orașul Arad urmează un culoar descendent, variațiile consemnate nedepășind valorile anului 1857. În acel an, bărbații și femeile orașului au însemnat 9,45% respectiv 9,93% din valoarea sexelor omoloage ale comitatului Arad. În anul 1900 însă, bărbații au însemnat 7,04% iar femeile 7,01% din numărul populației comitatului. Între 1857-1900 constatăm o scădere semnificativă a contribuției celor două sexe din populația orașului la cea a comitatului, valoarea acestora fiind de 5,29% (bărbați) și 5,44% (femei). După anul 1869 există o ușoară tendință de creștere a ponderii celor două sexe la structura similară a comitatului Arad, fără să se mai atingă valorile anului 1857.

7. 2. Populația comitatului Arad după grupe de vârstă

Analiza populației după grupele de vârstă este importantă pentru cunoașterea mai nuanțată a o serie de domenii ale activității umane, cum ar fi cel economic, politic, social, cultural, educațional etc⁷.

În conformitate cu metodologia utilizată de literatura de specialitate⁸, am împărțit și noi cele 100 de cohorte ale unei generații, în trei grupe de vârstă: grupa I-a care cuprinde populația cu vârsta între 0–14 ani, reprezentând populația tânără; grupa a II-a include toți locuitorii care au vârsta între 15–60 ani fiind socotiți adulți; grupa a III-a, în care intră cei peste 60 ani, reprezentând populația bătrână.

Tabelul nr. 62 surprinde această structură a populației comitatului Arad cu prilejul a patru din cele cinci recensământuri.

Tabelul nr. 62. Structura pe grupe de vârstă a comitatului Arad

	1857		1869		1880		1900	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
0-14	97.236	38,23	110.176	36,15	132.861	38,66	140.076	36,54
15-60	146.408	57,56	181.428	59,54	192.758	56,11	220.346	57,48
Peste 60	10.671	4,19	13.109	4,30	17.592	5,12	22.838	5,95
Nu au vârstă precizată	-	-	-	-	386	0,1	43	0,01
Total	254.315	100	304.713	100	343.597	100	383.303	100

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

Conform tabelului, tendința generală în privința structurii pe vârstă a populației din comitat este aceea de îmbătrânire. Să urmărim evoluția între 1857-1900 a celor trei grupe de vârstă. Populația tânără marchează o evoluție descendentă între cele două limite. În anul 1857 ea reprezenta 38,23% din populația comitatului, ca după o ușoară creștere la 38,66% în 1890, să-și continue trendul descendent sesizat la recensământul din 1869, ajungând în anul 1900 la valoarea de 36,54%. Scăderea populației tinere în structura generală a populației, este în conformitate cu tendințele constatate la sfârșitul secolului XIX în privința natalității. Este vorba de scăderea indicelui de natalitate.

Aceeași evoluție prezintă Tabelul nr. 62 și în privința populației adulte, cu precizarea că scăderea ponderii acestei grupe de vârstă este aproape nesemnificativă. Recensământul din 1857 credita această grupă de vârstă cu 57,56%, ca în anul 1900 să scadă la 57,48%, adică cu 0,08% mai puțin. Populația adultă înregistrează în 1869 cea mai mare cifră, de 59,54%, din întreaga perioadă pe care o analizăm. În anul 1890 însă, populația între 15-60 ani cunoaște cea mai mică valoare, ea fiind de 56,11%.

Pe fondul curbei descendente a celor două grupe de vârstă, a „prosperat” în schimb, grupa populației bătrâne. Dacă ea a însemnat în anul 1857, 4,19% din populația comitatului Arad, la recensământurile următoare și-a mărit în permanență ponderea, atingând în anul 1900 valoarea de 5,96%. Fenomenul de îmbătrânire trebuie pus în legătură cu mai multe cauze, dintre care amintim doar scăderea indicelui de mortalitate și ameliorarea condițiilor igienico-sanitare ale populației din comitat. Se pare că și în alte părți ale statului maghiar locuite de români, cum este cazul Transilvaniei, asistăm la o ameliorare generală a condițiilor de trai ale țărănimii la sfârșitul secolului XIX⁹. Micșorarea ponderii primelor două grupe de vârstă și creșterea speranței de viață la sfârșitul secolului XIX, se încadrează, atât ca și tendință cât și ca valori înregistrate, în fenomenul general european, în care s-a încadrat și comitatul Arad, alături de Transilvania și Ungaria¹⁰.

Comparând valorile înregistrate de cele trei grupe de vârstă ale populației din orașul Arad, cuprinse în Tabelul nr. 63, cu cele ale comitatului, constatăm aceeași tendință de îmbătrânire a populației. În raport cu comitatul însă, ponderea grupei de vârstă tânără este mai mică în cazul orașului Arad. În anul 1857 ea a însemnat 33,86% iar în 1900, 30,5%.

În total acord cu evoluția economică ascendentă a orașului, populația activă, capabilă de muncă, cunoaște o linie ascendentă, întreruptă doar de efectele holerei din anul 1873.

Urmărind Tabelul nr. 63 observăm că ponderea populației adulte a crescut de la 61,62% în 1857 la 62,43% la finalul secolului. Cea mai mare valoare a fost recenzată în 1869, ea fiind de 65,04%, iar cea mai mică în anul 1890, de

numai 60,4%. Aceste diferențe între mediul urban și cel rural se încadrează, de asemenea, în tendințele Transilvaniei și Ungariei¹¹.

Tabelul nr. 63. Structura pe grupe de vârstă a orașului Arad

	1857			1869			1890			1900		
	Număr	%	% din comitat	Număr	%	% din comitat	Număr	%	% din comitat	Număr	%	% din comitat
0-14	8.352	33,86	8,58	9.966	30,45	9,04	13.751	32,7	4,0	16.404	30,5	4,27
15-60	15.195	61,62	10,37	21.285	65,04	11,73	25.400	60,4	7,39	33.656	62,43	8,78
Peste 60	1.112	4,50	10,42	1.474	4,5	11,24	2.817	6,7	0,81	3.845	7,1	1,0
Nu au vârsta precizată	-	-	-	-	-	-	84	0,2	0,02	-	-	-
Total	24.659	100	9,69	32.725	100	10,73	42.052	100	12,22	53.903	100	14,05

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

Valori peste cele ale comitatului au fost consemnate la populația orașului și în cazul vârstei a III-a. Ponderea pe care o avea aceasta în populația orașului a fost în permanentă creștere, de la 4,5%, la începutul intervalului de timp, la 7,1% în 1900. Speranța de viață în mediul urban era mai mare decât în cel rural. La aceasta contribuiau progresele mai semnificative realizate în mediul urban comparativ cu cel rural, atât în privința asistenței medicale, cât și a îmbunătățirii condițiilor igienico-sanitare. Nu în ultimul rând, au contribuit la aceasta, condițiile de muncă și de trai, mai ușoare decât cele din mediul rural, unde ramura de bază a economiei era agricultura.

Tabelul nr. 63 ne permite să urmărim și ponderea pe care a avut-o fiecare grupă de vârstă din orașul Arad la grupele de vârstă similare ale comitatului. În ciuda creșterii valorii contribuției populației orașului la populația totală a comitatului, raportul comitat/oraș în privința grupelor de vârstă a înregistrat pe fondul unor variații, scăderi din partea orașului. Se demonstrează încă o dată, bogăția demografică a comitatului și implicit a mediului rural în raport cu mediul urban.

7. 3. Structura populației comitatului Arad după apartenența confesională și etnică

Structura confesională și etnică a comitatului Arad în secolul al XIX-lea este rezultatul evoluției sale istorice. Intrarea comitatului Arad, în urma păcii de

la Karlovitz, sub stăpânirea habsburgică, precum și politica de colonizări inițiată de stat, dar și de persoane particulare, au modificat tabloul confesional și etnic al comitatului, care era fundamental ortodox și român.

În secolele XVIII-XIX peisajul confesional și etnic al comitatului Arad devine mai variat. Numărului credincioșilor romano-catolici sporește, apar noi biserici născute în urma reformei religioase, cea reformată și evanghelică, se mărește numărul credincioșilor de confesiune izraelită. Sub aspect etnic, prezența sârbilor, a germanilor, slovacilor și evreilor, precum și întărirea elementelor maghiare în secolul XIX, mai ales după realizarea dualismului austro-ungar, au transformat comitatul Arad într-un spațiu multiconfesional și plurietic. Această multiculturalitate continuă să se mențină și în zilele noastre, deși etnia germană aproape a dispărut din cadrul județului Arad. Diminuarea ponderii acestei etnii în structura etnică a comitatului și apoi a județului, a început încă în a doua jumătate a secolului XIX.

7. 3. 1. Structura confesională a comitatului Arad în secolul XIX

Structura confesională a comitatului Arad în secolul XIX, am încercat să o ilustrăm prin intermediul Tabelului nr. 64. O constatare de ordin general se referă la faptul că religia preponderentă a comitatului este cea ortodoxă. De asemenea, observăm că principalele confesiuni, care erau aceleași și în cadrul Imperiu austro-ungar, cunosc aceeași dinamică, din punctul de vedere al enoriașilor, cu cea a populației comitatului. Aceste confesiuni (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, reformată, evanghelică, unitariană și izraelită) au un parcurs ascendent de-a lungul segmentului temporal la care ne referim, numărul credincioșilor crescând. Singura sincopă pe parcursul acestui trend ascendent a fost provocată tot de holera din anul 1873. Numărul credincioșilor uneia sau alteia dintre confesiuni a fost rezultatul sporului natural, al sporului migraționist, precum și a trecerii de la o confesiune la alta. Pe de altă parte, observăm că unele confesiuni dispar din peisajul religios al comitatului. În această situație au ajuns armenii catolici și armenii ortodocși, care au avut oricum o slabă reprezentare de-a lungul întregului secol.

Revenind la evoluția diferitelor confesiuni, remarcăm că în cazul unora dintre ele creșterea valorilor brute pe parcursul secolului, nu a însemnat și o mărire a ponderii lor în raport cu alte confesiuni. Este cazul confesiunii ortodoxe, care așa cum se poate vedea din tabel, în anul 1827 reprezenta 71,96%, iar în anul 1900, ponderea ortodocșilor a scăzut la 62,0%. Același fenomen este întâlnit și în cazul celeilalte confesiuni aparținând românilor, cea greco-catolică. Credincioșii greco-catolici reprezentau în anul 1857, 4,39% din populația comitatului, iar în anul 1900, 4,2%. Fenomenul este explicabil dacă ne gândim că singura cale de creștere a numărului de credincioși în comparație cu alte confesiuni, a fost sporul

Tabelul nr. 64. Structura confesională a comitatului și orașului Arad

Anul	1827		1839		1857		1869		1890		1900													
	Comitatul Arad	Orașul Arad	Comitatul Arad	Orașul Arad	Comitatul Arad	Orașul Arad	Comitatul Arad	Orașul Arad	Comitatul Arad	Orașul Arad	Comitatul Arad	Orașul Arad												
Confesiunea	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%												
Otodoxi	14139	71,96	6985	50,53	1997	77,8	7.125	46,74	10062	69,7	8.144	30,2	18068	66,25	8211	25,09	19273	63,9	9251	22	20099	62,0	10797	20
Romano-catolici	3839*	19,14	5923	42,85	3284	15,9	6.124	40,17	4168	18,14	1002	44,59	5849	21,38	1688	51,42	6926	23,0	2799	51,81	8008	24,3	2823	52,4
Greco-catolici	-	-	-	-	-	-	498	3,26	1090	4,39	308	1,14	1128	4,13	578	1,77	1210	4,0	1080	2,5	1389	4,2	1202	2,2
Reformați	1649*	8,23	191	1,38	8546	41,5	523	3,43	1290	5,34	1269	4,71	1485	5,49	2633	8,05	1688	5,6	3909	9,3	18612	5,7	5936	11
Evanghelici	-	-	-	-	2440	1,18	160	1,04	3154	1,37	373	1,51	4268	1,57	743	2,27	6274	2,1	1221	2,9	8177	2,5	1667	3,1
Unitarieni	-	-	-	-	-	-	-	-	3	0,00	46	0,17	8	0,00	11	0,03	34	0,01	20	0,1	51	0,0	31	0,1
Izraeliți	1348	0,67	725	5,24	1737	0,84	812	5,32	2341	1,01	2353	8,72	3200	1,18	3710	11,34	4129	1,4	4.725	11,4	3983	12	5962	11,1
Armeni catolici	-	-	-	-	-	-	-	-	21	0,00	1	0,00	4	0,00	5	0,01	-	0,00	5	0,00	-	-	-	-
Armeni ortodocși	-	-	-	-	-	-	-	-	7	0,01	43	0,15	8	0,00	6	0,02	1	0,00	1	0,00	-	-	-	-
Alți	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	140	0,04	21	0,00	501	0,01	55	0,1

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

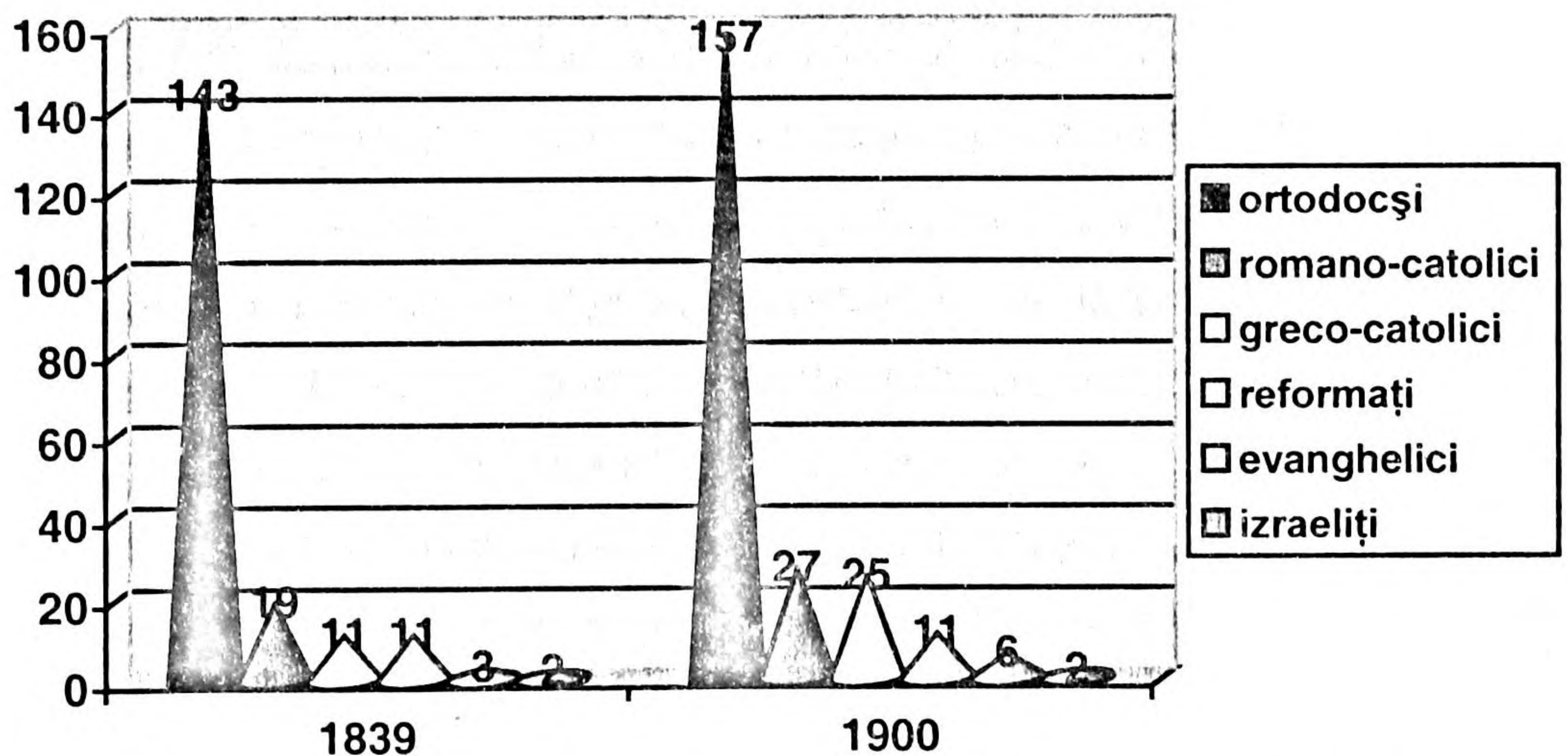
* Pentru anul 1827, cifrele cuprind împreună credincioșii de confesiune reformată și evanghelică, iar greco-catolicii sunt incluși la romano-catolici.

natural. Numărul ortodocșilor și al greco-catolicilor nu putea să crească și prin contribuția sporului migratoriu, deoarece imigranții, la fel ca și coloniștii, aveau altă confesiune decât cea ortodoxă sau greco-catolică.

Celelalte confesiuni cunosc însă o creștere a ponderii lor, desigur pe fondul scăderii proporțiilor celor două confesiuni amintite. Cel mai spectaculos spor îl înregistrează romano-catolicii, de la 19,14% în anul 1827, la 24,3% în anul 1900. Celelalte confesiuni cunosc și ele ușoare creșteri ale ponderii lor la compoziția confesională a comitatului. Astfel reformații, de la 4,15% cât reprezentau în anul 1839, au ajuns la 5,7% la recensământul din anul 1900. Evanghelicii la același recensământ au înregistrat o pondere de 2,5%, după ce în anul 1839 au contribuit doar cu 1,18% la tabloul confesional al comitatului Arad. Izraeliții la rândul lor, în ciuda faptului că din rândul populației evreiești au avut loc cele mai multe convertiri la confesiunea romano-catolică¹², înregistrează și ei o creștere a valorii procentelor lor, de la 0,84% în anul 1827, la 1,2% în anul 1900.

Odată cu recensământul din 1890, în structura confesională a comitatului, au început să apară și alte confesiuni care-și măresc numărul de credincioși până la sfârșitul secolului. În anul 1880 apar în comitat, la Zimandul Nou, primii credincioși nazarineni¹³, iar după anul 1893 se răspândește cultul baptist¹⁴ și adventist¹⁵.

Graficul nr. 13. Evoluția numărului de biserici aparținând confesiunilor din comitatul Arad între anii 1839¹⁶ - 1900¹⁷



Creșterea numărului credincioșilor diferitelor confesiuni pe parcursul secolului de care ne ocupăm, a însemnat și creșterea numărului lăcașelor de cult, a ponderii lor în localitățile din comitatul Arad. Pentru a vedea evoluția

numărului de biserici și capele pe care le aveau confesiunile din comitatul Arad a fost întocmit Graficul nr. 13.

După cum se poate vedea, numărul lăcașelor de cult a crescut în timpul dintre cele două repere, cu 24 în cazul greco-catolicilor și cu 14 în cel al ortodocșilor. În privința celor două confesiuni trebuie însă să avem în vedere și contribuția plășii Hălmagiu, ca urmare a reorganizării administrative din anul 1876. De asemenea, au sporit lăcașele de cult ale romano-catolicilor cu 8 și a evanghelicilor cu 3.

Dacă urmărim repartitia geografică a confesiunilor pe teritoriul comitatului Arad, observăm că aceasta nu era deloc unitară. Existau zone în care credincioșii a una sau două confesiuni dețineau majoritate absolută sau relativă. De asemenea, nu în toate localitățile din comitat erau prezente toate cultele. Existau și așezări care erau „pure” din punct de vedere confesional, în sensul prezenței unei singure confesiuni. Asemenea situații se regăsesc în cazul ortodocșilor. În anul 1890 existau, spre exemplu, 25 de localități în care toți locuitorii erau de credință ortodoxă¹⁸. Ortodocșii erau prezenți de fapt, cu excepția localității Peregul Mic¹⁹, în toate așezările comitatului. În privința celor trei eșantioane, situația lor confesională se prezenta în felul următor. La Horia, majoritatea covârșitoare a locuitorilor era în anul 1890 de confesiune romano-catolică, în număr de 2.025 (96,98%). Alături de aceștia mai erau 51 (2,44%) ortodocși, 7 (0,33%) izraeliți, câte 2 (0,09%) credincioși greco-catolici și reformați, și un locuitor (0,04%) de confesiune evanghelică²⁰. Macea se încadrează în același an, 1890, în modelul confesional al comitatului, ortodocșii cu cei 2.325 (62,9%) deținând majoritatea, urmați de romano-catolici care înregistrau la aceea dată 1.163 (31,46%) de suflete. Mai erau la Macea 100 (2,7%) reformați, 61 (1,65%) greco-catolici, 24 (0,64%) izraeliți, 22 (0,59%) evanghelic și un singur (0,02%) credincios unitarian²¹. Un tablou confesional asemănător cu cel de la Macea îl prezintă și localitatea Șiria²¹. Există totuși o deosebire. Dacă la Macea doar ortodocșii aveau biserică, la Șiria existau trei parohii, pentru ortodocși, romano-catolici și greco-catolici. În privința compoziției confesionale a localității situația era următoarea: ortodocșii însumau un număr de 3.428 (57,6%), romano-catolicii cu cei 1.776 (29,84%) se situau pe următorul loc, după care urmau greco-catolicii cu 545 (9,15%) de suflete. Alături de aceste confesiuni mai erau 26 (0,43%) izraeliți, 10 (0,16%) reformați și câte un credincios evanghelic și unitarian.

În privința ariei de răspândire spațială a confesiunilor prezente în structura religioasă a comitatului să urmărim Tabelul nr. 65. Acesta prezintă ponderea pe care o dețineau credincioșii diferitelor biserici la sfârșitul secolului XIX, în cadrul celor 10 plăși ale comitatului.

Observăm din tabel că, din cele șase confesiuni, doar trei (ortodoxă, romano-catolică și izraelită) sunt prezente în toate plășile comitatului. Urmărind

în continuare compoziția confesională a plășilor, constatăm că ortodocșii nu sunt majoritari în trei plăși (Arad, Elek și Pecica), în restul plășilor reprezentând peste 50% din populație. O prezență masivă a lor, de peste 85% și chiar 95% înregistrăm mai ales în zonele de deal și munte ale comitatului, în timp ce în partea de câmpie, prezența ortodocșilor este mai diminuată.

Tabelul nr. 65. Structura confesională a plășilor din comitatul Arad în anul 1900 (în %)

Plasa	C o n f e s i u n e a					
	Orto- docși	Romano- catolici	Greco- catolici	Refor- mați	Evanghe- lici	Izraeliți
Arad	35	47,5	1,5	7	2	7
Ineu	74	10,5	9,5	3	1,5	1,5
Sebiș	87,7	6,2	2,2	1,7	0,5	1,5
Elek	38,5	52,2	-	2	6	1,5
Chișineu Criș	51	15,2	9	22	1	1,7
Hălmagiu	98,2	1	-	-	-	0,7
Pecica	30,2	45	5	10	8,2	1,5
Radna	87,5	8,2	2,2	0,5	-	1,5
Târnova	85,5	5,7	7,5	0,5	-	1
Șiria	54	36,7	2,5	1,7	3,5	1,5

Surse : vezi nota 6 Capitolul 5

Credincioșii romano-catolici sunt majoritari în trei plăși, dar numai în plasa Elek depășesc 50%. În zona de câmpie, unde au fost realizate colonizările din secolele XVIII-XIX, sunt cel mai bine reprezentați romano-catolicii. În privința izraeliților, remarcăm în primul rând prezența lor aproape echilibrată în toate plășile, detașându-se totuși plasa Arad, cu 7%. Cu siguranță, posibilitățile pe care le oferea orașul Arad dar și bogăția zonei i-a făcut pe mulți evrei să se așeze în localitățile din apropierea centrului urban.

Referitor la celelalte confesiuni remarcăm absența lor în plasa Hălmagiu, lipsa greco-catolicilor în plasa Elek și a evanghelicilor în plășile Radna și Târnova. Greco-catolicii erau cel mai bine reprezentați în plasa Ineu, evanghelicii în plasa Pecica, iar reformații în plasa Chișineu Criș.

Această distribuție zonală a diferitelor confesiuni, cu excepția izraeliților, este valabilă în linii generale, mai ales în zona de câmpie, și în zilele de azi.

Compoziția confesională a orașului Arad a cunoscut între 1827-1900 aceeași evoluție, care a fost înregistrată în cazul comitatului. Asistăm și aici la o diminuare, chiar mai mare decât la nivelul comitatului, a ponderii numărului de

credincioși ortodocși, deși numărul lor sporește cu 54,57%, între cele două limite ale intervalului temporal cuprins în Tabelul nr. 64. În anul 1827, așa cum rezultă din tabel, orașul Arad era un oraș ortodox, acestei confesiuni aparținându-i 50,53% din locuitori. La sfârșitul secolului, pe fondul unei permanente diminuări, ponderea ortodocșilor la peisajul confesional al orașului este de doar 20%. O cauză a acestei situații se datorează, în primul rând, sporului natural negativ înregistrat în rândul ortodocșilor, ca și în rândul romano-catolicilor de altfel. Cercetarea registrelor matricole de stare civilă, din parohia ortodoxă română a orașului Arad (vezi Anexa 3 și Anexa 6), a scos în evidență că sporul natural a fost sub semnul minus: - 808 suflete între 1857-1869, - 682 între 1869-1880 și de - 194 între 1880-1890. În această situație, creșterea numerică a ortodocșilor, în condițiile în care numărul sârbilor ortodocși se diminuează de la un recensământ la altul, nu putea să se realizeze decât pe seama sporului migratoriu. Dezvoltarea industrială a orașului, care solicita mână de lucru calificată în diferite meserii, nu era încurajatoare pentru ortodocșii din mediul rural a căror îndeletnicire primordială era agricultura.

Ca și în cazul comitatului, observăm pe de altă parte creșterea semnificativă, cifrică și procentuală a romano-catolicilor. În ciuda sporului natural negativ pe care l-au înregistrat și romano-catolicii: -1381 între 1857-1869; -469 între 1869-1880, numărul lor crește de la 5.923 (42,85%) în 1827, la 28.253 (52,4%) credincioși la sfârșitul secolului XIX. Creșterea trebuie pusă pe seama sporului migratoriu, avântul economic al orașului atrăgând diferiți meseriași, mai ales de etnie germană și maghiară, care puteau fi de confesiune romano-catolică. La acestea mai trebuie să adăugăm unele convertiri la religia romano-catolică, mai ales din rândul evreilor dar și a altor confesiuni în urma căsătoriilor mixte.

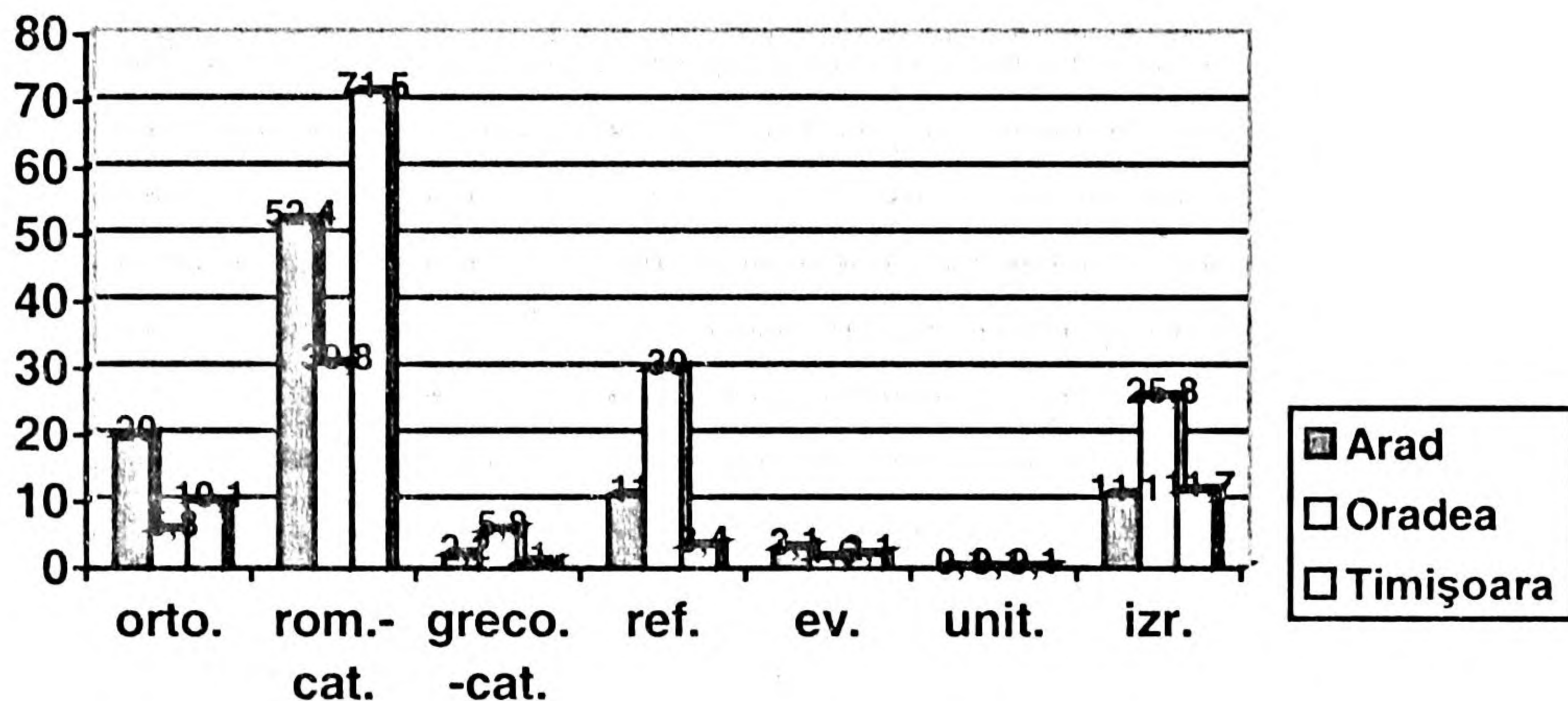
Celelalte confesiuni, inclusiv greco-catolicii cunosc creșteri ale ponderii lor în structura confesională a orașului. Cea mai semnificativă creștere au cunoscut-o, după romano-catolici, reformații care de la 4,71% în anul 1857, au ajuns la 11% în 1900. Remarcăm în același timp, aproape dublarea între cele două limite temporale, a ponderii izraeliților, de la 5,24% la 11,1%, precum și sporul mai lent înregistrat de greco-catolici și evanghelici. O ultimă observație se referă la faptul că toate confesiunile cuprinse în tabel, cu excepția ortodocșilor și a greco-catolicilor, au o valoare a ponderii lor, mai mare în orașul Arad decât în cuprinsul comitatului.

Fenomenul de diminuare a ponderii credincioșilor ortodocși poate fi semnalat și în cazul altor orașe din Transilvania și fostul Partium. Graficul nr. 14 prezintă structura confesională a trei centre urbane : Arad, Oradea și Timișoara.

Parcurgând graficul de mai jos observăm că dintre cele trei orașe, Aradul este cel mai ortodox, iar Timișoara cel mai catolic. Pe de altă parte se remarcă ponderea scăzută a ortodocșilor și a greco-catolicilor în structura confesională a orașului Oradea, în raport cu celelalte confesiuni, ultimii fiind și mai slab

reprezențați în celelalte două orașe. Confesiunile cele mai bine reprezentate în acest oraș sunt romano-catolică și reformată, existând un echilibru aproape perfect între credincioșii celor două biserici. Să mai amintim în cazul acestui oraș și masiva reprezentare a celor de confesiune izraelită (25,8%), ponderea lor fiind dublă aici în comparație cu Aradul (11,1%) și Timișoara (11,7%).

Graficul nr. 14. Structura confesională a orașelor Arad, Oradea și Timișoara în anul 1900 (în %)



Surse: vezi nota 6 ,Capitolul 5

7. 3. 2. Evoluția structurii etnice a comitatului Arad în secolul XIX

În strânsă legătură cu compoziția confesională, în veacul de care ne ocupăm, s-a aflat și structura etnică a comitatului Arad. Prin colonizările efectuate, instaurarea stăpânirii habsburgice a însemnat pe parcursul secolului al XVIII-lea o pigmentare etnică a populației din cuprinsul comitatului. Astfel, încă în acest secol s-a conturat compoziția sa etnică, care a rămas aceeași și în veacul următor. Secolul XIX aduce modificări doar din perspectiva ponderii unora sau altora dintre grupurile etnice. Modificări semnificative apar în privința valorii procentelor înregistrate de statisticile oficiale în dreptul etniilor din comitat, mai ales după anul 1867, când este inaugurată de către autoritățile maghiare o politică demografică menită să modifice ponderea elementului maghiar și compoziția etnică a diferitelor teritorii din cuprinsul Transilvaniei²³. La această politică trebuia să-și aducă contribuția și Oficiul Central Regal de Statistică înființat, poate nu întâmplător, tocmai în anul realizării dualismului, și pus sub conducerea unui demograf în persoana lui Keleti Károly²⁴. Cu toate modificările intervenite pe parcursul timpului, comitatul Arad a rămas prin

structura sa etnică un comitat românesc, ponderea românilor necoborând niciodată sub valoarea de 50%.

Tabelul nr. 66, întocmit pe baza datelor furnizate de lucrarea geografico-statistică a lui Fényes Elek, și a statisticilor oficiale rezultate din cele patru recensământuri dintre anii 1869-1900, prezintă structura și evoluția ponderii etniilor din comitatul Arad în secolul XIX.

Înainte de a intra în analiza mai amănunțită a tabelului, se impun câteva constatări de ordin general. Documentele statistice oficiale maghiare au exclus din structura etnică a comitatului Arad, dar și a celorlalte unități administrativ-teritoriale ale Ungariei, pe evrei și țigani. Recensământurile organizate de autoritățile maghiare, începând cu cel din 1869, îi includ pe evrei la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară²⁵. În cazul țiganilor, în ciuda faptului că prezența lor este semnalată de registrele parohiale de stare civilă, aceștia sunt incluși la rubrica „alții”²⁶. În orașul Arad țiganii aveau chiar un cartier al lor cunoscut sub numele de „Kekecs” sau „Ujbécs (Viena Nouă)”²⁷.

Revenind la Tabelul nr. 66, precizăm că datele preluate din lucrarea lui Fényes Elek și indicate de noi pentru anul 1839 (anul apariției lucrării) sunt anterioare acestui an și cu siguranță, cum am mai precizat cu altă ocazie, nu sunt întru-totul exacte. Populația de 219.176 la care se referă cifrele amintite de Fényes Elek, este se pare corespunzătoare anului 1830. În lucrarea *A történeti statisztika forrásai*²⁸, populația comitatului Arad este de 219.089, în timp ce pentru anul 1839 aceeași lucrare precizează o populație de 251.600 locuitori. Cu toate acestea, am inclus în tabel cifrele respective, pentru a putea să ne formăm, chiar cu riscul unor aproximări, o imagine asupra structurii etnice și a ponderii pe care o aveau diferitele etnii în primele decenii ale secolului XIX în cadrul populației din comitatul Arad. După cum observăm, ponderea cea mai mare era deținută de români care reprezentau 73,63%, urmați de maghiari cu 14,58%, germani cu 7,77%, sârbi cu 2,57%. Valorile înregistrate de evrei 0,7% și slovaci 0,68%, sunt deocamdată aproape ne semnificative.

Urmărind Tabelul nr. 66 observăm că toate etniile, cu excepția sârbilor, înregistrează până la sfârșitul secolului o creștere a valorilor brute. La recensământul din anul 1869, cele mai spectaculoase creșteri sunt consemnate în cazul maghiarilor și al germanilor, care practic își dublează numărul, sporindu-și astfel contribuția la structura etnică a comitatului, în valorile sale fiind inclusă și populația orașului Arad. Maghiarii ajung să reprezinte 22,21%, iar germanii 12,98% din populația comitatului, în timp ce românii, deși își sporesc numărul cu valori peste cele ale celorlalte etnii, dețin o pondere de doar 63,89%. Sunt creșteri de aproape 8% în cazul maghiarilor și scăderi de peste 10% în cazul românilor. Chiar dacă admitem că datele furnizate de Fényes E. nu sunt întru-totul exacte, totuși diferențele sunt, am putea spune, suspect de mari, mai ales că urmărind în

Tabelul nr. 66. Structura etnică a comitatului și orașului Arad în secolul XIX

		A N U L																		
		1839*		1869		1880		1890		1900										
Comitat	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%						
															Orașul Arad**	Comitat***	Orașul Arad**	Comitat	Orașul Arad	Comitat
Români	161.790	73,63			194.711	63,89			185.960	69,28	6.613	18,59	201084	66,68	7.873	18,72	214.031	64,67	8.816	16,35
Umghiarî	32.040	14,58			67.707	22,21			49773	18,59	20.516	57,7	60879	20,18	25.901	61,59	71.710	21,7	37.935	70,37
Germani	17.087	7,77			39.581	12,98			26.537	9,99	5.618	15,8	31677	10,5	5.626	13,37	34.477	10,43	5.151	9,55
Slovaci	1.500	0,68			1.614	0,52			2593	0,96	462	1,29	3799	1,25	358	0,85	5.300	1,6	266	0,49
Sârbi	5.650	2,57			1.036	0,33			474***	0,17	1.742**	4,89	496	0,16	1.704	4,05	288	0,08	1.389	2,57
Croați	-	-			-	-			100	0,03	-	-	52	0,01	25	0,05	670	0,2	32	0,05
Ruteni	-	-			60	0,07			100	0,03	-	-	195	0,06	4	0	192	0,05	4	0
Evrei	1.549	0,7			-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Străini	-	-			-	-			128	0,04	1	0	2	0	-	-	-	-	-	-
Alții	-	-			-	-			2844	1,05	604	1,69	3.361	1,11	561	1,33	3.732	1,29	310	0,57
TOTAL	219.716	100			304.713	100			100	100	35.556	100	301.545	100	42.052	100	330400	100	53.903	100

Surse: Fényes Elek, *Magyarország es a hozzá Kapcsalt...*, p. 452; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új falyam, I Kötet*, Budapest, 1893, p. 121*, 126*, 127*; *Magyar Statistikai Evkönyv. Új falyam, VIII*, 1900, Budapest, 1901, p. 21*; *A Magyar Korona Országai* vak

Helysegnévtára, Budapest, 1892, p. 30-43.

* Datele sunt orientative; *** Sunt probabil incluse și valorile orașului Arad;

** Nu deținem date; **** Sunt incluși și croații.

continuare tabelul, nu mai întâlnim până la sfârșitul secolului asemenea fluctuații notabile. Menționăm că datele statistice pentru structura etnică a comitatului Arad au fost preluate din volumul I pe anul 1893 a publicației anuale *Magyar Statisztikai Közlemenyek. Uj folyam*, care prezintă sintetic rezultatele recensământului din 1869-1870. De aceea ne asociem și noi opiniei exprimate de Ioan Bolovan, unul din cei mai avizați cercetători ai fenomenului demografic transilvan, conform căreia în 1893 a fost „confeționată” o structură etnică pentru anul 1869, care să fie favorabilă etniei maghiare, etnie dominantă doar politic²⁹. Autoritățile maghiare aveau interesul să demonstreze, afirmă cercetătorul mai sus amintit, că încă înainte de realizarea dualismului, națiunea maghiară deținea o pondere mărită în teritoriile care i-au revenit spre administrare după 1867. De aceea, în rândul maghiarilor au fost incluși evreii, armenii și țiganii. Artificiile statistice se alătură astfel celorlalte măsuri luate de autoritățile maghiare pentru consolidarea propriei lor etnii în detrimentul celorlalte³⁰.

Urmărind în continuare evoluția ponderii etniilor care compuneau populația comitatului Arad, observăm că românii între 1869-1900 își sporesc numărul cu 9,92%, de la 194.711 persoane în 1869 la 214.031 în 1900. Pondere lor în structura etnică a comitatului crește de la 63,89% la 64,67. În cazul germanilor se înregistrează o scădere numerică între 1869-1900, ponderea lor scăzând de la 12,98% la 10,43%. Situația este explicabilă în condițiile în care fenomenul emigrației a contribuit din plin la diminuarea ponderii lor.

Dacă până la jumătatea secolului XVIII, sârbii au constituit un grup etnic destul de reprezentativ, după desființarea regimentelor de graniță procentul lor s-a micșorat în permanență, ajungând în anul 1900 să reprezinte doar 0,08%.

În privința maghiarilor, în anul 1869 au fost contabilizați, după cum am văzut, un număr de 67.707 de persoane, numărul lor crescând până la sfârșitul secolului, statisticile consemnând 71.710 persoane. În consecință, maghiarii reprezentau în anul 1900, 21,7% din populația comitatului. Pe lângă explicațiile de mai sus, în legătură cu creșterea numărului și a ponderii maghiarilor în cadrul compoziției etnice a comitatului, să mai amintim și rolul colonizărilor cu populație maghiară.

În privința celorlalte etnii se observă o creștere a ponderii slovacilor, mai ales după anul 1870, când s-au făcut noi colonizări la Semlac³¹, Țipari (1883), Medyesegyhaza (1881-1882).

Deși evreii nu au fost cuprinși în statisticile oficiale după 1867, având în vedere confesiunea acestora, putem aprecia incluzându-i și pe cei care au trecut la religia romano-catolică, că numărul lor a crescut de la 3.418 în anul 1851 la 10.000 de persoane³², ponderea lor fiind de aproximativ 3%, în anul 1900.

Să urmărim în continuare structura etnică a plășilor comitatului Arad, identificând și zonele de concentrare ale diferitelor etnii.

Tabelul nr. 67. Structura pe etnii a plășilor comitatului Arad la 1900 (în %)

Etnia / Plasa	Români	Maghiari	Germani	Sârbi	Alții
Arad	34	44,2	18	2	1,8
Ineu	82	14	1	1,7	1,3
Sebiș	89,5	7,7	1	-	1,8
Elek	38	26,7	29,7	-	6,6
Chișineu Criș	59	35,5	3,5	-	2
Hălmagiu	98	1,5	-	-	0,5
Pecica	31,2	49,7	11,5	1	7
Radna	89,2	4,7	4,5	0,5	1,1
Târnova	92	6	1,2	-	0,8
Șiria	54,7	18	25,2	-	2,1

Sursa: **Arad Vármegye és Arad Szab. Kir. Város Neprayzi Leirása** (coord. Somonay Gyula), Arad, 1912, p. 98.

Așa cum rezultă din Tabelul nr. 67 românii se aflau majoritari în 8 din cele 10 plăși ale comitatului. În toate acestea, cu o singură excepție, plasa Elek, ei depășeau 50 de procente. Concentrarea cea mai mare a acestora, de 98% era în plasa Hălmagiu, urmată de Târnova cu 92% și Sebiș cu 89,5%. Deci zonele geografice cele mai locuite de români erau cele de deal și de munte. În schimb, maghiarii și germanii au populat mai ales zona de câmpie. Primii dețineau majoritatea în plășile Arad și Pecica, fără însă să depășească valoarea de 50%. Cei mai numeroși germani, erau cu 29,7% în plasa Elek și cu 25,5% în plasa Șiria. Remarcăm de asemenea, că sârbii locuiau doar în patru plase, iar cele mai eterogene erau plășile Elek cu 6,6% și Pecica cu 7%, care cuprindeau cele mai multe „alte naționalități”. De fapt în rândul acestora trebuie să-i numărăm mai ales pe slovaci.

Tabloul etnic al comitatului mai trebuie completat cu evreii, care locuiau, dacă avem în vedere tabelul referitor la structura confesională (Tabelul nr. 65), în toate plășile comitatului. Să amintim și de prezența Țiganilor, chiar dacă nu apar în statistici³³, cu siguranță prezenți, ținând cont de psihologia acestei etnii, în zona de câmpie a comitatului, mai cu seamă în plasa Chișineu Criș, localitatea Pădureni. Majoritatea acestora erau maghiarizați, așa cum s-a întâmplat și cu cele câteva sute de italieni, boemieni și alte etnii aduse aici mai ales de necesitățile industrializării.

Fără să absolutizăm următoarea observație, constatăm că există o concordanță relativă între structura etnică (Tabelul nr. 67) și cea confesională (Tabelul nr. 65) a plășilor din comitat. Este însă destul de dificil, cu excepția românilor, să punem semnul egal între naționalitate și confesiune. Dacă românii

erau fie ortodocși, fie greco-catolici, maghiarii puteau fi romano-catolici, reformați și evanghelici, germanii erau de confesiune romano-catolică și evanghelică, slovacii fiind și ei evanghelici, ori greco – catolici (un număr foarte mic).

Să urmărim în continuare corespondența între naționalitate și religie în cazul românilor, conform datelor de la recensământul din anul 1900. Românii ortodocși împreună cu românii greco-catolicii reprezentau 217.968 de suflete. Conform Tabelului nr. 66 românii la acea dată reprezentau 214.031 de persoane. Rezultă o diferență de 3.937 de indivizi care din diferite motive s-au declarat sau au fost declarați maghiari. Aceeași situație este identificabilă și la nivelul orașului Arad. Urmând aceeași cale de calcul ca și în cazul comitatului, ortodocșii români și greco-catolicii reprezentau la Arad tot în anul 1900, 11.999 persoane în timp ce recensământul consemna doar 8.816 români. Înseamnă că 3.183 de persoane au fost incluse în rândul maghiarilor. Dacă am reface calculele, am constata că românii ar fi reprezentat în orașul Arad 22,26% și nu 16,3%, iar maghiarii fără cei 3183 de ortodocși și greco-catolici și cei peste 6.000 de evreii, ar fi fost doar 28.752 de persoane, ponderea lor ar fi fost doar în jur de 53,34% și nu de 70,4% cât au consemnat statisticile maghiare. Dacă am reface calculele după aceeași logică și pentru comitat, atunci ponderea românilor ar fi de 65,97%, iar a maghiarilor de aproximativ 20,51%. Același fenomen a fost identificat și în cazul Transilvaniei, unde diferențele între numărul românilor pe de-o parte, și cel al ortodocșilor și greco-catolicilor, pe de altă parte, este chiar mai mare decât în comitatul Arad. Spre exemplu, pentru anul 1880 au fost identificate următoarele diferențe: în comitatul Ciuc de 4,2%, comitatul Trei Scaune de 6,3%, iar în cazul comitatului Odorhei, românii au fost cu 2,9% mai puțini decât cei declarați ortodocși și greco-catolici³⁴.

Apreciem că cifrele, chiar aproximative, stabilite de noi sunt mult mai apropiate de realitate, având în vedere printre altele și faptul că la începutul secolului XX, orașul Arad devine în cadrul luptei naționale centrul activismului politic românesc, centrul de coordonare a acțiunii românilor din Transilvania pentru drepturi naționale. Ori fără existența unei numeroase și relativ înstărite populații românești, care să susțină acțiunile românilor din Transilvania, orașul Arad nu ar fi putut să joace acest rol³⁵.

În privința compoziției etnice a orașului Arad, menționăm doar că el urmează tendințele consemnate la nivelul comitatului. De asemenea, precizăm că la începutul secolului XIX, chiar dacă nu deținem date despre structura etnică, putem afirma pe baza compoziției confesionale că era un oraș dominat de sârbi și români. Pe parcursul secolului însă, orașul Arad a suferit un proces de maghiarizare, care a determinat schimbarea structurii etnice a orașului. Maghiarii dețineau în anul 1900, conform statisticilor maghiare, peste 70% din populație, dar în realitate ponderea lor era mult mai mică, după cum am arătat mai sus. În

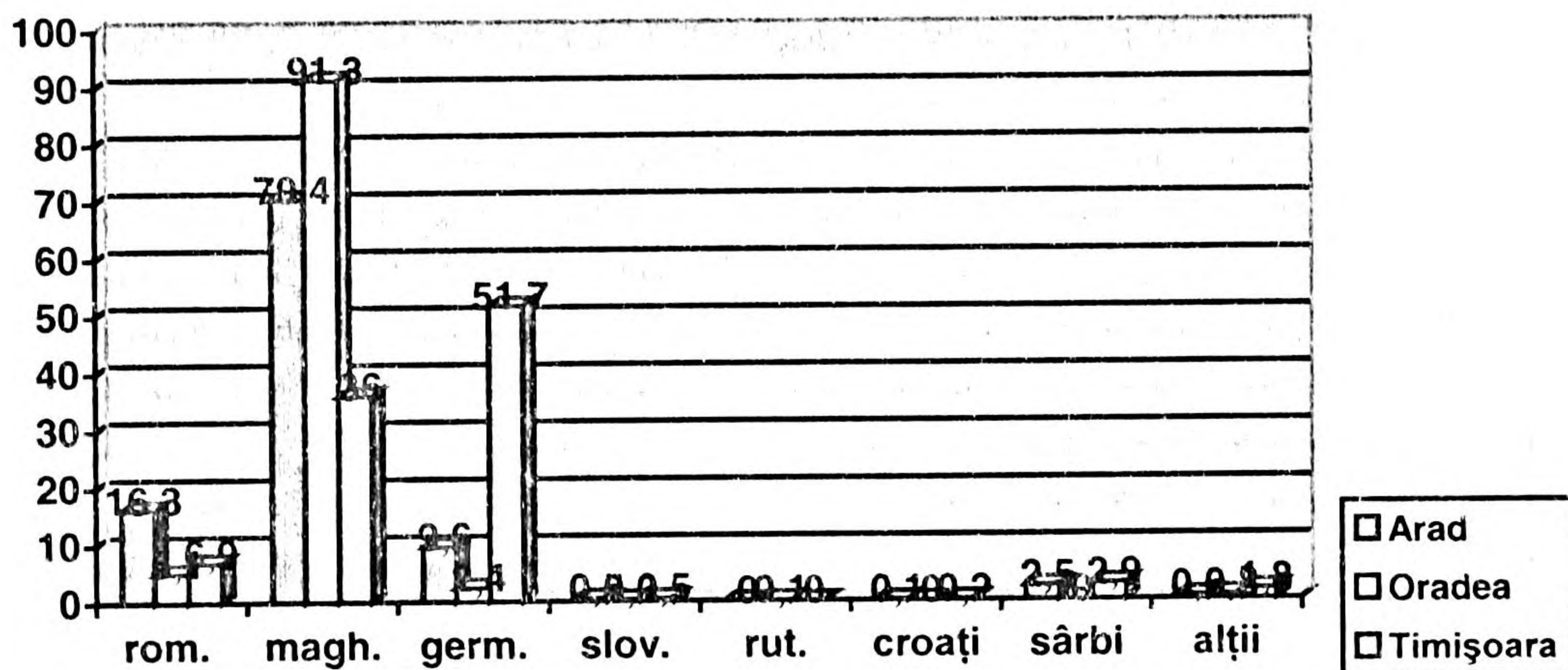
același timp, celelalte etnii au înregistrat, așa cum rezultă din Tabelul nr. 66, scăderi mai mari sau mai mici. Pe de altă parte, a sporit în mod constant ponderea românilor, a maghiarilor, sârbilor și a evreilor care locuiau în oraș, în raport cu conetnicii lor din comitat. Spre exemplu, își aveau domiciliul în orașul Arad, majoritatea covârșitoare a sârbilor (82,82%) și peste 50% din evreii care locuiau în comitatul Arad.

Fenomenul de maghiarizare a structurilor etnice a orașelor din Transilvania, incluzând aici și Aradul, a fost analizat printre alții de Ștefan Manciulea³⁶, fiind confirmat și de cercetările mai noi³⁷. Ca și în cazul analizei asupra structurii confesionale, recurgem la Graficul nr.15 pentru a vedea cum se prezenta structura etnică în orașele Oradea și Timișoara în comparație cu Aradul.

Din datele cuprinse în grafic, constatăm că ponderea cea mai mare la Arad și Oradea o aveau maghiarii, în ultimul oraș ei deținând chiar o majoritate covârșitoare de 91,3%. La Timișoara în schimb, germanii reprezentau cu cele 51,7%, majoritatea populației. Dintre cele trei orașe, în Arad erau cel mai bine reprezentați românii. Cel mai cosmopolit oraș se dovedea a fi Timișoara, cu cele 1,8% pe care le dețineau diversele etnii, nenominalizate de statistică.

Guvernanții maghiari vedeau orașele ca pe un fel de laboratoare de asimilare a etniilor nemaghiare care locuiau în jurul acestora. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, maghiarizarea în orașe a reușit mai ales asupra etniilor cu o pondere mai mică. Astfel a suferit un proces de asimilare o parte a burgheziei

Graficul nr. 15. Structura etnică a orașelor Arad, Oradea și Timișoara la 1900(în %)



Surse: nota 6, Capitolul 5

sârbești, negustorii macedo-români veniți aici încă din secolul XVIII, sârbii din orașele bănățene, o parte a evreilor, dar și românii din orașele industrializate³⁸. Puterea statului maghiar s-a bazat tocmai pe centrele urbane maghiarizate.

Ponderea populației maghiare în orașele ardelene, atinge astfel în anul 1910 valoarea de 60,8%. Este rezultatul tendinței de scădere a ponderii populației românești și germane, manifestată începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, când românii și germanii reprezentau încă majoritatea³⁹.

Înainte de a încheia succinta noastră analiză asupra structurii etnice a comitatului Arad, să vedem unde se plasau din această perspectivă cele trei localități/eșantion. Pentru a ilustra compoziția lor etnică am utilizat datele recensământului din anul 1890.

Tabelul nr. 68. Structura etnică a localităților Macea, Horia și Șiria în anul 1890

Etnia/ Localitatea	Români		Maghiari		Germani		Slovaci		Ruteni		Sârbi		Alții		Total
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
Horia	56	2,68	19	0,9	2.008	96,16	1	0,04	-	-	-	-	4	0,19	2.088
Macea	2.380	64,39	641	17,34	654	17,69	14	0,37	3	0,08	1	0,02	3	0,08	3.696
Șiria	3.926	65,97	1.062	17,84	914	15,35	9	0,15	-	-	6	0,1	34	0,57	5.951

Sursa: vezi sursa Tabel nr. 64

Urmărind Tabelul nr. 68 observăm că, exceptând localitatea Horia, populația românească este majoritară în celelalte două localități, ponderea lor fiind aproape aceeași: 64,39% la Macea și 65,97% la Șiria. Aceste valori sunt peste ale comitatului (60,81%), cât era în anul 1890. Sub media comitatului se situează însă maghiarii în toate cele trei localități. Desigur, în privința localității Horia lucrurile sunt clare, având în vedere că localitatea a fost colonizată de germani. Macea și Șiria se încadrează însă în modelul structurii etnice a comitatului.

Remarcăm valorile aproape identice înregistrate de populația maghiară la Macea (17,34%) și Șiria (17,84%). Precizăm că localitatea Șiria, era compusă, la cererea românilor adresată, după anul 1849, împăratului Franț Iosif, „din două administrațiuni comunale, cum sunt și două biserici și două școli: una pentru români, iar alta pentru ceilalți împreună”⁴⁰. Cu toate acestea chiar și în partea maghiară, ponderea cea mai mare o aveau germanii care dețineau 44,86%, în timp ce maghiarii reprezentau 43,21%. În aceeași parte a localității, românii reprezentau 11,24%. În partea românească în schimb, maghiarii aveau o pondere de doar 5,58%.

Fenomenul consemnat la nivelul comitatului și orașului Arad în privința existenței unui număr mai mare de ortodocși și greco-catolici decât numărul românilor, îl întâlnim și în cazul localității Șiria. Aici numărul ortodocșilor și al greco-catolicilor a fost de 3.973 de suflete în timp ce populația românească consemnată a fost de 3.926. Fără să avem date concrete, este de presupus că

recenzorii, în cazul căsătoriilor mixte dintre români și maghiari să fi consemnat, mai ales dacă soțul era maghiar, întreaga familie ca fiind de etnie maghiară.

În cazul localității Horia, în privința structurii etnice, lucrurile sunt clare, având în vedere că localitatea a fost colonizată de germani. Aceștia reprezentau în anul 1890 în cifre brute și procente 2.008 (96,16%). După limba maternă pe care o vorbeau mai erau 19 (0,9%) maghiari, 57 (2,68%) români, 1 (0,04) slovac și 0.19% alte etnii. La Șiria și Macea însă, situația se prezintă puțin diferit din punct de vedere etnic. Putem afirma, mai ales dacă adăugăm și cei 24 de evrei de la Macea și 100 de la Șiria, că structura etnică a celor două localități se încadrează, cu mici excepții, în modelul comitatului. În privința ponderii diferitelor etnii, situația comportă unele diferențe determinate desigur de particularismul evoluției lor istorico-demografice. Am văzut că ponderea românilor și a germanilor este peste, iar cea a maghiarilor sub media comitatului, în cazul germanilor fiind chiar cu procente importante.

Așa cum am mai spus la începutul analizei structurii etnice a comitatului Arad, și cum s-a dovedit pe parcursul acesteia, în ciuda tuturor încercărilor de manipulare a statisticii, a politicii de asimilare, mai ales a comunităților mici, structura etnică a comitatului, chiar dacă a înregistrat modificarea unor valori, a rămas neschimbată pe parcursul secolului XIX. În nici un moment, toate etniile luate la un loc nu au depășit populația autohtonă, care indiscutabil a fost cea românească.

7. 4. Structura socio-profesională a comitatului Arad în secolul XIX

În cadrul analizei demografice un rol important îl are și cunoașterea populației după categoriile sociale, determinate de ocupațiile existente într-un anumit moment al evoluției unei comunități locale, regionale sau a unei țări. Analiza structurii socio-profesionale este importantă pe de altă parte și pentru cunoașterea vieții sociale precum și a tendințelor existente în domeniul economic.

Studiul nuanțat al compoziției sociale și profesionale a comitatului Arad în prima jumătate a secolului XIX este limitată de inconsistența izvoarelor demografice. Pentru a doua parte a secolului însă, recensământurile efectuate ne oferă informații, mult mai bogate, referitoare la compoziția socio-profesională a comitatului Arad. Așa cum observa Ioan Bolovan, analiza comparativă a structurilor socio-profesionale din a doua jumătate a secolului XIX, în Transilvania și Ungaria, deci și în comitatul Arad, este mult îngreunată de faptul că nu s-a operat la fiecare recensământ cu aceleași concepte. De fiecare dată au fost introduse noi rubrici sau schimbată concepția și normele de întocmire a chestionarelor⁴¹

Ținând cont că informații mai exacte și mai diversificate asupra structurii socio-profesionale a comitatului Arad deținem începând cu recensământul din anul 1857, și că de o problemă socială și economică de sorginte capitalistă specifică secolului XIX, putem vorbi doar după revoluția de la 1848, analiza noastră se va concentra asupra celei de-a doua jumătăți a secolului XIX. Evoluția compoziției socio-profesionale între 1857-1900 este cuprinsă în Tabelele nr. 69 – 72.

Urmărind Tabelul nr. 69, care cuprinde structura socio-profesională a comitatului Arad la recensământul din 1857, observăm că din întreaga populație, 184.046 de persoane (72,11%) nu aveau o ocupație definită sau erau în situația de a fi întreținuți. Populația activă era constituită, în concluzie, din 71.151 de locuitori (27,89%), adică sub 1/3 din populația comitatului. Din această populație activă, un număr de 54.014 (75,97%) era ocupată în agricultură. La același recensământ, în Transilvania, 83% din populație era în sectorul agricol. Se poate observa clar profilul agricol al comitatului, dar trebuie să menționăm că 9,18% din populația activă era cuprinsă în industrie și meșteșuguri. Dacă îi mai amintim pe cei 1,26% din locuitori care activau în domeniul comerțului, pe cei 8,29% din serviciile domestice, pe cei 1,09% rentieri și cei 2,58% care practicau profesii intelectuale, avem imaginea unei societăți aflate la începuturile modelului capitalist, cu o economie agrar-industrială, ce se înscria treptat pe calea industrializării. Un document întocmit de către autorități, în octombrie 1859, amintește existența în cadrul comitatului Arad, incluzând și orașul Arad, a 76 de fabrici și a 666 de corporații de diverse meserii⁴².

Același document preciza că „fabricile pentru care această regiune cu bogăția sa în lemn și apă este deosebit de favorabilă, sunt frânate de la o dezvoltare mai însemnată, doar de lipsa capitalului ieftin de exploatare”⁴³.

Un aport important în înscrierea comitatului Arad pe culoarul industrializării i-a revenit orașului Arad. Dacă în primele decenii ale secolului XIX unii autori descriau orașul Arad ca pe o așezare în care locuitorii practicau cu succes mai ales agricultura, alături de meșteșuguri, comerț și transport⁴⁴, după 1850 orașul Arad își schimbă treptat profilul. Așa cum rezultă din Tabelul nr. 69 observăm că populația din oraș cuprinsă în agricultură era în număr de 3.036 de persoane, ceea ce reprezintă 27,01% din populația activă a orașului. În schimb, în domeniul industriei, a meșteșugurilor și comerțului erau angrenate 3.331 de persoane, care au însemnat 29,63% din populația ocupată. Avântul economic care începea să se manifeste, este ilustrat și de raportul dintre populația activă și restul populației. Din totalul de 26.959 de locuitori câți număra orașul Arad în anul 1857, 11.240 de persoane, adică 41,69% își asigurau veniturile ca urmare a încadrării lor într-o categorie ocupațională. Recensământul din anul 1857 surprinde de fapt momentul în care orașul începe să se detașeze de societatea tradițională de tip agrar, înscriindu-se pe linia dezvoltării capitaliste. Activitatea

Tabelul nr. 69. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1857

Sector	Ocupații, profesii	Comitat		Orașul Arad		Total		Total general	
		Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Profesii intellectuale	Preoți	297	0,13	36	0,13	333	0,13	1.838	0,72
	Funcționari	789	0,34	307	1,13	1.096	0,42		
	Artiști	43	0,1	146	0,54	189	0,07		
	Avocați și notari	37	0,1	78	0,28	115	0,04		
	Personal sanitar	48	0,1	52	0,19	100	0,03		
	Proprietari de pământ	24.785	10,85	527	1,95	25.312	9,91		
Agricultură	Agricultori	9.615	4,21	216	0,8	9.852	3,86	54.014	21,16
	Zilieri	16.557	7,25	2.293	8,5	18.850	7,38		
Industria și meșteșugărie	Industriași și meșteșugari	2.346	1,02	1.348	5,0	3.694	1,44	6.536	2,56
	Muncitori necalificați	1.427	0,62	1.465	5,43	2.892	1,13		
Marinari	Marinari și pescari	1	0	18	0,06	19	0	19	0
Comerț	Comercianți	264	0,11	351	1,3	615	0,24	902	0,35
	Muncitori necalificați	120	0,05	167	0,61	287	0,11		
Reutieri	Proprietari de case și rentă	520	0,22	246	0,91	776	0,3	776	0,30
Servicii domestice	Slugi	4.364	1,91	1.541	5,71	5.905	2,31	5.905	2,31
	Bărbați peste 14 ani	14.754	6,46	439	1,62	15.193	5,95	184.046	72,11
Alte categorii	Femei și copii sub 14 ani	153.573	67,28	15.280	56,67	168.853	66,16		
Armată	Militari în termen	188	0,02	56	0,2	244	0,09	244	0,93
Total populație		228.230	100	26.959	100	255.197	100	255.197	100

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

economică devine „explozivă”. În anul 1859 spre exemplu, cifra de afaceri a oraşului înregistrează o sumă importantă de aproximativ 25 milioane florini valută vieneză⁴⁵. Aradul a devenit până la sfârşitul secolului XIX un oraş modern, în plină dezvoltare, unul din centrele urbane cele mai importante din partea de vest a României de azi. Încă la 1846 un călător scria că „Aradul este cel mai frumos oraş, străzi frumos aranjate în majoritate pietruite, comerţ vioi, un dutevino continuu pe străzi, numeroase prăvălii, dau aliura unui oraş mare”⁴⁶.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat pentru multe oraşe care făceau parte din Ungaria, înscrierea lor în amplul proces al industrializării şi urbanizării. Un rol important în derularea acestui fenomen l-a avut racordarea lor la reţeaua de cale ferată. Construirea căii ferate a însemnat şansa sau lipsa de viitor în privinţa intrării în sfera modernizării capitaliste şi a circuitului accelerat al pieţii, în a doua jumătate a secolului XIX⁴⁷. De avantajele oferite de calea ferată sau bucurat mai ales oraşele de câmpie. Astfel, alături de Arad, importante progrese realizează acum în privinţa industrializării şi urbanizării oraşele din vecinătatea sa, precum Timişoara⁴⁸ şi Oradea⁴⁹.

Recensământul din anul 1869 este din punct de vedere a structurii socio-profesionale a comitatului Arad, mai complet şi mai variat decât cel din anul 1857⁵⁰. Apare spre exemplu, o nouă rubrică, impusă probabil de realităţile economice ale întregului imperiu, referitoare la transporturi şi la finanţe-credit. Urmărind Tabelul nr.70 putem să ne dăm seama de progresele economice ale comitatului şi oraşului Arad, din perspectiva analizei demografice. În raport cu recensământul din anul 1857, populaţia activă a comitatului a fost reprezentată de 116.883 de persoane, adică 38,35%, cu 10,46% mai mult. Aceeaşi tendinţă se înregistrează şi în oraşul Arad, unde populaţia activă însemna cifra de 15.863 de persoane (48,47%), creşterea faţă de anul 1857 fiind de 6,78%. Înseamnă că mărirea populaţiei active s-a realizat şi la nivelul mediului rural. În sectorul agricol, ponderea celor implicaţi a crescut ajungând la 85,9% din populaţia activă. Remarcăm un spor numeric în privinţa proprietarilor agricoli, care de la 24.785 ajung să numere 45.553 de persoane. Aceasta echivalează cu un proces de fărâmiţare a proprietăţii funciare, fenomen însoţit şi de o creştere a păturilor sărace (a zilierilor şi a argaţilor). Aceeaşi tendinţă este consemnată atât în Transilvania cât şi în alte părţi din imperiu⁵¹. În privinţa oraşului Arad, interesul locuitorilor pentru practicarea agriculturii scade faţă de anul 1857. Doar 12,43% au fost implicaţi în acest domeniu al economiei oraşului. În schimb, creşte numărul celor care activau în domeniile specifice vieţii urbane. Astfel, în domeniul industriei şi al meşteşugurilor erau cuprinse 5.131 de persoane (32,34%). De fapt la nivelul întregului comitat acest sector înregistrează o creştere, cele 17.044 de persoane echivalând cu 14,58% din populaţia activă a întregului comitat împreună cu oraşul Arad, faţă de 9,18% în anul 1857. Un alt segment socio-profesional care înregistrează importante sporuri, rezultat al dez-

Tabelul nr. 70. Compoziția socio-profesională a comitatului și orașului Arad în 1869

Sector de activitate	Ocupații	Comitat		Orașul Arad		Comitat		Orașul Arad		Total		Creștere față de înregistrarea anterioară		
		Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	
Profesii intelectuale	Preoți	338		50										
	Funcționari	701		309										
	Cadre didactice	1.107		660										
	Literați	21	2.640	8	0,87	1.328	4,05	3.968	1,30	2.130	115,88			
	Artiști	166		128										
	Avocați și notari	128		90										
Agricultură și silvicultură	Personal sanitar	176		83										
	Proprietari	45.553		586										
	Arendași	1.828		43										
	Administratori	328		36										
	Argați anuali	23.778	98.431	565	32,30	1.973	6,03	100.404	32,95	46.390	185,88			
	Zilieri	26.935		743										
	Vânătoare, pescuit	9		-										
	Proprietari	1		1										
	Arendași	2		-										
	Funcționari	18	370	-	0,12	3	0,00	373	0,12	-	-			
Minerit, siderurgie	Muncitori	349		2										
	Întreprinzători independenți	5.074		1.173										
	Funcționari și muncitori	6.839	11.913	3.358	3,90	5.131	15,68	17.044	5,5	10.508	160,77			
	Comercianți independenți	1.213		686										
Comerț	Funcționari	86	1.925	75	0,63	1.145	3,49	3.070	1,0	2.168	240,35			
	Muncitori	626		384										
	Întreprinzători independenți	105	451	76	0,14	264	0,80	715	0,23	-	-			
Transporturi	Lucrători	226		109										
	Funcționari	120		79										
Finanțe-Credit	Funcționari, personal servicii, muncitori	38	38	27	0,01	27	0,08	65	0,02	-	-			
	Reuțieri	972		94										
Reuțieri	Proprietari de case	760	1.732	541	0,57	635	1,94	2.367	0,77	1.591	205,02			
	Alții	16.245		5.357										
Fără ocupații	Service 14 ani	64.556	170.968	7.801	5,33	16.862	16,37	21.602	7,08	15.697	265,82			
	Sub 14 ani	106.412		9.061										
Total populație		304.713	304.713	32.725	100	32.725	100						100	

Sursa: vezi nota

voltării acestui sector al economiei comitatului Arad, este cel al comercianților. În comparație cu recensământul din 1857 s-a înregistrat o creștere de 240,35%, aceasta însemnând în cifre brute un plus de 2.168 de persoane. Să remarcăm în acest context creșterea numărului comercianților din mediul rural, de la 264 la 1.213 persoane, ceea ce exprimat în procente înseamnă o creștere de 459,46%. Este un semn evident al conectării gospodăriei rurale la economia de piață, al intensificării circulației monetare. Gospodăria țărănească depășește treptat, după secole de existență, autarhia economică. Prezența populației de confesiune izraelită, a evreilor, în aproape toate așezările comitatului, așa cum am văzut la analiza structurii profesionale, trebuie pusă în legătură cu acest fenomen. În comerțul orașului Arad activau 1.145 de persoane, care reprezentau 37,29% din comercianții comitatului. În raport cu populația activă a orașului, cei din domeniul comercial au însemnat 7,21%, față de 4,6% în 1857.

Creșteri semnificative, cu 115,88% au fost observate și în cazul profesiilor intelectuale. În întreg comitatul Arad au fost înregistrați 3.968 de practicanți ai unor profesii de acest gen, din care, așa cum rezultă din Tabelul nr.70, marea majoritate o formau cadrele didactice. Intelectualii au reprezentat 1,3% din întreaga populație a comitatului și 3,39% din populația activă. Desigur, în raport cu comitatul, în orașul Arad intelectualii reprezentau un segment socio-profesional mult mai important, ei însemnând 8,37% din populația activă a urbei. Remarcăm și creșterea numerică mai mare a unor categorii de intelectuali în cadrul comitatului în raport cu orașul Arad. Spre exemplu, numărul artiștilor a sporit de la 43 la 166, a avocaților și notarilor de la 37 la 128, iar a personalului sanitar de la 48 la 176. Sunt semne neîndoielnice ale înscrierii societății arădene pe linia modernizării și în același timp a diversificării vieții cotidiene, fenomene care însoțeau sistemul economic bazat pe capital. Tocmai din structurarea tot mai accentuată a acestui sistem, și din necesitățile cotidiene ale acestuia, apar noi categorii socio-profesionale. Este vorba de conturarea unor sectoare care încep să acționeze în domeniul transporturilor, (715 persoane reprezentând 0,61% din populația activă) și a creditului și finanțelor (65 persoane din care 27 în orașul Arad). Aceleași semne ale modernizării trebuie să le vedem și în reducerea numărului de funcționari, de la 789 la 701, și practic a stagnării numărului lor (de la 307 la 309) în cazul orașului Arad.

În ciuda crizei economice din deceniul opt, care alături de Transilvania și Ungaria a afectat și comitatul Arad, economia acestuia și a centrului comitatens își continuă evoluția pozitivă pe care am remarcat-o în rândurile anterioare. Deși nu avem la dispoziție pentru anul 1890, informații la fel de amănunțite ca și de la recensământurile anterioare, totuși putem să urmărim evoluția principalelor categorii socio-profesionale. Conform Tabelului nr. 71, față de anul 1869 au fost înregistrate creșteri importante. Precizăm că cifrele incluse în tabel cuprind atât populația activă, cât și cea întreținută. Cu toate acestea, se poate observa că pro-

Tabelul nr. 71. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1890

Sector	Comitat		Orașul Arad		Total		Creșterea față de înregistrarea anterioară	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Profesii intelectuale	4.635	1,54	3.193	7,59	7.828	2,27	3.860	97,27
Agricultură	217.047	71,98	3.750	8,94	220.806	64,26	120.402	119,92
Minerit, industrie, transporturi	28.130	9,33	21.812	51,87	49.942	14,53	28.675	134,83
Rentieri	2.513	0,83	3.166	7,53	5.679	1,65	3.312	139,92
Zilieri	46.051	15,27	7.062	16,79	53.113	15,45	25.435	91,90
Total populație	343.597	100	42.052	100	-	-	-	-

Surse : vezi nota 6, Capitolul 5

centul celor implicați în domeniul industriei, a mineritului și transporturilor a fost mai mare, crescând cu 134,83% în comparație cu recensământul anterior. Numărul celor care activau în domeniul agriculturii a crescut cu doar 119,92%. Fără să mai insistăm și asupra altor date cuprinse în tabel, observăm că din totalul populației orașului Arad, peste jumătate, 51,87%, erau angajați și întreținuți din activitatea în industrie și transporturi.

Recensământul din anul 1900 ne oferă în schimb, în comparație cu cel din anul 1890, date mult mai exacte și variate. De asemenea, ne înfățișează importante modificări în structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad, care înscriu în mod clar în modernitate societatea arădeană, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului următor. Să remarcăm pentru început, urmărind Tabelul nr.72, creșterea valorilor legate de populația activă. Cifra de 168.574 de persoane înseamnă că, 43,66% din populația totală a comitatului îndeplinea o ocupație în urma căreia obținea un venit din care-și întreținea familia. În orașul Arad, acest segment de populație avea o pondere și mai mare, atingând valoarea de 47,79%. Din acest punct de vedere, putem afirma că au avut loc mutații și în structurile mentale referitoare la poziția și rolul femeilor în societate. Fără să dispunem în acest moment al cercetării, de date referitoare la structura pe sexe a populației active, cu siguranță că în rândul celor 26.887 de persoane, care formau populația activă a Aradului, erau și numeroase persoane de sex feminin. Precizăm că în anul 1900 persoanele de sex masculin reprezentau în orașul Arad, după cum am văzut mai sus, 27.005 din populația orașului.

În continuarea analizei, consemnăm scăderea semnificativă a ponderii populației active din sectorul legat de agricultură, aceasta însumând 68,47% sau 70,55%, împreună cu cei întreținuți, din totalul populației existente la data

Tabelul nr. 72. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la 1900

Domeniul	Comitat						Orașul Arad						Total					
	Cu venit		Întreținuți		Cu venit		Întreținuți		Cu venit		Întreținuți		Cu venit		Întreținuți		Total general	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Agricultură, grădinărit și silvicultură	113.737	80,27	154.188	81,95	1.698	6,31	2.783	9,47	115.435	68,47	156.971	72,16	272.406	70,55				
Minerit și siderurgie	54	0,03	145	0,07	2	0,00	1	0,00	56	0,03	146	0,06	202	0,05				
Industria și meșteșuguri	11.175	7,88	15.615	8,29	9.724	36,16	10.856	36,95	20.899	12,39	26.471	12,16	47.370	12,26				
Comerț și credit	1.981	1,39	2.620	1,39	2.268	8,43	2.839	9,66	4.249	2,52	5.459	2,5	9.708	2,51				
Transporturi	1.276	0,90	2.802	1,48	1.728	6,42	3.884	13,22	3.004	1,78	6.686	3,07	9.690	2,50				
Servicii publice și liber profesioniști	2.149	1,51	3.721	1,97	1.752	6,51	2.587	8,80	3.901	2,31	6.308	2,9	10.209	2,64				
Zilieri	5.199	3,66	6.406	3,40	2.053	7,63	2.922	9,94	7.252	4,30	9.328	4,28	16.580	4,29				
Servitori	4.076	2,87	567	0,30	3.186	11,84	140	0,47	7.262	4,30	707	0,32	7.969	2,06				
Alte ocupații și necunoscute	1.600	1,12	2.028	1,07	2.119	7,88	3.105	10,57	3.719	2,20	5.133	2,35	8.852	2,29				
Armată	440	0,31	51	0,02	2.357	8,76	256	0,87	2.797	1,65	307	0,14	3.104	0,80				
Număr populație	141.687	100	188.143	100	26.887	100	29.373	100	168.574	100	217.516	100	386.090	100				

Sursa: vezi nota 6 Capitolul 5

recensământului în comitat. Aceste valori situau comitatul Arad sub procentele înregistrate cu prilejul aceluiași recensământ în Transilvania, unde 77% din populația activă era cuprinsă în agricultură⁵². În orașul Arad, în acest sector erau angrenate 6,31% de persoane. Ele lucrau mai ales în grădinărit, asigurând astfel necesarul de legume pentru locuitorii orașului.

Fenomenul diminuării ponderii populației urbane care se ocupa cu agricultura este în derulare, în ritmuri diferite desigur, și în alte orașe. La aceeași dată, adică anul 1900, la Oradea, populația urbană angrenată în agricultură reprezenta 7,6% din locuitorii orașului⁵³. La Debrețin însă, tot atunci, 28,2% din populație continua încă să se ocupe de agricultură⁵⁴.

După agricultură, industria și meșteșugurile au devenit sectorul socio-profesional cel mai numeros, acestea absorbând 12,16% din populația ocupată a comitatului. Acest procent dădea economiei comitatului Arad un clar profil agrar-industrial. În consecință el se apropia mai mult de modelul de dezvoltare al zonelor din centrul și vestul imperiului decât de Transilvania, care nu avea decât 8,3% din populația cu venit cuprinsă în sectorul industrial-meșteșugăresc⁵⁵. Din acest punct de vedere, orașul Arad ni se prezintă ca fiind un important centru industrial, în acest sector activând cele mai multe persoane, adică 36,16%. La Oradea acționau în acest sector, la sfârșitul secolului XIX, 32,4% din populația urbană⁵⁶. Situația este asemănătoare și la Timișoara⁵⁷. Față de alte orașe din Ungaria, cele trei orașe din vestul României de azi, se pare că erau mai avansate în privința industrializării. La Debrețin, recensământul din anul 1900, a înregistrat doar 29,2% din locuitori ca fiind ocupați în industrie⁵⁸.

Sporuri în cifre brute, care confirmă plasarea economiei comitatului Arad într-o economie bazată pe credit, pe circulația mărfurilor și a capitalului, sunt înregistrate în domeniul comerțului și al creditului (5.459 persoane, adică 2,5%), al transporturilor (3.004 persoane – 1,78%). Ponderea cea mai mare a acestor domenii o regăsim în economia orașului Arad, unde comerțul și creditul au cuprins 8,43%, iar transporturile 6,42% din populația activă. Din această perspectivă, orașul Oradea se situa înaintea Aradului, întrucât în domeniul comerțului și a creditului, activau 12,5%, iar a transporturilor 7,5% dintre orădeni⁵⁹. Mai aproape de valorile consemnate la Arad se afla Debreținul. Aici își asigurau existența din cele două sectoare, respectiv din comerț și credit 7%, iar din transporturi 6,4% din populație⁶⁰. În domeniul serviciilor publice și a liber profesioniștilor, acționau 1.752 de persoane, a căror pondere a sporit ușor față de anul 1869 fiind de 6,51%.

Dezvoltarea economiei capitaliste se bazează pe existența unui surplus al forței de muncă ieftină și disponibilă oricând. Zilierii au reprezentat în orașul Arad 7,63% din segmentul activ al populației, iar în restul comitatului 3,66%. Sursa acestor zilieri o reprezentau categoriile sărace, fără pământ, din mediul rural, din care o parte au emigrat spre orașe. Și unii și alții prestau diferite munci

ocasionale. Procentual, aceștia au însemnat pe întreg comitatul Arad, inclusiv orașul Arad 4,28%, valoare care se situează peste cea de 3,1% înregistrată în cazul Transilvaniei⁶¹.

Procesul de industrializare înregistrat de orașul Arad, a însemnat cu siguranță și prosperitate pentru o parte a populației orașului, care-și putea permite să beneficieze de serviciile unor servitori/servitoare, care au reprezentat în anul 1900, 11,84%, cu mult peste cele 4,3% cât reprezentau împreună toți servitorii din mediul rural și urban. Și la această categorie socio – profesională, comitatul Arad se situa peste ponderea de 3,5%, pe care o avea în structura similară a Transilvaniei⁶². Cu toate acestea, trebuie să constatăm faptul că în raport cu anul 1869 numărul servitorilor a înregistrat diminuări semnificative, de la 16.245 la 4.076 la nivelul comitatului, fără orașul Arad și de la 5.357 la 3.186 în cazul orașului Arad.

Modificările intervenite în structura socio-profesională a comitatului, dar mai ales în a orașului Arad, sunt susținute de evoluția economică a zonei, o parte a produselor realizate aici fiind cunoscute, pentru calitatea lor, în întreaga monarhie austro-ungară. Dezvoltarea formelor de organizare a muncii bazată pe profit, precum și cererea de cereale care venea din cele două capitale ale imperiului, au transformat marile domenii arădene în unități agricole capitaliste, mica proprietate țărănească cuplându-se și ea, treptat, la cerințele unei economii dirijată de cerere și ofertă. Comitatul Arad era cunoscut la sfârșitul secolului XIX pentru calitatea cerealelor care se produceau aici, dar și pentru sectorul său zootehnic (păsări, porcine și bovine)⁶³. Foarte căutate erau pe piața europeană produsele din Podgoria Aradului, care au obținut recunoașterea internațională cu prilejul expozițiilor de la Paris și Budapesta⁶⁴.

Dacă la începuturile sale industria din mediul rural și urban s-a mulțumit cu prelucrarea materiei prime oferite de agricultură, până la sfârșitul secolului se va face pasul spre marea industrie. În anul 1892 și-a început activitatea fabrica de vagoane „Weitzer I”, care va plasa Aradul între orașele industriale importante ale monarhiei și apoi a României. La sfârșitul secolului în orașul Arad funcționau 25 de fabrici, care absorbau o parte importantă a forței de muncă⁶⁵. Sectorul industrial cunoaște progrese și în alte zone ale comitatului. În anul 1890 spre exemplu, la Gurahonț a fost înființată o fabrică de ciment⁶⁶.

Dezvoltarea economică a comitatului Arad, a fost favorizată și de așezarea sa la întretărirea marilor căi comerciale, care legau centrul Transilvaniei de Ungaria și Austria, de Banat și Crișana. În consecință, căile de comunicații, pentru circulația oamenilor și a mărfurilor au cunoscut o extindere corespunzătoare, mai ales după anul 1875 când a fost înființată Societatea „Căile ferate unite Arad și Cenad”⁶⁷.

La evoluția economică favorabilă a contribuit desigur și prezența unor instituții de credit. Acestea s-au concentrat, cum era și firesc, în orașul Arad, unde

funcționau la sfârșitul secolului XIX șapte instituții de economii și credit⁶⁸. Instituții de credit au funcționat și în mediul rural cum a fost de exemplu „Mureșanul” din Radna⁶⁹. În acest context economic favorabil, comerțul cu diferite produse devine și el înfloritor, înființându-se o serie de societăți comerciale și depozite de mărfuri, care comercializau cereale, cherestea, vinuri etc⁷⁰.

Continuând analiza noastră, fără să insistăm asupra acestui subiect, Tabelul nr. 72 ne poate oferi informații generale și asupra diversificării familiei diferitelor structuri socio-profesionale. Având în vedere procentul persoanelor întreținute, se pare că familii mai numeroase aveau cei care se ocupau cu agricultura, aceștia având nevoie de mai mulți membri în familie pe care să-i folosească la muncile specifice acestui domeniu. Observația este valabilă și pentru agricultorii și grădinarii din orașul Arad. O altă observație, valabilă pentru ambele unități administrativ-teritoriale, îi are în vedere pe cei ce acționau în domeniul transporturilor, căruțașii întreținând un număr aproape dublu de persoane. La polul opus se situau servitorii/servitoarele care prin natura ocupației pe care o aveau, își întemeiau mai rar familii. Cei 3.186 de servitori din Arad, trebuiau să întrețină doar 140 de persoane, în care cu siguranță, ținând cont că marea majoritate a servitorilor erau de sex feminin, o reprezentau copiii ilegiti ai acestora. La data de 8 decembrie 1856 spre exemplu, Szücs Therezia, de profesie „servilis”, dă naștere lui Alexandru, copil ilegitim⁷¹. La fel este și cazul Annei Miron, „fecioară servitoare” din Arad, care o naște la data de 26 iulie 1878, pe Natalia, „din pat nelegitim”. Din păcate pentru ea, Natalia moare în data de 6 august a aceluiaș an⁷². Și în restul comitatului situația este asemănătoare cu cea înregistrată în orașul Arad. Asupra problematicii familiei vor trebui pe viitor, să fie efectuate investigații mai complete. Ne mulțumim, în această fază, doar să semnalăm un aspect al acestui fenomen demografic.

Analiza efectuată cu ajutorul Tabelului nr.72, arată că populația comitatului și orașului Arad intra în noul secol cu structuri socio-profesionale bine conturate, specifice unei societăți burgheze, aflate în prima fază a evoluției sale pe calea industrializării, translatând de la o societate tradițională spre una în care modernitatea câștigă tot mai mult teren.

NOTE

1. V. Trebici, **Demografia ...**, p. 385
2. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 219 - 220
3. Gheorghe Stoica, **Recensământul din anul 1859 organizat de I. Ionescu de la Brad (în Moldova)**, în *Revista de Statistică*, 18, nr. 5, 1969, p. 6
4. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 220 și 222
5. **Istoria orașului Oradea...**, p. 223
6. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 222
7. **Ibidem**, p. 223
8. V. Trebici, **Excepta ...**, p. 156
9. Egyed Akos, **Falu, város, civilizáció. Tanulmányok iobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848 – 1914**, Bukarest, 1918, p. 246, apud I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 226
10. Vezi valorile pentru Transilvania și Ungaria la I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 224 – 225
11. apud, I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 225
12. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre de stare civilă**, Arad, Matricolele pentru botezați, Reg. 114 – 127
13. S. Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, vol. II, p. 757
14. **Arad Vármagye és Arad Szab. Kir. Varos Neprayzi Leirása**, (sub red. Somogyi Gyula), Arad, 1912, p. 99
15. **Ibidem**, p. 101
16. Date preluate din Fényes Elek, **Magyarország es a hozza...**, p. 452 – 456
17. S. Márki, **Arad Vármégye es Arad Szabad...**, p. 720 – 762
18. **A Magyar Korona Országainak Helységnévtára**, Budapest, 1892, p. 30 – 43
19. **Ibidem**, p. 38
20. **Ibidem**, p. 31
21. **Ibidem**
22. **Ibidem**, p. 4
23. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 201
24. **Ibidem**, p. 194
25. **Ibidem**, p. 196
26. **Ibidem**
27. Somogyi Gyula, **Arad Szab. Kir. ...**, p. 90
28. **A történeti statisztika forrásai**, szerk. Kovácsics József, Budapest, 1957, Anexe
29. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 198

30. A se vedea în privința politicii de maghiarizare și lucrarea datorată cercetătorilor clujeni Gelu Neamțu și Nicolae Cordoș, **The Hungarian Policy of Magiarization in Transylvania, 1867-1918**, Cluj-Napoca, 1994
31. În anii 1870 au fost colonizați la Semeac aproximativ 300 de slovaci de confesiune greco-catolică, apud Ián Sirácky și colab., **Slováci vo svete ...**, p. 85
32. **Istoria evreimii arădene**, ..., p. 60
33. În anul 1893 a fost inițiat un recensământ al acestei etnii, apud, I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 197
34. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 203, Tabelul nr. 41
35. Vasile Popeangă, **Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului, 1867-1918**, Timișoara, 1978
36. Ștefan Manciulea, **Die Städte Siebenbürgens**, în *Siebenbürgen*, Bukarest, 1943, p. 145
37. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 207 - 213
38. Ștefan Manciulea, **Die Städte Siebenbürgens...**, p. 145
39. **Ibidem**, p. 207 - 208
40. Ioan Slavici, **Închisorile mele...**, p.383
41. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 226 – 227
42. Mircea Timbus, **File inedite din trecutul meleagurilor arădene**, în *Ziridava*, XV – XVI, 1987, p. 417
43. **Ibidem**, p. 420
44. Fényes Elek, **Magyarország és a hozzá...**, p. 456
45. Mircea Timbus, **File inedite din trecutul...**, p. 420
46. A. Zeiner, **Arad multja**, Arad, 1939, p. 120
47. J. Mazsu, **Urbanizare și dezurbanizare...**, p. 15
48. **Timișoara. Pagini din trecut și de azi**, Timișoara, 1969, p. 113 - 122 Mihai Opriș, **Timișoara. Mică monografie...**, p. 105 - 150
49. **Istoria orașului Oradea...**, p.211-327
50. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 229
51. **Ibidem**, p. 230
52. **Ibidem**, p. 233, Tabelul nr. 50
53. **Istoria orașului Oradea...**, p. 225
54. J. Mazsu, **Urbanizare și dezurbanizare...**, p. 18
55. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 233, Tabelul nr. 50
56. **Istoria orașului Oradea...**, p. 236
57. **Timișoara. Pagini din trecut și...**, p. 113 - 122 Mihai Opriș, **Timișoara. Mică monografie...**, p. 105-150
58. J. Mazsu, **Urbanizare și dezurbanizare...**, p. 24
59. **Istoria orașului Oradea...**, p. 236

60. J. Mazsu, **Urbanizare și dezurbanizare...**, p.24
61. I. Bolovan, **Transilvania între Revoluția...**, p. 233, Tabelul nr. 50
62. **Ibidem**
63. **Aradul – permanență...**, p. 307
64. **Ibidem**, p. 310
65. **Arad.Monografia...**, p. 98; **Aradul – permanență...**, p. 305
66. C. Diaconovich, **Enciclopedia României**, vol. I, Sibiu, 1898, p. 223
67. **Aradul – permanență ...**, p. 308
68. C. Diaconovich, **Enciclopedia...**, p. 223
69. **Aradul – permanență...**, p. 309
70. **Ibidem**, p. 309 – 310
71. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg. nr. 118,
p. 89
72. D.J.A.N. Arad, **Fond Registre matricole de stare civilă**, Arad, Reg. nr. 47,
p. 90 bis

CONCLUZII

Problematika populației comitatului, iar mai apoi a județului Arad de-a lungul timpului, a stat în atenția unor cercetători care au fost preocupați de istoria acestei zone. Acest interes este identificabil din a doua jumătate a secolului XIX, când unii cărturari și istorici maghiari au abordat în lucrările lor, consacrate istoriei comitatului și orașului Arad, aspecte legate de fenomenele demografice. Remarcăm în acest sens contribuțiile unor istorici maghiari pe care i-am mintit în primul capitol al acestei lucrări. În perioada interbelică, problematica legată de evoluția demografică a comitatului Arad așa cum era el în secolul al XVIII-lea, a fost cercetată de Gheorghe Ciuhandu, care are meritul valorificării unor conscripții întocmite în prima jumătate a secolului XVIII. Este prima abordare mai amplă, din punct de vedere românesc, a cercetărilor referitoare la populația din zona Aradului. Tot pentru perioada interbelică mai amintim interesul, chiar dacă a fost tangențial, manifestat de către Isaia Tolan pentru unele fenomene legate de demografia locului.

Perioada postbelică înseamnă, pentru cercetarea istoriei din această parte de țară, și abordarea unor direcții pe care le impunea tot mai mult demografia istorică. Cercetătorii care s-au ocupat de aceste probleme au încercat să lămurească, mai ales, problema numărului de locuitori existenți în orașul și județul Arad în diferite perioade. Până acum însă, cercetările de demografie istorică, nu au vizat analiza comportamentului demografic al populației rurale și urbane din comitatul Arad, de-a lungul timpului, și cu atât mai puțin în secolul al XIX-lea.

În consecință, lucrarea noastră și-a propus să efectueze o amplă analiză asupra principalelor fenomene de natură demografică, care s-au derulat de-a lungul secolului XIX, în comitatul și orașul Arad. Dinamismul acestui secol, în raport cu cel anterior, a marcat, ca de altfel pretutindeni, și evoluția populației din comitatul Arad. Evident acest aspect a fost în permanență în atenția noastră, pornind chiar de la dinamica configurației teritoriale a comitatului. Analiza demografică pe care ne-am propus să o realizăm, a avut în vedere în permanență acest aspect. De-a lungul lucrării, ne-am referit de fiecare dată la configurația teritorială a comitatului Arad, așa cum s-a conturat ea de-a lungul timpului, până la sfârșitul secolului XIX. De aceea, am avut în vedere să semnalăm de fiecare dată, modificările care au survenit în suprafața comitatului.

Diversele surse statistice, conscripțiile și mai apoi recensământurile efectuate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, registrele parohiale de stare civilă, devin tot mai numeroase și mai bogate în informații, permițând

identificarea principalelor tendințe ale fenomenelor demografice care s-au derulat în cuprinsul comitatului în secolul amintit.

În primul rând, constatăm că populația comitatului Arad, incluzând aici și populația orașului Arad, a cunoscut o importantă creștere de-a lungul unității de timp la care ne-am referit. Dacă pentru anul 1804 a fost stabilită cifra de 182.560 de locuitori, recensământul din anul 1900 a înregistrat o populație de 383.303 locuitori. Creșterea de-a lungul întregului secol a fost de 209,96%. În comparație cu comitatul, creșterea populației orașului Arad a fost mai impetuoasă, fiind de 389,92%, adică de la 13.824 la 53.903 de locuitori.

Pe parcursul întregii perioade, rata medie anuală de creștere a populației a înregistrat valori pozitive. De-a lungul acestui trend ascendent au fost însă și două perioade, între anii 1851-1857 și 1871-1880, când populația a scăzut anual cu 0,05% și respectiv 0,02%. Diversele epidemii, dintre care cea mai pustietoare a fost holera din anul 1872-1873, pot fi amintite printre cauzele acestei situații. Populația orașului Arad în schimb, datorită sporului migratoriu a cunoscut în întreaga perioadă valori pozitive. Rata medie anuală de creștere a populației a înregistrat cea mai ridicată valoare în ultimul deceniu al secolului XIX, ea fiind de 2,51%.

Evoluția economică pozitivă a comitatului, dar mai ales a orașului a reprezentat o atracție pentru diverse persoane mai ales din cadrul Imperiului habsburgic, iar mai apoi Austro-Ungar. Au venit înspre comitatul și orașul Arad, mai ales persoane care practicau diverse meserii. În a doua jumătate a secolului XIX însă, spre orașul Arad s-au îndreptat numeroși locuitori din mediul rural. Satele din apropierea centrului urban au fost în primul rând principalele surse de aprovizionare demografică a orașului. În consecință, sporul migratoriu a fost, în cea mai mare parte a timpului pozitiv. Spre exemplu, între anii 1870-1900 acesta a înregistrat în cazul orașului valoarea de 19.036 de persoane. La nivelul comitatului, tot în aceeași perioadă, sporul migratoriu a fost de 4.899 de suflete. Epidemia de holeră din anul 1873 a determinat însă, alături de creșterea mortalității și un spor migratoriu negativ. În deceniul opt al secolului XIX, comitatul Arad a pierdut 6.165 de persoane. A fost de fapt, singura perioadă când a fost înregistrat un spor migratoriu negativ. Fenomenul emigrării va cunoaște de fapt valori mai mari, doar la începutul secolului XX. Din acest punct de vedere, comitatul Arad se încadrează în modelul urmat de Transilvania și Ungaria.

Alături de fenomenul migraționist, dinamica populației comitatului și a orașului Arad, a fost influențată de principalele fenomene care compun mișcarea populației: natalitatea, mortalitatea și nupțialitatea. Analiza demografică efectuată asupra mișcării populației, a evidențiat încadrarea comitatului Arad în fenomenul „tranziției demografice”. Cronologic, comitatul Arad urmează modelul central și sud-est european. Din a doua parte a deceniului nouă a secolului XIX, putem semnala și la nivelul comitatului Arad, elementele specifice acestui fenomen. Este

vorba despre scăderea, chiar dacă mai timidă la început a mortalității, urmată de o diminuare treptată a natalității și nupțialității.

Între anii 1881-1885 rata brută a mortalității a fost de 40,54‰, iar între 1896-1900 de 33,07‰. În aceleași perioade cincinale, orașul Arad a înregistrat valori de 38,72‰ și respectiv de 30,5‰. Este evident că putem vorbi de o scădere a acestui indicator, un asemenea comportament anunțând intrarea comitatului și orașului Arad într-un nou regim demografic.

Scăderea ratei brute a natalității este sesizabilă în schimb, începând din perioada 1891-1895, când a atins valoarea de 48,54‰ față de 52,76‰ în cincinalul 1886-1890. La nivelul orașului scăderea ratei natalității devine evidentă din perioada 1886-1890, ea fiind de 42,45‰, ajungând în cincinalul 1896-1900 de 35,65‰.

Rata brută a nupțialității a înregistrat prima scădere, care anunța intrarea comitatului Arad în perioada „tranziției demografice”, în cincinalul 1886-1890, el fiind de 9,73‰. Până la sfârșitul secolului, scăderea este constantă, între anii 1896-1900 fiind de 7,87‰. În cazul orașului există o variație mai mare a acestui indicator. Și aici, în perioada cincinală 1886-1890, consemnăm un început al scăderii ratei brute a nupțialității, ea fiind atunci de 9,57‰. În următorii cinci ani însă, acesta crește din nou la 10,1‰, după care este înregistrată o ușoară scădere, la 9,75‰.

Analiza evoluției natalității și a nupțialității a evidențiat și prezența fenomenului ilegimității și concubinajului. Este o realitate prezentă în fond și în alte spații geografice, fenomenul fiind determinat, ca și în cazul Transilvaniei de altfel, de motive economice în primul rând.

Dinamica demografică a comitatului și orașului Arad a fost influențată și de evoluția politică pe care o cunoaște secolul XVIII și XIX, dar mai ales de realizarea în anul 1867 a dualismului austro-ungar. Politica de colonizări inițiată de habsburgi în secolul al XVIII-lea și continuată de maghiari în veacul următor, a imprimat comitatului, dar mai ales orașului Arad, o anumită structură etnică și confesională, care la dimensiuni, desigur diferite, se regăsește și în alte comitate vecine care au aparținut fostului Partium, ori din Transilvania. La aceasta a contribuit și politica de maghiarizare dusă de guvernele de la Budapesta, care au urmărit o schimbare a structurii etnice în favoarea maghiarilor, în acele zone în care ponderea acestora era scăzută. Ținta acestei politici au fost mai ales orașele. Până către sfârșitul secolului XIX, orașul Arad devine astfel un oraș „maghiar” și desigur preponderent cu locuitori de confesiune romano-catolică. Cu toate acestea în mediul rural românii ortodocși au rămas fără echivoc populația majoritară.

Modificări importante au apărut și în structura socio-profesională, mai ales în cazul orașului Arad. Spre sfârșitul secolului, ponderea celor care își desfășurau activitatea în alte sectoare decât cel agricol a început să sporească.

Este un semn al încadrării oraşului Arad pe linia industrializării și a urbanizării, el devenind unul din orașele moderne din partea de vest a actualei României.

Alături de acestea au fost analizate pe parcursul lucrării și alte fenomene demografice. Așa de exemplu, au fost urmărite printre altele și cauzele mortalității, indicele mortalității infantile, care a fost în comitatul Arad unul din cele mai mari din Transilvania și Ungaria. Nu în ultimul rând, au fost evidențiate diverse alte aspecte ale natalității precum și a comportamentului nupțial, care au permis stabilirea unor concluzii legate de viața cotidiană a indivizilor. Această întreagă dinamică demografică a fost pusă în legătură și cu evoluția așezărilor din comitat, numărul așezărilor foarte mici înregistrând reduceri sensibile.

De-a lungul lucrării am urmărit, de asemenea, să stabilim legături între unele fenomene demografice pe de-o parte, și viața cotidiană și mentalitățile secolului al XIX-lea, pe de altă parte.

La sfârșitul acestei lucrări putem afirma, că evoluția demografică pe care am identificat-o în privința comitatului Arad, în secolul al XIX-lea, apropie acest spațiu istorico-geografic mai mult de modelul Europei Centrale și mai puțin de cel din estul continentului.

Fără a avea pretenția epuizării problematicii legată de evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XIX-lea, credem că lucrarea noastră a reușit să evidențieze noi posibilități de cercetare a istoriei populației, care să nuanțeze cunoașterea trecutului acestei zone, prin aducerea în față a unor aspecte mai puțin abordate până acum.

HARTA ORAȘULUI ARAD ÎN ANUL 1752

(reproducere după o copie a originalului aflată la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad, Colecția de hărți)



Anexa nr. 3

EVOLUȚIA NAȘTERILOR DIN ORAȘUL ARAD ÎN
SECOLUL XIX

ANUL	C O N F E S I - U N E A						
	ort. rom.	rom. cat.	gr. cat.	ort. sârbi	reformați	evangelici	izraeliți
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	172	187	-	109	-	-	-
1802	220	233	-	148	-	-	-
1803	151	192	-	118	-	-	-
1804	192	217	-	131	-	-	-
1805	159	196	-	125	-	-	-
1806	101	313	-	131	-	-	-
1807	113	229	-	131	-	-	-
1808	179	240	-	147	-	-	-
1809	188	251	-	129	-	-	-
1810	169	227	-	110	-	-	-
1811	119	267	-	139	-	-	-
1812	84	225	-	131	-	-	-
1813	216	210	-	169	-	-	-
1814	208	287	-	131	-	-	-
1815	124	232	-	94	-	-	-
1816	183	222	-	123	-	-	-
1817	99	205	-	68	-	-	-
1818	182	257	-	113	-	-	-
1819	187	331	-	172	3	-	-
1820	201	343	-	188	4	-	-
1821	200	323	-	161	2	-	-
1822	209	334	-	172	1	-	-
1823	205	332	-	186	2	-	-
1824	247	384	-	190	10	-	-
1825	206	299	5	193	8	-	-
1826	254	298	16	211	13	-	-
1827	235	296	11	198	5	-	-
1828	199	404	11	159	5	-	-

1829	172	336	9	165	74	-	-
1830	174	331	4	153	25	-	-
1831	169	322	11	138	29	-	-
1832	188	324	5	136	26	-	36
1833	210	392	13	167	38	-	2
1834	227	456	10	169	42	-	6
1835	193	422	4	159	50	-	57
1836	225	478	8	169	53	-	62
1837	190	446	8	123	47	-	50
1838	232	522	15	170	77	-	55
1839	223	453	16	162	62	-	52
1840	199	472	18	137	69	-	60
1841	226	506	15	141	78	-	57
1842	167	449	13	116	71	-	64
1843	181	446	15	109	73	-	52
1844	225	506	27	149	79	-	81
1845	218	530	23	152	71	-	78
1846	184	434	20	119	84	3	60
1847	182	484	30	117	68	11	78
1848	167	509	25	120	78	9	64
1849	128	486	25	103	76	11	58
1850	186	540	32	138	81	13	94
1851	179	564	19	154	64	15	121
1852	202	616	25	141	88	22	126
1853	194	564	26	139	76	20	136
1854	183	536	24	160	77	23	127
1855	180	596	30	128	72	28	139
1856	176	625	21	146	80	22	118
1857	180	623	27	160	66	18	131
1858	163	689	35	150	94	30	150
1859	186	733	38	128	83	27	112
1860	172	649	24	124	88	19	129
1861	138	588	35	108	67	22	124
1862	158	661	33	125	102	25	140
1863	193	711	35	123	95	26	143
1864	141	638	26	93	81	30	113
1865	184	679	27	111	98	21	111

1866	222	722	43	108	115	31	128
1867	174	614	24	80	98	27	135
1868	186	780	33	96	117	38	142
1869	217	775	42	91	140	35	166
1870	236	803	37	84	137	43	150
1871	246	795	24	74	142	38	135
1872	168	706	22	75	140	31	152
1873	201	720	34	-	142	34	146
1874	187	747	23	-	129	40	162
1875	221	742	33	-	134	43	154
1876	256	810	30	-	129	34	128
1877	232	749	41	-	144	46	150
1878	262	731	46	-	125	31	125
1879	268	767	30	-	165	41	140
1880	245	738	42	-	119	38	132
1881	243	789	33	-	126	36	132
1882	231	699	34	-	123	33	125
1883	272	764	34	-	148	40	120
1884	276	856	51	-	154	46	153
1885	287	834	38	-	145	46	152
1886	287	827	41	-	174	47	122
1887	245	783	47	-	137	42	145
1888	252	768	41	-	141	36	121
1889	276	762	44	-	158	48	131
1890	242	747	39	-	149	36	117
1891	271	765	36	-	157	48	121
1892	241	768	46	-	165	46	122
1893	291	845	38	-	129	44	129
1894	272	866	39	-	208	48	119
1895	287	848	33	-	198	65	115
1896	288	-	41	-	193	48	108
1897	245	-	33	-	194	54	83
1898	160	-	28	-	210	60	83
1899	141	-	45	40	180	47	89
1900	-	-	36	55	-	59	82

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr. 3 A

EVOLUȚIA NĂSCUȚILOR ILEGITIMI DIN ORAȘUL
ARAD ÎN SECOLUL XIX

ANUL	C O N F E S I U N E A						
	ort. rom.	rom. cat.	gr. cat.	ort. sârbi	reformați	evangelici	izraeliți
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	-	14	-	-	-	-	-
1802	2	28	-	-	-	-	-
1803	8	20	-	-	-	-	-
1804	7	25	-	-	-	-	-
1805	4	24	-	-	-	-	-
1806	5	26	-	-	-	-	-
1807	5	18	-	-	-	-	-
1808	11	32	-	-	-	-	-
1809	9	23	-	-	-	-	-
1810	6	23	-	-	-	-	-
1811	6	19	-	-	-	-	-
1812	5	16	-	-	-	-	-
1813	18	26	-	-	-	-	-
1814	9	28	-	-	-	-	-
1815	5	36	-	-	-	-	-
1816	10	25	-	-	-	-	-
1817	4	17	-	-	-	-	-
1818	12	30	-	-	-	-	-
1819	7	57	-	-	1	-	-
1820	9	57	-	-	-	-	-
1821	6	41	-	-	-	-	-
1822	15	47	-	-	-	-	-
1823	10	44	-	-	1	-	-
1824	6	56	-	-	1	-	-
1825	8	45	-	-	1	-	-
1826	12	40	1	-	1	-	-
1827	5	45	1	-	2	-	-
1828	7	37	-	-	-	-	-
1829	3	43	-	9	1	-	-

1830	6	48	-	6	-	-	-
1831	7	53	-	4	-	-	--
1832	8	52	-	3	-	-	-
1833	8	66	3	2	-	-	-
1834	9	77	1	6	-	-	-
1835	8	69	-	-	-	-	-
1836	12	68	-	-	-	-	-
1837	6	54	1	-	-	-	-
1838	7	66	-	-	-	-	-
1839	6	81	-	-	-	-	-
1840	9	67	-	-	2	-	-
1841	6	76	1	-	3	-	-
1842	6	89	-	-	-	-	-
1843	9	73	2	-	1	-	-
1844	12	82	3	-	1	-	-
1845	8	100	-	-	-	-	-
1846	9	41	3	-	-	-	-
1847	6	61	2	-	-	-	-
1848	5	100	-7	-	-	-	-
1849	4	95	-	-	2	-	-
1850	8	88	1	8	12	-	-
1851	10	90	1	2	13	-	1
1852	7	101	-	7	16	-	5
1853	10	97	-	4	14	-	7
1854	9	87	-	1	9	5	17
1855	11	96	-	1	15	2	3
1856	13	105	1	1	21	4	8
1857	15	121	8	-	13	2	10
1858	12	157	7	4	29	7	16
1859	14	175	6	3	26	4	4
1860	10	150	3	6	27	3	7
1861	15	153	3	7	25	3	9
1862	13	147	11	5	35	3	5
1863	25	172	15	2	32	3	5
1864	7	124	13	4	17	5	6
1865	23	174	7	1	35	3	2
1866	34	177	19	4	37	6	15

1867	23	143	2	3	27	5	-
1868	22	143	-	6	33	2	-
1869	25	170	10	6	39	4	5
1870	26	157	11	-	33	9	4
1871	23	162	5	-	33	2	1
1872	21	144	6	-	32	8	5
1873	26	135	7	-	28	1	-
1874	32	157	3	-	20	4	4
1875	35	145	7	-	32	9	3
1876	54	156	7	-	35	3	2
1877	41	162	12	-	43	9	1
1878	43	153	19	-	48	4	-
1879	40	178	5	-	51	8	5
1880	46	165	14	-	8	4	3
1881	35	168	19	-	32	11	2
1882	45	147	15	-	20	4	4
1883	45	129	22	-	36	8	2
1884	60	179	26	-	46	9	1
1885	52	143	17	-	26	9	2
1886	45	153	22	-	39	7	6
1887	32	157	21	-	35	8	2
1888	42	120	22	-	24	5	2
1889	53	124	20	-	35	12	2
1890	41	140	20	-	26	8	6
1891	59	139	17	-	26	13	3
1892	49	132	21	-	36	7	-
1893	57	124	15	-	21	9	-
1894	48	124	19	-	21	11	-
1895	52	132	15	-	35	13	1
1896	45	-	22	-	27	9	1
1897	38	-	15	-	26	8	-
1898	20	-	-	-	36	11	-
1899	21	-	25	4	27	8	-
1900	-	-	18	2	3	5	-

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr. 4

EVOLUȚIA NAȘTERILOR ÎN SECOLUL XIX ÎN UNELE LOCALITĂȚI DIN JUDEȚUL ARAD

ANUL	HORIA	MACEA	S I R I A		
	rom.cat	ort rom	ort rom	rom cat	grec cat
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	59	-	22	108	-
1802	52	-	22	128	-
1803	62	-	34	74	-
1804	45	-	33	32	-
1805	49	-	26	84	-
1806	57	-	38	95	-
1807	49	-	47	78	-
1808	56	-	47	101	-
1809	66	-	5	155	-
1810	68	-	40	168	-
1811	62	-	50	181	-
1812	70	-	48	103	-
1813	57	-	38	129	-
1814	60	-	49	106	-
1815	58	-	37	93	-
1816	69	-	20	97	-
1817	42	-	20	44	-
1818	76	-	30	168	-
1819	61	-	40	207	-
1820	73	-	39	168	-
1821	78	-	58	211	-
1822	65	-	63	141	-
1823	69	-	71	203	-
1824	86	-	64	244	-
1825	90	-	71	278	-
1826	79	-	66	271	-
1827	114	-	60	202	-
1828	82	-	82	269	-
1829	72	-	47	206	-
1830	92	-	53	119	-

1831	88	-	44	203	-
1832	76	-	37	199	-
1833	102	-	79	267	-
1834	97	-	58	205	-
1835	104	-	53	153	-
1836	99	-	71	184	-
1837	107	-	65	145	-
1838	117	-	64	200	-
1839	120	-	69	170	-
1840	106	-	55	182	-
1841	95	-	65	196	-
1842	129	-	65	154	-
1843	96	-	50	196	-
1844	111	-	58	153	-
1845	127	-	80	206	-
1846	102	-	61	117	-
1847	106	-	76	180	-
1848	140	-	55	177	-
1849	127	-	77	148	-
1850	184	-	91	241	-
1851	132	-	97	196	-
1852	186	-	104	250	28
1853	222	161	94	204	50
1854	158	151	91	212	57
1855	203	145	112	185	32
1856	98	119	94	208	52
1857	127	159	103	218	58
1858	130	149	132	226	57
1859	129	146	132	198	46
1860	110	118	97	175	58
1861	79	121	95	154	44
1862	99	130	98	204	61
1863	113	134	120	185	54
1864	112	102	131	160	41
1865	107	147	126	189	55
1866	105	142	141	200	55
1867	125	101	140	137	43

1868	117	153	158	190	54
1869	116	146	144	230	41
1870	116	147	151	149	41
1871	102	155	114	169	39
1872	84	138	82	128	26
1873	102	118	84	110	34
1874	113	149	105	147	42
1875	125	143	93	145	40
1876	131	160	82	146	40
1877	107	-	80	115	27
1878	128	-	71	126	35
1879	126	-	99	158	42
1880	129	-	94	148	44
1881	128	-	74	99	25
1882	134	-	91	125	39
1883	133	-	74	150	41
1884	150	-	104	166	35
1885	125	-	84	137	43
1886	141	-	96	96	49
1887	156	-	96	94	42
1888	149	-	96	98	46
1889	128	-	96	96	40
1890	136	-	91	96	27
1891	124	-	85	127	44
1892	122	-	108	140	31
1893	132	-	92	138	42
1894	129	-	96	148	38
1895	118	-	86	162	42
1896	122	-	98	136	42
1897	125	-	110	157	34
1898	-	-	111	115	17
1899	-	-	125	151	30
1900	-	-	125	136	26

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa 5.

EVOLUȚIA MORTALITĂȚII DIN ORAȘUL ARAD ÎN
SECOLUL XIX

ANUL	C O N F E S I U N E A						
	ort. rom.	rom. cat.	gr. cat.	ort. sârbi	reformați	evangelici	izraeliți
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	196	-	-	92	-	-	-
1802	103	-	-	113	-	-	-
1803	126	-	-	136	-	-	-
1804	139	-	-	150	-	-	--
1805	179	-	-	182	-	-	-
1806	145	-	-	137	-	-	-
1807	169	-	-	205	-	-	-
1808	82	-	-	91	-	-	-
1809	118	-	-	128	-	-	-
1810	108	-	-	130	-	-	-
1811	150	260	-	114	-	-	-
1812	179	240	-	130	-	-	-
1813	114	195	-	84	-	-	-
1814	162	231	-	81	-	-	-
1815	180	313	-	82	-	-	-
1816	255	405	-	280	-	-	-
1817	289	346	-	193	-	-	-
1818	99	231	-	77	-	-	-
1819	49	219	-	64	-	-	-
1820	80	225	-	86	-	-	-
1821	86	192	-	66	-	-	-
1822	104	259	-	108	-	-	--
1823	134	247	-	111	-	-	-
1824	158	296	-	123	-	-	-
1825	120	240	-	95	-	-	-
1826	105	263	11	98	-	-	-
1827	208	375	18	176	-	-	-
1828	284	612	17	266	-	-	-
1829	235	535	14	203	24	-	-

1830	241	486	12	188	54	-	-
1831	296	676	17	187	49	-	-
1832	252	435	20	171	28	-	-
1833	205	369	13	152	33	-	-
1834	152	331	11	104	50	-	-
1835	169	317	11	129	56	-	-
1836	204	364	13	179	85	-	-
1837	220	385	16	133	65	-	-
1838	96	375	8	90	41	-	-
1839	194	429	16	160	88	-	-
1840	135	306	13	97	59	-	-
1841	315	501	17	151	107	-	-
1842	178	494	20	164	80	-	-
1843	170	491	25	171	69	-	-
1844	170	423	22	127	58	-	-
1845	240	493	26	-	90	-	-
1846	182	465	31	-	94	4	-
1847	227	493	61	-	96	11	-
1848	222	676	41	94	111	14	-
1849	247	984	76	219	175	20	-
1850	119	355	28	-	51	6	-
1851	105	351	24	-	44	10	-
1852	120	409	17	-	68	9	60
1853	179	634	33	115	79	30	68
1854	211	562	40	127	73	30	80
1855	282	705	42	126	118	39	95
1856	162	603	31	125	95	26	80
1857	277	641	50	143	96	34	91
1858	214	743	55	122	85	30	98
1859	153	596	30	96	95	25	58
1860	219	731	41	111	87	33	68
1861	257	820	48	129	125	30	95
1862	224	774	48	89	78	36	88
1863	252	770	44	129	112	26	75
1864	246	624	35	123	81	28	71
1865	189	671	49	112	89	24	90
1866	325	968	50	143	143	26	126

1867	252	764	34	96	97	20	94
1868	201	673	41	63	86	35	84
1869	203	711	39	70	109	35	84
1870	253	770	35	76	102	40	81
1871	315	991	40	102	172	44	92
1872	286	963	55	107	183	47	122
1873	497	1392	82	113	278	54	122
1874	341	1100	60	84	174	50	134
1875	287	833	39	77	144	50	111
1876	257	725	29	53	101	36	98
1877	195	695	41	73	83	38	91
1878	295	764	37	82	-	37	92
1879	245	784	35	54	-	28	94
1880	247	814	48	73	-	29	103
1881	296	782	38	71	-	-	82
1882	308	811	46	68	-	-	112
1883	259	718	42	57	-	-	85
1884	257	717	40	65	-	-	-
1885	360	826	43	59	-	-	-
1886	299	780	41	43	-	-	-
1887	239	712	33	50	-	--	-
1888	264	718	54	60	-	-	-
1889	239	716	34	48	-	-	-
1890	294	765	38	45	-	-	-
1891	297	901	45	63	-	-	-
1892	-	919	57	63	-	-	-
1893	-	798	47	39	-	-	-
1894	-	768	40	45	-	-	-
1895	--	769	21	51	-	-	-
1896	-	698	34	32	-	-	-
1897	-	699	24	37	-	-	-
1898	-	661	32	-	-	-	-
1899	-	-	31	-	-	-	-
1900	-	-	34	-	-	-	-

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr. 6

EVOLUȚIA MORTALITĂȚII ÎN SECOLUL XIX ÎN UNELE LOCALITĂȚI DIN JUDEȚUL ARAD

ANUL	HORIA	MACEA	S I R I A		
	rom.cat	ort rom	ort rom	rom cat	grec cat
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	36	-	57	11	-
1802	17	-	36	16	-
1803	28	-	67	47	-
1804	27	-	41	81	-
1805	96	-	111	53	-
1806	30	-	77	39	-
1807	16	-	44	42	-
1808	44	-	44	27	-
1809	26	-	57	28	-
1810	34	-	80	40	-
1811	41	-	106	45	-
1812	30	-	164	36	-
1813	15	-	61	22	-
1814	33	-	90	19	-
1815	72	-	118	53	--
1816	72	-	171	55	-
1817	93	-	336	57	-
1818	39	-	109	31	-
1819	31	-	93	32	-
1820	71	-	72	47	-
1821	26	-	83	68	-
1822	40	-	98	92	-
1823	37	-	109	62	-
1824	37	-	146	51	-
1825	25	-	158	55	-
1826	53	-	89	49	-
1827	75	-	186	78	-
1828	54	-	176	91	-
1829	78	-	307	107	-
1830	76	-	220	97	-

1831	109	-	224	92	-
1832	69	-	175	68	-
1833	107	-	276	63	-
1834	97	-	157	68	-
1835	62	-	123	70	-
1836	94	-	232	80	-
1837	62	-	115	56	-
1838	46	-	67	37	-
1839	60	-	163	74	-
1840	47	-	101	52	-
1841	73	-	122	59	-
1842	147	-	36	128	-
1843	128	-	193	78	-
1844	85	-	138	71	-
1845	105	-	190	72	-
1846	97	-	217	88	-
1847	92	-	187	92	-
1848	105	-	189	106	-
1849	209	-	317	144	-
1850	81	-	64	66	-
1851	103	-	101	72	-
1852	97	-	127	92	-
1853	231	116	158	49	34
1854	207	172	206	168	51
1855	125	136	198	172	53
1856	111	125	280	130	62
1857	93	137	276	139	81
1858	102	163	143	120	46
1859	126	93	180	120	60
1860	119	167	226	148	73
1861	122	165	226	202	115
1862	86	138	377	126	57
1863	128	146	189	122	64
1864	65	144	110	89	32
1865	59	88	121	106	28
1866	121	125	107	95	43
1867	98	164	145	121	60

1868	96	113	172	143	52
1869	75	101	114	95	22
1870	126	110	164	131	47
1871	179	185	292	190	79
1872	140	174	305	189	70
1873	108	231	288	321	113
1874	119	148	208	166	57
1875	109	128	184	97	43
1876	110	76	157	83	50
1877	81	96	135	98	24
1878	92	159	136	105	25
1879	115	122	141	84	30
1880	99	117	191	94	62
1881	95	131	158	95	40
1882	129	187	180	106	56
1883	79	92	159	103	26
1884	85	81	110	53	24
1885	77	129	151	76	36
1886	79	104	94	62	25
1887	125	123	136	79	32
1888	86	115	132	84	39
1889	77	138	110	76	30
1890	170	120	78	57	27
1891	76	163	134	-	35
1892	113	136	102	-	21
1893	94	117	161	-	52
1894	84	91	113	-	23
1895	65	119	101	-	12
1896	79	-	120	-	20
1897	79	-	103	-	22
1898	48	-	117	-	38
1899	-	-	120	-	29
1900	-	-	65	-	13

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr.7

EVOLUȚIA CĂSĂTORIILOR DIN ORAȘUL ARAD ÎN
SECOLUL XIX

ANUL	C O N F E S I U N E A						
	ort. rom.	rom. cat.	gr. cat.	ort. sârbi	reformați	evangelici	izraeliți
	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.	nr.
1801	24	37	-	29	-	-	-
1802	61	62	-	42	-	-	-
1803	30	54	-	32	-	-	-
1804	56	54	-	39	-	-	-
1805	27	57	-	38	-	-	-
1806	43	65	-	58	-	-	-
1807	37	58	-	81	-	-	-
1808	36	58	-	64	-	-	-
1809	31	53	-	35	-	-	-
1810	24	69	-	55	-	-	-
1811	46	54	-	46	-	-	-
1812	34	54	-	39	-	-	-
1813	32	54	-	32	-	-	-
1814	17	61	-	14	-	-	-
1815	26	62	-	40	-	-	-
1816	29	50	-	31	-	-	-
1817	32	68	-	46	-	-	-
1818	52	65	-	59	-	-	-
1819	44	68	-	53	-	-	-
1820	33	72	-	49	-	-	-
1821	57	52	-	28	-	-	-
1822	39	78	-	58	-	-	-
1823	52	61	-	45	-	-	-
1824	52	74	-	38	-	-	-
1825	48	74	2	40	-	-	-
1826	55	71	5	47	-	-	-
1827	32	78	5	42	-	-	-
1828	43	75	3	41	-	-	-
1829	56	82	1	33	-	-	-

1830	51	89	3	35	11	-	-
1831	53	66	3	40	12	-	1
1832	71	119	8	57	27	-	18
1833	58	108	7	51	24	-	1
1834	42	113	5	32	18	-	5
1835	47	97	4	35	21	-	15
1836	62	113	14	37	28	-	12
1837	27	88	6	23	27	-	15
1838	60	104	12	46	34	-	13
1839	36	88	10	38	19	-	11
1840	47	94	8	36	29	-	12
1841	43	93	7	38	21	-	10
1842	33	91	11	25	20	-	15
1843	56	129	13	35	37	-	9
1844	58	140	11	37	32	-	20
1845	47	101	19	-	15	-	24
1846	51	110	8	-	21	-	19
1847	29	114	13	-	11	5	13
1848	27	119	13	6	19	2	10
1849	47	111	12	39	23	3	14
1850	45	157	12	42	34	1	33
1851	54	157	15	37	22	6	42
1852	40	134	16	32	26	4	50
1853	50	128	8	2	23	7	32
1854	57	164	29	-	16	8	34
1855	41	134	12	-	26	10	33
1856	40	134	15	-	23	10	31
1857	43	111	11	-	13	2	33
1858	44	111	17	-	11	9	19
1859	24	93	9	-	11	4	22
1860	23	131	10	--	18	11	39
1861	49	184	13	-	17	11	32
1862	31	165	14	-	20	10	36
1863	37	136	19	-	23	3	30
1864	14	90	9	-	18	2	24
1865	44	150	17	-	18	7	35
1866	41	124	7	-	16	5	31

1867	42	177	13	-	17	6	45
1868	53	236	19	-	29	11	46
1869	69	235	25	-	44	21	49
1870	41	230	11	-	43	10	28
1871	45	173	11	-	50	20	43
1872	50	183	6	-	35	12	50
1873	48	190	18	-	39	9	29
1874	45	182	8	-	36	9	34
1875	53	178	12	-	33	8	28
1876	33	136	7	-	38	13	28
1877	53	130	6	-	18	8	29
1878	34	146	24	-	31	12	22
1879	4	191	23	-	23	6	34
1880	45	188	19	-	10	10	37
1881	44	196	8	-	-	7	27
1882	47	145	8	-	-	16	34
1883	45	166	11	-	-	17	42
1884	65	236	13	-	-	14	33
1885	-	227	11	-	-	22	33
1886	-	186	8	-	-	13	38
1887	-	162	9	-	-	13	44
1888	-	191	7	-	-	14	43
1889	-	172	9	-	-	20	40
1890	-	171	10	-	-	23	28
1891	-	141	8	-	-	21	55
1892	-	216	15	-	-	24	62
1893	-	240	7	-	-	15	52
1894	-	219	8	-	-	10	50
1895	-	-	19	-	-	-	48
1896	-	-	6	-	-	-	33
1897	-	-	-	-	-	-	40
1898	-	-	1	-	-	-	35
1899	-	-	8	-	-	-	38
1900	-	-	3	-	-	-	32

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr. 8

EVOLUȚIA CĂSĂTORIILOR ÎN SECOLUL XIX ÎN UNELE LOCALITĂȚI DIN JUDEȚUL ARAD

ANUL	HORIA	MACEA	S I R I A		
	rom.cat	ort rom	ort rom	rom cat	grec cat
	nr.	nr.	nr.	nr.	Nr.
1801	5	-	-	3	-
1802	7	-	-	10	-
1803	2	-	-	11	-
1804	6	-	-	6	-
1805	11	-	-	20	-
1806	24	-	-	12	-
1807	3	-	-	13	-
1808	8	-	15	13	-
1809	11	-	56	7	-
1810	12	-	23	16	-
1811	20	-	41	11	-
1812	6	-	29	16	-
1813	7	-	44	10	-
1814	11	-	15	4	-
1815	12	-	43	9	-
1816	16	-	48	14	-
1817	22	-	71	17	-
1818	7	-	39	15	-
1819	9	-	39	12	-
1820	8	-	62	12	-
1821	16	-	57	13	-
1822	20	-	49	22	-
1823	6	-	48	10	-
1824	17	-	65	15	-
1825	14	-	47	14	-
1826	13	-	62	11	-
1827	19	-	72	19	-
1828	14	-	57	17	-
1829	17	-	49	23	-
1830	23	-	50	15	-

1831	28	-	78	9	-
1832	25	-	72	28	-
1833	18	-	45	10	-
1834	21	-	40	16	-
1835	19	-	24	12	-
1836	21	-	57	18	-
1837	22	-	33	15	-
1838	21	-	36	18	-
1839	21	-	42	9	-
1840	16	-	35	14	-
1841	26	-	42	19	-
1842	19	-	13	20	-
1843	26	-	50	15	-
1844	31	-	67	29	-
1845	27	-	38	15	-
1846	26	-	42	19	-
1847	29	-	41	13	-
1848	45	-	30	22	-
1849	25	-	57	25	-
1850	48	-	59	20	-
1851	23	-	58	30	-
1852	33	-	43	24	7
1853	22	-	44	21	13
1854	35	-	33	16	19
1855	29	23	52	38	30
1856	24	28	34	36	24
1857	13	31	32	28	16
1858	30	25	24	37	6
1859	15	6	25	18	10
1860	19	16	28	19	8
1861	28	54	64	37	37
1862	28	24	46	36	25
1863	30	24	46	33	20
1864	16	17	23	8	11
1865	17	22	42	22	7
1866	24	26	35	36	15
1867	32	32	31	41	18

1868	29	38	45	41	14
1869	32	33	47	43	12
1870	19	27	29	26	12
1871	25	-	38	30	13
1872	38	-	63	36	17
1873	27	38	46	52	31
1874	32	32	56	46	20
1875	20	26	61	22	10
1876	32	27	32	17	9
1877	22	-	29	19	6
1878	28	41	46	29	14
1879	30	18	40	22	18
1880	25	18	35	16	4
1881	30	29	45	22	-
1882	23	24	53	21	-
1883	36	20	45	32	-
1884	18	30	38	13	-
1885	26	35	59	22	-
1886	25	21	40	29	-
1887	22	16	43	23	-
1888	28	24	45	22	-
1889	22	16	40	25	-
1890	19	26	36	26	-
1891	17	20	33	20	-
1892	19	25	38	26	-
1893	16	28	38	21	-
1894	23	19	45	13	-
1895	19	26	34	17	-
1896	17	12	-	18	-
1897	38	16	-	16	-
1898	-	16	-	18	-
1899	-	12	-	15	-
1900	-	15	-	33	-

Surse: Registre parohiale de stare civilă

Anexa nr. 9
**LISTA LOCALITĂȚILOR DIN COMITATUL ARAD
ÎN SECOLUL AL XIX – LEA**

LOCALITĂȚI	1839	1857	1869	1880	1890	1900
Aciuța (rom.)	****	****	****	500	541	560
Adea (magh.)	1.170	1.425	1.554	1.514	1.656	1.733
Agriș (rom.)	1.206	2.446	2.663	2.503	2.661	2.935
Aldești (rom.)	*	914	930	702	716	844
Almáskamarás (Ungaria)	*	1.069	1.579	1.468	1.794	1.987
Almaș (rom.)	2.048	2.036	2.262	1.797	1.851	1.939
Almaș (rom.) (la sud de Măderat)	405	**	**	**	**	**
Apateu (rom.)	1.624	2.608	3.132	2.521	2.862	2.959
Arad (rom.)	-	26.959	32.735	33.556	42.052	53.903
Arăneag (rom.)	564	726	881	828	995	1.205
Avram Iancu (rom.)	****	****	****	1.142	1.134	1.277
Baia (rom.)	505	540	580	477	550	585
Baltele (rom.)	112	116	117	117	110	110
Barda (rom.)	318	**	**	**	**	**
Bârsa (rom.)	1.156	1.457	1.596	1.150	1.204	1.269
Bârzava (rom.)	1.372	922	1.862	1.649	1.708	1.726
Bănești (rom.)	****	****	****	446	508	519
Bătuța (rom.)	*	359	434	386	378	341
Berechiu (rom.)	773	957	1.715	1.387	1.755	1.852
Berindia (rom.)	489	274	311	271	294	317
Bocsig (rom.)	1.036	1.564	1.977	1.168	2.240	2.139
Bodești (rom.)	****	****	****	326	393	404
Bodrog (rom.)	129	265	247	322	274	370
Bonțești (rom.)	315	769	808	650	758	834
Brazi (rom.)	515	335	322	243	249	263
Brusturesc (rom.)	*	147	152	168	150	166
Brusturi (rom.)	****	****	****	772	861	940
Budești (rom.)	****	****	****	251	292	291
Buhani (rom.)	*	415	476	343	355	405
Buteni (rom.)	*	3.149	3.313	2.769	3.034	3.245
Camna (rom.)	464	717	520	391	452	474
Caporal Alexa (rom.)	1.695	1.628	1.846	1.717	1.944	1.947

Căpruța (rom.)	648	607	854	866	823	799
Cermei (rom.)	1.226	2.013	2.728	2.197	2.746	3.604
Chereluș (rom.)	1.377	2.063	2.454	2.139	2.362	2.494
Chier (rom.)	1.030	1.486	1.910	1.697	1.768	2.010
Chisindia (rom.)	1.374	2.151	1.626	1.507	1.624	1.722
Chișineu-Criș (rom.-magh.)	1.739	1.774	2.174	1.870	2.250	2.299
Cicir (rom.)	793	621	1.025	941	904	926
Cigherel (rom.)	873	*	594	667	732	763
Cilul de Sus (rom.)	1.235	797	897	780	851	829
Cintei (rom.)	945	1.375	1.504	1.127	1.291	1.369
Cladova (rom.)	1.734	614	772	746	733	806
Cociuba (rom.)	122	*	118	100	124	124
Conop (rom.)	564	1.448	1.102	1.091	1.043	1.115
Corbești (rom.)	428	477	575	607	648	704
Covăsânt (rom.)	3.409	3.172	3.808	2.971	3.198	3.553
Cristești (rom.)	****	****	****	174	228	211
Crocna (rom.)	533	1.039	1.066	850	940	945
Cuiaș (rom.)	319	220	256	215	226	235
Cuied (rom.)	1.427	1.486	1.755	1.460	1.537	1.424
Curtici (rom.-magh.)	2.515	6.367	6.587	6.141	6.582	7.632
Cuvin (rom.)	1.851	1.413	1.817	1.703	1.874	1.935
Dezna (rom.)	875	857	1.189	1.048	1.054	1.086
Dieci (rom.)	926	1.063	1.233	978	1.097	1.216
Donceni (rom.)	281	304	290	235	288	382
Drauț (rom.)	774	1.090	1.676	1.611	1.757	2.075
Dud (rom.)	714	1.116	1.366	1.253	1.256	1.502
Dulcele (rom.)	288	240	239	235	275	254
Dumbrava (rom.)	****	****	****	325	335	369
Dumbrăvița (rom.)	1.660	1.012	1.146	1.122	1.146	1.131
Elek (germ.) (Ungaria)	2.269	*	4.583	5.607	6.629	7.578
Feniș (rom.)	455	397	421	355	387	418
Fericse (rom.)	164	**	**	**	**	**
Galșa (rom.)	1.603	1.810	2.355	1.597	2.044	2.269
Ghioroc (rom.-magh.-germ.)	1.420	1.177	1.187	1.048	1.586	2.031
Glogovaț (germ.)	2.039	2.673	3.659	3.653	4.152	4.616
Grăniceri (rom.)	2.531	2.579	2.963	3.013	3.769	4.258
Groșeni (rom.)	819	*	885	901	992	983
Groși (rom.)	****	****	****	204	262	276

Groșii Noi (rom.)	867	267	791	788	849	871
Gura Văii (rom.)	****	****	****	335	384	401
Gurahonț (rom.)	466	358	409	349	503	752
Gurba (rom.)	698	1.456	1.730	1.494	1.884	2.108
Hălăliș (rom.)	385	338	354	378	403	391
Hălmagiu (rom.)	****	****	****	1.106	1.041	1.229
Hălmăgel (rom.)	****	****	****	1.042	1.149	1.186
Hodiș (rom.)	756	638	704	590	694	727
Honișor (rom.)	609	549	526	522	502	922
Horia (rom.)	1.100	1.904	1.989	2.086	2.088	2.251
Iacobini (rom.)	370	706	681	605	564	596
Iercoșeni (rom.)	143	305	297	290	306	433
Iermata Neagră (magh.)	1.111	1.298	1.469	1.270	1.593	1.957
Ignești (rom.)	198	399	328	261	369	350
Ilteu (rom.)	675	749	952	760	802	794
Ineu (rom.)	1.742	3.075	4.427	4.817	5.126	5.814
Ionești (rom.)	****	****	****	305	323	335
Iosaș (rom.)	484	374	335	280	356	415
Iosășel (rom.)	407	483	528	420	511	563
Iratoșul Mare (magh.)	***	***	1.148	1.202	1.441	1.412
Joia Mare (rom.)	197	348	357	322	363	358
Julița (rom.)	828	853	1.090	983	1.100	1.096
Kerteș (rom.)	384	**	**	**	**	**
Lazi (rom.)	495	548	553	416	444	462
Lazuri (rom.)	****	****	****	691	762	877
Leasa (rom.)	****	****	****	388	476	518
Leștioara (rom.)	****	****	****	168	191	216
Livada (rom.-magh.-germ.)	**	581	902	1.785	2.031	2.235
Luguzău (rom.)	314	588	365	314	343	454
Luncșoara (rom.)	****	****	****	798	914	889
Lupești (rom.)	572	705	782	792	915	858
Macea (rom.)	2.182	2.470	3.244	3.039	3.696	4.295
Mândruloc (rom.)	1.675	1.459	1.537	1.384	1.495	1.645
Mânerău (rom.)	*	763	775	645	713	742
Mâsca (rom.)	773	894	1.076	899	1.011	1.100
Măderat (rom.)	1.859	2.213	2.491	2.085	2.196	2.336
Mădrigești (rom.)	623	537	523	546	596	757
Măgulicea (rom.)	****	****	****	551	538	515

Medgyesbodzas (magh.) (Ungaria)	***	***	***	***	***	2.539
Medgyesehaza (magh.-slov.) (Ungaria)	*	3.628	2.625	3.357	3.718	2.917
Mermești (rom.)	****	****	****	180	209	258
Micălaca (rom.)	1.441	2.158	2.091	1.967	2.493	3.243
Milova (rom.-germ.)	646	985	532	443	498	567
Minead (rom.)	178	328	260	195	229	236
Miniș (rom.)	1.695	1.463	1.398	1.295	1.246	1.331
Minișel (rom.)	673	569	609	643	684	754
Minișul de Sus (rom.)	752	723	972	901	931	1.016
Mișca (rom.)	1.364	1.937	1.967	1.664	1.633	1.704
Mocrea (rom.-slov.)	724	1.109	1.282	1.017	1.148	1.267
Moneasa (rom.-germ.)	488	502	574	604	644	658
Monoroștia (rom.)	201	224	437	364	378	406
Moroda (rom.)	549	1.201	1.261	1.329	1.532	1.562
Mureșel	*	*	1.114	879	1.000	976
Mustești (rom.)	155	397	399	338	339	402
Nadăș (rom.)	1.221	1.857	2.251	2.151	2.440	2.582
Nagykamaras (magh.) (Ungaria)	*	2.251	1.715	1.749	2.025	2.251
Nădab (rom.)	1.400	1.575	2.187	1.930	2.105	2.210
Nădălbești (rom.)	314	295	292	217	322	348
Neagra (rom.)	347	*	500	353	357	397
Nicolae Bălcescu (rom.)	418	546	669	663	684	735
Obârșia (rom.)	259	-	356	372	414	466
Ocișor (rom.) (Hunedoara)	****	****	****	317	371	391
Odvoș (rom.)	888	1.026	1.214	1.090	1.087	1.172
Olari Vechi (rom.)	3.708	1.012	1.049	801	814	995
Olari Nou (magh.)	**	1.033	1.220	993	1.145	1.168
Ociu (rom.) (Hunedoara)	****	****	****	392	433	451
Pâncota	4.307	2.479	4.480	4.132	4.896	5.297
Pârnești (rom.)	315	450	488	507	537	611
Pădureni (magh.-rom.)	1.467	1.691	1.862	1.810	2.203	2.119
Păiușeni (rom.-croați)	*	*	733	840	933	1.584
Păulian (rom.)	863	*	1.447	1.389	1.368	1.377

Păulișul Vechi	2.154	1.761	2.186	1.975	2.265	2.500
Păulișul Nou (germ.)	496	430	451	400	425	506
Pecica (rom.)	1.344	6.009	6.745	7.369	7.743	8.997
Pecica Maghiară (magh.)	*	7.145	7.491	7.826	8.336	8.278
Peregul Mare (germ.-rom.)	**	1.091	1.082	1.275	1.459	1.473
Peregul Mic (magh.)	139	2.191	1.690	1.899	2.020	1.808
Pescari (rom.)	638	*	567	532	572	571
Petriș (rom.)	961	1.213	1.477	1.310	1.384	1.383
Pilul Mare (rom.)	882	1.216	1.671	1.577	1.697	1.868
Pleșcuța (rom.)	****	****	****	497	540	599
Poiana (rom.)	****	****	****	315	358	410
Poienari (rom.)	****	****	****	361	426	442
Prăjești (rom.)	323	386	399	372	424	397
Radna (rom.-magh.-germ.)	1.494	*	2.064	2.136	2.235	2.413
Rădești (rom.)	791	*	848	726	719	759
Rănușa (rom.)	315	510	540	440	452	478
Răpsig (rom.)	623	1.324	1.389	1.126	1.205	1.277
Restyirata (rom.)	112	**	**	**	**	**
Revetiș (rom.)	430	341	560	396	473	491
Rostoci (rom.)	****	****	****	293	355	357
Roșia (rom.)	685	637	683	532	572	592
Roșia Nouă (rom.)	572	1.022	1.356	1.424	1.403	1.453
Satu Mic (magh.)	*	777	497	213	476	577
Satu Nou (magh.)	***	***	***	***	1.402	1.944
Sălăjeni ((rom.)	284	452	508	377	406	469
Săliște (rom.)	298	*	401	371	387	374
Săvârșin (rom. magh.)	1.064	1.105	1.407	1.553	1.534	1.698
Sâmbăteni (rom.)	1.542	2.068	2.305	1.852	2.021	2.231
Sânleani (germ.)	*	664	1.032	887	979	1.253
Sânmartin (germ.)	1.865	2.236	2.530	2.334	2.565	2.647
Sântana Nouă (germ.)	4.168	3.618	4.804	5.193	5.582	5.824
Sântana Veche (rom.)	2.887	3.285	4.173	4.034	4.458	4.832
Sârbi (rom.)	****	****	****	547	604	498
Sebiș (rom.-magh.)	932	1.713	1.885	1.659	1.862	2.247
Secaș (rom.)	414	567	610	502	555	578
Seleuș (rom.)	*	2.358	2.358	2.128	2.368	2.287
Semlac (rom.)	*	4.677	4.906	5.387	6.321	6.054

Sintea Mare (rom.)	1.115	1.403	1.807	1.383	1.762	1.897
Sintea Mică (rom.)	*	891	931	763	816	810
Slatina (rom.)	278	8.450	479	413	424	464
Slatina de Mureș (rom.)	504	362	471	436	1.100	893
Socodor(ro0000m)	3.003	3.042	4.794	4.494	4.881	5.206
Somoșcheș (rom.)	*	1.381	1.905	1.677	1.976	2.088
Stejar (rom.)	306	326	406	357	357	470
Susani (rom.)	*	499	485	424	477	457
Șepreuș (rom.)	*	2.732	4.118	3.864	4.163	4.237
Șiclău (rom.)	*	2.476	2.879	2.977	3.080	3.354
Șicula (rom.)	1.482	3.054	3.451	2.614	3.309	3.500
Șilindia (rom.)	554	1.403	1.028	859	959	1.402
Șimand (rom.-magh.)	5.120	2.317	2.900	2.359	2.609	3.055
Șimandul de Sus (rom.)	*	*	1.919	1.671	1.814	1.959
Șiria (rom.-germ.- magh.)	*	4.897	6.762	5.561	5.951	6.686
Șoimoș (rom.)	1.371	1.416	1.791	1.570	1.615	1.648
Șoimoș-Buceva (rom.)	405	*	496	563	484	560
Talpoș (rom.)	1.974	*	2.110	1.935	2.190	2.359
Târnova (rom.)	*	2.061	2.307	2.259	2.596	2.881
Târnăvița (rom.)	****	****	****	255	240	243
Tauț (rom.)	1.245	2.024	2.486	2.047	2.457	2.594
Tălagiu (rom.)	****	****	****	850	899	972
Temeșești (rom.)	240	2.272	305	310	359	394
Tisa (rom.)	****	****	****	548	556	619
Toc (rom.)	632	690	907	893	911	938
Troaș (rom.)	*	584	764	699	816	875
Țărmure (rom.)	****	****	****	269	301	317
Țipari (magh.-germ.- slov.)	***	***	***	***	1.470	2.156
Țohești (rom.)	****	****	****	261	246	300
Valea Mare (rom.)	338	269	322	273	401	361
Vânători (magh.-rom.)	1.685	1.794	2.504	2.087	2.314	2.357
Vârfurile (rom.)	****	****	****	776	857	1.058
Variaș (magh.)	***	***	835	932	1.372	1.548
Vărădia de Mureș (rom.)	834	1.102	1.165	1.106	1.153	1.141
Vârșand (rom.-germ.)	1.646	2.352	2.396	2.170	2.397	2.666

Văsoaia (rom.)	611	602	674	679	724	784
Vidra (rom.)	****	****	****	636	703	758
Vinești (rom.)	248	*	373	368	381	430
Voivodeni (rom.)	409	355	344	255	286	287
Zărand (rom.)	3.272	2.139	2.973	2.720	2.933	3.168
Zerindul Mare (magh.)	1.796	1.988	2.049	1.902	2.159	2.506
Zerindul Mic (magh.-rom.)	735	*	520	346	436	502
Zimand Cuz (magh.)	1.043	630	681	698	846	941
Zimandul Nou (magh.)	1.032	700	761	825	897	965
Zimbru (rom.)	540	775	735	603	774	732
Zugău	269	**	**	**	**	**

Surse: A Magyar Szent Korona Országainak 1910 Évi, népszámlálása, Budapest, 1912; Elek Fényes, **Magyarország es a hozzá kapcsolt tartományknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben**, vol.V, Pesta, 1839

* Nu deținem date

** Localitate dispărută după ultima înregistrare a populației

*** La data respectivă localitatea încă nu exista

**** La data respectivă nu făcea parte din comitatul Arad

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare

A. *Izvoare inedite*

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad

- Fond Registre de stare civilă
- Fond Protopopiatul Ortodox Român Ineu
- Fond Prefectura județului Arad

Parohia Ortodoxă Sârbă Arad

- Registre de stare civilă

B. *Izvoare edite și surse statistice*

Adam, I. I., Pușcaș, I., **Izvoare de demografie istorică, vol. II, secolul al XIX-lea – 1914. Transilvania, București, 1987**

A magyar szent Korona országában az 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei hasznos házi állatok kimutatásával együtt, Pest, 1871

A Magyar Korona országában az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, 1 kötet, Budapest, 1882

A Magyar korona országában az 1881 év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve, 2 kötet, Budapest, 1882

A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása, első rész.

A népesség részletes leírása, Budapest, 1902

A Magyar országainak 1900 évi népszámlalása, Elso resz. A népesség foglalkozása kőségenként, Budapest, 1904

- A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára**, Budapest, 1892
- A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve**, I évfolyam, Budapest, 1912
- A történeti statisztika forrásai**, szerk. Kovácsics József, Budapest, 1957
- Feneşan, Costin, Izvoare de demografie istorică, vol. I, Secolul al XVIII-lea. Transilvania**, Bucureşti, 1986
- Magyar Statistikai Közlemények. Új folyam, I. Kötet**, Budapest, 1893
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I kötet-XII kötet**, Budapest, 1893-1900
- Magyar Statisztikai Évkönyv. I-XX**, Budán, 1872- Budapest, 1891
- Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, I. kötet-XXII. kötet**, Budapest, 1894-1916
- Recensământul din 1857. Transilvania**, coord. Traian Rotariu, [Bucureşti], 1996, ediția. II, [Bucureşti], 1997
- Recensământul din 1880. Transilvania**, coord. Traian Rotariu, [Bucureşti], 1997
- Recensământul din 1900. Transilvania**, coord. Traian Rotariu, [Bucureşti], 1999
- Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31 X 1857**, Wien, 1859

II. Lucrări generale și speciale

- Arad. Monografia oraşului de la început până în 1989**, Arad, 1999
- Arad Vármagye és Arad Szab. Kir. Város Neprayzi Leirása**, (sub red. Somogyi Gyula), Arad, 1912
- Aradul - permanență în istoria patriei**, Arad, 1978

- Belu, S., **Voievozi, cnezi și crainici români din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în Evul Mediu**, în *Acta Musei Napocensis*, an III, 1966
- Biraben, J. N., **Structures spatiales de la population et demographie historique**, în *Annales de demographie historique 1974*, Paris, 1974
- Blăjan, M., Dörner, E., **Probleme de demografie istorică pe baza căldărușelor de lut (sec. XI – XIII) descoperite pe teritoriul județului Arad**, în *Ziridava*, X, 1978
- Bolovan, Ioan, **Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice**, Cluj-Napoca, 2000
- Bolovan, Sorina Paula, **Familia în satul românesc din Transilvania**, Cluj - Napoca, 1999
- Idem, **Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea**, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. S. Mitu, Fl. Gogâltan, Cluj-Napoca, 1994
- Idem, **Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea**, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995
- Bolovan, I., Bolovan, S., **Contribuții privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX**, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*, Cluj-Napoca, 1995
- Idem, **Biserica și familia la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 31, Cluj-Napoca, 1992
- Idem, **Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania- izvoare de demografie istorică**, în *Revista Arhivelor*, seria III, vol. I, nr 1-2, 1995

- Bottlo, Bela, **Az 1828 évi országos összeírás**, în vol. *A történet statisztika forrasai*, Budapest, 1957
- Caciora, Andrei, **Evoluția demografică în secolul al XVIII-lea**, în *Aradul - permanență în istoria patriei*, Arad, 1978
- Idem, **Câteva informații privind industria Aradului în perioada 1878 – 1900**, în *Ziridava*, VI, 1976
- Caciora, A., Glück, E., **Evoluția demografică din comitatul Arad, în secolul al XVIII – lea**, în *Revista arhivelor*, anul I, vol. XXXV, nr.2, București, 1973
- Idem, **Situația etno - demografică a părților arădene între 1849 - 1918**, în *Ziridava*, XII, 1980
- Ciuhandu, Gheorghe, **Forța numerică și economică a românilor în Câmpia Aradului, în veacul XVIII, mai ales la frontiera trianonică**, în *Schițe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII*, Arad, 1934
- Idem, **Patronul eclesiastic ungar în raport cu drepturile statului român**, Arad, 1928
- Idem, **Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri**, Arad, 1940
- Csánki, Dezső, **Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában**, vol. I, Budapesta, 1890
- Csetri, Élék, **Istoria populației Clujului în cifre**, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974
- Dany, Dezső, David, Zoltan, **Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)**, Budapest, 1960
- Dányi, D., Szabady, E., **Economic Factors in the Decline of Fertility in Hungary în the Nineteenth and Early Twentieth Century**, în vol. *Economic Factors în Population Growth*, ed. By Y. Coala, London, 1976
- Diaconovich, C., **Enciclopedia României**, vol. I, Sibiu, 1898

- Dokoupil, L. Nesládková, L. **Demographic revolution: A Prerequisite and consequence of ageing in the populations of the industrial region of Ostrava during the industrial revolution**, în *Historická demografia*, 13/1989
- Idem, **L'évolution de la population de la zone industrielle d'Ostrava á sa genese et aux débuts de son développement**, în *Historická demografia*, nr. 7, 1974
- Dumescu, Florin, Iacobini, Mircea, **Calamitățile naturale și lucrările de amenajare a râurilor din județul Arad reflectate în documentele din arhivă**, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996
- Dupaquier, J., **Habitat rural et demographie. L'exemple de l'Ile-de-France**, în *Annales de demographie historique 1975*, Paris, 1975
- Idem, **Reflexions d'un historien sur la repartition géographique du peuplement**, în *Annales de demographie historique 1974*, Paris, 1974
- Egyed, Acațiu, **Situația demografică a județului Cluj**, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985
- Idem, **Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a iobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848 – 1914**, Bukarest, 1981
- Idem, **Situația demografică a județului Cluj între anii 1857-1910**, în *Civilizație medievală și modernă românească- Studii istorice*, volum îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca 1985
- Idem, **Transformări în structura societății din Transilvania în primele două decenii de după Revoluția de la 1848**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 29, Cluj-Napoca, 1988 - 1989
- Fábian, Gábor, **Arad Vármegye leirasa, I resz, (Historiai leirasa)**, Budan, 1835
- Fényes, Elek, **Magyarország leirasa, vol. I**, Pesta, 1847
- Idem, **Magyarország statisztikája, vol. I-III**, Pesta, 1842-1843

- Idem, **Magyarország és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben**, vol. I-VI, Pesta, 1836 -1840
- Idem, **Austriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása**, vol. I-II, Pesta, 1857
- Fleury, Michel, Henry, Louis, **Nouveau manuel de dépouillement et d`exploitation de l`etat civil ancien**, Paris, 1963
- Idem, **Nouveau manuel de dépouillement et d`exploitation de l`etat civil ancien**, Paris, 1963
- Flinn, M. W., **Demography, Epidemics, Ecology**, (Rapport général), în *Rapports I Grands Thèmes et Méthodologie* (Comité International des Sciences Historiques, XV^e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10-17 aout 1980), Bucureşti, 1980,
- Gaal, Jenő, **Arad varmegye és Arad szabad Kiraly váròs Közgazdasági Közigazgatási es Közművelődési állapotának leírása**, Arad, 1898
- Garoflid, C., **Părerii în chestia agrară**, Bucureşti, 1907
- Glück, E., **Industria arădeană între 1848 – 1894**, în *Ziridava*, IX, 1978
- Idem, **Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului, secolele VIII - X**, în *Ziridava*, VI, 1976
- Harská, Pavla, **Statistiques autrichiennes de la fin du 19^e siècle: source pour l`étude réciproques de l`évolution sociale et démographique**, în *Historická Demografia*, nr. 7, 1974
- Istoria evreimii arădene**, Arad, 1996
- Istoria oraşului Oradea** (coord. Liviu Borcea și Gheorghe Gorun), Oradea, 1995
- Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Arad**, vol. I, Bucureşti, 1974
- Klusakova, L., **The asymmetry of urban growth**, in *Historická demografie*, nr. 15, Praha, 1991
- Kovách, Géza, **Conscripția satelor arădene în 1828**, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987

- Idem, **Aspecte demografice în părțile Aradului până în secolul al XVIII-lea,**
în *Ziridava*, XI, 1979
- Idem, **Date cu privire la transportul sării pe Mureș,** în *Ziridava*, XII, 1980
- Idem, **Țărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale (1771-1786),**
în *Ziridava*, VIII, 1977
- Idem, **Ahol Dózsa és Horea hadai jártak,** Bukarest, 1976
- Idem, **Structura internă și dezvoltarea proprietății în comitatul Arad după
reglementarea urbarială din 1771 până la revoluția de la 1848,** în
Populație și societate, vol. II, Cluj-Napoca, 1977
- Idem, **Unele probleme privind dezvoltarea agriculturii în comitatul Arad
după reglementarea urbarială din 1771-1772,** în *Studii*, Revista de
istorie, 1960
- Idem, **Über die Lage Horigen in den Gemaiden mit deutscher Bevölkerung in
Arader Komitat am Ende des 18. und zu Beginn des 19.
Jahrhunderts,** in *Forschungen zur Volks- Und Landeskunde*, 2/1959
- Idem, **Conscripții medievale arădene din secolele XVI-XVII,** în *Catedra*, Arad,
1977
- Idem, **Márki Sándor (1853-1925),** în *Márki Sándor népek Közéledése,*
București, 1976
- Kovács, Magdalena, **Organizarea administrației orășenești în Arad și
Caransebeș în perioada 1699-1918 și arhivele create,** în *Culegere
de referate. Sesiunea 1969*, București, 1971
- Lakatos, Otto, **Arad Története, I - III. kötet,** Arad, 1881
- Lákos, Béla, **Aradmegye Népedése Mozgalmai,** Kecskeméten, 1897
- Lánik, Jaroslav, **Development of mortality in czech cities at the turn of The
19th and 20th centuries,** în *Historická Demografia*, nr. 13, 1989

- Lazăr, E., **Câteva considerații asupra fenomenului emigrării și a orientării românilor din Transilvania spre America de Nord în perioada 1848 - 1918**, în *Acta Musei Poralissensis*, 4, 1980
- Livi-Bacci, M., **Population and Nutrition. An Essay on European Demographic History**, Cambridge, 1991
- Lukács, Ágnes, B., **Magyar ország népessége törvényhatóságok szerint az 1820 as években**, în *Történeti statisztikai füzetek*, Budapest, 1979
- Lupaș, Octavian, **Voievozi și cnezi români în județul Arad**, Arad, 1941
- Mádai, L., **Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és Egyesült Államokban (1872-1873)**, în *A népessegtudományi kutatási intézet kutatási jelentései*, nr.9, Budapest, 1983
- Idem, **Le crises de mortalité en Europe dans la deuxième moitié du XIXème siècle**, în *Historisch Demografische Mitteilungen. Communication de démographie historique*, Budapest, 1978
- Manciulea, Ștefan, **Granița de vest**, Blaj, 1936
- Idem, **Die Städte Siebenbürgens**, în *Siebenbürgen*, Bukarest, 1943
- Manuilă, Sabin, **Evoluția demografică a orașelor și minorităților etnice din Transilvania**, București, 1929
- Mândruț, O., Grănescu, E., Ardelean, A., **Toponimia geografică – mărturie a locuirii străvechi și permanente a teritoriului județului Arad**, în *Ziridava*, XI, 1979
- Marinescu, Ștefan, **Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX – lea pe teritoriul fostului comitat Arad**, în *Ziridava*, XIX - XX, 1996
- Márki, Sándor, **Az ó-és középkor története**, Budapest, 1910
- Idem, **Dézna és vidéke**, Budapest, 1887
- Idem, **Dósa György**, Budapest, 1913
- Idem, **Dósa György és forodolma**, ed. a II-a, Budapest, 1886
- Idem, **II Rákoczi Ferencz**, I – III, Budapest, 1907

- Idem, **Mátyás Király emlekkönyv**, Budapest, 1902
- Idem, **Rákoczi adriai terve**, Budapest, 1915
- Idem, **Kossuth Lajos emlékezete**, Kolosvár, 1902
- Idem, **Rákoczi legendaja és története**, Kolosvár, 1911
- Idem, **Arad vármegye és Arad szabad Királyi város története**, I–II, Arad, 1892 - 1895
- Idem, **Az ujkor és a legujabb kor története**, Budapest, 1910
- Idem, **Egytemes és hazai történelem**, I – IV. kötet, Budapest
- Idem, **Magyar középkor**, Budapest, f. a.
- Idem, **Nagy Péter czar és II Rákoczi Ferencz szövetsége**, Budapest, 1913
- Idem, **Történet és történetírás**, Budapest, 1914
- Mazsu, J., **Urbanizare și dezurbanizare – caracteristicile dezvoltării Debreținului la cumpănă de secol**, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXX, Cluj-Napoca, 1992
- Medeleanu, H., **Aradul în secolul al XVIII - lea pe baza conscripției străzilor din anul 1783**, în *Ziridava*, XIV, 1982
- Meruțiu, V., **Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat. Evoluția teritorială**, Cluj, 1919
- Mesaroș, I., **Cu privire la revoluția demografică în România**, în *Revista de Statistică*, nr. 8, 1973
- Meteș, Ștefan, **Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX**, București, 1971
- Moldovan, Liviu, **Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară**, în *Culegere de referate, Sesiunea 1969*, București, 1971
- Idem, **Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607-1912)**, în *Din istoria statisticii românești*, București, 1969

- Idem, **Registrelle parohiale de stare civilă, izvoare demografice**, în *Populație și societate*, vol. II, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1977
- Idem, **Conscripții și recensăminte în Transilvania (secolul XVII-XIX) Metodologie și valoare documentară**, în *Revista Statistică*, XIX, nr. 8, 1970
- Idem, **Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormântărilor în Țările Române în secolele XVIII-XIX**, în *Populație și societate*, vol. III, sub red. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980
- Idem, **Registrelle confesionale de stare civilă din Transilvania**, în *Revista Arhivelor* (seria nouă), nr. 1, București, 1958
- Idem, **Registrelle parohiale din Transilvania**, în *Revista de Statistică*, XVII, nr. 11, 1968
- Muntean, Adriana-Florica, **Divorțul la românii ortodocși din Protopopiatul ortodox al Turzii (sfârșitul sec. al XIX-lea)**, în *Studii de istorie a Transilvaniei. Specific regional și deschidere europeană*, coord. S. Mitu, Fl. Gogâltan, Cluj-Napoca, 1994
- Idem, **Considerații privind problema familiei și a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău și Alunișu(jud. Cluj)**, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie* (coord. S.Bolovan, I. Bolovan), Cluj-Napoca, 1995
- Mureșan, Camil, **Iancu de Hunedoara**, București, 1968
- Mureșan, Cornelia, **Evoluția demografică a României**, Cluj-Napoca, 1999
- Neamțu, Gelu și Cordoș, Nicolae, **The Hungarian Policy of Magyarization in Transylvania, 1867-1918**, Cluj-Napoca, 1994
- Neamțu, Gelu, **Unele aspecte privind emigrarea românilor din Transilvania în Statele Unite ale Americii la 1907 și 1911**, în *Sabin Manuilă*.

Istorie și demografie (coord. S.Bolovan, I. Bolovan), Cluj-Napoca, 1995

Negruț, Ecaterina, **Les dossiers paroissiaux de Moldavie et leurs importance comme source démographique**, în *Populație și societate*, vol. III, sub red. Stefan Pascu, Cluj-Napoca, 1980

Idem, **Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice**, Iași, 1984

Idem, **Migrații sezoniere la lucru în România (1859-1918)**, București, 1991

Negruți, E. Prelipceanu, I. **Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în sec. al XIX-lea și al XX-lea**, în *Suceava. Anuarul Muzeului Județean*, 6 - 7, 1979 - 1980

Nietyksza, Maria, **Demographic aspects of urbanisation the Kingdom of Poland 1870 – 1914**, în *Polish Population Review*, 6, 1995

Opriș, Mihai, **Timișoara. Mică monografie urbanistică**, București, 1987

Panta, Lorenzo Del Massimo, Livi Bacci, M., **Épidémie et crises de mortalite en Italie de XIV^e au XIX^e siècle: un synthèse**, în *Rapports I Grands Thèmes et Méthodologie* (Comité International des Sciences Historiques, XV^e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10 - 17 aout 1980), București, 1980

Pascu, Ștefan, **Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani**, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj-Napoca, XX, 1977

Idem, **Demografia istorică**, în *Populație și Societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972

Pál, Judit, **Procesul de urbanizare în scaunele secuiești în secolul al XIX – lea**, Cluj-Napoca, 1999

Păcurariu, Mircea, **Dicționarul teologilor români**, București, 1996

- Pădurean, Corneliu, **Situația demografică a localității Cărand între 1863 - 1880**, în *Teologie și Științe Umaniste*, II, Arad, 1996
- Popeangă, Vasile, **Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului, 1867 - 1918**, Timișoara, 1978
- Popp, Nicolae M., **Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină**, București, 1947
- Idem, **Bazinul Dunării. Natură și om**, București, 1988
- Pressat, Roland, **Analiza demografică**, București, 1974
- Idem, **Dictionnaire de démographie**, Presses Universitaires de France, Paris, 1968
- Prodan, David, **Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea**, Sibiu, 1944 și ediția franceză, Sibiu, 1945
- Idem, **Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea**, vol. I-II București, 1968
- Răduțiu, Aurel, Gyémánt, Ladislau, **Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania, 1690 – 1847**, [București], 1995
- Retegan, S., **Un flagel de tip medieval în Transilvania: epidemia de holeră din 1866**, în *Sabin Manuilă. Istorie și demografie* (coord. S. Bolovan, I. Bolovan), Cluj-Napoca, 1995
- Idem, **Realități demografice ale satului românesc din sudul Transilvaniei la mijlocul secolului XIX (Solnacul Interior)**, în *Civilizație medievală și modernă românească - Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985
- Révai Nagy Lexikona**, XII. kötet, Budapest, 1915
- Roman, Louis, **Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu**, în *Revista de Istorie*, 42, nr. 4, 1989
- Idem, **Cercetările de demografie istorică**, în *Revista de Istorie*, tom 33, 7 - 8, iulie - august, 1980

- Idem, **Demographie historique de la Roumanie, 1972 - 1978. Bibliografie analytique**, în *Revue Roumaine d'histoire*, XIX, 1, 1980
- Roz, Alexandru, **Organizarea administrativă și dezvoltarea demografică a județului Arad în perioada interbelică**, în *Catedra*, Arad, 1976
- Roz, A., Kovách, G., **Dicționarul istoric al localităților din județul Arad**, Arad, 1997
- Shorter, Ed., Knodel, J Et. van de Walle, **The Decline of Non-Marital Fertility in Europe, 1880 - 1940**, in *Population Studies*, 25, nr.3, Nov, 1971
- Sirácky, Ján și colab., **Slovaci vo svete**, vol. I - II, Martin, 1980
- Slavici, Ioan, **Mara**, Postfață și bibliografie de Radu G. Țeposu, București, 1979
- Idem, **Gura Satului, Moara cu noroc, Pădureanca. Nuvele I**, Cuvânt înainte și ediție de Constantin Mohanu, București, 1985
- Idem, **Românii din regatul ungar și politica maghiară**, București, 1892
- Idem, **Închisorile mele. Amintiri. Lumea prin care am trecut**, Ediție de Constantin Mohanu, București, 1998
- Smišková, Helena, **Some features of the demographic development of the village Janov in the Déčín district**, în *Historická demografia*, nr. 13, 1989
- Somogyi, G., **Arad Szab. Kir. Város Leirása**, Arad, 1913
- Stoica, Gheorghe **Recensământul din anul 1859 organizat de I. Ionescu de la Brad (în Moldova)**, în *Revista de Statistică*, 18, nr. 5, 1969
- Suciu, Coriolan D., **Dicționar istoric al localităților din Transilvania, I - II**, București, 1967
- Suciu, P., **Problema orașelor ardeleni**, în *Societatea de mâine*, anul I, nr. 26, 1924
- Șerbu, G. R., **Evoluția numerică a populației orașelor mari ale R.P.R., 1859-1959**, în *Revista de Statistică*, nr. 3, 1961

- Ștefănescu, Barbu, **Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)**, vol. I - II, Oradea, 1995
- Idem, **Lumea rurală din Crișana între ev mediu și modern**, Oradea, 1998
- Ștefănescu, Ștefan, **Demografia dimensiune a istorie**, Timișoara, 1974
- The Female Population of France in the 19th Century**, Princeton University Press, 1974, apud, E. Van De Vale, **La Population Féminin de la France au XIX^e siècle** în *Annales de démographie historique*, 1974
- Thirring, Lajos, **Magyarország népessége 1869-1949 között**, în *Magyarország történeti demográfiája*, szerk. Kovácsics J., Budapest, 1963
- Timbus, Mircea, **File inedite din trecutul meleagurilor arădene**, în *Ziridava*, XV – XVI, 1987
- Timișoara. Pagini din trecut și de azi** (sub red. Ștefan Pascu, Ioan Zahiu, Aurel Țintă), Timișoara, 1969
- Todea, Cornel, **Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei**, în *Revista de statistică*, nr.6, 1973
- Tolan, Isaia, **File din istoria Aradului**, Culegere de texte îngrijită de Horia Medeleanu și Călin Tolan, București, 1999
- Trebici, Vladimir, **Demografia**, București, 1979
- Idem, **Demografie. Excerpta et selecta. Academicianul la vârsta de 80 de ani**, București, 1996
- Vasilovici, R., Emandi, L., Caciora, A., **Date privind epidemiile de ciumă în Arad în secolul al XVIII-lea (1700 - 1800)**, în *Din istoria luptei anti-epidemice în România*, București, 1972
- Voiculescu, Marin, **Boli infecțioase clinice și epidemiologice**, ediția a II- a, revizuită și adăugită, București, 1971
- Voinea, Maria **Familia și evoluția sa istorică**, București, 1980

Zaharia, E., Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII,

București, 1977

Zeiner, A., Arad multja, Arad, 1939

